

*Журнал засновано в лютому 2001 року
(у 2014 р. — «Україна у світовій історії»)*

*Founded in February 2001
(Ukraine in the World History in 2014)*

Українознавство

Ukrainian Studies

Науковий журнал

Academic journal

Засновник і видавець

Founder and publisher

*Науково-дослідний
інститут українознавства*

*Research Institute
of Ukrainian Studies*

*Періодичність
раз на три місяці*

*Published
every three months*

Редакція залишає за собою право на мовностилістичне редагування рукописів і передруків відповідно до правописних норм української мови, яке не змінює позиції автора. Автор несе відповідальність за фактичний виклад матеріалу.

Наукові статті з історичних та філософських наук зараховуються як фахові згідно з наказами МОНУ №1188 від 24.09.2020 р. та №1471 від 26.11.2020 р.

Журнал «Українознавство» представлено в наукометричних і реферативних базах даних:

1. Академія Гугл (Google Scholar) <http://www.scholar.google.com.ua>;
 2. Index Copernicus International <https://journals.indexcopernicus.com>;
 3. DOAJ (Directory of Open Access Journals) <https://doaj.org>;
 4. Наукова періодика України <http://journals.urau.ua>;
 5. Scientific Indexing Services (SIS) <http://sindex.org>;
 6. Infobase Index <http://infobaseindex.com>;
 7. Eurasian Scientific Journal Index <http://esjindex.org>;
 8. ResearchBib <http://journalseeker.researchbib.com>
 9. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського <https://nbuv.gov.ua>;
 10. Polish Scholarly Library (бібліотека) <https://pbn.nauka.gov.pl>;
- є учасником проекту: Українські наукові журнали usj.org.ua

Журнал друкується на підставі свідоцтва серії КВ № 21204-11004ПР від 13.02.2015 р. про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації, виданого Державним комітетом інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України

Редакційна колегія:

Володимир Ятченко
головний редактор, голова колегії,
доктор філософських наук, професор

Ольга Казакевич
заступник головного редактора,
доктор історичних наук, професор

Члени редколегії за спеціальністю історія та археологія:

Ворончук І. О. – доктор історичних наук, доцент

Гай-Нижник П. П. – доктор історичних наук
Краснодемська І. Й. – кандидат історичних наук

Копиленко О. Л. – доктор юридичних наук, професор

Лебедєва Ю. О. – кандидат історичних наук

Маргулов А. Х. – доктор історичних наук, доцент

Морозова О. С. – доктор історичних наук, доцент (Польща)

Павко А. І. – доктор історичних наук, професор

Сирник Ярослав – доктор історичних наук, професор (Польща)

Фігурний Ю. С. – кандидат історичних наук

Газізова О. О. – кандидат історичних наук

Члени редколегії**за спеціальністю філософія:**

Дзьобань О. П. – доктор філософських наук, професор

Крисаченко В. С. – доктор філософських наук, професор

Клименко О. Ю. – доктор соціологічних наук, професор

Крилова С. А. – доктор філософських наук, професор

Настояща К. В. – кандидат соціологічних наук, доцент

Лозко Г. С. – доктор філософських наук, професор

Мерунка Войтех – доктор філософії, доцент (Чехія)

Саух П. Ю. – доктор філософських наук, професор

Стадник М. М. – доктор філософських наук, професор

Хамітов Н. В. – доктор філософських наук, професор

Хилько М. І. – доктор філософських наук, професор

Чернець В. Г. – доктор філософії, професор

Відповідальний секретар **Олександр Сцібан**

Editorial board:

Volodymyr Yatchenko
Editor-in-Chief, Head of Editorial Board,
Doctor of Philosophical Sciences, Professor

Olha Kazakevych
Deputy Editor-in-Chief,
Doctor of Historical Sciences, Professor

Members of the Editorial Board in the Specialty of History and Archaeology:

Voronchuk I. O. – Doctor of Historical Sciences, Associate Professor

Hai-Nyzhnyk P. P. – Doctor of Historical Sciences
Krasnodemska I. Y. – Candidate of Historical Sciences

Kopylenko O. L. – Doctor of Juridical Sciences, Professor

Liebiedieva Yu. O. – Candidate of Historical Sciences

Marhulov A. Kh. – Doctor of Historical Sciences, Associate Professor

Morozova O. S. – Doctor of Historical Sciences, Associate Professor (Poland)

Pavko A. I. – Doctor of Historical Sciences, Professor

Syrnyk Yaroslav – Doctor of Historical Sciences, Professor (Poland)

Fihurnyi Yu. S. – Candidate of Historical Sciences

Hazizova O. O. – Candidate of Historical Sciences

Members of the Editorial Board in the Specialty of Philosophy:

Dzoban O. P. – Doctor of Philosophical Sciences, Professor

Krysachenko V. S. – Doctor of Philosophical Sciences, Professor

Klymenko O. Yu. – Doctor of Sociological Sciences, Professor

Krylova S. A. – Doctor of Philosophical Sciences, Professor

Nastoiashcha K. V. – Candidate of Sociological Sciences, Associate Professor

Lozko H. S. – Doctor of Philosophical Sciences, Professor

Merunka Voitech – Doctor of Philosophy, Associate Professor (Czechia)

Sauh P. Yu. – Doctor of Philosophical Sciences, Professor

Stadnyk M. M. – Doctor of Philosophical Sciences, Professor

Khamitov N. V. – Doctor of Philosophical Sciences, Professor

Khylko M. I. – Doctor of Philosophical Sciences, Professor

Chernets V. H. – Doctor of Philosophy, Professor

Executive Editor **Oleksandr Stsiban**

Шановні колеги!

Запрошуємо вас до творчої співпраці на сторінках нашого часопису. Сподіваємося, що матеріали, які розкриватимуть результати ваших наукових досліджень, відповідатимуть методологічним засадам сучасного українознавства. Редакція журналу публікуватиме наукові розвідки, ґрунтовані на поважній джерельній базі, побудовані на принципах системного, комплексного аналізу української спільноти на всьому часопросторі її існування – від витоків до сьогодні – в усій повноті й суперечливості її буття та в порівнянні з іншими спільнотами. Важливо наголосити на залученні українознавцями до свого інструментарію набутків сучасної гуманітаристики. З іншого боку, нинішні суспільні та геополітичні обставини спонукають до вивчення проблем історичних коренів української спільноти й історичної пам'яті, а разом з тим її цивілізаційного вибору та соціокультурних особливостей. Важливо, щоб тематика досліджень охоплювала як масштабні суспільні процеси і явища, так і розкривала різноманітні аспекти мікроісторії, роль, запити і життєві шляхи окремих людей як учасників соціокультурного процесу. Сучасна російсько-українська війна гостро вказує на кризу гуманітарної політики України не лише на анексованих та окупованих територіях, а в цілому як засадничої системи будівництва держави. Це визначатиме і планування проблематики досліджень, і вибір тем до публікацій на сторінках журналу.

Для публікації власних наукових статей у фаховому журналі «Українознавство» звертаємо вашу увагу на необхідність чіткого, лаконічного формулювання теми запропонованого вами наукового дослідження, яке відповідає українознавчій проблематиці, а також неухильного і послідовного дотримання тих основоположних вимог, затверджених МОН України, які значною мірою визначають якісні параметри наукових публікацій у фахових виданнях. До них слід віднести насамперед наявність у структурі дослідження, його продуктивному змістовому наповненні методолого-рефлексивного, аргументованого, коректного аналізу таких критично важливих складових статті, як:

- 1) постановка зазначеної проблеми у загальнонауковому контексті та виявлення її генетичного зв'язку із пріоритетними науковими проблемами та завданнями гуманітаристики;
- 2) аналіз джерельної бази дослідження та останніх публікацій, якими започатковано висвітлення даної проблеми і які творчо, конструктивно-критично використані автором, а також виокремлення та стислий аналіз недостатньо вивчених аспектів проблеми і сюжетів вказаної наукової проблематики;
- 3) формулювання цілей статті та виокремлення наукових завдань дослідження;
- 4) системний виклад основного матеріалу статті та обґрунтування отриманих наукових результатів наукового пошуку;
- 5) висновки, що є результатом вивчення даної проблематики, а також виокремлення перспективних напрямків подальших наукових розробок зазначеної проблематики дослідження.

Звертаємо вашу увагу на необхідність дотримання у статтях принципів академічної доброчесності, а також вимог до технічного оформлення авторських публікацій, які викладено на офіційному сайті Науково-дослідного інституту українознавства МОН України. Зазначаємо, що обсяг статті не повинен перевищувати 1 ум. др. арк. У зв'язку з ухваленням Верховною Радою України у першому читанні основи законопроекту № 7633 «Про заборону використання російських джерел інформації» просимо наших авторів звернути особливу увагу на цитування та посилання в наукових публікаціях, які подаються до друку.

АКТУАЛЬНЕ УКРАЇНОЗНАВСТВО
CONTEMPORARY UKRAINIAN STUDIES

Крисаченко В.
Маніпулятивний вплив
сучасного рашизму на масову
суспільну свідомість: сутність,
засоби, наративи

8

Krysachenko V.
Manipulative Influence of
Modern Rashism on Mass
Social Consciousness: Essence,
Means, Narratives

УКРАЇНА - ЕТНОС
UKRAINE - ETHNOS

Ятченко В.
Проблеми методології вивчення
первісних форм колективної
свідомості в українському
фольклорі

23

Yatchenko V.
Problems with the Methodology
of Studying Primitive Forms
of Collective Consciousness in
Ukrainian Folklore

Додонов Р.
Колоніальна, етноцентристська
та етатистська парадигми
управління культурною
спадщиною в Україні

31

Dodonov R.
Colonial, Ethnocentric
and Etatic Paradigm of
Cultural Heritage Management
in Ukraine

Лозко Г.
Етнокультура як засіб виховання
патріотизму

44

Lozko H.
Ethnoculture as a Means of Fostering
Patriotism

Соболевська С.
Образ народної та авторської
ляльки в культуротворчому і
дизайнерському аспектах

57

Sobolievskya S.
Image of a Folk and Author's Doll
in Culture Creating
and Design Aspects

Скляр В.
Народне вбрання Луганщини:
етнічна традиція,
ідентифікаційні коди

66

Skliar V.
Folk Dress of Luhansk Region:
Ethnic Tradition,
Identification Codes

УКРАЇНА - МОВА
UKRAINE - LANGUAGE

Герасим'юк В.
Вибір Василя Портяка

80

Herasymiuk V.
Choice of Vasyl Portiak

Васьків М.
Актуалізація антології хорватської
воєнної лірики «У цей страшний
час» в сучасній Україні

91

Vaskiv M.
Actualization of the Anthology
of Croatian War Lyrics “In this
Terrible Time” in Modern Ukraine

Шинкарик Ю., Безсмертна Н.
Концепт українознавчих конкурсів
у формуванні та реалізації
державної мовної політики
України у галузі освіти

108

Shynkaryk Yu., Bezsmertna N.
The Concept of Ukrainian Studies
Competitions in the Formation
and Implementation of the State
Language Policy of Ukraine in the
Field of Education

ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ
HISTORICAL STUDIES

*Фігурний Ю., Жам О.,
Гайдаєнко І., Висовень О.*
Фотофіксація регіональної
історії України

144

*Fihurnyi Yu., Zham O.,
Haidaienko I., Vysoven O.*
Photofixation of the Regional
History of Ukraine

Іванець А.
Про час створення та першого
експонування знакової картини
Віктора Цимбала «Рік 1933»

167

Ivanets A.
About the Time of Creation and the
First Exhibition of Viktor Tsybal's
Iconic Painting "The Year 1933"

АРХЕОЛОГІЯ УКРАЇНИ
ARCHAEOLOGY OF UKRAINE

Трачук О.
Племена праслов'ян сосницької
та лебедівської культур
доби бронзи

180

Trachuk O.
Proto-Slavic Tribes of Sosnytsia and
Lebedivka Cultures
of Bronze Age

УКРАЇНА І СВІТ
UKRAINE AND THE WORLD

Грабовська І., Грабовський С.
Історичне становлення
геополітичної суб'єктності
України від початкових етапів
до кінця ХІХ століття

207

Hrabovska I., Hrabovsky S.
Historical Formation of
the Geopolitical Subjectivity
of Ukraine From the Initial Stages
to the End of the 19th Century

Краснодемська І.
Національно-патріотичне
виховання української молоді
в європейських країнах
в умовах сьогодення

224

Krasnodemska I.
National Patriotic
Education of Ukrainian Youth
in European Countries
in the Present Conditions

Отрошко Л.

Національно-патріотичне
виховання в Україні й українській
діаспорі: правові основи
та історіографія проблеми

242**Otroshko L.**

National and Patriotic Education
in Ukraine and the Ukrainian Diaspora:
Legal Basis and Historiography
of the Problem

РЕЦЕНЗІЇ, ПРЕЗЕНТАЦІЇ**REVIEWS AND PRESENTATIONS**

Фігурний Ю.

Установчі збори трудового
колективу НДІ українознавства
КНУ імені Тараса Шевченка

261**Fihurnyi Yu.**

Constituent Meeting of Labour
Collective of RIUS of Taras
Shevchenko National
University of Kyiv

Фігурний Ю., Богданович Г.

Зустріч співробітників
Науково-дослідного інституту
українознавства з ректором
Київського національного
університету
імені Тараса Шевченка
Володимиром Бугровим

263**Fihurnyi Yu., Bohdanovych H.**

Meeting of the employees
of the Research Institute of
Ukrainian Studies with
Volodymyr Buhrov,
the Rector of Taras Shevchenko
National University of Kyiv

УДК 1 (477)

DOI: 10.17721/2413-7065.2(91).2024.308577

МАНІПУЛЯТИВНИЙ ВПЛИВ СУЧАСНОГО РАШИЗМУ НА МАСОВУ СУСПІЛЬНУ СВІДОМІСТЬ: СУТНІСТЬ, ЗАСОБИ, НАРАТИВИ**Валентин КРИСАЧЕНКО**

orcid.org/0000-0002-4965-2750

доктор філософських наук, професор,

завідувач відділу військово-патріотичного виховання НДІУ

Анотація. Досліджується маніпулятивний вплив рашизму на масову свідомість як інструмент агресивної ідеології рашизму. Маніпулятивна агресія на суспільство своєю метою має знищення його історичної та колективної пам'яті. В стан ревізії, безжалісної критики та відторгнення ставляться нагромаджений життєвий досвід та мораль, відкидаються його екзистенційні критерії адаптації до світу. Національний ціннісний вимір життя підміняється образом нав'язаної фантомної реальності, вигаданої суб'єктом впливу. Але за цією фантомною реальністю завжди знаходиться замовник і користувач, зазвичай – рашизм. Нав'язані суб'єктом впливу світосприйняття та алгоритм дій стають поживним матеріалом для реалізації агресивних намірів ініціатора маніпуляцій. Для рашизму інформація постає обов'язковим інструментом здійснення внутрішньої і зовнішньої політики. Практикується жорстка селекція знань щодо дійсного стану речей, а її межі визначаються загальною догматикою влади та поточними стратегемами її функціонування. Зміст інформації зазвичай біполярний: позитивний, життєствердний, мобілізуючий – створення ідеального образу буття для підлеглого населення; вкрай негативний – презентація «ішого світу» як ворожого, нездалого, аморального, агресивного тощо. Утвердження в масовій свідомості офіційної інформаційної матриці відбувається за допомогою різноманітних засобів, зокрема: інформаційно-психологічних спеціальних операцій (ІПСО) як цілеспрямованої акції з утвердження бажаних наративів у гуманітарному просторі; агресії і терору/розбою з відповідними насильницькими діями щодо об'єктів впливу. Застосовується селекція існуючих фактів, використання вигаданих/недійсних подій з наступним творенням тих чи інших конструктів/кlišе з цільовою інтерпретацією спекулятивних наративів.

Ключові слова: Україна; російська агресія; рашизм; інформоцид; суспільна свідомість; маніпуляційний вплив.

MANIPULATIVE INFLUENCE OF MODERN RASHISM ON MASS SOCIAL CONSCIOUSNESS: ESSENCE, MEANS, NARRATIVES**Valentyn KRYSACHENKO**

Doctor of Philosophical Sciences, professor,

Head of the Military and Patriotic Education Department of RIUS

Annotation. The manipulative influence of rashism on the mass consciousness is studied as a tool of the aggressive ideology of rashism. The goal of manipulative aggression against society is the destruction of its historical and collective memory. Accumulated life experience and morals are placed in a state of revision, merciless criticism and rejection, and its existential criteria for adaptation to the world are rejected. The national value dimension of life is replaced by the image of an imposed phantom reality invented by the subject of influence. But behind this phantom reality there is always a customer and a user, usually rashism. The worldview and algorithm of actions imposed by the subject of

© Крисаченко В.

influence become nutritious material for the implementation of the aggressive intentions of the initiator of the manipulations. For rashism, information becomes a mandatory tool for implementing domestic and foreign policy. A strict selection of knowledge regarding the actual state of affairs is practiced, and its limits are determined by the general dogma of the government and the current strategies of its functioning. The content of information is usually bipolar: positive, life-affirming, mobilizing – creating an ideal image of being for the subordinate population; extremely negative - presentation of the "other world" as hostile, incapable, amoral, aggressive, etc. Confirmation of the official information matrix in the mass consciousness takes place with the help of various means, in particular: informational and psychological special operations (IPSO) as a purposeful action to confirm the desired narratives in the humanitarian space; aggression and terror/robbery with corresponding violent actions against objects of influence. The selection of existing facts, the use of fictitious/invalid events followed by the creation of certain constructions/clichés with the target interpretation of speculative narratives is applied.

Key words: Ukraine; Russian aggression; rashism; informocide; public consciousness; manipulative influence.

Постановка проблеми. Після розпаду СРСР росія однобічним нелегітимним чином призначила себе його спадкоємицею і, зокрема, самочинно захопила місце цієї держави в Раді Безпеки ООН. У своїх амбіціях та зазіханнях на світове панування рф виявилася цілком послідовним продовжувачем злочинних практик своїх попередників, починаючи від монголо-татарської орди і закінчуючи радянською «імперією зла». Було розв'язано низку агресивних кампаній проти сусідніх незалежних держав, а саме: Придністровський конфлікт; першу російсько-чеченську війну 1994–1996 років; другу російсько-чеченську війну 1999–2009 років; російсько-грузинську війну 2008 року; російсько-українську війну з 2014 року, котра з 24 лютого 2022 року переросла в повномасштабну агресію проти України із застосуванням всіх доступних для ворога засобів і методів здійснення злочинів проти людяності.

Невід'ємною складовою агресивної політики рашистів проти інших держав і народів, проти свободи і демократії є пропаганда власних фантомних наративів щодо сутності буття. Їхне

призначення – виправдання власних загарбницьких дій та створення легітимного образу автократичного режиму рашистів як ідеальної держави. Важливим напрямком політики рашизму є **інформоцид**, здійснюваний як проти власного населення, так і стосовно міжнародного співтовариства. З цією метою використовуються найрізноманітніші прийоми та засоби маніпулювання суспільною свідомістю з тим, щоб отримати бажаний позитивний результат для утвердження «русского мира» та паплюження демократичних цінностей.

Актуальність. Чергова імперська спроба знищення ідентичності України вимагає ретельного аналізу тих внутрішніх політичних рухів та ментально-етологічних матриць поведінки агресора, котрі сформували в нього певність щодо можливості і необхідності розпочати неспровоковану повномасштабну війну в центрі Європи. Знання про стратегію та моделі поведінки рашистів уможливує пошук адекватних моделей спротиву проти агресора, утвердження цінностей європейського ґатунку, консолідації українського суспільства у боротьбі з ворогом загалом. Особливого значення

при цьому набуває аналіз маніпулятивних впливів кремлівських ідеологів на формування суспільної свідомості, причому як усередині самої імперії, так і поза її межами. Відповідні мета, засоби і методи пропаганди породжують псевдонаукові, спекулятивні наративи, котрі можуть впливати (і впливають) на громадську і політичну думку в Україні та всьому світі.

Аналіз основних джерел, досліджень і публікацій. Пильної уваги заслуговують узагальнення щодо сутності тоталітаризму відомих вчених-аналітиків: В. Андрущенко, В. Бадріака, В. Брехуненка, В. Горбуліна, Р. Конквеста, В. Огнев'юка, В. Огризка, Б. Парахонського, О. Самарського, Т. Снайдера [2; 7; 9; 16]. В низці ґрунтовних праць простежено значення ідеологічного інструментарію експансіонізму для російської держави в усіх її історичних, політичних формовіленнях (улус-ханство-царство-імперія-союз-федерація), при цьому сам зміст відповідних ідеологем міг бути варіативним залежно від ситуативних обставин та конкретних цілей агресії [3; 10; 13; 17]. Питання української минуштини в контексті новітньої російсько-української війни висвітлює ґрунтовне двотомове видання «За Ідентичність і Незалежність. Війна Росії проти України: історичні передумови, геополітичні паралелі. У двох книгах» [8]. Автори унаочнюють причини сучасної війни, перебіг її гібридної фази, природу путінської росії та її неоімперського проекту, скерованого на підпорядкування пострадянського простору і його суцільну делімітацію. Особлива увага звернена на підґрунтя рашизму, котрий став визначальним чинником у повномасштабній військово-політичній агресії сучасної

росії проти незалежної України. Наголошено, що нинішня війна спрямована не тільки на знищення України, а й на руйнацію сучасного світового устрою.

У дослідженні «Сучасна російсько-українська війна у координатах історії» (2023) аналізується системна негативізація образу України та українців в очах світової свідомості та рашизму [11]. Показано, у який спосіб інструменталізується постколоніальна продукція, що слугує мобілізаційним ресурсом Москви у гібридній війні проти України. Низку проблем, пов'язаних з трансформацією путінізму в тоталітарну систему, сценарії пострадянського транзиту російської федерації, трансформацію росіян у колективного путіна, загрозову суть рашизму для України і світу та ін. розглянуто в праці «Рашизм: Звір з безодні» (2023) [18]. Напрацьовані ідеї, докази та обґрунтування злочинної сутності рашизму слугують надійним фундаментом для оцінки феномену викривлення та спотворення ним інформаційної реальності.

Метою статті є аналіз основних маніпулятивних прийомів, засобів та наративів рашистської пропаганди, а також можливості протистояння втіленню в життя створюваної за допомогою інформаційно-психологічних спеціальних операцій (ІПСО) фантомної картини світу. Це має непересічне значення для ефективного спротиву та подолання нинішньої стратегії рашизму в його домаганнях підкорення України та знищення її ідентичності.

Виклад основного матеріалу. В часи М. Горбачова гласність суттєво деміфологізувала примарну жар-птицю комунізму і розкрила очі на жахи і злочини тоталітаризму. СРСР розпався, а

колишні союзні республіки стали незалежними. В самій росії, яка завжди асоціювала себе з цією країною і проголосила себе її всебічною правонаступницею, поширилися розчарування та безлад, розгулявся криміналітет, наростало відчуття її геополітичного приниження та екзистенційного колапсу. Але, уявивши для себе, що міжнародна спільнота не зацікавлена в її реформації, остерегаючись катастрофічних наслідків розпаду суперядерної держави, росія досить швидко реанімувала свої традиційні засоби зміцнення та розширення імперії. У сфері ідеології на корисний вжиток були заангажовані традиційні догматичні імперські гасла про якісь особливі «духовні скрепи».

Загарбання чужих територій тривалий час виступало в політиці своєрідним мірилом успішності держави, її претензій на світове чи регіональне лідерство. **Російська держава і донині залишається класичною тоталітарною імперією з зазіханнями на утвердження матриці «русского мира» в усьому світі.** Подібна експансія здійснюється за допомогою найрізноманітніших методів, базовим з яких був і залишається насильницький, шляхом силового втручання у внутрішні справи інших країн та народів, з наступним підкоренням їх своїй владі. Використовуються також численні інші інструментальні варіанти втягування об'єктів інтересу до сфери свого впливу – терор, шантаж, підкуп, знеособлення тощо [15].

Одна з головних причин подібної живучості цього режиму – його орієнтація на кардинальне **переформатування окупованих територій**, нівелювання існуючого соціально-політичного ладу та духовно-світоглядних цінностей

підлеглого населення й одночасно насильницьке нав'язування власної матриці поведінки та дії у корисливих інтересах. Визначальне місце в подібному перезавантаженні онтологій відіграють не лише репресивні заходи, але й відповідні міфологеми та догмати імперії. І своєрідним ідеологічним осердям функціонування тоталітарного режиму є **маніпулювання масовою свідомістю**, нав'язування людям своєї «єдино правильної» точки зору на все суще. В це «суще» для рашистів включається все на світі, починаючи від самого Господа Бога і закінчуючи ідеалізацією власного безумства. Головне – переконати сприймача в істинності сказаного, сприйняти це як абсолютну істину.

Чільне місце в такій політиці нав'язування спекулятивних наративів посідає певна **ідеологічна структура**, будь-то кланова, церковна чи партійна організація, котрі безпосередньо підпорядковані верховному правителю. Названі сегменти влади завжди працюють у тісному тандемі з карально-силовими установами. В різні часи ідеологічні доктрини рашизму доповнювалися ситуативними стратегемами, котрими опікувались відповідні ідеологічні та виконавчі структури, починаючи від опричників Грозного і закінчуючи більшовиками Леніна чи єдиноросами путіна.

Ще в 2003 р. британський публіцист Л. Брітт здійснив **порівняльний аналіз відомих у ХХ ст. фашистських режимів**, як класичних (Італія, Німеччина, Іспанія), так і сателітних (похідних) (Португалія, Греція та ін.). Дослідник виокремив 14 інваріантних рис цього політичного режиму: 1. Значні вияви націоналізму. 2. Зневага до прав людини. 3. Пошук ворога для виправдання

всіх проблем держави та об'єднання населення навколо боротьби з цим ворогом. 4. Переваги для військових та військової сфери. 5. Панування сексизму. 6. Контрольовані ЗМІ. 7. Одержимість національною безпекою. 8. Релігія та влада тісно пов'язані. 9. Корпоративна влада захищена. 10. Робоча сила придушена. 11. Одержимість злочином і покаранням. 12. Протекціонізм та корупція. 13. Фальшиві вибори. 14. Зневага до інтелектуалів і мистецтва та придушення академічної свободи [12].

Наведені ознаки фашизму повною мірою властиві і путінській системі, причому низка з них в набагато відвертішій і явленій формі [5; 6]. Це можна виявити по будь-якій позиції. Скажімо, доктрина націоналізму реалізується як уславляння та просування в глобальному масштабі доктрини «руського мира», зневага до прав людини в московії доведена до абсолюту. Штучно створений образ ворога завжди виконував для деспотії головну функцію переорієнтації невдоволення населення на зовнішній вектор, номенклатурна еліта була і є головним споживачем награваного тощо.

У концентрованому вигляді специфіка сучасного рашизму (а по суті – ордофашизму) отримала належну оцінку в Заяві Верховної Ради України «**Про використання політичним режимом російської федерації ідеології рашизму, засудження засад і практик рашизму як тоталітарних і людиноненавистницьких**», ухваленій Постановою ВРУ від 2 травня 2023 р. В цьому документі виразно вказується на складові частини рашизму як різновиду тоталітарної ідеології та практики: російський шовінізм й імперіалізм, практика комуністичного режиму СРСР та націонал-соціалізму

(нацизму). До цих класичних доктрин путінський режим додав певні інновації, породжені хворою мрією про світове панування. Це, зокрема, системні порушення прав та основоположних свобод людини; культ сили та мілітаризм; культ особи, що перебуває на верхівці вертикалі влади, та сакралізація інститутів держави; самозвеличення росії та росіян за рахунок насильницького пригнічення та/або заперечення існування інших народів; експансіоністська державна політика нав'язування ідей «руського мира»; систематичне порушення загально визнаних принципів і норм міжнародного права; створення та підтримка терористичних організацій; використання заборонених методів ведення війни та системне вчинення воєнних злочинів та злочинів проти людяності; регулярне застосування до інших держав практики економічного та енергетичного шантажу; регулярні погрози щодо застосування ядерної зброї проти інших держав та створення техногенних катастроф [14].

Осердьовою ідеологемою нового агресивного політичного курсу росії стала доктрина «**руського мира**». Насправді «руський мир» – це лише фантомне прикриття агресивної експансіоністської політики кремля. Все це нагадує Третій Рейх з його заявами про зверхність арійців, утиски і приниження етнічних німців за кордоном, засилля «унтерменшів» і їхніми намаганнями урівнятися з елітою тощо. Подібна маніпуляція для вождів утверджувала утопічний наслідок, а саме: потребу нового «життєвого простору» для нації, тобто загарбницька війна навсбіч. Для росії ж нові обрані політичні дороговкази – це не тільки втручання в чужі справи скрізь і повсюди, але й своерідний варіант

комуністичної ідеї, в якій всім «руско-мірним» людям гарантовано процвітання, а після земного життя, в термінології Путіна, – рай. Звісно ж, за рахунок аборигенів, котрі попрямують до пекла. Таким чином, у цьому дикому, атеїстично-релігійному кремлівському нарративі імперська влада забезпечує сама собі своєрідну індульгенцію на виправдання власних злочинів проти людства.

Отже, на експорт – **агресія**, причому в найрізноманітнішій формі: пряме військове втручання, гібридна війна, інформаційне зомбування, економічний шантаж, кібератаки, фізичне усунення «зрадників» тощо. Лінор Горалік, талановита ізраїльська письменниця, колишня дніпрянка, яскравими фарбами змалювала образ сучасної світової рашистської сарани як «психопата с постійною потребою в гіперкомпенсації, з примітивною підлітковою потребою в дрібно-мундальному бандитському самоутвердженні». Але весь трагізм сьогодення полягає в тому, що за цією миршавою поштаттю стоїть жахлива імперська машина, ненаситні амбіції якої у самоствердженні зовсім не обмежуються вуличними бійками. Вона, мов той молох, щоб жити, має пожирати все навкруги. І, нагадаємо, найближча її жадана пожива – це Україна, а за нею і вся Європа.

Йдеться насамперед про старі, заяложені, але психологічно дієві стратегіми: світова змова, зрада, приниження, занепад цивілізації, вселенська катастрофа, власний месіанізм тощо. А навкруги – одні вороги. Хто лише не точить зуби на московію як «спасителя» світу: США, НАТО, сіоністи, хитрі «япошки» і найгірші посеред них – «жидобандерівці». А тому, щоб гідно протистояти міжнародній змові, необхідно озброюватися,

озброюватися і ще раз озброюватися. Лише так можна дати належну відповідь та відсіч усім недоброзичливцям, захистити свої національні інтереси, утвердити «русский мир» як єдиний «правильний» світоустрій загалом.

У **маніпулятивній атаці** на те чи інше суспільство його індивідуальна та колективна пам'ять ставиться в стан ревізії, безжалісної критики та відторгнення, нагромаджений життєвий досвід та раціональність відкидаються як екзистенційні критерії адаптації до світу. Ціннісний вимір життя, нагромаджений власним та родовим життям, підміняється образом нав'язаної, вигаданої суб'єктом впливу, фантомної реальності. Але за цією фантомною реальністю завжди знаходиться замовник і користувач, зазвичай тотожні один одному. Нав'язані суб'єктом впливу для об'єкта світобачення та алгоритм дій стають поживним матеріалом для реалізації намірів ініціатора маніпуляцій.

Тоталітарна, деспотична система не лише позбавляє людей людських прав, насамперед на свободу та власну гідність, але й знеособлює їх. Власна індивідуальність має розчинитися в колективному «ми», в якому існує лише один-єдиний організуючий чинник – верховний правитель. Він є джерелом і носієм всіх чеснот, знань та цінностей, а функція підданих – сприйняття істини та безумовне її виконання. Знеособлення призводить до втрати власного «Я» і розчинення індивіда в колективній міфології. В цій системі приписів вчинки та дії кожного зокрема і всіх разом сприймаються крізь призму заданих стандартів реагування/ігнорування на певну інформацію з наступним поведінковим актом. Все залежить від заданого владою кліше

поведінки для контрольованої людно-сті: послух, лють, ненависть, поклоніння, терпимість, жертва, страждання тощо. Все залежить від цільової установки з боку зверхників та доведенні до мас відповідної моделі поведінки.

Відома дослідниця сутності та злочинів нацизму Ханна Арендт зауважувала, що «для політичної та соціальної науки важливо, що природа тоталітарного уряду і, мабуть, природа кожної бюрократії полягає в перетворенні людей на функціонерів та звичайні гвинтики адміністративного механізму, таким чином знелюднюючи їх» [1, с. 339]. Це робить зрозумілим феномен «**банальності зла**», оскільки в цій матриці буття звірства проти «інших» є прийнятним і схвальним явищем. Це спостерігалось у гітлерівській Німеччині, подібна поведінка притаманна і переважній більшості підданих путінської росії. Але це зовсім не дає злочинцям права уникати відповідальності за скоєні ними злочини, залишає чинним поняття колективної відповідальності та ін.

У системі людської моралі і права усталились загально визнані і прийнятні цінності, вимоги і норми цивілізованого співжиття. Натомість у **тоталітарному суспільстві інформація постає обов'язковим інструментом здійснення як внутрішньої, так і зовнішньої політики**. Для внутрішнього споживача практикується жорстка селекція знань щодо дійсного стану речей як усередині держави, так і поза її межами. Межі селекції визначаються загальною догматикою влади та поточними стратегемами її функціонування. Причому зміст інформації зазвичай біполярний: з одного боку, позитивний, життєствердний, мобілізуючий – для створення відповідного

образу фантомної реальності буття підлеглого населення, з другого – різко негативний, для презентації «іншого світу» як ворожого, нездалого, аморального, агресивного і т. д і т. п. Уярмлена свідомість обивателя незмінно стоїть перед антиномією «добро – зло» і мусить здійснювати вибір на користь бажаного для себе та для своїх близьких суцього. Весь парадокс і вся трагедія бранців кремля полягає в тому, що зміст складових цієї антиномії прямо протилежний їхньому номінуванню: в ній «добро» насправді є злом, а останнє – реальним світом людського життя з можливостями людини бути вільною та безпечною.

Рашизм цілеспрямовано використовує різноманітні засоби мас-медіа для просування власних наративів. Ключове місце при цьому займає потужна система пропаганди, тобто **цілеспрямоване поширення власних ідеологем, цінностей та смислів**. У реалізації відповідних стратегем знакові тоталітарні режими ХХ ст., тобто фашизм і рашизм, практично тотожні у своїх вихідних засадах. В цьому неважко переконавшись, звернувшись до їх типологічного порівняння. І вихідною підставою для цього має слугувати облудна пропагандистська практика ідеолога нацизму Й. Геббельса.

Наприкінці Другої світової війни референт цього «міністра пропаганди» Вільфрід фон Овен виокремив «**декалог пропаганди**» свого шефа; при цьому він наголосив на «Майн кампфі» Гітлера як ідеологічній підставі цих принципів. У концентрованому вигляді сутність цих стратегем така: 1. Пропаганда не мета, а засіб; 2. Пропаганда ігнорує гуманізм та естетику; 3. Пропаганда вимагає професіоналізму; 4. Цілеспрямованість пропаганди; 5. Орієнтація на соціальну

аморфність; 6. Вплив на почуття; 7. Уникання розважальності; 8. Наполегливість та одноманітність пропаганди; 9. Одностороння суб'єктивність пропаганди [4].

Таким чином, нацистська пропаганда відверто використовувала тогочасні інформаційні можливості для нав'язування суспільству заданої власної матриці поведінки та колективних дій, в якій верховенствувала прихована доктрина влади на світове панування. **Брехня має бути настільки неправдивою, щоб в її істинності ні в кого не викликало сумніву.** Цю заповідь Геббельса активно вкручували у масову свідомість, використовуючи ще один свій «винахід», а саме – **принцип 60/40**. Інакше кажучи, в публічному інформаційному посилі аудиторії має бути 60% правдивої інформації, а 40% – цільової маніпулятивної. І саме в цій частині і має міститися **інтерпретаційна модель використаних фактів**. Наприклад, до знань про расову диференціацію людства закладається постулат про «вищість» однієї з них, і слухачі/німці належать саме до неї. Або, спираючись на демографічну географію та розселення населення, отримується висновок про потребу «життєвого простору» для тих самих реципієнтів. А вже сприйняті масою подібні кліше/матриці стають аргументами на користь доктрини про потребу боротьби за їх втілення в життя, наприклад, війни арійців проти слов'ян на свою користь.

Подібна пропагандистська методологія практично тотожна як ідеології комуністичної доктрини, так і догматиці рашизму. З тією, однак, відміною, що акцентувались вже їхні конкретні цілі, мета дій. У першому випадку, наприклад, це світова революція та експропріація експропріаторів, у другому – експансія

«руського мира» у всьому світі. Водночас пропагандистська обрамівка обраної стратегії загарбання використовується ситуативно: не расова нерівність, а класова боротьба, не захоплення країн та народів, а захист «соотечественників» і т. д. і т. п.

Визначальними **інструментами інформаційної політики рашизму** є: 1) жорстка селекція інформації на предмет її відповідності/невідповідності пануючій доктрині влади; 2) створення образу фантомної/метафізичної реальності як образу бажаного/ідеального суспільства і обґрунтування його безальтернативності; 3) кодифікація знання на предмет істинності/неістинності згідно з офіційною догматикою. Утвердження в масовій свідомості офіційної інформаційної матриці відбувається за допомогою різноманітних засобів, зокрема: а) терору/розбою з відповідними насильницькими діями щодо об'єктів впливу; б) інформаційно-психологічних спеціальних операцій (ІПСО) як цілеспрямованої акції з утвердження бажаних наративів у гуманітарному просторі. В останньому випадку, крім селекції існуючих фактів, застосовується використання вигаданих/недійсних подій з наступним творенням тих чи інших конструктів з цільовою інтерпретацією запропонованих наративів.

Головний метод обґрунтування ідеології рашизму – **апологетичний**. Наукові висновки підміняються суб'єктивними твердженнями, яким надають статусу істинних. Засобом подібної трансформації є нав'язування певної світоглядної позиції, котра включає прийняття певних тверджень як переконань та вироблення особистої довіри до джерела запропонованих догматів. Внаслідок цього

формується віра в істинність мовленого дискурсу незалежно від того, яким він є насправді. Подібний наратив не піддається об'єктивній практичній перевірці і логічному доведенню, оскільки в його структурі відсутня сама можливість заперечення. Захист і виправдання тих чи інших постулатів наративу ґрунтуються на апеляції до вищого смислу і мети діяльності його носія. Подібна трансцендентність вихідних підстав уможливорює цілковите знеособлення об'єктів впливу з подальшою їх кооперацією в колективну субстанцію дії. Такому наративу імпліцитно притаманні конструктивні центри-організатори, навколо яких вилаштовується вся необхідна «доказова» база для публічної легітимізації будь-яких дій держави, включно з протиправними та незаконними, котрі набувають у такому вигляді сакрального значення.

У публічному просторі, причому як стосовно внутрішнього споживача, так і міжнародної спільноти, рашизм продукує різноманітні **технології маніпулятивного впливу**. Мета цих процедур – створити бажаний імідж для власних дій та виправдання для вчиненого. Потік дезінформації з декларацією ситуативних наративів покликаний також відвернути увагу від справжніх намірів та дій рашизму.

Відомий семантик та політолог Ноам Чомскі у розпал «холодної війни» виокремив і оприлюднив **перелік базових стратегем маніпулювання населенням засобами мас-медіа**. До цього списку увійшли такі позиції: 1. Стратегія відволікання уваги. 2. Метод «проблема-реакція-рішення». 3. Поступова стратегія прийняття. 4. Посилення почуття власної провини. 5. Відстрочка виконання обіцяного. 6. Звернення до народу як

до дітей. 7. Використання емоційного аспекту. 8. Тримати людей у невігластві. 9. Підштовхнути громадськість насолоджуватися посередністю. 10. Вони знають людей краще, ніж самі люди знають себе [19].

Рашизм повною мірою використовує брудний потенціал маніпулятивної декалогії. **Стратегія відволікання уваги** постає основним методом контролю за масовою свідомістю. Для цього на потребу замовника використовуються будь-які ситуативні стратегеми, починаючи від обіцяного комуністичного раю, але в далекому майбутньому, і закінчуючи неодмінним пошуком ворогів, котрі заважають здійсненню подібних прожектів. **Метод «проблема-реакція-рішення»** – один з улюблених для тоталітаризму: в публічний простір задається посил про певну соціальну/етнічну/майнову та ін. спільноту, котра «гальмує» процвітання соціуму. І, на «вимогу» народу, її елімінують як таку, використовуючи класичні засоби насильства: депортацію, репресії, ув'язнення, позбавлення прав, геноцид тощо.

Поступова стратегія прийняття відповідного рішення – призвичаєння аудиторії до його неодмінності, опредметнення задуманого як конче потрібного; яскравим прикладом цього може бути стратегема рашистів про «ущемленіє» прав «руських» в Україні і необхідність їх визволення від «нацистів». **Посилення почуття власної провини** є своєрідним продовженням попередньої моделі, коли жертва агресії перекладає відповідальність за вчинені злочини насильником на себе саму – настільки задурманеним виявився її мозок попередніми навіюваннями. В цьому ж маніпулятивному ключі знаходиться і **відстрочка виконання**

обіцяного та звернення до народу як до дітей. В обох випадках працює метод «обіцянки-цяцянки», коли медіатор повідомлення сприймається як носій абсолютної істини та можливостей, а його слово для споживача інформації є непорушним та твердим. У даному випадку віра переважає як розум, так і емпірію навколишньої реальності. Зрозуміло, що ініціатор такого «дару» забуває про нього при найменшій можливості, не забуваючи при цьому час від часу тішити маси новими благами сподіваннями. Подібні маніпуляції цілковито ґрунтуються на використанні емоційного аспекту світосприйняття, за яким раціональні докази, злиденна предметність буття тощо постають фантомними, а запропоновані метафізичні конструкції у вигляді мрії – як бажана реальність. Своєрідною онтологічною підставою ефективності подібних процедур є **тримання людей у невігластві.** І для цього задіюються найрізноманітніші суспільні сфери: убогість освіти, нищість культури, ізоляціонізм від світу, інформаційний монополізм і т. п. Цільова спрямованість подібної політики – формування культу стереотипності, невиразності, **підштовхнути громадськість насолоджуватися посередністю,** причому насамперед своєю власною.

На тлі подібних «еталонів» суспільної свідомості про себе самих як «сміття» **героїзовані образи «вождів»** мають набувати для широких мас ідеальності та божественності. Зрештою, десята заповідь Ноама Чомскі підсумовує, що вони, ці автократи, **знають людей краще, ніж самі люди знають себе.** Подібним чином реципієнти сприйняття практично повністю втрачають власну суб'єктність, причому як на рівні окремих індивідів,

так і відповідних спільнот (соціальних, професійних, релігійних, етнічних тощо). Відповідно для владних структур вони постають слухняними виконавцями будь-яких їхніх забаганок і утопій, не відчуваючи при цьому ніяких докорів сумління за вчинювані злочини. А будь-які спроби тих чи інших проявів незгоди чи навіть сумнівів у правильності діяного закінчуються для таких «дисидентів» жорсткими засобами примусу та кари.

Для рашизму публічним інструментарієм впливу на громадську думку, причому для різних адресатів, є **газлайтинг.** Це досить модерне поняття, але витoki самої процедури та її сутність криються ще в античних часах, зокрема в філософії софістики. Прихильники цієї течії ставили під сумнів істинність очевидного (апріорного) знання, доводили некоректність емпіричного досвіду, навіть – законів формальної логіки. Використовуючи різноманітні словесні конструкції (викрутаси, алогізми, парадокси тощо), спонукували реципієнта до певних висновків. А потому, на тій же доказовій базі, доводили неістинність зроблених попередніх узагальнень. Цей принцип широко використовується в суддівській практиці, зокрема в прокурорській та адвокатській, а для філософії відіграв значну евристичну роль як у розвитку формальної, так і логіки наукового пізнання. Але якщо для софістів словесні абракадабри та покручі слугували засобом демонстрації могутності людського розуму, то для маніпуляторів вони є інструментом досягнення корисливої мети: для шахраїв – економічної, для ловеласів – чуттєвої, для політиків – владної та ін.

У сучасному публічному просторі **газлайтинг – одна з форм психологічної**

маніпуляції людською свідомістю різноманітними засобами, метою якої є введення об'єкта впливу у стан неадекватності, негідності та нікчемності власного життя та свого сприйняття буття. Певною мірою газлайтинг є дієвим інструментарієм для формування у жертв насильства стану стокгольмського синдрому. Але його методологія і стратегіями поширюються насамперед на потенційних жертв, тобто на коло сприймачів, котрі ще знаходяться в стані душевної рівноваги і не стали об'єктами відвертої агресії. Після розпаду СРСР всі свої втручання у внутрішні справи нових незалежних держав росія розпочинала з потужної інформаційної кампанії, котра передбачала створити всередині них відповідний інформаційно-світоглядний клімат, сприятливий для реалізації планів агресора.

Сучасні газлайтери своєю прихованою метою визначають **психологічний контроль над суб'єктами сприйняття**, котрий, у кінцевому підсумку, стає психологічним насильством над ними. Початковою стадією є **оприлюднення** в публічному полі певної ідеї/проблеми. Люди зазвичай спочатку зустрічають новий інформаційний модус з цікавістю, але насторожено. Далі вони реагують нерозумінням, несприйняттям запропонованого, навіть – відторгненням почутого, побаченого, донесеного від певного джерела. Важливою складовою подачі матеріалу є його **емоційність**, зокрема ритміка циклів «спокій-наголосокрик-спокій». Таким чином, в індивіда постають сумніви щодо певної проблеми. Посіяні зерна бур'яну брехні мають тенденцію до закріплення на певному ґрунті, особливо в умовах відсутності будь-якої іншої, насамперед достовірної,

інформації на задану тему. Сумніви породжують сум'яття, невпевненість, невизначеність, стан дискомфорту. А **депресія** не стимулює до творчих дій об'єкта впливу, навпаки, штовхає його до апатії та бездіяльності. Тим часом тиск триває, продовжуються постійно і методично нові вкиди, котрі стають уже звичними. Вони і постають частиною певного інформаційного поля (шуму/хаосу) як неодмінна частина повсякдення.

Професійні рашисти-маніпулятори використовують будь-які засоби впливу на свідомість потенційних жертв. Найперше – це **приниження, знецінення об'єкта впливу**, наголошення на його нікчемності та мізерності і водночас шкідливості для інших. Таким чином, здійснюється своєрідний напад і на окремого індивіда, і на всю його спільноту. Рашисти використовують для приниження українців будь-які засоби: люту іронію, сарказм, гіперболу тощо. При цьому носіям цих рис приписують різноманітні – вигадані чи справжні – огидні вчинки та дії на кшталт обзивання «фашистами» та «нацистами», особливо на тлі власних історичних наративів про виключну роль росії у перемозі над ними. Ворожість та ціннісна агресія московських рупорів збиває пересічного обивателя з пантелику, змушує його повірити бодай у частину сказаного. А наукові контраргументи проти пропагандистів цинічно ігноруються та відкидаються як начебто вигадки хитрого «салоїда». Зрештою, може відбутися переоцінка власного «Я» з подальшою трансформацією індивіда в слухняну ляльку кремлівських карабасів.

Логічне продовження подібної ІПСО, її козирна фішка, джокер – **пропозиція, від якої людина не в змозі відмовитися.**

Йдеться про певну **модель розв'язання проблеми**, котра вимальовується напрочуд яскравими, барвистими кольорами, але по суті своїй є оманюю, тобто брехнею та обманом. Але споживач отримує мрію, фантомну реальність, котра ілюзорно виправдовує і прикрашає його життя. Це може бути рай на землі у вигляді світлого майбутнього (комунізму), процвітання «руського мира», крах нацизму і жидобандерівців, трактир біля ізби, ідеальна красуня, з якою можна чинити будь-які забави та неподобства, жахи для ненависного сусіда-багатія, блаженство в Криму і т. д. і т. п. Інакше кажучи, створюється модель щасливого життя, причому для всіх неофітів разом і кожного з них зокрема. **Соціальний неспокій вгамовується створенням образу сакрального: ідеалу, котрий чіткою матрицею буття заповнює свідомість, навіть – підсвідомість індивідів.**

Зрозуміло, у людини завжди мусять бути вибір, особливо щодо того, як утверджуватися і жити у цьому світі. Але глибинна сутність рашизму як ідеології, а тоталітаризму як політичного устрою якраз і полягає в тому, що піддані імперії позбавлені будь-якого права на вільний вибір бажаного варіанта розвитку подій тощо. Аргументи влади в такому випадку зводяться до застосування примусу до виконання директив і насильства, репресій та фізичного знищення – щодо неугодної чи нелояльної частини населення. В своїх крайніх варіантах йдеться навіть про різноманітні форми геноциду, коли масові злочини вчиняють проти певної спільноти: етносу, конфесії, соціальної чи професійної страти та ін. Подібним чином на імперській мапі рашистів зникли десятки етносів та національних мов, інтелектуальна еліта,

землевласники, промисловці, фінансисти тощо. Натомість розквітла система ГУЛАГу та тюрем, каральних та партійних органів, ідейний абсолютизм та догматизм, запанували в розкоші владні прошарки та їхні слуги-хлопи. Саме подібна модель тоталітарного режиму віками намагалась знищити Україну, саме ця гідра руйнує і споганює нашу країну нині.

Висновки. Рашизм є державною ідеологією і практикою московії. Він закорінений у традиціях східного деспотизму з освяченням правителя релігією, централізованим управлінням, безправ'ям населення та державною власністю на всі ресурси, включаючи людські. Визначальними інструментами інформаційної політики рашизму є: жорстка селекція інформації на предмет її відповідності/невідповідності пануючій доктрині влади; створення образу фантомної/метафізичної реальності як образу бажаного/ідеального суспільства й обґрунтування його безальтернативності; кодифікація знання та цінностей на предмет істинності/неістинності згідно з офіційною догматикою.

Для видимості істинності дискурсів влади, особливо для зовнішнього споживання, широко використовується метод спекулятивних наративів. Сутність його полягає в поширенні інформації, котра не ґрунтується на реальних чи частково дійсних фактах. При цьому здійснюється некритична конверсія знання про один об'єкт на інший. Наслідком постає підміна смислів і значення цього об'єкта/події із наступною кодифікацією його як нетотожного самому собі. Так відбувається, наприклад, у випадку із стокгольмським синдромом, коли вина за злочин покладається на саму жертву.

Рашизм масово використовує аберацію смислів на потенційний об'єкт свого впливу власних агресивних зазіхань та дій. Таким чином, свій неспровокований повномасштабний напад на Україну подається як самозахист від неї самої чи навіть усього західного світу. А жертві своєї політики приписуються найрізноманітніші негативні ознаки, включно з офіційно засудженими міжнародним співтовариством (нацизм, геноцид, сепаратизм і т. д.), щоб мати позірне виправдання своїх протизаконних дій.

Ідеологія і практика рашизму становлять будівельний остов сучасного російського тоталітаризму. Лицемірна політика людиноненависницького режиму має стати неприйнятною і несприйнятною для цивілізованого людства, а її очільники, виконавці та носії отримати належну правову оцінку і понести за вчинене кримінальну відповідальність.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арендт Ханна. Айхман в Єрусалимі. Розповідь про банальність зла / пер. з англ. Антона Котенка. Видання друге, виправлене. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2021. 376 с.
2. Горбулін Володимир, Бадрак Валентин. Над прірвою. 200 днів російської війни. Київ: Вид-во «Брайт Букс», 2022. 280 с.
3. Гуцало Є. П. Ментальність орди: статті. Київ: Києво-Могилянська академія, 2007. 205 с.
4. Дев'ять принципів пропаганди: референт доктора Геббельса сформулював кредо свого шефа. URL: <https://upmp.news/ua-in-ukraine/dev-yat-printsipiv-propagandi-referent-doktora-gebbelsa-sformulyuvav-kredo-svogo-shefa/> (дата звернення: 11.01.2019).
5. «Денацифікація» по-кремлівськи: росіяни оприлюднили програму геноциду українців. *Укрінформ*. 20 травня 2022 р. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubricuarazom/3451395-denacifikacia-pokremlivski-rosiani-opriludnili-programu-genociduukrainciv.html> (дата звернення: 05.03.2023).
6. 10 головних наративів російської пропаганди, що супроводжували напад на Україну. *Rfi*. 13/01/2023. URL: <https://www.rfi.fr/uk/mjnarodni-novini/20230113-> (дата звернення: 12.03.2023).
7. Заборонити рашизм / В. Огнев'юк, В. Андреев, В. Брехуненко, М. Відейко, Б. Гуменюк, І. Гирич, Л. Масенко, Ю. Митрофаненко, В. Огризко, О. Палій, В. Піскун, П. Полянський, В. Сергійчук, П. Чернега; за заг. ред. В. Піскун. Київ: Київський ун-т ім. Б. Грінченка, 2023. 252 с.
8. За Ідентичність і Незалежність. Війна Росії проти України: історичні передумови, геополітичні паралелі. У двох книгах /відп. ред. Валерій Смолій; упоряд.: Геннадій Бор'як, Олексій Ясь. Київ: ТОВ «Видавництво «Кліо», 2022. Книга 1. 800 с.; книга 2. С. 801–1552.
9. Конквест Р. Жнива скорботи: радянська колективізація і голодомор / пер. з англ. Київ: Либідь, 1993. 384 с.
10. Крисаченко В. С. Ідеологія і практика рашизму: реконструкція витоків та імперська сутність. *Українознавство*. 2023. № 4 (89). С. 8–23.
11. Лисенко О. Є., Маєвський О. О. Дегуманізація образу українців у російському пропагандистському дискурсі: нарис / за ред. В. Смолія. НАН України. Інститут історії України. Київ: Інститут історії України, 2023. 82 с.
12. Мельниченко Анастасія. 14 ознак фашистського режиму в Росії за Лоуренсом Бріттом. *Перевірте самі*. URL: <https://zmina.info/columns/14-oznak-fashystskogo-rezhymu-v-rosiyi-za-lourensom-brittom-perevirte-sami/> (дата звернення: 22.03.2022).
13. Попович Мирослав. Червоне століття. Київ: АртЕк, 2007. 888 с.
14. Постанова Верховної Ради України про Заяву Верховної Ради України «Про використання політичним режимом російської федерації ідеології рашизму, засудження засад і практик рашизму як тоталітарних

і людиноненависницьких» від 2 травня 2023 р. № 3078-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3078-20#Text>

15. Режим Путіна: перезавантаження-2018 / М. М. Розумний (заг. ред.), Я. В. Бережний та ін. Київ: НІСД, 2018. 480 с.

16. Снайдер Тімоті. Шлях до несвободи. Росія, Європа, Америка / пер. з англ. Львів: Вид-во «Човен», 2020. 392 с.

17. Штепа П. Московство: його походження, зміст, форми й історична тяглість. Видання п'яте. Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 2005. 412 с.

18. Якубова Л. Д. Рашизм: Звір з безодні / НАН України. Інститут історії України. Київ: Академперіодика, 2023. 318 с.

19. Chomsky N. Cartesian linguistics: A chapter in the history of rationalist thought. New York; London: Harper, 1966. 119 p

REFERENCES

1. ARENDT, H. (2021). *Eichmann in Jerusalem. A Story About the Banality of Evil*. 2nd ed., corr. Kyiv: SPIRIT AND LETTER, 376 p. [in Ukr.]

2. HORBULIN, V., BADRAK, V. (2022). *Over the Abyss. 200 Days of the Russian War*. Kyiv: Bright Books Publishing House, 280 p. [in Ukr.]

3. HUTSALO, Ye. (2007). *Horde Mentality: Articles*. Kyiv: Kyiv-Mohyla Academy, 205 p. [in Ukr.]

4. *Nine Principles Of Propaganda: Dr. Goebbels' Referent Formulated the Credo of His Boss*. (2019). [online] Available at: <https://upmp.news/ua-in-ukraine/dev-yat-printsipiv-propagandi-referent-doktora-gebbelsa-sformulyuvav-kredo-svogo-shefa/> [Accessed 11 January 2019]. [in Ukr.]

5. "Denazification" in the Kremlin Way: the Russians have Made Public the Program of Genocide Ukrainians (2022). [online] *Ukrinform*. May 20, Available at: <https://www.ukrinform.ua/rubricuarazom/3451395-denacifikacia-pokremlivski-rosiani-opriludnili-programu-genociduukrainciv.html> [Accessed 03 May 2023]. [in Ukr.]

6. 10 Main Narratives of Russian Propaganda Accompanying the Attack on Ukraine. [online] *Rfi*. 13/01/2023. Available at: URL: <https://www.rfi.fr/uk/international-news/20230113-> [Accessed 12 March 2023]. [in Ukr.]

7. OHNEVIUK, V., ANDRIEIEV, V., BREKHUNENKO, V., et al. (2023). *Ban Rashism*. Kyiv: Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University, 252 p. [in Ukr.]

8. SMOLII, V., ed., BORIAK, H., YAS, O., comp. (2022). *For Identity and Independence. Russia's War against Ukraine: Historical Background, Geopolitical Parallels*. In two Books. Kyiv: LLC "Klio Publishing House", Book 1, 800 p.; Book 2, 801-1552 p. [in Ukr.]

9. CONQUEST, R. (1993). *Harvest of Sorrow: Soviet Collectivization and Famine*. Kyiv: Lybid, 384 p. [in Ukr.]

10. KRYSACHENKO, V. (2023). Ideology and Practice of Rashism: Reconstruction of the Origins and Imperial Essence. *Ukrainoznavstvo (Ukrainian Studies)*, № 4 (89), pp. 8-23. [in Ukr.]

11. LYSENKO, O., MAIEVSKYI, O. (2023). *Dehumanization of the Image of Ukrainians in the Russian Propaganda Discourse: An Essay*. Institute of History of Ukraine. Kyiv: Institute of History of Ukraine, 82 p. [in Ukr.]

12. MELNYCHENKO, A. (2022). *14 Signs of a Fascist Regime in Russia According to Lawrence Britt. Check it by Yourself*. [online] Available at: <https://zmina.info/columns/14-oznak-fashystskogo-rezhymu-v-rosiyi-zalourensom-brittom-perevirte-sami/> [Accessed 22 March 2022]. [in Ukr.]

13. POPOVYCH, M. (2007). *Red Century*. Kyiv: ArtEk, 888 p. [in Ukr.]

14. *Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine On the Statement of the Verkhovna Rada of Ukraine "On the Use of the Ideology of Rashism by the Political Regime of the Russian Federation, Condemnation of the Foundations and Practices of Rashism as Totalitarian and Misanthropic" as of May 2, 2023 No. 3078-IX*. [online] Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3078-20#Text>. [in Ukr.]

15. ROZUMNYI, M., BEREZHNYI, Ya.,

eds., et al. (2018). *Putin`s Regime: Reboot-2018*. Kyiv: NISS, 480 p. [in Ukr.]

16. SNYDER, T. (2020). *The Road to Unfreedom. Russia, Europe, America*. Lviv: Choven Publishing House. 392 p. [in Ukr.]

17. SHTEPA, P. (2005). *Muscovite: its Origin, Content, Forms and Historical Continuity*. 5th ed. Drohobych: Renaissance Publishing Company, 412 p. [in Ukr.]

18. YAKUBOVA, L. (2023). *Rashism: Beast from the Abyss*. NAS of Ukraine. Institute of History of Ukraine. Kyiv: Akadempriodika, 318 p. [in Ukr.]

19. CHOMSKY, N. (1966). *Cartesian Linguistics: A Chapter in the History of Rationalist Thought*. New York; London: Harper, 119 p. [in Eng.]

Осердьювою ідеологемою нового агресивного політичного курсу росії стала доктрина «русского мира». Насправді «русский мир» - це лише фантомне прикриття агресивної експансіоністської політики кремля. Все це нагадує Третій Рейх з його заявами про зверхність арійців, утиски і приниження етнічних німців за кордоном, засилля «унтерменшів» і їхніми намаганнями урівнятися з елітою тощо. Подібна маніпуляція для вождів утверджувала утопічний наслідок, а саме: потребу нового «життєвого простору» для нації, тобто загарбницька війна навсїбіч.

ПРОБЛЕМИ МЕТОДОЛОГІЇ ВИВЧЕННЯ ПЕРВІСНИХ ФОРМ КОЛЕКТИВНОЇ СВІДОМОСТІ В УКРАЇНСЬКОМУ ФОЛЬКЛОРИ

Володимир ЯТЧЕНКО

orcid.org/0000-0003-0533-8580

доктор філософських наук, професор, завідувач відділу культурології та культурної спадщини НДІУ

Анотація. У статті піддаються розгляду процеси генези феномену колективного самоусвідомлення предків сучасних українців на етапі переходу від тотемного до антропоморфічного типів світогляду в текстах українського фольклору. При цьому основна увага переноситься на дослідження метафізичного виміру цього процесу. Підкреслено, що особливо рельєфно виділяються фази переходу від одного типу світогляду до іншого на прикладах порівняння текстів первісних міфів і народної казки. В українській народній казці, на відміну від первісного міфу, на проscеніум виходять мотиви, моральна позиція персонажів. У казках людина перебуває в напружених рефлексіях про суперечності між загальноприйнятим і особистісним, а вже пізніші міфологічні тексти «заземлюють» просторові і часові горизонти діяльності героя, поміщуючи їх у контекст співвіднесення правового й морального, світського й релігійного. В горизонті генези форм колективної самосвідомості казка виявляє свою історично зумовлену амбівалентність: у ній фігурують герої давніх міфів, в сюжети казок вживлені лінії і структурна будова первісних міфів, окупили тотемного світогляду. Однак прихвність у казках моральних регулятивів, зародків свободи особистості виказує на прорив духовності людини за межі тотемізму й зоолатрії первісного міфу на простір антропоморфізму. На цьому новому етапі розвитку колективної свідомості істотною ознакою самосвідомості постає поєднання свободи і моральності, особливо рельєфно це проступає в сюжетах казок, у яких йдеться про стосунки між людиною і смертю.

Ключові слова: історичні форми свідомості; український фольклор; українська міфологія; українська казка.

PROBLEMS WITH THE METHODOLOGY OF STUDYING PRIMITIVE FORMS OF COLLECTIVE CONSCIOUSNESS IN UKRAINIAN FOLKLORE

Volodymyr YATCHENKO

Doctor of Philosophical Sciences, professor,

Head of the Cultural Studies and Cultural Heritage Department of RIUS

Annotation. The article examines the processes of the genesis of the collective self-awareness phenomenon of the ancestors of modern Ukrainians at the stage of transition from totemic to anthropomorphic types of worldview in the texts of Ukrainian folklore. At the same time, the main attention is shifted to the study of the metaphysical dimension of this process. It is emphasised that the phases of the transition from one type of worldview to another are especially distinguished on the examples of a comparison of the texts of primitive myths and folk tales. In the Ukrainian folk tale, unlike the original myth, the motives and moral positions of the characters appear on the proscenium. In fairy tales, a person is in tense reflection about the contradictions between the generally accepted and the personal, and later mythological texts "ground" the spatial and temporal horizons of the hero's activity, placing them in the context of the correlation between legal and moral, secular and

religious. On the horizon of the genesis of forms of collective self-consciousness, the fairy tale reveals its historically determined ambivalence: the heroes of ancient myths appear in it, the lines and structural framework of primitive myths, the debris of the totemic worldview, are incorporated into the plots of fairy tales. However, the presence of moral regulations in fairy tales, the seeds of personal freedom, indicate the breakthrough of human spirituality beyond the boundaries of totemism and zoology of the original myth into the space of anthropomorphism. At this new stage of the development of collective consciousness, a combination of freedom and morality as an essential feature of self-awareness is especially evident in the plots of fairy tales, which deal with the relationship between man and death.

Key words: historical forms of consciousness; Ukrainian folklore; Ukrainian mythology; Ukrainian fairy tale.

Постановка проблеми. Жорстокі реалії життя українського суспільства десятих – початку двадцятих років ХХІ століття призвели як владні й науково-мистецькі кола, так і широкий загал представників різних соціальних груп до серйозних змін і в повсякденних життєвих практиках, і в переживанні та осмисленні цих змін. Породжені російською агресією руйнування умов матеріального існування мільйонів українців, масова міграція й еміграція населення, знищення й викрадення національних культурних цінностей, силкування запровадити російсько-імперську парадигму освіти на окупованих територіях унааявили загрозу з'яви серйозних деформацій в різних секторах національно-культурного буття українського народу. Ця загроза хоч і в рецесивному, трансформованому вигляді не зникне й протягом певного повоєнного часу.

За таких умов в духовній культурі українського суспільства небувалої актуалізації зазнає потреба в поглиблених формах національного самоусвідомлення, в упровадженні нових зразків етнонаціональної картини власного життєвого світу в свідомість українців. Світовий досвід показує, що неодмінним елементом розв'язання цієї проблеми постає осягнення її історичного виміру, одним із різновидів якого є виклад

на науковому ґрунті справжньої історії – в її складі й духовної історії – українського народу в горизонті її вплетеності в загальноцивілізаційний контекст у супрязі з виявом її культурної своєрідності. Інакше кажучи, комплексне вивчення історичної генези феномену української духовної культури.

Це водночас постане і як збагачення нашого досвіду в осягненні філософських та історичних основ генези світової культури. «Осмыслити витоки й глибину буття, – пише український філософ Є. Андрос, – можна лише за тієї обставини, що це буття закорінене в глибині сторіч. Що воно має стосунок і до цивілізації в цілому, і до історії культури й духовності. Але чи не найперше – прямо стосується, закорінене для кожної особистості в історії її народу, драматизмові цієї історії (а для деяких народів, зокрема українського, і трагічності цієї історії), колосальних зусиль та випробувань історичної долі, напружених духовних пошуків впродовж століть та тисячоліть, закорінене в екзистенціальній напрузі цього історичного досвіду, реального, душевного та інтелектуального» [1, с. 14].

Дослідження культурно-історичної генези будь-якої спільноти доконечно включає в себе дві складові – вивчення конкретних виявів національного буття

цієї спільноти (матеріальних, соціальних, духовних умов її існування й розвитку), з одного боку, й розробку методологічного підґрунтя дослідження цієї генези – з другого.

Аналіз наукових концептів. Вже до кінця XIX – на початок XX століття етнологи, етнографи в ході польових досліджень накопичили величезний обсяг фактичного матеріалу про формування духовної культури первісних колективів, про їхній спосіб життя й господарювання, соціальну структуру, комунікативні практики, обрядодії, міфи, колективну психологію. А головне – про ті чинники, які, сплітаючись у розмаїті комбінації й набуваючи системних характеристик, витворювали феномен, що його пізніші дослідники назвали етногенетичними вузлами. Цим утворенням судилось відіграти роль промоутерів процесів, що призвели до кардинального перелому в поступі світової історії. Під їхнім впливом відбувалося повільне, ступеневе, але незворотне перезаснування ядра процесів створення і консолідації людських об'єднань – від груп, що вибудовувались на ґрунті кровної спорідненості, до спільнот, у яких визначальними для появи, генези й зв'язків між індивідами стають соціальні фактори. Автори XVIII–XIX століть надавали різним складникам цих вузлів системоутворюючих якостей. Найчастіше такими вважали стать, вік, соціальний статус, тотемні уявлення, міфи, мову.

Дослідження такого роду процесів проникає в тканину цілої низки гуманітарних і суспільних наук – історії, філософії, психології. Спроби державних чиновників та інтелектуалів країн-метрополій врегулювати суспільні відносини всередині колективів колонізованих

територій за зразками західноєвропейських правових систем часто зазнавали фіаско і виявили необхідність як вивчення й кодифікації різноманітних звичаєвих практик племен колонізованих територій, так і прилучення отриманого матеріалу до арсеналу правової науки.

Виникає, таким чином, необхідність узагальнити, упорядкувати і значною мірою створити новий понятійний апарат для поглибленого синтезу отриманих знань про духовність, специфіку світо розуміння, форми історичної самосвідомості первісних колективів на етапах їх виникнення, консолідації, розвитку й занепаду.

Одним із піонерів дослідження елементів архаїчного мислення й світогляду, виявлення їхніх слідів у мисленні сучасної людини став французький філософ, етнограф, психолог *Люсьєн Леві-Брюль* (Levy-Bruhl, 1857–1939). Розглядаючи спадщину Л. Леві-Брюля в розрізі проблематики нашої статті, слід насамперед відзначити його цінні напрацювання в царині виявлення типів мислення в архаїчному суспільстві. Автор формулює оригінальні думки про феномен *колективних уявлень*, наголошуючи, що в їхній структурі домінує «не інтелектуальний чи пізнавальний феномен у його чистому чи майже чистому вигляді, але значно складніше явище, в якому те, що вважається у нас власне «уявленням», поєднане ще й з іншими елементами емоційного чи вольового порядку, забарвлене і пройняте ними, передбачуючи, в такий спосіб, іншу настанову свідомості щодо уявлюваних об'єктів» [5, с. 28]. З цієї позиції вчений аргументовано піддає критиці точку зору, за якою способи мислення сучасної й первісної людини відмінні між собою лише в кількісному,

але не в якісному вимірі. Понад те, він навіть прагне обґрунтувати тезу, за якою колективні уявлення первісної людини не мають логічних (логічних у нинішньому розумінні цього слова) рис і якостей. Особливо слід підкреслити наразі ту обставину, що неабияку увагу Л. Леві-Брюль приділив аналізу *міфів* у свідомості людей архаїчних суспільств, особливо відзначаючи їхній вплив на формування й дотримання моральних норм у житті первісних колективів, на уявлення людиною власної сутності.

Мірча Еліаде (M. Eliade, 1907–1986), американський історик релігій, етнограф, філософ румунського походження, запропонував, зокрема, оригінальну концепцію природи і функцій первісного міфу, його ролі в генезисі форм первісного мислення і самосвідомості людини архаїчного суспільства. Безсумнівною заслугою Еліаде слід вважати його пошуки внутрішньої основи, сказати б, спільного знаменника первісних міфів. Оригінальним, хоч і таким, що потребує сумнінного промислення і верифікації, постає його твердження, за яким всі первісні міфи є своєрідною перекомутацією їх основи – міфу про творення світу. «Всі міфи певною мірою є типом космогонічного міфу, бо будь-яка історія того, що відбувалося в *illo tempore*, – це лише варіант взірцевої історії: як постає Світ. А отже, звідси випливає, що будь-яка міфологія є онтофанією. Міфи виявляють структури реального і численні способи буття у Світі. Ось чому вони виступають взірцевою моделлю людської поведінки: вони розповідають *справжні* історії про *реальність*» [4, с. 120].

Ця теза вченого виявила неабияку продуктивність у процесі її застосування до аналізу впливу міфів на формування

поглядів первісної людини на саму себе, на суспільні структури і загалом на Світ. Однак екстраполяції її на весь обшир первісного міфологічного спадку натикаються на цілу низку неусувних теоретичних перепон і фактичних невідповідностей. Тож визнавати її всеохопність і абсолютність не випадає.

Станіслав Гроф (Stanislav Grof, 1931 р. н.), чеський і американський психолог, один із засновників трансперсональної психології, істотно розширив рамці психологічного підходу до вивчення особистості, зокрема до міфологічної діяльності людини. Він вказує на обмеженість психоаналітичного методу З. Фрейда у вивченні людської психіки, зазначаючи, що концепція психоаналізу залишила поза увагою цілі пласти психічного життя людини. Гроф зосередив свої зусилля на виявленні багаторівневої структури психічних станів людини, включаючи її перинатальний період (момент народження, психічні переживання в післяпологовий час, психічний стан матері під час пологів).

Для розробки проблеми вивчення форм самосвідомості людини на первісних етапах суспільного розвитку особливо повчальними є результати досліджень Грофа (його монографії «Надособистісне бачення», «Народження, смерть і трансценденція в психотерапії» та ін.) в царині зв'язку цих психічних станів індивіда з його трансперсональними переживаннями. Продукти цього зв'язку, доводить дослідник, пізніше опредметнюються в духовній творчості – міфах, відіннях тощо. Тому знання, надані Станіславом Грофом, можуть неабияк допомогти у виявленні глибинних психічних підоснов міфотворчої діяльності людей архаїчних суспільств,

зокрема віддалених предків українців. Слід зазначити, що цей аспект вітчизняної міфотворчої спадщини у нас ще зовсім не досліджений.

Однак висловимо тут кілька застережень. Неприпушеною вульгаризацією і поглядів Грофа, і назагал дослідницької проблеми виглядала б спроба безпосереднього виведення міфів, казок чи інших продуктів українського фольклору з голотропного рівня психіки. Проте важливе тут інше. Сама потреба людини відчувати якусь надприродну могутню підтримку, сподівання на допомогу якихось вищих сил має, вірогідно, глибинне підґрунтя, закорінене у фізіологічній основі організму, в голотропічних станах психіки. Відштовхуючись від цього знання, отримуємо дороговказ у подальших пошуках особливостей духовної творчості предків українців.

Та, oprіч колосальних надбань, у творчості корифеїв дослідження форм архаїчної свідомості людини все ж якось притініним залишається сутнісно важливий аспект виявлення екзистенційних переживань і проривів у свідомості людини архаїчних культур, в їх числі й предків сучасних українців, у виявленні різновидів їхнього колективного самоусвідомлення.

Тому **мета** статті полягає у визначенні методології виявлення історичних форм колективної свідомості предків сучасних українців та їх трансформацій у текстах українського фольклору (особливо в казках), які заховали в собі елементи первісного світогляду.

Виклад основного матеріалу. Відзначимо насамперед одну з важливих рис процесу трансформації міфологічної свідомості в жанрі казки: казка доносить до нас знання про опредметнення

в тексті однієї з *історично перших рефлексій людини щодо власних дій чи навіть думок метафізичного характеру* [8, с. 24]. Первісний міф, як відомо, не зосереджується на моральному обґрунтуванні вчинків того чи іншого героя. Персонажі первісного міфу не переймаються тим, наскільки їхні дії сумірні наявним у спільноті уявленням про норми поведінки, хоч, як зазначають дослідники первісних колективів (зокрема, Б. Маліновський), у реальному житті члени цих колективів так само, як і люди ХХ століття, зазнають душевних мук сумління, наприклад, мук каяття за вчинки, здійснені ними в момент пароксизму злості. Натомість у казках зазвичай спонукою до вчинку чи, навпаки, відмови від нього постають моральні налаштування героя. В казці про Кирила Кожум'яку з яскраво виявленими елементами архаїчного світогляду (мотив змієборства) герой відмовляється від сутички зі змієм, незважаючи на вимоги старійшин, слізні прохання молодих дівчат, і згоджується лише під впливом благань малих дітей. У первісному міфі це неможливо, до таких мотивацій доходить тільки казка. Людина в казці вже відчуває себе не просто онтологічною істотою, що існує у світі, переповненому добрими і злими духами, і намагається винайти засоби виживання в ньому, як це є у первісному міфі, але й істотою моральною з новими спонуками і обмеженнями. В казках людина перебуває в болісних роздумах про суперечності між загальноприйнятим і особистісним. У «Страшний помсті» М. Гоголя дочка опиняється перед болючим вибором: звільняти чи ні з полону батька-чаклуна. Перемогла любов до батька. Письменник у процесі праці над твором використав мотиви українських казок,

вже виєлімінувавши з них первісні елементи, – в казках бо йдеться про визволення змія, чудесного коня і т. п. Пізніша міфологія «заземлює» обставини подібного вибору, поміщуючи їх у контекст співвіднесення правового й морального, світського й релігійного тощо. Грецький міф, наприклад, не оперує вже зміями й чаклунами: Антігона потрапляє в тенета цілковито земних протилежностей. Історично цей грецький міф міг виникнути хронологічно раніше, аніж українські казки про визволення чарівних істот, однак форми колективних усвідомлень людини в тексті грецької міфології відбивають логічно пізніший, вищий, ступінь їхнього розвитку.

Погляньмо на ще одну грань згаданої рефлексії. В українських казках, як і в казках багатьох інших народів, переосмислюються, під кутом бачення ролі моральних настанов у житті людини, традиційні для міфу сюжети стосунків людей з вищими духовними істотами. Ставлення цих істот до людей у казках різних народів часто визначається моральними факторами. В українських казках «Дванадцять місяців», «Марійка й баба-відьма», «Про корчмаря і діда-всевіда» та багатьох інших ставлення чарівних істот до героїв, обдарування їх або покарання, визначається моральними якостями, прийнятними або засуджуваними в спільнотах, у культурі яких відбувається трансформація міфу в казку – пошанування старих і немічних, допомога бідним і знедоленим або ж, навпаки, – жадібність, жорстокість і т. п. Під впливом цієї обставини в казці, на відміну від первісного міфу, починають пробиватись ранні пагінці *свободи* як передумови самоствердження людини архаїчної культури в світі. В тексті

первісного міфу вища істота, минаючи всілякі обґрунтування й резони, диктує людині свої умови. «Він (йдеться про язичницьких духів і богів або християнського Бога. – В. Я.) передпокладає: його дії – це передпокладання; результати цих дій – передпокладання; його воля й настанови – теж передпокладання» [8, с. 28]. В казці герой переважно (хоч і не завжди) сам обирає модель своєї поведінки і як стратегію, і в критичних ситуаціях, коли вибір має екзистенційний характер. Наприклад, герої кількох українських казок добровільно зголошуються переночувати кілька ночей у приміщенні, де на них чигає небезпечна для життя зустріч з істотами інфернального світу, заради визволення дівчини, розчаклування міста, оживлення перетворених на камені людей тощо.

Таким чином, тексти української казки, в яких найповніше збереглись елементи архаїки, виявляють (у контексті наявності в них форм колективної свідомості) себе амбівалентними утвореннями. З одного боку, в них фігурують міфологічні герої, уламки сюжетних ліній первісних міфів, почасти структурна будова міфів. Тут цей кластер українських казок ще залишається в горизонті тотемної форми світогляду як первісної форми колективної свідомості. Але з другого – мотивація дій цих героїв, прихильність свободи в ситуаціях їхнього вибору, моральні регулятиви вже свідчать про прорив людиною меж цієї форми і вихід на поле антропоморфізму. Це вже нова фаза розвитку колективної свідомості, в центрі її постає людина, істотною рисою духовності якої є поєднання свободи і моральності. Здійснення ж такого поєднання в діяльнісних актах щоденних практик продукує появу специфічного

стану свідомості, стану, якому судилось стати іманентним компонентом духовності людини. Йдеться про стан переживання. Саме переживання закладає підвалини здатності людини «подвоїти» себе в свідомості, поглянути на себе ніби збоку, що своєю чергою уможливить набагато пізніше сформулювати тезу про людину як «незавершений проєкт».

Нарешті, про ще одну істотну для нашої статті рису вияву рефлексії людини щодо власних ціннісних налаштувань метафізичного плану. В українських казках зустрічаємо цікаві розмірковування про феномен смерті, її справедливості чи несправедливості, про розуміння людиною сенсу життя перед лицем смерті. Ось у покутській казці «Музикант і смерть» в уста Смерті вкладені роздуми про сенс людського життя: *що* людина залишає від себе після смерті і як їй вибудувати свій життєвий шлях, аби залишити по собі пам'ять серед людей [7, т. 13, с. 371]. У вже схристиянізованому й модернізованому варіанті казки «Чому людина не знає, доки житиме», записаному М. Зінчуком на Волині, звучить думка про позитив невідомості часу настання смерті для людини, позаяк це невідання стимулює життєву енергію і творчі пориви людини [7, т. 26, с. 31]. В кількох буковинських, закарпатських, покутських казках Смерть постає справедливою, іноді навіть милосердною істотою. У всіх цих сюжетах неважко помітити тінь давнього, вже позабутого в українській міфології духа чи бога смерті, але в казках уявлення про нього збагачене роздумами про перипетії людської долі, надії й розчарування людини. Так, через українську казку зауважуємо зміни у формах самототожності людини – рефлексії щодо власної духовності

сягають метафізичної глибини і омовлюються не в таємних священних, а вже в загальноприступних текстах.

Ще однією гранню омовлення в українських казках процесу генези колективної свідомості людини на етапі архаїчної фази культурного розвитку є наявність у багатьох із них залишків шаманських оповідок, уламків опису *шаманських* практик. Про це докладно йдеться в нашій монографії «Український шаманізм» [9]. Наразі додамо лише один штрих, який має стосунок до світоглядних відмінностей між казкою і первісним міфом. По завершенні акту камлання шаман розповідає присутнім про свою «подорож» в інші світи, зустрічі з духами, богами. Такі оповіді можуть надовго залишатись у свідомості слухачів і навіть переростати у священні тексти, а згодом і в тексти казок, а індукування емоційної напруги від шамана до слухачів і спостерігачів під час камлання й наступної розповіді продукує психологічні стани переживання процесів «спілкування» з вищими духовними істотами – станів, які й на історично пізніших етапах розвитку мислительних та емоційних здатностей постають складниками розвитку духовності особистості. Шаман у всіх народів – особливого роду особистість. Тому в текстах із шаманськими оповідками поступово починає проглядати феномен особистості, але поки що він здебільшого обмежується фігурою шамана. Натомість у казках особистісні риси героя навіть у стосунках з вищими духовними істотами, подорожах в інші світи, викраданні там з-під влади злих сил інших персонажів твору вже виявляються до снаги простій людині. Вона починає усвідомлювати себе особистістю, здатною до екзистенційних проривів, до

моментів здійснення кардинальних змін в уявленнях про себе і світ. В історично пізніших жанрах фольклору – казках, баладах тощо – відбувається переосмислення і спробою руйнації світоглядного обрамлення шаманського досвіду. В сюжетах казок, у текстах героїчного епосу дії героїв постають засобами подолання буденного виміру людського життя, нерідко протестом проти нього. Ототожнюючи себе з героєм казки, людина здатна досягти стану граничного переживання буття, стану, в якому особистісне начало стає домінуючим елементом світопереживання.

Висновки. Аналізуючи тексти українського фольклору, зокрема українські казки, ми отримуємо можливість виявити в них сліди історичного процесу генези колективної свідомості, способів самоусвідомлення людини архаїчного етапу розвитку культури. В текстах українських казок збереглися елементи омовлення генези колективного самоусвідомлення далеких предків сучасних українців на етапі переходу від тотемного до антропоморфного типу світогляду. Українська казка зберігає, з одного боку, низку елементів старого тотемного світогляду, спогади про зоолатрію, а з другого – в ній уже починає переважати висвітлення морального фактора в діях героїв. Впадає в око увага до феномену смерті: розмірковування про її доцільність чи несправедливість, про розуміння людиною сенсу життя перед смертю. Виявлення цих елементів у текстах українського фольклору допоможе розкрити вклад далеких предків українців у процеси світового культурного розвитку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрос Є. Інтелект у структурі

людського буття. Київ: Стилос, 2010. 357 с.

2. Гроф С. Надличностное видение. Москва: Издательство АСТ, 2002. 237 с.

3. Гроф С. Психологія майбутнього: уроки з сучасних досліджень свідомості. Львів: Афіша, 2015. 328 с.

4. Еліаде М. Міфи, сновидіння і містерії. Мефістофель і андрогін. Київ: Основи, 2001. С. 116–304.

5. Леви-Брюль Л. Сверхъестественное в первобытном мышлении. Москва: Педагогика, 1994. 608 с.

6. Родослав. 1990. № 1–2.

7. Українські народні казки. 40 т. Записав, упорядкував і літературно опрацював Микола Зінчук. 2003–2021 рр.

8. Ятченко В. Метафізичні виміри переходу від міфу до казки. Українське релігієзнавство. 2002. № 22. С. 23–30.

9. Ятченко В. Український шаманізм. Київ: Міленіум, 2012. 215 с.

REFERENCES

1. ANDROS, E. (2010). *Intelligence in the Structure of Human Existence*. Kyiv: Stylos, 357 p. [in Ukr.]

2. GROF, S. (2002). *Supernatural Vision*. Moscow: AST Publishing House, 237 p. [in Rus.]

3. GROF, S. (2015). *Psychology of the Future: Lessons from Modern Studies of Consciousness*. Lviv: Afisha, 328 p. [in Ukr.]

4. ELIADE, M. (2001). *Myths, Dreams and Mysteries. Mephistopheles and Androgyne*. Kyiv: Osnovy, pp. 116–304. [in Ukr.]

5. LEVY-BRUHL, L. (1994). *The Supernatural in Primitive Thinking*. Moscow: Pedagogyka, 608 p. [in Rus.]

6. Rodoslav. (1990). № 1–2. [in Ukr.]

7. ZINCHUK, M. (2003–2021). *Ukrainian Folk Tales*. 40 Vol. [in Ukr.]

8. YATCHENKO, V. (2002). Metaphysical Dimensions of the Transition from Myth to Fairy Tale. *Ukrainske religieznavstvo* (Ukrainian Religious Studies), № 22, pp. 23–30. [in Ukr.]

9. YATCHENKO, V. (2012). *Ukrainian Shamanism*. Kyiv: Millennium, 215 p. [in Ukr.]

УДК 304.4 (477)

DOI: 10.17721/2413-7065.2(91).2024.307949

КОЛОНІАЛЬНА, ЕТНОЦЕНТРИСТСЬКА ТА ЕТАТИСТСЬКА ПАРАДИГМИ УПРАВЛІННЯ КУЛЬТУРНОЮ СПАДЩИНОЮ В УКРАЇНІ

Роман ДОДОНОВ

orcid.org/0000-0003-1598-499X

доктор філософських наук, професор,

директор НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка

Анотація. Стаття присвячена узагальненню світоглядно-філософських підстав управління культурною спадщиною України. Доводиться, що ідентифікація об'єктів культурної спадщини та їх творців не залишається константою ані в просторово-політичному, ані в хронологічному вимірах. Це – процес, а не стан, і процесуальна сутність вимагає виокремлення певних етапів, стадій, розгортання явища, що досліджується. Кожному етапу відповідає певна парадигма управління історико-культурною спадщиною. В роботі називаються та описуються такі парадигми, як колоніальна, етноцентрична, етатична. Колоніальна парадигма впливає з неповноцінності української культури, нездатності українців створити свою державу. Сьогодні вона остаточно відійшла в минуле, зберігаючись хіба що у хворій свідомості російських неоімперців. Натомість етноцентрична та етатична парадигми співіснують у вітчизняному гуманітарному просторі та конкурують між собою. Ця конкуренція є наслідком зіткнення двох суперечливих тенденцій, одна з яких орієнтована на традиціоналістські, а друга – на універсалістські цінності. Відповідно перший підхід передбачає суворий відбір претендентів на визнання як «українських» творців культурної спадщини, заснований на принципах етнічної чистоти, мовної досконалості, незалученості до імперсько-радянсько-російського наративу. Другий підхід відштовхується від міжнародних норм, постмодерністської методології плюральності і необхідності розширення історичного пантеону. Загальносвітова тенденція відмови від гранд-наративів передбачає поступовий перехід до постнаціональних цінностей з «широким» підходом до ідентичності культурної спадщини. Військова агресія з боку росії загальмувала в Україні вказаний перехід і тимчасово підсилила позиції прихильників етноцентричної парадигми, повернувшись в умовах війни до виявлення «своїх» та «чужих». Водночас етатична парадигма є свідченням не слабкості, а сили нації, і саме на ній має ґрунтуватися управління культурною спадщиною.

Ключові слова: Україна; спадщина; управління культурною спадщиною; парадигма; гранд-наратив; постмодернізм.

COLONIAL, ETHNOCENTRIC AND ETATIC PARADIGM OF CULTURAL HERITAGE MANAGEMENT IN UKRAINE

Roman DODONOV

Doctor of Philosophical Sciences, professor,

Director of RIUS of Taras Shevchenko National University of Kyiv

Annotation. The article is devoted to the generalization of the worldview and philosophical foundations of the management of the cultural heritage of Ukraine. It is proved that the identification

© Додонов Р.

of cultural heritage objects and their creators does not remain constant either in the spatial-political or chronological dimensions. This is a process, not a state, and the procedural essence requires the identification of certain stages, stages, and the unfolding of the phenomenon under investigation. Each stage corresponds to a certain paradigm of historical and cultural heritage management. The work names and describes such paradigms as colonial, ethnocentric and etatic. The colonial paradigm stems from the inferiority of Ukrainian culture, the inability of Ukrainians to create their own state. Today, it has finally receded into the past, remaining only in the sick consciousness of Russian neo-imperialists. Instead, ethnocentric and etatic paradigms coexist in the domestic humanitarian space and compete with each other. This competition is the result of the clash of two conflicting tendencies, one of which is oriented towards traditionalist and the other towards universalist values. Accordingly, the first approach involves a strict selection of applicants for recognition as 'Ukrainian' creators of cultural heritage, based on the principles of ethnic purity, linguistic perfection, and non-involvement in the imperial-Soviet-Russian narrative. The second approach is based on international norms, the postmodern methodology of pluralism and the need to expand the historical pantheon. The global trend of abandoning grand narratives implies a gradual transition to post-national values with a 'broad' approach to the identity of cultural heritage. Military aggression by Russia slowed down the indicated transition in Ukraine and temporarily strengthened the position of the supporters of the ethnocentric paradigm, returning in the conditions of war to the identification of 'own' and 'foreign'. At the same time, the etatic paradigm is a testimony not to the weakness, but to the strength of the nation, and it is on it that the management of cultural heritage should be based.

Key words: Ukraine; heritage; cultural heritage management; paradigm; grand narrative; postmodernism.

Постановка проблеми. Загальновідомо, що культурна спадщина є однією з фундаментальних підстав ідентичності народу. Під культурною спадщиною в даному разі розуміється сукупність успадкованих соціумом від попередніх поколінь культурних цінностей, результат духовної і матеріальної діяльності. Дбайливе ставлення держави до пам'яток культурної спадщини сприяє консолідації, злагоді, стійкості нації. Це в свою чергу передбачає цілеспрямовані заходи держави щодо управління спадщиною, її дослідження, примноження, захисту, популяризації тощо. При цьому управлінські дії мають ґрунтуватися на певній світоглядно-філософській платформі, яка б відповідала загальній стратегії та ідеології суспільного розвитку.

Багато практичних питань з ідентифікації об'єктів культурної спадщини, що постали останнім часом, неможливо

вирішити без звернення до фундаментальних уявлень та узгоджених міжнародних стратегій. Так, наприклад, після російської анексії Криму в судовому порядку вирішувалась доля «скіфського золота», що експонувалось в європейських музеях. Колекція охоплювала експонати з шести українських музеїв та історико-культурних заповідників. У вересні 2014 р. в Україну повернулися ті артефакти, що раніше зберігалися в музеях материкової частини України, в той час як на решту – «кримську» частину – претендувала РФ. Справу розглядав амстердамський суд, оскільки археологічний музей Алларда Пірсона, що останнім приймав виставку та мав її повертати господарю, знаходиться в Амстердамі. Виникла колізія, яка вимагала чіткої юридичної норми щодо належності рухомої історичної спадщини або державі, або регіону. З урахуванням

того, що останній не є суб'єктом міжнародного права, а, за українським законодавством, усі експонати перебувають у власності держави (музеї ж є лише тимчасовими розпорядниками, що діють від імені держави), а також спираючись на Конвенцію ЮНЕСКО від 1970 р., згідно з якою «кожна суверенна держава має право вивозити або не вивозити, забороняти відчуження та повертати з експонування будь-які культурні цінності, якщо вважає такі дії незаконними» [18], у 2016 р. суд ухвалив рішення повернути колекцію в Україну – «до стабілізації ситуації в Криму». У рішенні суду зазначалось, що «хоч музейні експонати походять із Криму і в цьому сенсі також можуть розглядатися як спадщина Криму, вони є частиною культурної спадщини України, оскільки остання існує як незалежна держава з 1991 р. Музейні експонати належать Музейному фонду держави Україна». На подані російською стороною апеляції усі суди вищої інстанції Нідерландів підтвердили раніше ухвалене рішення, і в листопаді 2023 р. скарби повернулися в Україну.

На жаль, наведений приклад є непоодиноким випадком, коли на національну спадщину України претендує окупант, посиляючись як на аргумент то на спільну радянську минувшину, то на волю «народу Криму», а то й просто на «право переможця». Вочевидь в основі аргументів російської та української сторін лежать різні світоглядні парадигми. Інакше кажучи, без вирішення загальних питань неможливе вирішення питань конкретних.

Мета статті полягає в описі основних підходів до управління культурною спадщиною в Україні відповідно до колоніальної, етно-

центристської та етатистської парадигм.

Аналіз джерел, останніх досліджень і публікацій. Питання управління культурною спадщиною України знаходилися в центрі уваги В. Акуленко [1], Ю. Богущького [3], С. Кота [8], А. Кравченко [9], Т. Мазур [13], О. Рішняка [16], О. Усенко [20] та ін. Проблема розробки теоретико-методологічного апарату сучасного українознавства знайшла своє віддзеркалення, зокрема, в працях Т. Бевз [2], І. та С. Грабовських [4], Я. Калакури [6], В. Крисаченка [10; 11], Ю. Фігурного, О. Шакурової [21], В. Чернеця, Р. Додоньова [22], О. Чиркова [23], В. Ятченка [24]. Еволюцію української національної ідеї, з якою корелюється стратегія управління національною культурною спадщиною, включаючи романтичний, оборонний, наступальний, конкурентний етапи, прослідковував О. Доній [19].

Методика дослідження. Методологічною особливістю нашого дослідження є звернення до концептів «парадигма» та «гранд-нарратив», що отримали розповсюдження в сучасній гуманітаристиці. Так, відомий ще з античності термін «парадигма» (від грецьк. *παράδειγμα* – зразок, приклад) був використаний американським істориком математики Томасом Куном для опису динаміки науки. У більш широкому значенні парадигмою називається сукупність загальнотеоретичних, філософських підстав розвитку культури. В нашому випадку – управління культурною спадщиною – під парадигмою слід розуміти базову систему понять, принципів, уявлень та цінностей, що притаманні певному етапу історії [17].

Наскрізним стрижнем парадигми, що забезпечує її цілісність та змістову спадкоємність, є гранд-нарратив. Цей

концепт було введено в науковий обіг П. Рікером, який розумів під ним універсальну систему понять, знаків, символів, спрямовану на створення єдиного типу описів. У постмодерністській методології під гранд-нарративом (як варіант – метанаратив) маються на увазі оповідання про загальну історію людства в особливому форматі, найчастіше – про «історію зі щасливим кінцем». Конкретними прикладами гранд-нарративів є, зокрема, християнська легенда про всесвітню історію, наприкінці якої – друге пришестя Ісуса Христа і Страшний суд; гегелівський нарратив про діалектику Абсолютного Духу, що охоплює самого себе, тобто абсолютну істину; марксистське уявлення про всесвітню історію з фіналом – комунізмом; нарратив про Модерн як про ідеал, до якого нібито спрямована вся людська історія і до якого потрібно привести всі раси, народи, нації. Постмодерністи критично ставилися до гранд-нарративів, протиставляючи їм «маленькі оповідання». У такий спосіб вони намагалися застерегти людство від рецидивів тоталітаризму. Акцентуючи увагу на негативному історичному досвіді ХХ ст., постмодерністи прагнули підготувати суспільство до відмови від моноідеології, до плюральності світоглядних позицій.

Залежно від визнання чи невизнання панівних гранд-нарративів в історії України можна виокремити три конкуруючих парадигми розуміння сутності та відповідно три стратегії управління культурною спадщиною: колоніальна, етноцентрична, етатистська. Вказані парадигми є продуктом тривалої творчості істориків, соціальних філософів, ідеологів та інших дослідників. Від того, до якої парадигми належить той чи інший

суб'єкт, залежить і вирішення ним питання ідентифікації того чи іншого об'єкта культурної спадщини.

Виклад основного матеріалу. На початку 90-х років минулого століття, коли внаслідок розпаду СРСР нові незалежні держави почали ділити спільну культурну спадщину, різні країни підходили до цього з різних світоглядно-методологічних позицій. Наприклад, країни Балтії принципово відмежувалися від усього радянського, проголосили себе спадкоємцями Латвії, Литви та Естонії, що існували до 1940 р. і були окуповані СРСР за пактом Молотова–Ріббентропа.

Колишні соціалістичні республіки Центральної Азії більш лояльно підійшли до оцінок радянського періоду своєї історії. Ймовірно, цьому сприяв той факт, що стародавня і багата культурна спадщина відповідних народів століттями розпорозувалась між численними імперіями, а вирішальний етап їх націогенези прийшов саме на радянські часи. До того туркмени, узбеки, киргизи і таджики не мали своєї державності, принаймні в таких кордонах і в такому вигляді. Древні культури, але молоді нації не могли дозволити собі цілковито відкинути радянську спадщину без ризику залишитися взагалі без неї. В ХХІ ст. панівним стає т. зв. постколоніальний дискурс, згідно з яким Радянський Союз був лише «останньою імперією», вихід зі складу якої відкрив перед країнами Центральної Азії широкі перспективи розвитку автентичних культур, у тому числі в межах ісламу і пантюркізму.

Деяко іншого підходу дотримувались у Росії, яка проголосила себе офіційною спадкоємницею навіть не РСФСР, а всього Радянського Союзу. Після ельцинських демократичних реформ і

нетривалих спроб розбудови власного громадянського суспільства москва все швидше і рішучіше занурювалась у безодню неоімперіалізму. Часто створена представниками нетитульних народів «велика російська культура» розглядалась як світове надбання, поширеною стала практика крадіжки інтелектуальної власності, тобто проголошення «російськими» чужих винаходів і культурних досягнень. Зробивши ставку на відродження імперії, кремль почав з експансії на культурному фронті. Білорусь, Вірменія, Казахстан до останнього часу демонстрували лояльність подібним планам, хоч і тут намітились відцентрові геополітичні зсуви.

Охарактеризувати ставлення до власної культурної спадщини в Україні, Грузії, Молдові та Азербайджані однозначно складно вже тому, що ставлення до радянської минувшини – цього «наріжного каменя» всієї пострадянської ідеології – неодноразово змінювалось протягом останніх тридцяти років. Специфікою названих країн є існування в них власної державності ще до проголошення радянської влади і включення до складу СРСР. Тобто націєтворчі процеси були штучно перервані на досить високому рівні їх розвитку, а унікальна національна спадщина розчинилася в загальносоюзному «казані». Після 1991 р. в Україні почали з юридичних претензій на частку «союзної спадщини», а завершили кампанією з декомунізації і радикальним поворотом «геть від Москви». До цього слід додати, що зовнішні культурні зв'язки Азербайджану з Туреччиною, Молдови з Румунією, євроінтеграційні прагнення України і Тбілісі суттєво впливають на ступінь дистанціювання від усього радянського. За цих умов нагальною є потреба в

усвідомленні – з урахуванням динаміки політико-ідеологічних процесів – світоглядно-методологічних парадигм управління культурною спадщиною.

В Україні відносно довго зберігалася ціннісна інерція, і логіка колоніальної парадигми переважала над усвідомленням національних інтересів. Її протилежністю, свого роду антиподом, була етноцентрична парадигма, що центрувала історичний дискурс навколо ідеї нації та власної незалежної держави.

Колоніальна парадигма виникла внаслідок насадження т. зв. «колоніального дискурсу», відповідно до якого український народ неспроможний на створення власної держави і є лише «етнографічним матеріалом» Російської імперії. Цей дискурс виник наприкінці XVIII – у XIX ст. завдяки старанням офіційних російських історіографів – М. Карамзіна, С. Соловйова, В. Ключевського. Історію, як відомо, пише переможець. Тому історія українських земель була інкорпорована в загальну історію росії, ранній, домосковський, період якої подавався лише як етап цивілізаційної естафети, яку москва через Київ отримала від Візантії. Сама ж Україна начебто розчинялась серед численних «окраїн», що увійшли до складу імперії. Метрополія-Московія асимілювала провінції-колонії, позбавивши їх права не лише на державність, а й на власну історико-культурну спадщину. Усе історичне надбання України-Русі, включаючи матеріальні пам'ятки та нематеріальну культуру, проголошувалось спадщиною російською.

Для підтримання «колоніального дискурсу» були сконструйовані численні міфи, що набули розповсюдження та продовжують існувати і в

наші дні. Серед них можна згадати такі:

– про давньоруську народність, з якої пішли великороси, малороси та білоруси – три гілки єдиного російського народу. Теза про «один народ» активно використовується неоімперськими колами сучасної рф для виправдання своїх територіальних претензій. При цьому не згадується ані про початкову периферійність Московії, заснованої київським князем Юрієм Долгоруким, ані про четвертий східнослов'янський етнос – новгородців, – знищений Іваном Грозним;

– про шапку Мономаха, якою коронували московських царів, що начебто була подарована візантійським імператором Костянтином IX своєму онукові Володимирі Мономаху. Прикрашена хрестом, золота шапка символізувала спадкоємність православної імперії і сприяла легітимізації влади московських царів. Насправді ж шапка мала східне походження і являла собою тубетейку, яку, за однією з версій, татарський хан Узбек у XIV ст. подарував Юрію Даниловичу як весільний подарунок: московський князь одружився з донькою хана;

– про «святість» князя Олександра Невського, який свідомо пішов на союз з монголами заради збереження віри православної. Його постать протиставляється «зраднику» Данилу Галицькому, який прийняв корону від Римського папи. В дійсності ж Олександр Невський використовував Орду для зміцнення власного деспотизму. Він поширив владу хана на Новгородську землю, яка до того завойована не була;

– про топонім «Україна», що походить не від слова «край», а від однокореневого «окраина», тобто околиця, периферія, маргінес;

– про формулу монаха Філофея «Москва – третій Рим», тобто світовий центр святості та благочестя;

– про зміст унії України з московським царем у середині XVII ст. («Переяславська рада»), за якою начебто Україна втрачає всі права і вольності;

– про «неісторичність» українців, їхню принципову нездатність до державної організації суспільного буття. Раз за разом знищуючи найменші виступи українців на шляху до самоорганізації, кремль цинічно звинувачував їх самих у провалі таких спроб. Сучасна версія такого міфу була висловлена путіним: «Україну створив Ленін». Мовляв, волюнтаристський помилковий крок вождя світового пролетаріату може бути виправлений.

Перелік подібних псевдоісторичних міфів може бути продовжений. Міфотворців зовсім не бентежать суперечності колоніального дискурсу, бо вони орієнтуються на поверховий, емоційний рівень свідомості пересічних громадян з неформованим критичним мисленням, і, навпаки, – зовсім не розраховані на серйозний історичний аналіз.

Згідно із закономірностями наукової революції, за Т. Куном, перехід до нової парадигми передбачає накопичення винятків з правил, аномалій та патологій, що підривають віру науковців у здатність старої парадигми ефективно пояснювати процеси та явища наявними засобами. Численні артефакти минулих епох, багата матеріальна і духовна спадщина України породжували у дослідників сумніви в адекватності створеної російськими історіографами «картини світу». Занадто велика кількість історичних свідчень не вписувалися в тезу про неповноцінність та другорядність

українців. Тому поступово в надрах старого світобачення зародився та визрів новий погляд на історію, згідно з яким український етнос еволюціонує у напрямку нації.

Етноцентристська парадигма, що змінює парадигму колоніальну, ґрунтується на альтернативному історичному дискурсі, який обертається навколо головної ідеї створення власного українського гранд-нарративу. Вже понад два століття українські історики намагалися розробити державницький гранд-нарратив, відповідно до якого всі події етнічної історії впорядковувалися навколо ідеї створення власної національної держави. Початок цього процесу сягає «Історії русів» (орієнтовно – кінець XVIII ст.), в якій анонімний автор намагається поєднати лояльність до імперії з прагненням українців відстоювати свої вольності. Століття потому М. Грушевський реалізував задум побудови українського гранд-нарративу в своїй багатотомній праці «Історія України-Руси». Етнічні українці, поділені між двома імперіями – Російською та Австро-Угорською, – виборювали невід’ємне право жити разом у єдиній національній державі. Етноцентристська версія історії знайшла своє продовження в творах Миколи Аркаса, Дмитра Дорошенка, Олександри Єфименко, Наталії Полонської-Василенко, Ореста Субтельного та ін.

Відповідно до етноцентричної настанови свідомі українці, які наближали незалежність, проголошувались героями, неукраїнці, які цьому заважали, – злочинцями, а несвідомий український народ – жертвою. Етноцентристська парадигма української історії підпадає під предмет вивчення віктимології – настільки трагічними були її окремі сторінки,

що їх неможливо «читати без броду». Якщо колоніальна парадигма поклала відповідальність за відсутність в українців власної держави на самих українців, то протилежна їй етноцентрична парадигма вважала відповідальними сусідів: «Усі люди – твої браття, але москалі, ляхи, угри, румуни та жида – се вороги нашого народу, поки вони панують над нами й визискують нас». Гасло М. Міхновського «Україна для українців» на довгі роки визначило, зокрема, напрямок пошуку критеріїв ідентифікації об’єктів культурної спадщини. Останні вважалися «українськими» лише за умов, якщо були створені етнічними українцями.

Водночас не можна не брати до уваги, що значна частина національної культурної спадщини України була створена представниками інших етносів. Існує чимало прикладів того, як етнічні українці в «додержавний період» своєї історії творили во славу Росії, Польщі, Угорщини, і, навпаки, – культурне надбання України створювалось іноземцями. Тому питання ідентичності культурної спадщини є предметом дискусій культурологів, етнологів, істориків і часто набувають надмірної емоційності, оскільки заторкують почуття національної гідності. Зокрема, точаться суперечки навколо «українськості» М. Бердяєва, В. Вернадського, М. Гоголя, М. Ковалевського, С. Корольова, А. Кримського, К. Малевича, І. Мечникова, С. Прокоф’єва, І. Рєпіна, І. Сікорського і десятків інших діячів культури, науки, мистецтва. Розробляються системи критеріїв, що допомагають відрізнити «своїх» від «чужих» і включають у себе етнічне походження, національність батьків, «чистоту крові», місце народження, материнську мову, місце проживання, роботи та твор

чості, самосвідомість того чи того діяча.

Процес подібної ідентифікації культурної спадщини та її творців є нормальним і перманентним явищем переусвідомлення нацією свого минулого. Інша справа, що в Україні диференціація спадщини на «свою» та «чужу» значно підсилювалась через зовнішні маніпулятивні впливи. За цих умов дискусії науковців перетворюються на справжні «війни ідентичностей» з росією. При цьому на боці останньої виступають й українці, які готові «подарувати» опоненту того чи того діяча на підставі його окремого висловлювання чи факту з біографії, що свідчить про його зв'язок із росією. З легкої руки таких псевдопатріотів національна історико-культурна спадщина буквально «тане на очах». Характерно, що раціональні аргументи в таких дискусіях приймаються до уваги лише у випадку, якщо вони грають на користь «свого» табору; критичне мислення поступається міркуванням політичної доцільності. У такий спосіб українцям штучно нав'язується комплекс неповноцінності, другорядності, відсталості, нездатності до справжньої культуротворчості, так званої «шароварщини».

З появою на мапі світу незалежної української держави етноцентрична парадигма виявляє свої очевидні обмеження. Спрямований на єдину мету – розбудову власної національної держави, – етноцентризм не здатний відповісти на питання: «Що далі?». Адепти М. Міхновського настільки звикли до вузьких концептуальних рамок «українського світу», що неспроможні моделювати ситуацію, де поліетнічна українська нація є рівноправним суб'єктом світової історії. Подібно до того, як «канула в Лету» колоніальна парадигма, має відійти в минуле

й етноцентрична парадигма, звільнивши місце ширшому розумінню, що ґрунтується на визнанні існування української нації із власною демократичною державою європейського зразка, розвиненим громадянським суспільством з ідеалами свободи і гідності, багатою історико-культурною спадщиною.

Позначимо цю нову парадигму як етатичну (від франц. Etat – держава), громадянську чи постнаціональну. В її основі лежить теза про те, що націю складають усі громадяни, незалежно від етнічного походження. В історії права за терміном «етатизм» закріпилося чимало негативних конотацій, пов'язаних з крайнощами авторитаризму і тоталітаризму. Втім соціальний світ є більш складним, ніж «чисті» уможлядні моделі та побудовані на їх основі ідеології. Саме усвідомлення спільного громадянства дає можливість етнічним українцям, кримським татарам, євреям, болгарам, грекам, вірменам, німцям, угорцям і багатьом іншим етносам жити в єдиній державі. Третина президентів України не є етнічними українцями, а громадяни України російського походження в лавах ЗСУ захищають свою Батьківщину від російського агресора так само, як і представники інших етносів.

Як зазначав О. Доній у книзі «Трансформація української національної ідеї», «доведеться сприйняти, що всі культури, які творилися в нас і які належали до російської, польської, угорської, єврейської, австрійської та інших спільнот, – це наша, українська, культура. Відповідно усі їхні носії – наші. Саме за таким алгоритмом працюють сильні нації – вони максимально залучають до себе інших особистостей, іноді не лише реальних, а й навіть міфічних (як галльські

персонажі французького кіно)... Тож збільшуй, а не зменшуй історичний пантеон!» [19, с. 94].

Етатична парадигма ґрунтується на постмодерністській методології, що критикує гранд-наративи і намагається підготувати суспільство до відмови від моноідеології, до плюральності світоглядних позицій, наголошуючи на негативних наслідках тотальних ідеологій, що мали прояви в історії. Плюралізм культурних цінностей в межах однієї держави не означає автоматичної загрози існуванню останньої.

У міжнародному праві вже давно визначені критерії, за якими ідентифікуються об'єкти історико-культурної спадщини. Зокрема, згідно з Конвенцією ЮНЕСКО про заходи, спрямовані на заборону і запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності (Париж, 1970), за державою зберігаються права на культурну спадщину, якщо відповідні цінності були вироблені громадянами цієї держави, знайдені на території цієї держави або виявлені археологічними, етнологічними чи природничо-науковими експедиціями, організованими компетентними органами влади цієї держави.

Останній пункт значно розширює обсяги пам'яток історико-культурної спадщини України, виводячи їх за межі етноцентричної парадигми. Попри спроби нав'язати «звужене» тлумачення цього терміна, обмежуючи його обсяг лише цінностями, виробленими суто етнічними українцями, до національної варто зараховувати всю сукупність матеріальної та нематеріальної спадщини, виробленої або знайденої на території України. Тобто нормам міжнародного

права не суперечать зарахування до спадщини українського народу артефактів трипільців, кіммерійців, скіфів, сарматів, численних кочових народів Причорноморського Степу тощо.

За логікою ЮНЕСКО, кожен народ робить свій внесок не лише в етнічну, а й у загальносвітову культуру. Чудовою ілюстрацією такої тези є часопис «Ї» (гол. ред. – Тарас Возняк), який розповідає про ті сторінки українського культурного життя, що виходять за межі етноцентризму. Зокрема, йдеться про Бруно Шульца, Леопольда фон Захера-Мазоха, Франца Ксавера Вольфганга Моцарта, чиє життя і творчість пов'язані зі Львовом, та ін.

Отже, ідентифікація історико-культурної спадщини не залишається константою ані в просторово-політичному, ані в хронологічному вимірах. Це швидше процес, а не стан, і процесуальна сутність вимагає виокремлення певних етапів, стадій, фазисів розгортання явища, що досліджується.

Висновки. Процес управління культурною спадщиною має ґрунтуватися на широких світоглядно-філософських уявленнях про історичний розвиток України. З трьох парадигм управління історико-культурною спадщиною – колоніальної, етноцентричної та етатистської – перша остаточно відійшла в минуле, зберігаючись хіба що у хворій свідомості російських неоімперців.

Етноцентрична та етатична парадигми сьогодні співіснують у вітчизняному гуманітарному просторі та конкурують між собою. Ця конкуренція є наслідком зіткнення двох суперечливих тенденцій, одна з яких орієнтована на традиціоналістські, а друга – на універсалістські цінності. Відповідно перший

підхід передбачає суворий відбір претендентів на визнання як «українських» творців культурної спадщини, заснований на принципах етнічної чистоти, мовної досконалості, незалученості до імперсько-радянсько-російського наративу. Другий підхід відштовхується від міжнародних норм, постмодерністської методології плюральності і необхідності розширення історичного пантеону.

Загальносвітова тенденція відмови від гранд-наративів передбачає поступовий перехід до постнаціональних цінностей з «широким» підходом до ідентичності культурної спадщини.

Військова агресія з боку росії загальмувала в Україні вказаний перехід і тимчасово підсилила позиції прихильників етноцентричної парадигми, повернувшись в умовах війни до виявлення «своїх» та «чужих». Водночас етатична парадигма є свідченням не слабкості, а сили нації, і саме на ній має ґрунтуватися управління культурною спадщиною.

ЛІТЕРАТУРА

1. Акуленко В. Охорона скарбів як пам'яток історії та культури у внутрішньому і міжнародному праві. *Пам'ятки України: історія та культура*. 2003. № 4. С. 52–61.
2. Бевз Т. А. Концептуалізація ідентичності українства в офіційному дискурсі. *Українознавство*. 2021. № 4 (81). С. 31–46.
3. Богущкий Ю. Актуальні проблеми культурно-історичної спадщини: філософсько-теоретичний аспект. *Державна історична бібліотека України: історія, сучасність, майбутнє*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., приуроченої до 70-річчя заснування Держ. іст. б-ки України, 24–25 верес. 2009 р. / ред. кол.: А. В. Скорохватова, Л. П. Вовк, О. А. Гриценко та ін. Київ, 2009. С. 11–15.
4. Грабовська І., Грабовський С. До філософських підстав осмислення проблеми суб'єктності України. Концепція Олександра Кульчицького. *Українознавство*. 2023. № 3 (88). С. 143–158.
5. Денисенко Г., Денисенко О. Культурна спадщина України у формуванні історичної пам'яті народу. URL: http://history.org.ua/JournALL/kraj/kraj_2014_1/19.pdf (дата звернення: 19.05.2024).
6. Калакура Я. С. Формування цивілізаційної ідентичності українства: міждисциплінарний дискурс. *Українознавство*. 2021. № 1 (78). С. 12–28.
7. Конвенція про охорону нематеріальної культурної спадщини (Про приєднання до Конвенції див. Закон № 132-VI (132-17) від 06.03.2008). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_d69#Text (дата звернення: 19.05.2024).
8. Кот С. Повернення і реституція культурних цінностей у політичному та культурному житті України (XX – поч. XXI ст.): монографія. Київ: Інститут історії України НАН України, 2020. 1020 с.
9. Kravchenko A., Kuzymenko I., Husieva N., Krasilnikova O. Crime against memory or cultural genocide? On the destruction of the cultural heritage of ukraine during russian aggression in the XXI century. *European Journal of Transformation Studies*. 2022. V. 120. No. 2. P. 206–234.
10. Крисаченко В. С. Національний характер України: генеза, сутність, випробування, державна суб'єктність. *Українознавство*. 2022. № 3 (84). С. 27–50.
11. Крисаченко В. С. Національні цінності України: сутність, розмаїття, консолідаційний потенціал. *Українознавство*. 2022. № 1 (82). С. 28–50.
12. Купрійчук В. М. Роль національної культурної спадщини у формуванні української ідентичності. *Формування української ідентичності в умовах сучасних викликів: теоретичні і політичні аспекти*: монографія / В. П. Трощинський, В. А. Скуратівський, Н. П. Ярош та ін.; за заг. ред. В. П. Трощинського. Київ: НАДУ, 2018. С. 78–106.
13. Мазур Т. В. Імплементация міжнародно-правових норм щодо захисту

культурних цінностей у випадку збройних конфліктів у законодавство України. *Південноукраїнський правничий часопис*. Одеса, 2019. Вип. 4/3. С. 152–156.

14. Пилипів В. Концепція культурної ідентичності в контексті історії культури постмодерного світу. *Український історичний журнал*. 2020. Число 1. С. 172–180.

15. Про охорону культурної спадщини: Закон України від 08.06.2000 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 39. Ст. 333.

16. Рішняк О. Культурна спадщина у воєнному конфлікті: міжнародний досвід другої половини XX – початку XXI ст. та українська дійсність. *Український історичний журнал*. 2022. № 4. С. 159–174.

17. Рогач О. Я., Белов Д. М. Категорія «парадигма» в сучасних умовах функціонування української держави: теоретичні засади. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 1. С. 37–42.

18. «Скіфське золото» має повернутись в Україну. Рішення апеляції в Амстердамі. 26 жовтня 2021. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-59048952>

19. Трансформація української національної ідеї / упор. О. Доній. Київ: Наш формат, 2019. 464 с.

20. Усенко О. Формування системи спеціального законодавства у сфері охорони культурної спадщини. *Вісник прокуратури*. 2009. № 4. С. 78–84.

21. Фігурний Ю. С., Шакурова О. В. Етнокультурний розвиток українського соціуму в умовах реваншизму росії щодо України у кінці XX – на початку XXI століття: періодизація та аналіз. *Українознавство*. 2023. № 1 (86). С. 170–186.

22. Чернець В. Г., Додонов Р. О. Захист культурної спадщини в умовах повномасштабної російсько-української війни: уроки і перспективи. *Вісник Науково-дослідного інституту українознавства*. 2023. Вип. 1. С. 47–61.

23. Чирков О. А. Концепція етнокультурного розвитку українського суспільства (1991–2022) у контексті ескалації

російсько-української війни. *Українознавство*. 2022. № 2 (83). С. 8–25.

24. Ятченко В. Ф. Метафізичні грані російської суспільної свідомості в російській філософії й публіцистиці початку XX ст. *Українознавство*. 2022. № 4 (85). С. 8–18.

REFERENCES

1. AKULENKO, V. (2013). Terms as Boundaries of International Legal Concepts "Restitution" and "Restitution of Cultural Values". *Pratsi Tsentru pamiatkoznavstva* (Proceedings of the Center for Monument Studies), Issue 24, pp. 284–295. [in Ukr.]

2. BEVZ, T. (2021). Conceptualization of Ukrainian Identity in the Official Discourse. *Ukrainoznavstvo* (Ukrainian Studies), No. 4 (81), pp. 31–46 [in Ukr.]

3. BOHUTSKYI, Yu. (2009). Actual Problems of Cultural and Historical Heritage: Philosophical and Theoretical Aspect. *State Historical Library of Ukraine State Historical Library of Ukraine: History, Modernity, Future*. Materials of International Scientific and Practical Conference, Dedicated to the 70th Anniversary of the Founding, September 24–25. pp. 11–15. [in Ukr.]

4. HRABOVSKA, I., HRABOVSKYI, S. (2023). Philosophical Foundations of the Understanding of the Problem of Ukraine's Subjectivity. The Concept of Oleksandr Kulchyt'skyi. *Ukrainoznavstvo* (Ukrainian Studies), No. 3 (88), pp. 143–158 [in Ukr.]

5. DENYSENKO H., DENYSENKO, O. (2014). *Cultural Peritage of Ukraine in the Formation of the Historical Memory of the People*. [online] Available at: http://history.org.ua/JournALL/kraj/kraj_2014_1/19.pdf [Accessed 19 May 2024]. [in Ukr.]

6. KALAKURA, Ya. (2021). Formation of Ukrainian Civilizational Identity: An Interdisciplinary Discourse. *Ukrainoznavstvo* (Ukrainian Studies), No. 1 (78), pp. 12–28 [in Ukr.]

7. *Convention on the Protection of Intangible Cultural Heritage (On Accession to the Convention, see Law N 132-VI (132-17) as of 03/06/2008)*. [online] Available at: <https://>

zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_d69#Text [Accessed: 19 May 2024]. [in Ukr.]

8. KOT, S. (2020). *Return and Restitution of Cultural Values in the Political and Cultural Life of Ukraine (20th – Early 21st Centuries)*. Kyiv: Institute of History of Ukraine, NAS of Ukraine, 1020 p. [in Ukr.]

9. KRAVCHENKO, A., KYZYMENKO, I., HUSIEVA, N., KRASILNIKOVA, O. (2022). Crime Against Memory or Cultural Genocide? On the Destruction of the Cultural Heritage of Ukraine During Russian Aggression in the XXI-Century. *European Journal of Transformation Studies*. V. 120, No. 2, pp. 206–234. [in Eng.]

10. KRYSACHENKO, V. (2022). The National Character of Ukraine: Genesis, Essence, Testing, State Subjectivity. *Ukrainoznavstvo (Ukrainian Studies)*, No. 3 (84), pp. 27–50 [in Ukr.]

11. KRYSACHENKO, V. (2022). National Values of Ukraine: Essence, Diversity, Consolidation Potential. *Ukrainoznavstvo (Ukrainian Studies)*, No. 1 (82), pp. 28–50 [in Ukr.]

12. KUPRIYCHUK V. (2018). *The Role of National Cultural Heritage in the Formation of Ukrainian Identity. In: Formation of Ukrainian Identity in the Conditions of Modern Challenges: Theoretical and Political Aspects: A Monograph*. Ed. V.P. Troshchynsky. Kyiv: NASU. pp. 78–106 [in Ukr.]

13. MAZUR, T. (2019). Implementation of International Legal Norms Regarding the Protection of Cultural Values in the Event of Armed Conflicts in the Legislation of Ukraine. *Pivdenoukrainskyi pravnychi chasopys (South Ukrainian Legal Journal)*. Odesa. Issue 4/3, pp. 152–156. [in Ukr.]

14. PYLYPIV V. (2020). The Concept of Cultural Identity in the Context of the Cultural History of the Postmodern World. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal (Ukrainian Historical Journal)*. No 1, pp. 172–180. [in Ukr.]

15. On the Protection of Cultural Heritage: Law of Ukraine dated June 8, 2000. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine)*. No 39. Art. 333. [in Ukr.]

16. RISHNIAK, O. (2022). Cultural Heritage in Military Conflict: International Experience of the Second Half of the 20th – Beginning of the 21st Century and Ukrainian Reality. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal (Ukrainian Historical Journal)*, No 4, pp. 159–174. [in Ukr.]

17. ROGACH O., BELOV D. (2022). The Category of 'Paradigm' in Modern Conditions of Functioning of the Ukrainian State: Theoretical Foundations. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo (Analytical and Comparative Jurisprudence)*. No 1. Pp. 37–42. [in Ukr.]

18. "Scythian Gold" Should Return to Ukraine. *Appeal Decision in Amsterdam*. October 26, 2021. [online] Available at: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-59048952> [Accessed: 19.05.2024] [in Ukr.]

19. DONII, O., ed. (2019). *Transformation of the Ukrainian National Idea*. Kyiv: Nash format. 464 p. [in Ukr.]

20. USENKO, O. (2009). Formation of a System of Special Legislation in the Field of Cultural Heritage Protection. *Visnyk prokuratury (Bulletin of the Prosecutor's Office)*, № 4, pp. 78–84. [in Ukr.]

21. FIHURNYI, Yu., SHAKUROVA, O. (2023). Ethno-Cultural Development of Ukrainian Society in the Conditions of Russian Revanchism towards Ukraine at the End of the 20th – at the Beginning of the 21st Century: Periodization and Analysis. *Ukrainoznavstvo (Ukrainian Studies)*, No. 1 (86), pp.170–186. [in Ukr.]

22. CHERNETS, V., DODONOV, R. (2023). Protection of Cultural Heritage in the Conditions of a Full-Scale Russian-Ukrainian War: Lessons and Perspectives. *Visnyk naukovodoslidnogo instytutu ukrainoznavstva. (Bulletin of the Research Institute of Ukrainian Studies)*. No. 1, pp. 47–61. [in Ukr.]

23. Chyrkov, O. (2022). The Concept of Ethnocultural Development of Ukrainian Society (1991—2022) in the Context of the Escalation of the Russian-Ukrainian War. *Ukrainoznavstvo (Ukrainian Studies)*, No. 2 (83), pp. 8–25. [in Ukr.]

24. YATCHENKO, V. (2022). Metaphysical Aspects of Russian Social Consciousness

in Russian Philosophy and Publicity of the beginning of the 20th Century. *Ukrainoznavstvo* (Ukrainian Studies), No. 4 (85), pp. 8–18. [in Ukr.]

Процес управління культурною спадщиною має ґрунтуватися на широких світоглядно-філософських уявленнях про історичний розвиток України. З трьох парадигм управління історико-культурною спадщиною - колоніальної, етноцентричної та етатистської - перша остаточно відійшла в минуле, зберігаючись хіба що у хворій свідомості російських неоімперців.

Етноцентрична та етатична парадигми сьогодні співіснують у вітчизняному гуманітарному просторі та конкурують між собою. Ця конкуренція є наслідком зіткнення двох суперечливих тенденцій, одна з яких орієнтована на традиціоналістські, а друга - на універсалістські цінності.

УДК 001.83+39 (477)

DOI: 10.17721/2413-7065.2(91).2024.308584

ЕТНОКУЛЬТУРА ЯК ЗАСІБ ВИХОВАННЯ ПАТРІОТИЗМУ

Галина ЛОЗКОorcid.org/0000-0001-5865-7556

доктор філософських наук, професор,

провідний науковий співробітник відділу української етнології НДІУ

Анотація. У статті розглядається непересічне значення української етнокультури в житті суспільства, зокрема у вихованні молодого покоління. Наголошено на феноменальних властивостях рідного середовища, в якому дитина отримує перші уроки любові до Батьківщини, що ґрунтуються на взірцях етнічної духовної спадщини. Нині через глобалізацію та нав'язані нею стереотипи мислення зв'язок людини з родом і народом послаблюється. Часто це відбувається й унаслідок байдужості педагогів до етнокультурної спадщини, а ще гірше – через помилки управлінської системи, перманентні реформи освіти, що не покращують стан, а погіршують. Ліквідація таких дисциплін, як українознавство, народознавство, етнологія, етнокulturологія, етнодержавознавство, релігієзнавство, етика, естетика, та інших гуманітарних курсів призводить до вихолощення системи виховання, знецінення патріотизму як такого. Водночас наголошено, що українська етнокultura містить у собі ще невичерпані джерела та виховні ідеали, які можуть стати основою патріотичного виховання української молоді. Проаналізовано вплив рідної етнокультури на національну самосвідомість та доповнено концепцію національно-патріотичного виховання деякими теоретико-методологічними моделями. Показано зразки національно-патріотичних заходів масового характеру, які піднімають дух нації та її енергетичний рівень (пасіонарність); висвітлено філософські підходи до «священного героїзму» на прикладі праць українського етнофілософа В. Шаяна та важливості знань фольклорно-етнографічної спадщини рідного народу, народних ремесел, що формують повагу до рідної культури. В умовах російсько-української війни патріотичне виховання засобами рідної етнокультури має першорядне значення для збереження національної самобутності й національної ідентичності.

Ключові слова: етнічний компонент освіти; етнокultura; етнорелігія; «етнічний парадокс»; національна енергія; патріотизм; священний героїзм.

ETHNOCULTURE AS A MEANS OF FOSTERING PATRIOTISM

Halyna LOZKO

Doctor of Philosophical Sciences, professor,

lead research fellow of the Ukrainian Ethnology Department of RIUS

Annotation. The article examines the unique importance of Ukrainian ethnoculture in the life of society, in particular in the education of the younger generation. Emphasis is placed on the phenomenal properties of the native environment, in which the child receives the first lessons of love for the Motherland, which are based on the patterns of ethnic spiritual heritage. Nowadays, due to globalisation and the stereotypes imposed by it, the connection of a person with his family and people is weakening. This often happens due to the indifference of teachers to ethnocultural heritage, and even worse, due to errors in the management system, permanent reforms of education, which do not improve the situation but worsen it. The elimination of such disciplines as Ukrainian studies, folk studies, ethnology, ethnocultural studies, ethnostate studies, religious studies, ethics, aesthetics, and other humanitarian courses leads to the emasculation of the education system, the devaluation of

patriotism as such. At the same time, it was emphasised that Ukrainian ethnoculture contains still unexhausted sources and educational ideals that can become the basis of the patriotic education of Ukrainian youth. The impact of native ethnoculture on national self-awareness was analysed, and the concept of national-patriotic education was supplemented with some theoretical and methodological models. Samples of mass national-patriotic events that raise the spirit of the nation and its energy level (passionateness) are shown; Philosophical approaches to "sacred heroism" are highlighted using the works of the Ukrainian ethnophilosopher V. Shaian and the importance of knowledge of the folklore and ethnographic heritage of the native people, folk crafts forming respect for the native culture. In the conditions of the Russian-Ukrainian war, patriotic education through native ethnoculture is of primary importance for the preservation of national originality and national identity.

Key words: ethnic component of education; ethnoculture; ethnoreligion; "ethnic paradox"; national energy; patriotism; sacred heroism.

Постановка проблеми. Український народ має багату традиційну культуру, що передбачає не лише передачу значної духовної спадщини наступним поколінняам, а й виховання шляхетних людських чеснот: любові до рідного краю, гордості за самобутність своєї нації, уміння зберегти все цінніше, що набуто працею багатьох поколінь предків, патріотизм і здатність захищати Батьківщину. Передача всіх культурно-історичних традицій батьків, дідів і прадідів завжди гарантувала вічність життя етносу.

Оскільки етнос – природне явище, він тісно пов'язаний з біосферою та із соціосферою. Однак родоплемінні етнічні групи (родичі), нації завжди виявляються стійкішими від суспільних. Що їх об'єднує в єдиний суспільний організм? Тим «цементом», який з'єднує окремі «цеглини» етносу в цілісну національну будову, є кровна спорідненість і спільна етнокультура.

Усі найвидатніші педагоги світу визнавали, що виховання дитини завжди має ґрунтуватися насамперед на культурно-історичних цінностях своєї нації, а вже пізніше відбувається знайомство з традиціями інших народів. Незаперечний закон дидактики: пізнання навколишнього світу починається зі

знайомства з рідною вулицею, селом чи містом, своєю країною, а вже потім – з іноземними, сусідніми краями. Тобто від пізнання свого, рідного, національного – до пізнання чужого, багатонаціонального, світового. Такий процес пізнання людиною світу є природним і традиційним у всіх народів. Через тривале перебування України під гнітом радянської імперії (СРСР) відчуття етнічного було штучно приглушене, українська етнокультура зазнала жакхливих деформацій.

Якщо російські педагоги вже у ХХ ст. могли собі дозволити відверте твердження, що, мовляв, «російська школа повинна виховувати маленьких росіян», то про українську школу в той час взагалі не йшлося, тим паче виховання на якихось особливих «українських національних традиціях» не тільки не входило в плани радянських органів народної освіти, а й переслідувалося як вияв українського «буржуазного націоналізму». Тому, навіть прийшовши, нарешті, до своєї незалежності, ми через 30-літню відсутність державної політики національного виховання молоді, та й усього народу, маємо національно несвідоме покоління. Між поколіннями славних прадідів і їхніх нащадків утворилася духовна прірва. З'єднати розірваний ланцюг, заповнити

духовну порожнечу здатна тільки цілеспрямована система заходів, впроваджена в усі ланки національного виховання, починаючи від дитсадків і закінчуючи вищою освітою.

Аналіз попередніх публікацій. Про виховання молодого покоління в українській педагогіці та філософії освіти написано чимало наукових праць. Проте небагато українознавців приділяло увагу саме проблемі виховання патріотизму засобами етнокультури або й саму етнокультуру було ідентифіковано доволі спрощено, отже, неточно. Через це досі існує поверховий погляд на згадану проблему. Серед науковців, які одразу на початку відновлення незалежності України включилися в дослідження зв'язку національного виховання саме з українською етнокультурою, були: М. Стельмахович (народна педагогіка) [16], Ю. Руденко (козацька педагогіка) [14], Л. Ржепецький (розробки виховних заходів) [13], В. Крисаченко (джерельна база українознавства) [4] та ін. Серед науковців, які під поняттям етнокультури мали на увазі цінності, створені саме засобами етнічного самовираження (як рідна мова, рідна релігія, народне мистецтво), та відобразили вплив етнокультури на молоде покоління, можемо назвати кілька праць, наприклад, В. Давидюка [3], В. Ятченка [18], етнопсихолога О. Губка [2], авторки цієї статті [7; 10] та Т. Пістун [12]. Ці праці мали практичне застосування в навчально-виховному процесі загальноосвітніх закладів. У 2001–2005 рр. у Київському університеті культури і мистецтв читався курс «Етнокulturологія» [6] для однойменної спеціалізації. Авторка уклала програму курсу, який викладала протягом двох навчальних років (162 години).

Згодом, на жаль, ця дисципліна зазнала скорочення як «неактуальна». Такі управлінські помилки даються взнаки вже не одне десятиліття. Через упереджене ставлення чиновників до етнічного компонента освіти і виховання наше суспільство прийшло до глибокої морально-етичної кризи, втрати національної свідомості та знецінення етнічності. Нині, під час російсько-української війни, повернення до етнокультурної тематики та її ролі в патріотичному вихованні стає актуальним.

Мета статті – дослідити вплив рідної етнокультури на національну самосвідомість та поведінкові характеристики у загальному контексті суспільно-політичного життя країни; доповнити концепцію національно-патріотичного виховання етнокультурними парадигмами (теоретико-методологічними моделями); показати його необхідність для досягнення нових успіхів нації в умовах російсько-української війни та збереження національної самобутності й національного характеру.

Виклад основного матеріалу. *Етнічна культура* – це сукупність матеріальних і духовних цінностей, вироблених певним етносом впродовж його історії на його *власній території* (рідна земля) засобами етнічного самовираження (рідна мова, рідна релігія, автентичне мистецтво), і не включає імпортованих зразків (наприклад, світові релігії). Етнічна культура завжди *автохтонна*. Як бачимо, класичне визначення етнічної культури ґрунтується на уявленні про неї як про локальне явище цілісного процесу в межах світової культури (*локальний* від лат. *locus* – місце, отже, *місцевий*, «той, що не виходить за визначені межі» свого етносу). По-справжньому високий

етнокультурі нема потреби виходити за межі свого етносу і нав'язувати свої етнокультурні зразки іншим народам. Водночас бажання народів знайомитись із етнічними культурами інших народів є природним, що аж ніяк не означає запозичення чужих культурних надбань, а тим більше знищення своїх власних на догоду чужим культурам. Різниця між національними культурами різних етносів полягає насамперед у процесі *виборудобору* тих чи тих компонентів. Запозичується від інших лише те, що зрозуміле, близьке ідейно, естетично й етично.

Цей конкретний зміст етнокультури зазвичай ігнорується переважною більшістю дослідників. Через значний тиск і нав'язування глобальних моделей культури сталося ентропійне спотворення змісту самого поняття етнокультури, втрата його автентичності. В умовах глобалізації під поняттям «духовна культура» уявляють будь-яку релігійну культуру світового гатунку, яка вже не несе в собі етнічних ознак або в залишковій формі ще містить елементи етнокультури тих народів, які її створили, але вона фактично вже не є і не претендує на етнічність.

Треба розуміти, що етнічне, етнічність – це культурно-історичний *феномен*, *своєрідність*, яка відрізняє один народ від іншого, що є основою формування нації. Етнічне («етно» як таке, рід) – етнічне ядро, біологічно-духова основа етносу, найдавніше його *осердя* (основна коренева частина, суцвіття, супліддя), «зародок», серцевина етносу, його кров і дух. До етнічного осердя належить також і етнічний міф – сукупність уявлень про Богів, походження народу, його героїв, звичаї та обряди, що надають смисл життю і є основою етнічної традиції.

Саме це осердя в ході історії було втрачене або значно перекручене через несумісність із панівними чужинськими «нормами». Чи можна втратити більше?

Світові релігії, нав'язані етносам силоміць, деформували споконвічні етнокультури, тим самим поставили народи в заздалегідь спотворену реальність, що проявилось у втраті етнічного обличчя. Стався «етнічний парадокс» – дисбаланс між фізичним життям етносу та його духовною надбудовою, яка не є йому рідною, а вживленою *штучно* шляхом цілеспрямованого насадження чужої релігії; наприклад, примусове нав'язування предкам українців світової релігії деформувало етнічний світогляд, морально-звичаєві норми, що були тривалий час усталеними, спричинило парадоксальні психічні розлади; таке явище в деяких представників етносу може викликати прагнення «компенсації за деетнізацію» – спроби скинути духовне ярмо й повернутися до усталених традиційних норм (пор., народні повстання проти християнізації, тривалих постів, як у Русі, так і в інших європейських країнах). Тепер освітянам нелегко справитися з цим етнічним парадоксом, надто в умовах, коли глобальна закуліса в примусовому порядку впроваджує викладання «християнської етики», що суперечить Конституції України і є абсолютним нонсенсом. Варто поставити собі питання: так який же патріотизм ми намагаємося виховувати в нашого молодого покоління – любов до рідного краю й служіння йому чи рабську покору перед «начальниками» («бо вони ж від Бога»)?

Український філософ В. Скуратівський розглядав патріотизм як соціально-психологічне явище: «*Патріотизм*

(від гр. *πατριώτης* – земляк, гр. *πατρίς* та лат. *patria* – батьківщина) – любов до Батьківщини, відповідальність за її долю і готовність служити її інтересам, а в разі потреби самовіддано боронити здобутки свого народу; соціально-політичний і моральний принцип, що в загальній формі виражає вищеназвані почуття та емоційні стани. Патріотизм як соціально-психологічне почуття має широку гаму проявів: від гордості за досягнення Вітчизни (в науці, економічній діяльності, спорті і т. д.), поваги до історичного минулого, дбайливого ставлення до народної пам'яті, збереження та опанування національними і культурними традиціями до гіркоти переживань за невдачі і втрати рідної країни, страждань через її біди» [15, с. 471–472]. Як бачимо, тут на першому місці поставлено соціально-політичний чинник, а національна культура згадана в кінці визначення, якимось наче мимохіть. Чи виправдано таке зміщення акцентів?

Природа патріотизму спирається саме на емоційний чинник, психологічне відчуття єдності з рідною країною, повне прийняття її ества і сутності, турботу про країну як свій дім. Патріотичні почуття були притаманні людям уже в стародавні часи як любов до своєї місцевості, своєї етнічної й родинної спільноти, традиційного укладу життя. Через почуття патріотизму відбувається етнічна самоідентифікація, тобто усвідомлення своєї належності до певної етнічної спільноти, що виявляється через відоме вже на первісних етапах розвитку суспільства протиставлення «ми – вони».

Критеріями етнічного ототожнення завжди є: територія, держава, мова, антропологічний тип, етнокультурні ознаки (одяг, національні риси побуту тощо),

національна поведінка, зумовлена національним характером, що спирається на традиційну звичаєвість, етнічну релігію. Відчуття тісного зв'язку зі своїм родом легітимізується через звичаї та обряди ініціації (наприклад, освячення та ім'янаречення дитини, пострижини для хлопчиків, закосичення для дівчаток, обряд побратимства, обряд шлюбу та інші родинні звичаї й відносини).

Лише з виникненням держави патріотизм набуває політичного сенсу, що стає обов'язком самовіддано захищати країну, відстоювати її інтереси. Так було завжди, ще й за давніх часів, як сказав Гораций: «Радісно й почесно вмерти за Батьківщину». Це класичне розуміння патріотизму. Проте в умовах світового глобалізму, коли в суспільних системах з авторитарними формами правління домінують інтереси панівних груп, патріотизм може набувати спотворених форм, як, наприклад, «любов до комуністичної партії» в Радянському Союзі, тобто відданість панівній кланово-політичній системі та корпоративним інтересам правлячої «еліти», яка прикривалася гаслами всесвітнього «миру, дружби, свободи, рівності та братерства» тощо. Система не шкодувала коштів на грандіозні політичні дійства, створювала власні партійні «традиції», ритуали та ін., що часто нагадувало громадянську релігію та впливало на масову свідомість.

Для пробудження патріотичної свідомості українців після 70-літнього підневільного життя в радянській імперії було необхідно влаштувати щось величаве, на зразок давньоримського тріумфу. І такий масовий історико-просвітницький захід було проведено Народним Рухом України і Товариством української мови імені Т. Г. Шевченка (нині

«Просвіта») на відзначення 500-ліття запорозького козацтва (1990). Авторка цих рядків була учасницею цієї знаменної події. Це стало чи не найбільшим піднесенням пасіонарного духу українців за всі роки від здобуття державної незалежності України. Свято Козацької слави тривало 5 днів: 1 серпня – вшанування пам'яті дослідника Січі академіка Дмитра Яворницького в м. Дніпро; 2 серпня – розташування делегацій від усіх областей України і Кубанського козацтва на Олексіївській затоці Дніпра в наметовому таборі; 3 серпня – наукова конференція з історії Запорозької Січі в Нікополі, походи, концерти, урочисті мітинги на майданах та стадіонах; 4 серпня – вшанування пам'яті ушавленого кошового Запорозької Січі Івана Сірка, відкриття пам'ятного знаку на Могилі Пам'яті; 5 серпня – свято на острові Хортиця, урочиста хода м. Запоріжжям та завершення Великою ватрою на березі Дніпра.

Загальна кількість учасників заходу сягала від 300 до 500 тисяч осіб. За старим козацьким звичаєм кожна делегація привезла до Запоріжжя грудки землі зі своїх країв, щоб насипати величний курган на місці поховання кошового отамана Івана Сірка. Це було велике всенародне єднання, що підносило почуття гідності, гордості за свій народ, пошани до його героїв, які виборювали нашу незалежність, свято, яке справді викликало хвилю глибоких почуттів до своєї країни й народу. Українські вишиванки, які жіноцтво повитягувало з бабусиних скринь, різноманітний козацький стрій та прапори з усіх областей України, навіть з Криму та Донеччини. Такі події здатні пробуджувати патріотичні почуття молодого покоління, впевненість у щасливій долі народу.

На жаль, ці сподівання не здійснилися, бо перші президенти України Л. Кравчук і Л. Кучма просто віддали на поталу таку потужну народну ініціативу, не скористалися тією патріотичною енергією, яку еманував український народ. Ні в Криму, ні на Донеччині не було проведено необхідних цілеспрямованих заходів для підтримання того інформаційно-патріотичного поля, щоб переконувало людей в його безперервності, неухильній тривалості. А така робота потребує постійної уваги, виростають нові покоління, які намагаються по своєму зрозуміти свій час у зв'язку з минулим і майбутнім своєї країни. Нині Україна проходить нове випробування сили і духу народу. А засобів для проведення таких патріотичних акцій все менше. Але є багато подій, які зачіпають за живе душі молодих українців. Трагічний досвід, безумовно, залишає глибокий слід у серцях людей. Треба зробити все, щоб ці історичні події в житті нації, які ми переживаємо нині, не загубилися в потоці різної інформації – зберегти й передати – ось головне завдання істориків, культурологів, освітян. Українознавство може стати таким засобом повернення національних духовно-культурних цінностей, дати змогу народові надолужити, повернути втрачене наступним поколінням українців.

Вивчення етнокультури в усіх народів посідає чільне місце у системі загальної освіти. До прикладу, в Японії кожен випускник середньої школи повинен знати близько ста народних пісень, мати національний одяг, оволодіти кількома народними ремеслами. Варто звернути увагу, що з Японії дозволено вивозити будь-яку сучасну високотехнологічну апаратуру (гаджети, відеотехніку,

побутові прилади тощо), проте з країни не дозволять вивезти автентичні народні вироби ручної роботи, бо у речах декоративно-прикладного мистецтва міститься «енергія нації». А яку енергію містить завезена з Китаю буцімто «українська вишиванка», виконана на швейній машинці? На жаль, цього у нас ніхто не вчить.

У зв'язку з цим згадаємо відмінність між культурою й цивілізацією. Якщо культура – це внутрішній суб'єктивний творчий акт, то цивілізація – зовнішній, об'єктивізований організаційний процес. *Культура* від латинського *kult* – обряд, поклоніння; а *цивілізація* – від латинського *civitas* – місто (організоване життя, рівень суспільного розвитку). Культура є наслідком *творчості людини, її натхнення, духовних потреб*. Цивілізація – вироблення речей механічними способами. Культура – національна, локальна; цивілізація – інтернаціональна, глобальна. Отже, важливо в системі освіти включити практичні уроки з народного мистецтва: вишивання, писанкарство, різьбярство, килимарство тощо; розробити систему оволодіння практичними *навичками* (проти яких останнім часом борються чиновники, замінивши їх штучними «компетентностями»); рідний фольклор, пісенна спадщина українського народу має серйозно вивчатися від першого до одинадцятого класу. Особлива увага має бути приділена вивченню обрядових пісень річного циклу – це етнокультура, важливість якої оспорюють лише імперіалісти та комуністи.

Важливим чинником етнокультуротворення є *праця* як спосіб створення культурних цінностей. Це цілеспрямована діяльність, яка потребує витрати

часу і зусиль, особливо праця, поєднана з творчістю. Якщо дитина оволоділа технікою плетіння кошиків чи, приміром, герданів (прикрас із бісеру), ці навички стають її внеском в енергію нації. Вони вже самі по собі, через інтерес дитини, її емоції під час роботи впливають на патріотичні почуття, повагу до рідної етнокультури. Такі навички можна здобувати не лише на уроках трудового навчання, а й на уроках українознавства, в тематичних гуртках та ін.

Тепер розглянемо поняття *етнічна енергія*. Енергія (дав.-гр. ἐνέργεια – діяльність) – це фізична величина, що позначає кількість *рухливості*, діяльності об'єкта; енергія не виникає з нічого і не зникає нікуди [1, с. 21]. Етнічна ж енергія пов'язана зі здатністю етносу як суспільної системи виконувати певну роботу, під час чого система частково втрачає енергію, та може набувати її внаслідок творчих підйомів чи змін у навколишніх системах. Етнічна енергія – це сукупність і взаємодія енергій усіх представників етносу, а оскільки етнос – це певна система генетичних зв'язків, то він має більший чи менший ступінь конкретної етнічної енергії; від рівня етнонаціональної енергії залежить активність етносу, його *пасіонарність*. Значні запаси етнічної енергії криються в рідній мові, етнічній культурі, особливо в її духовних виявах, отже, *етнорелігії*, про яку йтиметься нижче.

В основі *пасіонарності* лежить біохімічна енергія живої істоти, що визначає здатність етнічних колективів до діяльності як активності (міграційної, природоперетворювальної, військової, економічної). Ця активність визначається кількістю енергії у системі (пасіонарна напрута), тобто кількістю пасіонарів

різних рівнів. Отже, пасіонарність, яка стає поведінковим феноменом, має *енергетичну природу*. Така біохімічна енергія розподілена в природі неоднаково (В. Вернадський), що породжує в природі масові міграції тварин. Серед людей пасіонарність може породжувати як добро, так і зло, як творення, так і руйнацію.

Етнічна релігія (етнорелігія) – це природна *автохтонна релігія етносу*, що існує на будь-якому етапі його історичного розвитку (рід, плем'я, народ, нація). Наприклад, рідними релігіями досі послуговуються сучасні народи Японії, Китаю, Індії та ін. Етнічні релігії, як правило, виникають природним шляхом у межах певної етнічної групи на її території розселення і *не поширюються за межі свого етносу* (виняток – юдаїзм, що дав початок монотеїстичним релігіям християнству й ісламу, які охопили вже дві третини людства й продовжують свою експансію). Проте розвиток освіти та світових комунікацій дає змогу частині людства зрозуміти підступний зміст світової універсалізації. Стає очевидним поглинення світовим етнічного – асиміляція етнокультури, що має штучний характер, тобто спрямовується глобально. А отже, для багатьох людей з тонкою організацією духовного світосприйняття усвідомлення цього факту може стати причиною глибоких душевних переживань: «нашу віру знищено, а насаджено чужу», «були дітьми Дажбожими, тепер – раби Христа». З цієї емоційної точки починається рух етнічної думки щодо повернення віри своїх предків. Думка енергетична, вона спонукає до дії й досягає успіху. В 1934 р. професор В. Шаян скаже: «Ми реабілітуємо віру наших прапредків перед історією і наукою» [17,

с. 147]. З цього факту розпочинається відродження рідної віри в Україні.

Перед тим, як розкрити важливість цієї ідеї, необхідно попередити, що ніхто не ставить своїм завданням силоміць наvertати християн до віри предків, як це робив рівноапостольний князь Володимир, наvertаючи киян до віри Христової. Рідна віра того не потребує, вона є феноменом, що показує сам себе. А отже, її як глибинну духовно-культурну основу української етнокультури не треба виключати з освітнього процесу. Треба також зрозуміти, що патріотизм спонукається не лише науковими знаннями історичних фактів, а й уявленнями, які люди здобули іншими шляхами, зокрема й духовними осягненнями. Йдеться, як вважав академік В. Вернадський, про «глибокий зв'язок науки з іншими течіями духовного життя людства» [1, с. 23]. Оскільки нас цікавить духовне життя саме нашого праукраїнського етносу, поглянемо хоч би на роль етнічного календаря в житті народу Русі.

Коло Свароже – річне коло свят рідної віри, в основі якого культ сакрального Часу. Культ священного Часу – це насамперед вчення про будову Всесвіту, ритмічні цикли природи, єдність людини з Богами (мікросвіт і макросвіт, індивідуальна й космічна душа), а також служіння Богам, узгоджене з цими космічними ритмами (циклічними повторами явищ природи і людського життя). Кожен Бог приходив до людей у свій, визначений Колом Сварожим, час. Подібні вчення розроблялися ще філософськими школами античності (наприклад, Герметика).

Міфологічна сутність Часу може бути зрозумілою через поняття сакрального часу як першопочатку, першопричини

творення нового; це давноминулий час, що пов'язаний з Предком, засновником як ціннісно-часовою категорією. Проте релігійний час не історичний, а метафізичний. Буденний час – звичайний, «профанный», теперішній час; він породжений минулим, а спрямований у майбутнє. Свято відділяє сакральне від буденного і водночас з'єднує увесь священний час в одне ціле, отже, певні часові межі вимагають ритуального служіння Часові. Саме язичницькі свята пробуджують, активізують етнонаціональну енергію й пам'ять, стають тим містком, що єднає нас з предками роду. Вони вочевидь є святішими для молодого покоління українців, ніж фантастичні «життя і подвиги» далеких діячів-чудотворців, що отримали статус святих у чужих народів.

Кожне сонячне свято пов'язане з астрономічним станом космосу, мірилами чого є два сонцестояння і два рівнодення: Різдво Сонця, Великдень, Купайло, Світовит – усе це рідні свята нашої етнокультури. Кожне свято має свій пісенний репертуар і обрядовий характер. Чому б, наприклад, у школах не вивчати автентичні колядки, які вже містили в собі державотворчі мотиви, виховували молодих лицарів у дусі поваги до традицій свого народу [7, с. 97–110]. Наприклад, культ Різдва Сонця, якого не можна обминути в системі виховання української дитини. В. Шаян писав: «Перед нами встає найправдивіший Дух наших Прапредків у його гарячому прагненні оборонити віру і Батьківщину рівночасно. Але вернімо до аналізу нашої поеми: слідує далі прославлення Велеса. Це він навчив нас культу Снопа. Цей культ затримався до сьогодні. Хто із старшої генерації не пам'ятає зворушень

душі і подиху цієї прабатьківської старинности на спогад Снопа на покуті? І це в селі, і в місті. Хто з нас не пам'ятає цієї магії Снопа у кожне Різдво у найріднішій хаті? Але пізніші “вчені покоління” відкинули цей культ Снопа, як щось примітивне. Чи справді це примітивне? Зерно пшениці триває і зберігає життя мільйони літ. Тайна помноження, росту і розвитку заключена й збережена в одній зернині...» [17, с. 97].

У праці «Джерело сили української культури» В. Шаян наводить думку про зв'язок українського фольклору з державницькою свідомістю: «На Гуцульщині молодий жених у весільному обряді називається “князь”. Його “дружина”, себто його весільні друзі-ровесники – “бояри”. Князь із дружиною їде на конях і церемоніальним обрядом запрошує на своє весілля гостей. Прив'язують коней до опасання хати, заходять до світлиці, кланяються по-козацьки й кажуть: “Просили вас батько, просили вас мати, і я вас прошу – прийдіть до мене на весілля”. В цей найбільший день у житті молодий легінь немов справді стає молодим князем. І він, і його дружина одягнені в багату традиційну одягу, гідну лицарів-дружинників. Цей приклад ми подали тому, що і “князь”, і “бояри”, і “староста” – це суто державницькі поняття, що мають свої коріння в старій українській державі княжої доби. Молодий парубок у весільному обряді *переживає, персоніфікує*, немовби втілює в собі постать чи образ князя. В той великий день він ніби справжній князь, а його друзі стають підвладною йому дружиною боярів» [17, с. 258].

Під час російсько-української війни маємо чимало прикладів патріотизму українських дітей і молоді, які

підтримують ЗСУ, збирають кошти на дрони та ін., такі вчинки мають стати зразком для інших. Важливо, щоб учні й студенти не лише знайомилися з героїчними подвигами наших воїнів, вшанували пам'ять героїв, а й вивчали *філософські основи патріотизму*, героїзму, причини їх виникнення і прояву, їхню метафізичну природу.

«Священний героїзм» – ідеалістичне поняття, впроваджене В. Шаяном на позначення глибинної сутності національно-визвольної боротьби українського народу за свободу, незалежність, захист рідної землі, що ґрунтується на засадах Правди й Справедливості.

Етика священного героїзму зафіксована в афоризмах князя Святослава: «Я не зраджую віри предків!» – повага до віри предків, яку за поняттями *військової честі не можна зрадити* – свідчить про його глибоке розуміння природи етнічного. Його війна з візантійцями на теренах Болгарії була Священною війною за віру предків, проти експансії інтернаціональної релігії. А промова Святослава перед боєм з візантійцями є зразком героїчної етики: «Не осоромимо землі Руської, але ляжемо кістками тут, бо мертвий сорому не зазнає. Якщо ж побіжимо ми, – то сором нам. Тож не втечемо, а станемо кріпко, і я перед вами піду. Якщо моя голова ляже, – тоді самі подумайте про себе». І сказали вої: «Де твоя голова ляже, там і наші голови ми зложимо» [5, с. 41].

Смерть за рідну віру, яка вважалася виконанням священного обов'язку, вкривала воїна славою, бо він не втратив своєї честі та національної гідності.

Цій темі присвячена спеціальна праця В. Шаяна «Священний героїзм як основа українського національного

світогляду». Але марно запитувати вчителів загальноосвітніх шкіл, чи вивчається ця праця в курсі української педагогіки... В основі священного героїзму наших предків, стверджує етнофілософ, «лежить ідея про борню Світла із Темінню, яку вони – внуки Дажбога, сини і сили Світла, – здійснюють у боротьбі із синами і силами Темряви, темними і дикими монгольськими ордами» [17, с. 272]. Така етика українських лицарів: вони борються з ворогом, який загрожує нашій державі, уособлює зло проти мирного народу. В. Шаян підкреслює, що українське козацтво ніколи не *воює за чужу землю*, як, наприклад, середньовічні хрестоносці в їхніх походах до Палестини. Лише *визволення своєї землі від ворогів* є священним лицарським обов'язком: «Герой, що так до бою пробудиться, не буде героєм розбою і здобичництва, – буде оборонець ладу, добра, повноти щастя і радості на землі» [17, с. 276].

На цьому наголошував ще Г. Сковорода: «...обов'язком лицаря є боротися за Правду»; «Не бійся вмерти тілесно, бо будеш кожную хвилину терпіти смерть духову <...> Знаю, що бережеш тіло, але убиваєш душу, а це заміна зла. Не знаю, навіщо носити меч, якщо не для бою, для якого він *зроблений*. Не знаю, навіщо носити тіло, якщо щадити віддати його за те, навіщо, хто цим тілом одягнений» (переклад В. Шаяна) [17, с. 278].

В. Шаян робить висновок, що «закони героїчної етики лицарства повністю поєднані з релігійним відчуттям Правди як Святості» [17, с. 279]. «Об'явителів Правди» і В. Шаян, і Г. Сковорода вважають теофантами – здатними бачити і проголошувати божественну Правду за будь-яких обставин, навіть

переборюючи страх смерті. Такою є сила Ідеї, що піднімає лицаря на священну боротьбу.

Ми накреслили лише кілька побіжних поглядів на патріотичне виховання засобами етнічної культури. Наша філософська, історична й етнокультурна спадщина містить у собі невичерпні джерела виховного ідеалу для українських педагогів і наукових шкіл – це є те нове, що «добре забуте старе», яке українознавці можуть взяти до свого наукового арсеналу.

Висновки. Етнічна культура виникає природним шляхом, у межах певної етнічної території і не поширюється за межі цієї території. Етнокультура, що вийшла за межі своєї етнічної території і поширилась серед інших народів, перестає бути етнічною, змішуючись з іншими культурами, вона набуває синкретичних форм, інтернаціонального змісту й стає глобальною. Глобалізація призводить до руйнації національних кордонів, суверенітету та до формування нової глобальної спільноти. Акцентовуємо увагу на тому, що глобальні процеси є основною загрозою національній самобутності та національній самосвідомості. Отже, про виховання патріотизму в парадигмі світової культури не йдеться – вона не ставить за мету збереження етносів та етнокультур. Це аксіома.

Коли виникає загроза буттю певного етнічного світу, тоді з'являється поштовх до вирішення життєво необхідної проблеми етнокультури. Таку критичну межу Україна вже пройшла. Глибинні смисли української етнічної духовної культури повертають народів послідовники етнофілософії. Видатним етнофілософом В. Шаяном осмислено вплив рідної духовності на патріотичні

почуття. Етнорелігія за давніх часів була головним компонентом національної самоідентифікації, засобом самозбереження народу як самобутньої етнічної й суспільно-культурної одиниці. І якщо на певному історичному етапі буття народу цей компонент втрачався, то в духовному енергетичному полі його вплив не був утраченим остаточно.

Отже, є можливість і нагальна потреба відновлювати, оживлювати духовне осердя етносу, його кров і дух. Як радив В. Вернадський, до наукового дискурсу варто долучати знання, отримані не лише науковим методом, а й метафізичним, тобто шляхом глибинного відчуття етнічного осердя, до якого належить і етнічний міф – сукупність уявлень про Богів, походження народу, його героїв, звичаї та обряди, що надають смисл життю і є основою етнічної традиції. Тут маємо невичерпний запас ідей та методів для підняття енергетичного рівня нашого суспільства, в тому числі й виховання патріотичних почуттів.

Важливою складовою патріотичного виховання є усвідомлення, насамперед учителями, філософських основ патріотизму й героїзму наших предків, розуміння їхньої метафізичної природи, яка не може обійтися без глибокого вивчення рідної етнокультури. Тому перегляд уже існуючих наукових, культурних і освітніх стереотипів, повернення до своїх витоків праджерел є прогресивним явищем, особливо на критичних межах історії етносів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вернадський В. Про науковий світогляд. Миколаїв: Яслав, 2013. 48 с.
2. Губко О. Психологія українського народу: наук. дослідження в 4-х книгах. Кн. I: Психологічний склад проукраїнської

народності. Київ: Видавець С. Наливайко, 2010. 504 с.

3. Давидюк В. Первісна міфологія українського фольклору. Луцьк, 1997. 660 с.

4. Крисаченко В. Українознавство. Хрестоматія у 2 кн. Київ, 1996. 222 с.

5. Літопис Руський за Іпатським списком. Переклав Л. Махновець. Київ: Дніпро, 1989. XVI + 591 с.

6. Лозко Г. Етнокультурологія. Програма для студентів спеціальності 7.020101, спеціалізації «Етнокультурологія». Київ, 2001. 22 с.

7. Лозко Г. Коло Свароже. Відроджені традиції. Київ, 2004. 222 с.

8. Лозко Г. Орден Бога Сонця. Історія та метафізика. Тернопіль: Мандрівець, 2018. 322 с.

9. Лозко Г. С. Рідна читанка. Для середнього шкільного віку. Вінниця: Континент-Прим; ВЦ «Сварог», 2007. 64 с.

10. Лозко Г. Рідні імена. Тернопіль: Мандрівець, 2011. 368 с.

11. Лозко Г. Українське народознавство. Тернопіль: Мандрівець, 2014. 512 с.

12. Пістун Т. Рідні свята в Колі Сварожому. Сценарії виховних заходів. Тернопіль: Мандрівець, 2014. 224 с.

13. Ржепецький Л. Нариси з етнопедагогіки українського народу: ідеї, цінності, перспективи. Навчально-методичний посібник. Миколаїв, 2000. 116 с.

14. Руденко Ю. Основи сучасного українського виховання. Київ: Вид. Олени Теліги, 2003. 328 с.

15. Скуратівський В. Патріотизм. Філософський енциклопедичний словник / В. І. Шинкарук (голова редколегії) та ін. Київ: Абрис, 2002. 742 с.

16. Стельмахович М. Народна педагогіка. Київ, 1985. 222 с.

17. Шаян В. Віра предків наших. Київ: ФОП Стебеляк, 2018. Т. I. 284 с.

18. Ятченко В. Про розвиток духовності українського етносу дохристиянської доби. Київ, 1998. 222 с.

REFERENCES

1. VERNADSKYI, V. (2013). *About Scientific Outlook*. Mykolaiv: Yaslav, 48 p. [in Ukr.]

2. HUBKO, O. (2010). *Psychology of the Ukrainian People: Scientific Research in 4 Books*. Book I: Psychological Composition of the Pro-Ukrainian Nation. Kyiv: Publisher S. Nalivaiko, 504 p. [in Ukr.]

3. DAVYDIUK, V. (1997). *Primordial Mythology of Ukrainian Folklore*. Lutsk, 660 p. [in Ukr.]

4. KRYSACHENKO, V. (1996). *Ukrainian Studies*. A Textbook in 2 Books. Kyiv, 222 p. [in Ukr.]

5. MAKHNOVETS, L., comp. (1989). *Chronicle of the Russian According to the Ipat List*. Kyiv: Dnipro. XVI + 591 p. [in Ukr.]

6. LOZKO, H. (2001). *Ethnocultural Science*. Program for Students of Specialty 7.020101, Specialization "Ethnocultural Studies". Kyiv, 22 p. [in Ukr.]

7. LOZKO, H. (2004). *The Circle of Svaroh. Revived Traditions*. Kyiv, 222 p. [in Ukr.]

8. LOZKO, H. (2018). *The Knightly Order of the Sun God. History and Metaphysics*. Ternopil: Mandrivets, 322 p. [in Ukr.]

9. LOZKO, H. (2007). *Native Reader. For Middle School Age*. Vinnytsia: Kontinet-Prim; Svaroh Center, 64 p. [in Ukr.]

10. LOZKO, H. (2011). *Native Names*. Ternopil: Mandrivets, 368 p. [in Ukr.]

11. LOZKO, H. (1995). *Ukrainian Ethnology*. Kyiv: Zodiak-EKO, 368 p. [in Ukr.]

12. PISTUN, T. (2014). *Family Holidays in the Circle of Svaroh*. Scenarios of Educational Activities. Ternopil: Mandrivets, 224 p. [in Ukr.]

13. RZHEPETS KYI, L. (2000). *Essays on Ethnopedagogics of the Ukrainian People: Ideas, Values, Perspectives*. Educational and Methodological Manual. Mykolaiv, 116 p. [in Ukr.]

14. RUDENKO, Yu. (2003). *Basics of Modern Ukrainian Education*. Kyiv: Ed. Olena Teliha, 328 p. [in Ukr.]

15. SKURATIVSKYI, V. (2002). *Patriotism*.

- Philosophical Encyclopedic Dictionary. Kyiv: Abrys, 742 p. [in Ukr.]
16. TELMAKHOVYCH, M. (1985). *Folk Pedagogy*. Kyiv, 222 p. [in Ukr.]
17. SHAIAN, V. (2018). *Faith of our Ancestors*. Kyiv: FOP Stebeliak, 284 p. [in Ukr.]
18. YATCHENKO, V. (1998). *On the Development of the Spirituality of the Ukrainian Ethnic Group in the Pre-Christian Era*. Kyiv, 222 p. [in Ukr.]

Український народ має багату традиційну культуру, що передбачає не лише передачу значної духовної спадщини наступним поколінням, а й виховання шляхетних людських чеснот: любові до рідного краю, гордості за самобутність своєї нації, уміння зберігати все цінніше, що набуто працею багатьох поколінь предків, патріотизм і здатність захищати Батьківщину. Передача всіх культурно-історичних традицій батьків, дідів і прадідів завжди гарантувала вічність життя етносу.

ОБРАЗ НАРОДНОЇ ТА АВТОРСЬКОЇ ЛЯЛКИ В КУЛЬТУРОТВОРЧОМУ І ДИЗАЙНЕРСЬКОМУ АСПЕКТАХ

Світлана СОБОЛЕВСЬКА

orcid.org/ 0000-0002-5361-7085

кандидат культурології,

доцент кафедри філософської антропології, філософії культури та культурології

Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Анотація. Мета дослідження – з'ясувати можливість використання образів народної та авторської ляльки у дизайні книжкових видань, зокрема поетичних збірок. Методологія дослідження полягає у використанні історичного і системного методів для розгляду особливостей найвідоміших ляльок світу, зокрема української народної ляльки, з урахуванням етносимволіки, образності, особливостей місцевості, де виготовляються ляльки, характеристики звичаїв та традицій різних культурних регіонів; компаративного методу для виявлення спільних рис і відмінностей, притаманних лялькам первісних народів, а також поступового ускладнення дизайну ляльки з появою більш сучасних матеріалів для її виготовлення; методів аналізу і синтезу, спостереження та порівняльного аналізу для класифікації української народної ляльки за різними ознаками; діалогічного методу для обґрунтування, що лялька – це не звичайна дитяча іграшка або певний сувенір, це водночас предмет, символ та образ, який певною мірою виступає для свого власника оберегом і захистом через дискурс ролі ляльок у культурі минулого і сучасності.

Наукова новизна. Класифіковано українську народну ляльку і висунуто гіпотезу, що ілюстрування художньої поезії образами народної та авторської ляльки можливе, адже створення образу ляльки є високим рівнем творчості, який вимагає детального вивчення та уваги до кожного елемента зображення, з метою передачі настрою, емоцій та глибини, що закладені в поетичному творі.

Висновки. Використання образів народної та авторської ляльки допоможе розкрити зміст віршованих творів, оскільки такі ілюстрації мають приваблювати читача своїм оригінальним виглядом і доповнювати зміст віршованого тексту. Образ народної та авторської ляльки може стати важливим інструментом для доповнення тексту в ілюструванні художньо-літературного видання, поглиблення розуміння поезії та створення мистецького симбіозу між словом і візуальним виразом.

Ключові слова: авторська лялька; книжкове видання; культура; культурний регіон; лялька; мистецький симбіоз; символ; українська народна лялька.

IMAGE OF A FOLK AND AUTHOR'S DOLL IN CULTURE CREATING AND DESIGN ASPECTS

Svitlana SOBOLIEVSKA

Candidate of Cultural Sciences,

Associate professor at the Department of Philosophical Anthropology, Philosophy of Culture and Cultural Studies Ukrainian State Dragomanov University

Annotation. The purpose of the article is to determine the possibility of using the images of folk and author's dolls in the design of book publications, in particular poetry collections. The research methodology is to use the historical and systematic method to consider the features of the world's most

© Соболевська С.

famous dolls, in particular Ukrainian folk dolls, taking into account ethnosymbolism, imagery, features of the area where the dolls are made, characteristics of customs and traditions of different cultural regions; the comparative method to identify common features and differences inherent in the dolls of primitive peoples, as well as the gradual complication of the doll design with the appearing more modern materials for its manufacturing; methods of analysis and synthesis, observation and comparative analysis for classifying Ukrainian folk dolls according to various features; dialogical method to prove that a doll is not an ordinary children's toy or a certain souvenir, it is at the same time an object, a symbol and an image that to some extent acts as a talisman and protection for its owner through the discourse of the role of dolls in the culture of the past and present.

The scientific novelty. The article classifies Ukrainian folk dolls and proposes the hypothesis that illustrating artistic poetry with images of folk and author's dolls is possible because creating an image of a doll is a high level of creativity that requires detailed study and attention to each element of the image that must convey the mood, emotions, and depth inherent in poetic art.

Conclusions. Using the images of folk and author's dolls will help to reveal the content of poetic works, as such illustrations should attract the reader with their original appearance and complement the content of the poetic text. The image of a folk and author's doll can become an important tool for supplementing the text in illustrating a literary publication, deepening the understanding of poetry, and creating an artistic symbiosis between the word and visual expression.

Key words: author's doll; book edition; culture; cultural region; doll; artistic symbiosis; symbol; Ukrainian folk doll.

Постановка проблеми. У житті, звертаючись до ляльки, людина може подумки програвати певні життєві сценарії, створивши необхідні образи в уяві. Ще до початку виготовлення ляльки її автор розуміє, що вона буде наділятися не побутовими, а образними функціями. У ролі умовної людиноподібної фігурки лялька як образ людини та її символ фокусує час, відображаючи напрямок історичного розвитку людства і його культури [3]. Через художній образ ляльки кодується важлива інформація, зокрема, її тендітність і схожість з людиною нагадують про плинність людського життя. Будучи універсальним культурним медіатором, лялька допомагає долучити людину до світу культури і, маючи асоціації з людиною, стає антропоморфною метафорою, яка допомагає своєму автору реалізувати індивідуальні і ситуаційно-специфічні версії реальності [17]. Тож використання образів народної та авторської ляльки в ілюструванні

художньо-літературного видання допоможе розкрити зміст віршованих творів, оскільки такі ілюстрації мають приваблювати читача своїм оригінальним виглядом і доповнювати зміст віршованого тексту.

Аналіз джерел, останніх досліджень і публікацій. Як культурне явище лялька перебуває в центрі уваги істориків, мистецтвознавців, філософів, етнографів, педагогів та інших науковців. Більшість із них, зокрема І. Бочарнікова, Л. Герус, М. Грушевський, Р. Гільмаш, І.Котова, О. Матвієнко, М. Мішина, О. Морозова, О. Найдєн, О. Складєнко, Л. Соколова, Д. Фіголь, І. Шипілова, досліджували народні традиції і технологію виготовлення народної ляльки [3; 4; 5].

Через недостатню кількість наявних наукових досліджень щодо використання образу ляльки в оформленні збірок поезії в контексті дизайну видань постає необхідність дослідити можливість використання зображення авторської

ляльки в українському народному стилі та авторських ляльок, виконаних у різних техніках, як елементу дизайну книги.

Отже, **мета** статті полягає у дослідженні можливості використання образів народної та авторської ляльки у дизайні книжкових видань, зокрема поетичних збірок. Тож постає необхідність розглянути образ народної та авторської ляльки в культуротворчому і дизайнерському аспектах.

Виклад основного матеріалу. Українська науковиця О. Вознесенська пропонує таке визначення ляльки: «Лялька – це тривимірне зображення у вигляді фігурки людини чи тварини, яке управляється людиною...; з ХХ століття ляльки зазвичай використовуються як іграшки для дітей. Лялька відома і як дитяча іграшка, і як оберіг родини й Роду, і як могутній магічний талісман та символ зв'язку між поколіннями» [2, с. 167]. Також, на думку О. Вознесенської, ляльок можна класифікувати:

- за способом виготовлення: масово виготовляються промислові ляльки, унікальними є ляльки ручної роботи;

- за використовуваними матеріалами: солом'яні, дерев'яні, глиняні, воскові, металеві, скляні, текстильні, гумові, ляльки з пап'є-маше;

- за сферою використання: іграшки для дітей, театральні ляльки, інтер'єрні ляльки, сувенірні ляльки, опудала, обрядові ляльки, магічні ляльки, манекени;

- за зовнішнім виглядом: «прекрасні ляльки», характерні ляльки, ляльки емоційної рефлексії, етнографічні ляльки [2].

Звертаючись до історіографічного матеріалу, можна зазначити, що у багатьох народів іграшка здавна

символізувала ідею жертви і виконувала ритуально-магічну функцію, про що свідчать факти знаходження іграшок у місцях, де колись мешкали люди, зокрема у могилах дітей і дорослих. Серед найдавніших іграшок стародавньої Русі, більшість із яких мали культове призначення, зокрема були оберегами, можна виділити зоологічні та антропоморфні архетипи. До останніх і належать народні ляльки [5].

Найпростіші іграшки створювали ще первісні люди. Зокрема, у народів Африки фігурки призначалися не для дитячих ігор, а для використання в шаманських обрядах. Як правило, африканські ляльки зображували не дітей, а вже дорослих заміжніх жінок, одягнених у традиційний одяг. Пізніше давньоєгипетська цариця Клеопатра користувалася ляльками у побуті – їх фігури були манекенами для пошиття одягу. У Давній Греції і Давньому Римі існували культові ляльки-автомати, які використовувалися під час релігійних дійств. Північноамериканські індіанці також виготовляли ляльки: у кожного племені вони були різні, особливі, виготовлені з різних природних матеріалів. Поступово ляльки набули людських рис, їх почали одягати в національні костюми, щоб зберегти культуру [25].

Якщо звернутися до культури Сходу, то варто зазначити, що мистецтво виготовлення ляльок у Японії розвивалося на базі старовинної японської літератури та існуючих донині традицій та обрядів. У Китаї та Японії перші знахідки ляльок датовані III тисячоліттям до н. е. Традиційною японською лялькою є кокеші – дерев'яна лялька. Вважається, що у давні часи їх використовували для проведення обрядів і як поминальних ляльок.

Ляльок кокеші традиційно виготовляли з деревини вишні, клена, кизилу і розписували вручну рослинними та квітковими мотивами. Ляльок чоґами нінґьо в Японії почали робити ще у XII столітті. Японські дівчата використовували їх для ігор в дочки-матері або як закладки для книг. Традиційно паперовий японській ляльці обличчя не малювали. Взагалі японська лялька – це унікальний витвір мистецтва, і традиція виготовлення різних видів ляльок налічує в Японії вже не одне століття [23; 24].

Ляльки є частиною традицій Індії. Для їх виготовлення використовували різні матеріали. Найдавніші іграшки в Індії датуються III тисячоліттям до н. е. Сьогодні лялька – це не тільки розвага, а й засіб зображення індійського життя з різноманітним його культурним особливостям. Кожен регіон Індії відомий своїми типовими ляльками та іграшками. Деякі індійські народні ляльки виготовляють із тканини, як і українську народну ляльку-мотанку. В деякі періоди історії Індії вони були більш популярні, ніж в інші, але ніколи не були забуті. Основною причиною цього є те, що швидко виготовити ляльку найлегше із тканини. Незважаючи на простоту виготовлення ляльки із тканини, зробити її реалістичною складно, хоча такі ляльки в Індії вважаються взірцем краси [22].

У добу середньовіччя відомою французькою лялькою стала пандора, яка згадується вперше у 1391 році. Це була дерев'яна лялька у розкішному, відповідно до приписів моди, одязі. З 1642 року почали виготовлятися воскові пандори завбільшки з людину. До ляльки додавалися повний гардероб, аксесуари, скриньки з парфумерією. Паралельно з виробництвом ляльок у

містах розвивалося їхнє виготовлення у селах. Сільські майстри для виготовлення ляльок використовували легкодоступні природні матеріали – дерево, глину, соломку, тканину тощо. В автентичному селянському середовищі, яке зберігало узвичаєні форми духовної та виробничої діяльності, лялька існувала у розмаїтті своїх функцій: пізнавальної, виховної, ритуальної, комунікативної, нормативної, естетичної тощо. Середовище побутування, активного розвитку та формування самобутніх етнічних рис і локальних стилістичних відмінностей ляльки означило її назву «народна» [3, с. 207].

Український стиль, що базується на фольклорі, традиціях і культурі українського народу, стає дедалі популярнішим серед дизайнерів нашої країни. Спосіб виготовлення, зовнішній вигляд та особливості функціонування української народної ляльки з тканини вперше задокументував священик, громадський діяч та етнограф М. Грушевський [4].

Збереження народних традицій і звичаїв та дослідження їх впливу на сучасну культуру і мистецтво нині набувають особливого значення. Важливий компонент культури – народні іграшки, які зберігають у собі етносимволіку, образність, особливості місцевості, в якій вони виготовляються, містять характеристики звичаїв і традицій. Народна лялька водночас є матеріальним об'єктом та образом-символом людини. У візуальних символах в народній ляльці відображаються людські знання про світ, суспільні процеси, регіональну належність, соціальний статус власника ляльки. Будучи іконічним знаком, метазнаком нашого світу в образі «себе самого», або альтер еґо, лялька дає можливість

людині розкрити приховані властивості власної особистості [14; 21].

Взагалі у будь-якій українській народній іграшці відображаються буття і свідомість народу. Також не підлягає сумніву те, що народна іграшка виконує важливу функцію соціалізації особистості [16]. С. Палюкенієне виділяє такі типи сучасних традиційних народних ляльок: автентичні традиційні вузлові ляльки, сконструйовані за образно-пластичними формами певної місцевості, та авторські традиційні ляльки [15; 19]. Авторська лялька набула особливої популярності в Україні на початку ХХІ століття. За визначенням дослідниці Л. Герус, авторська лялька, створена конкретним автором, є унікальним твором, продуманим до найменших подробиць, найтоншої ручної роботи, з використанням найрізноманітніших матеріалів і авторських прийомів [3, с. 213]. Отже, дизайн сучасної авторської ляльки стає особливим чинником зближення сучасних тенденцій творчості із культурною спадщиною.

За призначенням ляльки-мотанки можна поділити на три групи: обрядові, оберегові та ігрові. Обрядову ляльку виготовляли до певних свят і називали відповідно: Коляда, Масляна, Вербниця, Веснянка, Купавка тощо. Оберегові мотанки створювали для певної функції: на вагітність і здоров'я, на добробут і багатство, на злагоду, успіх і щастя. Відповідно вони мають назви Наречена, Нерозлучники, Княгиня, Берегиня, Десятиручка, Кубишка, Подорожниця, Пеленашка тощо. Ігрові ляльки для дітей були не тільки забавками, а й допомагали розвивати дрібну моторику, а також формували у дівчат навички майбутнього материнства. Важливу роль у

виготовленні ляльки-мотанки відігравали кольори матеріалу: червоний гарантував захист від хвороб і злих духів; жовтий був уособленням життєдайної сили Сонця; зелений – символом відродження, здоров'я, молодості й Матінки-Природи; синій і блакитний означали безперервний рух цілющої води; коричневий асоціювали з Матір'ю-Землею та родючістю; білий означав божественні небеса, чистоту і гармонію. За даними досліджень, жінки робили мотанки, використовуючи місячний календар. На повний Місяць ляльку мотали з метою захисту; на спадний – від хвороб і невдач; у фазі росту – для досягнення гарного результату в будь-яких справах. Заборонялося мотати в п'ятницю та неділю, адже ці дні належали богині жіночої працелюбності і рукоділля Макоші. Виготовляли ляльку за один день. Використовували натуральні тканини й нитки. Процес намотування здійснювали тільки за годинниковою стрілкою, обов'язково супроводжуючи роботу позитивними думками [11].

За давніми звичаями вважається, що народна лялька є сильним сакральним оберегом, який має в собі частинку душі мами або бабусі її власниці. І її виготовлення є відтворенням архетипу, первинного образу ляльки. Тож під час процесу виготовлення народної ляльки за аутентичною технологією дітьми або дорослими можна послідовно активувати низку структурних архетипів («Немовля», «Діва» або «Наречена», «Матір», «Чарівна помічниця») [18].

Отже, авторську ляльку в українському народному стилі як елемент дизайну необхідно розглядати комплексно, адже це не звичайна дитяча іграшка або певний сувенір, а одночасно предмет,

символ та образ. Окрім декоративного характеру, така лялька як елемент народної культури має символічний характер та певною мірою виступає для свого власника оберегом і захистом. І в сучасних важких ситуаціях щоденних викликів та загроз, коли в Україні йде повномасштабна війна, особливу увагу привертають оберегові функції української народної ляльки. Лялька є оберегом родини і роду, могутнім талісманом та символом зв'язку між поколіннями [1, с. 50]. І в збереженні родини для безперервності поколінь важливу роль відіграють оберегові ляльки. Їх особливістю є наявність знаків та символів, що, за віруваннями наших предків, мають оберігати людину. Завжди, коли починали робити такі ляльки, нитки намотували по колу за спіраллю. Спіраль – символ безкінечності. Коло – це сім'я, родовід, діти, онуки, правнуки, тобто коло означає неперервність родини [8]. Важливий знак української народної ляльки – хрест. У вигляді хреста робляться поперечні і поздовжні лінії на голові та тулубі ляльки. Хрест на обличчі – багатозначний символ, що нагадує про чотири сторони світу і чотири пори року. Хрест у колі – це сонячний (солярний) знак, що несе світло та позитивну енергію. Голову ляльки має прикрашати головний убір (очіпок, стрічка або хустка), що символізує зв'язок із небом. Вишиванка і намисто на ляльці – це символи достатку і багатства. Також усі елементи одягу української народної ляльки мають символічне значення, зокрема, спідниця символізує землю, сорочка позначає три часи – минулий, теперішній і майбутній [20, с. 11].

Тож авторська лялька, виконана митцем в індивідуальній манері, є відображенням світогляду автора та його

інтерпретації світу. Українську народну і стилізовану авторську народну ляльку, що містить магічні знаки-образи та символіку різних кольорів, можна вважати відображенням культурної пам'яті українського народу, яке нині віднайшло своє нове осмислення та оновлення у сучасному дизайні. В свою чергу лялька, маючи антропоморфні ознаки, є метафорою людини. Ретельне опрацювання ескізів дає можливість створити унікальний образ ляльки. І оскільки лялька у створеному людиною образі містить у собі відкриту або приховану метафору, сутність якої той, хто її створив, розкриває та інтерпретує за власним задумом або залишає таємницею, щоб інші люди побачили у даному образі свій відгук і власні метафори життя. Таким чином, автор ляльки спонукає до репрезентації внутрішнього світу тих, хто розглядає його ляльку. І репрезентація, будучи опосередкованим або вторинним уявленням через подібність у свідомості людини образів (першообразів) матеріальних або ідеальних об'єктів, їх властивостей та взаємовідносин, у випадку з лялькою буде саме візуальною, адже перед людьми постає зоровий образ [17]. Тож образи народної та авторської ляльки можуть стати важливим інструментом для доповнення тексту, поглиблення розуміння поезії та створення мистецького симбіозу між словом і візуальним виразом.

Висновки. Досліджуючи особливості найвідоміших ляльок світу, зокрема української народної ляльки, з урахуванням етносимволіки, образності, особливостей місцевості, де виготовляються ляльки, характеристики звичаїв та традицій різних культурних регіонів, можна виявити спільні риси і відмінності,

притаманні лялькам первісних народів, а також поступове ускладнення дизайну ляльки з появою більш сучасних матеріалів для її виготовлення. Лялька є водночас предметом, символом та образом, який певною мірою виступає для свого власника оберегом і захистом. Лялька, що містить у собі приховану або відкриту метафору, здатна активізувати зорові образи у свідомості людей. Тож ілюстрування книжкових видань художньої поезії образами української народної та авторської ляльки можливе, адже створення образу ляльки є високим рівнем творчості, який вимагає детального вивчення та уваги до кожного елемента зображення з метою передачі настрою, емоцій та глибини, що закладені в потічному творі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антонович Є. Декоративно-прикладне мистецтво. Львів, 1992. 180 с.
2. Вознесенська О. Л. Лялькотерапія: особливості та ризики використання ляльки в терапії. *Простір арт-терапії*. 2018. Вип. 1 (23). С. 12–25.
3. Герус Л. Українська лялька в народному одязі: історичний досвід та сучасна практика. *Народознавчі зошити*. 2018. № 1 (139). С. 206–214.
4. Грушевський М. Дитина у звичаях і віруваннях українського народу. Київ: Либідь, 2006. 256 с.
5. Жмуд Н. В. Апотропеїчна функція народної іграшки. *Етнічна історія народів Європи*. 2004. Вип. 17. С. 111–116.
6. Зустрічаємо весну! «Лялька-веснянка». *Мандрівка до країни рукоділля*: творчий блог вчителя трудового навчання Волкової О. В. URL: <https://olavolkovatrydovenavchania.blogspot.com/2018/03/blog-post.html> (дата звернення: 05.02.2024).
7. Із тканини, соломи й кукурудзи. *День*: веб-сайт газети. 2022. № 9–10. URL: <https://day.kyiv.ua/article/suspilstvo/iz-tkanyny-solomy-y-kukurudzy> (дата звернення: 05.02.2024).
8. Качур К. Ірина Білай: В соломоплетінні кожна деталь щось означає. *Рукотвори*: веб-сайт. URL: <https://rukotvory.com.ua/rozmovy/iryna-bilaj-v-solomopletinni-kozhnadedetal-schos-oznachaje/> (дата звернення: 31.01.2024).
9. Лялька-купавка – оберег на Івана Купала. *Музей історії міста Хмельницького*: веб-сайт. URL: http://mimh.org.ua/news/ljalka_kupavka_oberig_na_ivana_kupala/2023-07-07-711 (дата звернення: 05.02.2024).
10. Лялька-мотанка Коляда. *Лелітка*: творчий блог. URL: <https://lelitka.te.ua/lyalka-motanka-kolyada/> (дата звернення: 05.02.2024).
11. Лялька-мотанка: традиції, види й символи. *Миколаївський обласний центр народної творчості*: веб-сайт. URL: <https://ocnt.com.ua/lyalka-motanka-tradiciji-vidi-j-simvoli/> (дата звернення: 31.01.2024).
12. Майстер-клас «Лялька-мотанка. Масляна». *Діти в місті*: веб-сайт. URL: <https://kyiv.dityvmisti.ua/dityachij-litklub-pochitaj-ka/majster-klas-lyalka-motanka-maslyana/> (дата звернення: 05.02.2024).
13. Найден О. С. Українська народна лялька. Київ: Стило, 2020. 240 с.
14. Нестеренко В. В. Педагогічні та творчо-активізуючі можливості української народної іграшки. *В Всеукраїнські науково-практичні читання студентів і молодих науковців, присвячені педагогічній спадщині К. Д. Ушинського*. Одеса: ПДПУ, 2007. С. 123–125.
15. Палюкенієн С. В. Авторська лялька як засіб формування професійної майстерності майбутнього вчителя мистецького профілю. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2015. № 5. С. 311–317.
16. Плішко Н. Українська традиційна іграшка: духовний та функціональний аспект. *Мій рідний край*: веб-сайт. URL: <http://mij-kraj.com.ua/etnografichne-doslidzhennya/>

ukrainska-tradytsiina-ihrashka-dukhovnyi-ta-funktsionalnyi-aspekt (дата звернення: 01.02.2024).

17. Соболевська С. О. Лялька-метафора як універсальний культурний медіатор і засіб арт-терапії. *Культурологічний альманах*. Київ, 2023. Вип. 1. С. 219–224.

18. Соболевська С. О. Роль архетипів народної ляльки в сучасній культурі і лялькотерапії. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*: наук. журнал. Київ, 2022. № 3. С. 48–51.

19. Шимкова І. В., Якубівська Н. Л. Проектування та виготовлення інтер'єрних ляльок з використанням засобів інформаційних технологій. *Графічна підготовка як складова професійної освіти вчителя трудового навчання і технологій* [Електронне мереже наукове видання]: збірник наукових праць. Випуск І. Вінниця: ВДПУ, 2018. 244 с.

20. Шушкевич А. Ф. Народна лялька. Технологія виготовлення: навчально-методичний посібник. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2017. 200 с. +8 с.: вкл.: іл.

21. Щербак Т. І. Психологія народної іграшки. *Проблеми сучасної психології*. 2015. Вип. 30. С. 727–739.

22. Doll Making in India. *Dolls of India*: веб-сайт. URL: <https://www.dollsofindia.com/library/dollmaking/> (дата звернення: 01.02.2024).

23. Japanese Dolls. *Arts Education Policy Review*. Design. 1951. Volume 53. Issue 2. P. 36.

24. Pate A. Ningyo: The Art of the Japanese Doll. Tuttle Publishing. 2005. 224 p.

25. Schiffer Nancy N. Indian Dolls With Values: A Schiffer Book for Collectors. Schiffer Publishing. 1997. 112 p.

REFERENCES

1. ANTONOVYCH, Ye. (1992). *Decorative-ly - Applied Art*. Lviv. 180 p. [in Ukr.]

2. VOZNESENSKA, O. (2018). Puppet Therapy: Features and Risks of Using a Doll in Therapy. *Prostir art-terapii* (Space of Art Therapy), Vol. №1 (23), pp. 12–25. [in Ukr.]

3. HERUS, L. (2018). Ukrainian Doll in a

Folk Clothing: Historical Experience and Modern Practice. *Narodoznavchi zoshyty* (Ethnology Textbooks), №1 (139), pp. 206 – 214. [in Ukr.]

4. HRUSHEVSKYI, M. (2006). *A Child in Customs and Beliefs of Ukrainian People*. Kyiv: Lybid, 256 p. [in Ukr.]

5. ZHMUD, N. (2004). Apotropaic Function of a Folk Toy. *Etnichna istoriia narodiv Yevropy* (Ethnic History of Peoples of Europe). Vol. 17, pp. 111–116. [in Ukr.]

6. *Welcome Spring! "Lialka-Vesnianka"*. [online]. Available at: <https://olavolkovatrydovenavchania.blogspot.com/2018/03/blog-post.html> [Accessed 05 February 2024]. [in Ukr.]

7. From Fabric, Straw and Corn. (2022). [online]. *Day*. №9-10. Available at: <https://day.kyiv.ua/article/suspilstvo/iz-tkanyny-solomy-y-kukurudzy>. [Accessed 05 February 2024]. [in Ukr.]

8. KACHUR, K. Iryna Bilai: In Wickerwork from a Straw Eery Detail Something Means. [online]. *Handmade*. Available at: <https://rukotvory.com.ua/rozmovy/iryna-bilaj-v-solomopletinnikozhna-detal-schos-oznachaje/>. [Accessed 31 January 2024]. [in Ukr.]

9. A Doll-Kupavka – Amulet for Ivan Kupala. [online]. *Museum of History of Khmelnytsk City*. Available at: http://mimh.org.ua/news/ljalka_kupavka_oberig_na_ivana_kupala/2023-07-07-711. [Accessed 05 February 2024]. [in Ukr.]

10. A Doll-Motanka Koliada. [online]. *Lelitka*. Available at: <https://lelitka.te.ua/lyalka-motanka-kolyada/>. [Accessed 05 February 2024]. [in Ukr.]

11. A Doll-Motanka: Traditions, Kinds and Symbols. [online]. *Mykolaiv Regional Center of Folk Art*. Available at: <https://ocnt.com.ua/lyalka-motanka-tradicii-vidi-j-simvoli/>. [Accessed 31 January 2024]. [in Ukr.]

12. Master Class "A Doll-Motanka. Masliana". [online]. *Children in the City*. Available at: <https://kyiv.dityvmisti.ua/dityachij-litklub-pochitaj-ka/majster-klas-lyalka-motanka-maslyana/>. [Accessed 05 February. 2024]. [in Ukr.]

13. NAIDEN, O. (2020). *Ukrainian Folk Doll*. Kyiv: Stylos, 240 p. [in Ukr.]

14. NESTERENKO, V. (2007). Pedagogical and Creative-Activating Possibilities of Ukrainian Folk Toys. In: *V Vseukrainski naukovopraktychni chytannia studentiv i molodykh naukovtsiv, prysviacheni pedahohichnii spadshchyni K. D. Ushynskoho*. (V Ukrainian Research and Practice Reading of Students and Young Scientists, Sanctified to the Pedagogical Inheritance of K. D. Ushynskiy) Odesa: PDP, pp. 123–125. [in Ukr.]
15. PALIUKENIENIE, S. (2015). Author's Doll as Means of Forming of Professional Mastery of Future Teacher of Artistic Profile. *Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnologii* (Pedagogical Sciences: Theory, History, Innovative Technologies), Vol. № 5, pp. 311–317. [in Ukr.]
16. PLISHKO, N. (2022). Ukrainian Traditional Toy: Spiritual and Functional Aspect. [online]. *My Native Edge*. Available at: <http://mij-kraj.com.ua/etnografichne-doslidzhennya/ukrainska-tradytsiina-ihrashka-dukhovnyi-ta-funktsionalnyi-aspekt>. [Accessed 31 January 2024]. [in Ukr.]
17. SOBOLIEVSKA, S. (2023). Doll-Metaphor as an Universal Cultural Neurohumor and Means of Art Therapy. *Kulturolohichniy almanakh* (Culturological Almanac), Vol. №1, pp. 219–224. [in Ukr.]
18. SOBOLIEVSKA, S. (2022). The Role of Folk Doll Archetypes in Modern Culture and Puppet Therapy. *Visnyk Natsionalnoi akademii kerivnykh kadrov kultury i mystetstv* (Bulletin of the National Academy of Management of Culture and Arts): Scientific Journal. Kyiv. Vol. №3, pp. 48–51. [in Ukr.]
19. SHYMKOVA, I., YAKUBIVSKA, N. (2018). Planning and Making of Interior Dolls is with the Use of Facilities of Information Technologies. *Graphic Preparation as Constituent of Trade Education of Teacher of Labour Studies and Technologies: Collection of Scientific Works*. Vinnytsia, Vol. №1. 244 p. [in Ukr.]
20. SHUSHKEVYCH, A. (2017). Folk Doll. Technology of Making: A Textbook. Ternopil: Navchalna knyha – Bohdan, 200 p. +8 p.: with illus. [in Ukr.]
21. SHCHERBAK, T. (2015). Psychology of Folk Toys. *Problemy suchasnoi psykholohii*. (Problems of Modern Psychology), Vol. 30, pp. 727–739 [in Ukr.]
22. Doll Making in India. [online]. *Dolls of India*. Available at: <https://www.dollsofindia.com/library/dollmaking/>. [Accessed 01 February 2024]. [in Eng.]
23. Japanese Dolls (1951). *Arts Education Policy Review*. Design, Vol. 53, Issue 2, p. 36. [in Eng.]
24. PATE, A. (2005). *Ningyo: The Art of the Japanese Doll*. Tuttle Publishing, 224 p. [in Eng.]
25. SCHIFFER, N. (1997) *Indian Dolls With Values: A Schiffer Book for Collectors*. Schiffer Publishing. 112 p. [in Eng.].

НАРОДНЕ ВБРАННЯ ЛУГАНЩИНИ: ЕТНІЧНА ТРАДИЦІЯ, ІДЕНТИФІКАЦІЙНІ КОДИ

Володимир СКЛЯР

orcid.org/0000-0003-0020-5973

доктор історичних наук, професор,

провідний науковий співробітник відділу «Український етнологічний центр» Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України

Анотація. У період війни росії проти України велике значення має народна культура з її ідентифікаційними кодами. Важливим свідченням належності до українського етносу є традиційне вбрання. Наукова розвідка присвячена висвітленню народного одягу Луганщини як складової цілісної традиційної української культури. Основою написання статті є напрацювання українських дослідників одягу, зокрема Т. Віхрової, Н. Каплун, Т. Ключко, Н. Радченко, О. Мельник, присвячені вбранню Луганщини, що стали значним внеском у вивчення костюма краю. Джерельна база охоплює широкий пласт польових матеріалів про види і типи одягу Луганщини, що записані в різних районах Луганської області та опубліковані у десятому томі корпусу експедиційних джерел «Етнографічний образ сучасної України», а також речові зразки, демонстровані в ілюстрованому каталозі «Народне мистецтво Луганщини у фондах Музею народної архітектури та побуту України». Зазначені роботи дали можливість простежити особливості традиційного вбрання Луганщини – чоловічого, жіночого та дитячого. Українська етнічна традиція виразно простежується у різних типах вбрання, виявляючи регіональні, локальні риси, спільність з іншими етнографічними регіонами, зокрема збереження місцевих особливостей в одязі переселенців із Полтавщини, Київщини, Чернігівщини. У другій половині ХХ ст. традиційне вбрання виходить з ужитку, відбувається його трансформація. Однак польові народознавчі записи засвідчили побутування на Луганщині у 60–70-х роках ХХ ст. традиційних комплексів вбрання, хоча зазнали змін матеріали або способи декорування костюма, збереження тяглості традицій народного вбрання в обрядовій сфері. Історичні події в Україні, що актуалізувались у період Помаранчевої революції та Революції Гідності, стали початком процесу, в якому українське народне вбрання виконує важливу об'єднавчу національну місію. У війні з росією актуалізується знакова ідентифікаційна функція народного одягу українців. Зокрема, народне вбрання, вишита сорочка луганчан стали виявами їхньої самосвідомості та громадянської позиції.

Ключові слова: українська традиційна культура; чоловічий і жіночий народний одяг; дитяче вбрання; ідентичність; громадянська позиція.

FOLK DRESS OF LUHANSK REGION: ETHNIC TRADITION, IDENTIFICATION CODES

Volodymyr SKLIAR

orcid.org/0000-0003-0020-5973

Doctor of Historical Sciences, professor,

Chief Research Fellow of the “Ukrainian Ethnological Center” Department of M. Rylskyi Institute of Art Studies, Folkloristics and Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine

Annotation. In the period of russia's war against Ukraine, folk culture and its identification codes

© Скляр В.

are of great significance. Traditional clothing is an important evidence of belonging to the Ukrainian ethnic group. Scientific research is devoted to highlighting the folk clothing of the Luhansk region as a component of the integral traditional Ukrainian culture. The basis of writing the article is the work of Ukrainian clothing researchers, in particular, T. Vikhrova, N. Kaplun, T. Klochko, N. Radchenko, O. Melnyk, dedicated to the clothing of the Luhansk region, which became a significant contribution to the study of the costume of this region. The source base covers a wide layer of field materials about the types of clothing of the Luhansk region, recorded in various districts of the region and published in the tenth volume of the corpus of expeditionary sources "Ethnographic image of modern Ukraine"; as well as material samples displayed in the illustrated catalog "Folk Art of Luhansk Region in the Funds of the Museum of Folk Architecture and Everyday Life of Ukraine". These works made it possible to trace the features of the traditional men's, women's and children's clothing of the Luhansk region. The Ukrainian ethnic tradition can be clearly traced in various types of clothing, revealing regional and local features, commonality with other ethnographic regions, in particular, the preservation of local features in the clothing of migrants from Poltava, Kyiv and Chernihiv regions. In the second half of the 20th century traditional clothing goes out of use, its transformation takes place. However, field ethnographic records have confirmed the use traditional clothing complexes in the Luhansk region in the 60s and 70s of the 20th century, although the materials or methods of decorating the costume have undergone changes, preserving the durability of the traditions of folk clothing in the ceremonial sphere. The historical events in Ukraine, which took place during the Orange Revolution and the Revolution of Dignity, became the beginning of the process in which the Ukrainian national costume fulfills an important unifying national mission. In the war with Russia, the symbolic identification function of Ukrainian national clothing is actualized. In particular, the folk dress and embroidered shirts of Luhansk residents became manifestations of their self-awareness and civic position.

Key words: Ukrainian traditional culture; men's and women's folk clothes; children's clothing; identity; civic position.

Постановка проблеми. У період війни Росії проти України велике значення має народна культура з її ідентифікаційними кодами. Важливим свідченням належності до українського етносу є традиційне вбрання. Дослідження одягу Луганщини як складової цілісної традиційної української культури цього краю на тлі інших українських регіонів є важливим аспектом наукових етнологічних студій, оскільки він виявляє регіональну та національну ідентичність, пов'язаний зі свідомим вибором системи цінностей українців. Народне вбрання українців, зокрема окупованої території Луганщини, спростовує путінську концепцію про «єдиний народ» [18].

Аналіз джерел, останніх досліджень і публікацій. Традиційні комплекси

етнографічних регіонів Слобожанщини та Степової України, до яких входить Луганщина, розглядаються у працях Т. Ніколаєвої [13] та К. Матейко [9]. Важливе місце у дослідженні одягу Слобожанщини посідають роботи сучасних дослідників – Н. Радченко [16], Т. Віхрової [2; 3; 4], Н. Каплун [7], Т. Клочко [8] та О. Мельник [11], присвячені вбранню Луганщини і вміщені у збірнику праць «Традиційно-побутова культура Луганщини кінця ХІХ – початку ХХ століття» [17], що став значним внеском у вивчення народного костюма Луганщини. У цих дослідженнях аналізуються польові записи етнографічних експедицій Луганського обласного краєзнавчого музею (далі – ЛОКМ) та його фондова збірка; подано описи вбрання в різних слободах

Луганщини. Автори докладно опрацювали праці дослідників кінця XIX – початку XX ст. про одяг краю, зокрема нариси з етнографії за редакцією В. Іванова [6], де була вперше зроблена спроба повного етнографічного опису Старобільського повіту; роботу Філарета (Д. Гумілевського), в якій висвітлено вбрання як складову традиційної культури українців, етнічну належність сіл Старобільського, Біловодського, Новопокровського, Білокуракинського, Марківського та Сватівського районів [19].

Джерельною базою пропонованого дослідження є широкий пласт польових етнографічних матеріалів про види і типи вбрання Луганщини, роль одягу в обрядовій культурі, що були записані в різних районах цієї області та опубліковані у 10 томі «Традиційне повсякденне та обрядове вбрання» фундаментальної праці «Етнографічний образ сучасної України» [5]. Цінні відомості про традиційний одяг XIX – початку XX ст. також почерпуємо у каталозі світлин «Народне мистецтво Луганщини у фондах Музею народної архітектури та побуту України» [12].

Мета статті – простежити українську етнічну традицію у різних видах і типах вбрання, виявити локальні риси, спільність з іншими етнографічними регіонами, зокрема збереження місцевих особливостей в одязі переселенців із Полтавщини, Київщини, Чернігівщини. Актуальним є також завдання показати тяглість традиції середини – кінця XX ст., відродження та роль народного вбрання, а саме вишитої сорочки, на початку XXI ст. та у період російської агресії.

Виклад основного матеріалу. Важливим для розуміння етнокультури

цього регіону є мовна характеристика краю, подана академіком Д. Багалієм: «Населення склалося з різних етнографічних районів українського народу і через те українська мова тут витворилася власна, місцева, більш усього вона наближається до полтавської і київської мови...» [1, с. 55]. Традиції одягу Луганщини у різних місцевостях пов'язані з історією формування населення, що вплинуло на творення локальних комплексів. Зокрема, територія сучасної Луганської обл. – це східні землі Запорозьких Вольностей, південно-східна окраїна Слобідської України та західні окраїнні землі Війська Донського [7, с. 53]. Дослідники зазначають, що заселення цього краю активно відбувається у XVI ст., тому вбрання козаків мало розвиток у селянському вбранні.

Територія Луганщини входить до складу різних історико-етнографічних регіонів – Слобожанщини, Південної України. Північна частина Луганської області – територія Старобільського та частково Куп'янського повітів Харківської губернії – входила до складу Слобожанщини (тут у XVII – першій половині XVIII ст. розташовувались Ізюмський та Острозький слобідські полки). Дослідники наголошують, що в етнічній структурі цього регіону переважали українці з різних губерній: Полтавської, Київської, Чернігівської. Територію басейну Айдару та Сіверського Дінця впродовж XVIII ст. заселяли однодворці із Воронежської, Курської, Белгородської та інших губерній, які сформували український локальний комплекс цієї частини Луганщини [2; 4]. Для жіночого одягу цієї території характерне широке використання привізних шовкових та золототканих, парчевих тканин, з яких шили

фартухи («попередниці»), очіпки, що було пов'язано з торгівлею на цих землях.

Чоловічі та жіночі традиційні сорочки шили з домотканого конопляного чи лляного полотна, оскільки на досліджуваній території вирощували обидві культури. Як свідчать експедиційні матеріали, сорочок у багатьох жінок було від тридцяти до п'ятдесяти [5, с. 299]. Полотняні сорочки шили у три пілки, з перкалю – у дві. Характерний крій – суцільнокроєні додільні – «цілі» сорочки та з плечовими вставками, пришитими по основі, із призбируванням у верхній частині рукавів. Рідше фіксуються сорочки з пришитим низом (станок, підтичка). Сорочки з плечовими вставками шили по основі, з густим призбируванням біля горловини, чохол та рукавів біля вуставок («у пухлики» («пухлями»)). Місця з'єднання рукавів зі станом прикрашалися декоративними техніками змережування – «черв'ячок», «зубці», що виконувалися білими нитками або з додаванням червоних, чорних. Сорочки оздоблювали класичним настилуванням «білим по білому» («білльові»), вирізуванням, мережкою з високим художнім рівнем виконання. Подолок цих сорочок, який завжди було видно з-під плахти, дерги чи спідниці, за традицією декорований мережкою «зубцюванням», вирізуванням, вишивкою біллю.

Орнаментальне декорування нагадувало сорочки Полтавщини, Чернігівщини. Так, рослинні та геометризовані орнаменти на сорочках Старобільщини нагадують традиційні узори з Гадяччини, Миргородщини – «ламане дерево», стилізовані квітки, вишиті вибіленою домотканою ниткою «біллю» та у поєднанні з вирізуванням [15]. Орнамент

розташовували горизонтально на вуставці та у верхній частині рукава, а по рукаву – вільне розміщення стилізованих квітів. Сорочки зі Сватівського району Луганської області оздоблювали геометричним орнаментом: на вуставці та у верхній частині рукава горизонтально розміщені смуги ромбовидних елементів (найбільші за розміром – на вуставці), солярних знаків, виконані вирізуванням та настилуванням. По рукаву – композиція з ромбів та стилізованого рослинного орнаменту. Кожне село мало свої улюблені як узори, так і найменування. У с. Колядівка Новоайдарського району Луганської області домоткані білі сорочки декоровані на вуставці вирізуванням, настилом орнаментом «рачки» та скошені «хрести» [12, 0 2665кв-305/31]. Вдало імітують давнє «вирізування» сорочки, вишиті пізнішою технікою «хрест» темними, з сіруватим відтінком нитками, поширені на Старобільщині [15].

У кінці XIX – на початку XX ст. у вбранні більшої частини України набуває поширення вишивка «хрест» червоними і чорними нитками. В. Іванов пише про зміну декору сорочок у кінці XIX ст. червоними, синіми і чорними нитками, однак зберігається і традиційне оздоблення [6, с. 762–763]. У Старобільському, Білокуракинському, Сватівському та Новоайдарському районах Луганщини склалась нова розробка декорування сорочок за кольором та новими орнаментальними мотивами вишивки. Т. Віхрова зазначила, що в орнаменталії Білокуракинського району відоме «поєднання архаїчних та модерних мотивів і технік»: на опліччях вишивка червоною заплоччю, архаїчний орнамент – ромби з крапками, а по рукавах – повздовжній червоно-синій рослинний орнамент [5, с. 298]. Або

ж з'являються орнітоморфні мотиви – птахи, дерева, характерні для рушників. Поширюються сорочки з більш реалістичним зображенням рослинного орнаменту. Специфіку вбрання зазначеної території характеризує вишивка лиштвою, рідше хрестом червоною та синьою заповлочною. Виділяються особливостями декорування сорочки з Сватівського, Білокуракинського районів Луганської області: традиційне оздоблення вирізуванням та лиштвою білими нитками доповнює змережування рукавів зі станом кольоровими нитками. Ця мережка доповнена однією або двома смугами вишивки – паралельно розміщеними стилізованою гілкою з квітами або рослинними гірляндами. Таке колористичне та композиційне вирішення декорування сорочки надає комплексу локальної своєрідності.

Цікавими композиціями з вільно розкиданих букетів вирізняються сорочки з рослинним орнаментом, прикрашені технікою «хрест» у червоно-чорній та червоно-синій гамі, що характерна для Білокуракинського, Старобільського, Кременського районів Луганської області. Сорочки зі Сватівського району поєднують оздоблення червоною, білою заповлочною, виконані лиштвою, мережкою «ляхівка» на домашньому полотні; в основі орнаменту – горизонтально покладені стилізовані гілки з ягодами та стилізовані квіти. Так само двома кольорами обкидано край горловини і орнаментовано мережку по низу сорочки. Такі сорочки широко побутували також у Білокуракинському районі. «На Білокуракинщині побутували сорочки, в орнаментиці яких поєднуються прийоми, характерні для Полтавщини й Чернігівщини: вирізування

і монохромна лиштва зі вкрапленням червоного та чорного або синього» [5, с. 297]. Рукави сорочок цього району вишивали червоно-синьою лиштвою: смуга рослинного орнаменту покладена по низу вуставки; змережування вуставки та рукава у поєднанні з білим настилуванням доповнено червоними та синіми ромбами, кривулями. У верхній частині рукава загальну композицію доповнювала крупна смуга білого геометричного орнаменту.

Довершену композицію декорування репрезентують сорочки зі Сватівського району. Зокрема, полики сорочки із с. Рудівка прикрашені геометричним орнаментом із ромбів, контури яких вишиті білою лиштвою. Вишите у центрі кожного ромба червоними та синіми нитками «солов'їне вічко» нагадує стилізовану геометризovanу квітку. По рукаву розкидані стилізовані квіти, виконані червоними та чорними нитками: на стеблі шестипелюсткова квітка з трикутників із «солов'їними вічками» посередині. Попри те, що поширення декорування «брокарівським» орнаментом загалом призвело до забуття давніх технік оздоблення, талантом майстринь створено цікаві композиції з вільно розкиданих букетів у червоно-чорній та червоно-синій гамі. На Старобільщині відоме оздоблення чорними нитками [15]. Вишивка чорними нитками побутувала на Чернігівщині, звідки відбувалося заселення.

На Луганщині поширені поликова і тунікоподібна типи чоловічої сорочки. Чоловіки мали від 4 до 10 буденних сорочок [3, с. 180]. Аналізуючи колекцію ЛОКМ (10 сорочок), науковці зазначають їхні особливості: розширення за допомогою бокових клинів, вшивні, звужені до низу рукава, стоячий комір

із розрізом по центру, що зав'язувався стрічкою («стежкою») або шнурком. Пізніше розріз оформляли планкою із застібкою на гудзиках, із розрізом по центру або зміщеним вліво. Побутування сорочок із зміщеним розрізом було заповиченням міської моди.

Святкові сорочки, полотняні і з крамної тканини, прикрашали вишивкою хрестиком – червоною, синьою і чорною заплоччю, іноді – мережкою. Чоловічі сорочки носили як заправленими, так і навипуск. Штани шили на очкурі та на поясі – широкі, з полотна або з фабричної матерії. Полотняні фарбували бузиною, залізом, вільховою корою. Наприкінці XIX ст. відбувалася зміна матеріалу і крою штанів. У свята одягали штани з фабричної тканини. Існували також вікові відмінності. Полотняні штани носили зазвичай діти (з 5–6 років) і старі [3; 6]. Відомі широкі штани «шаровари». У кінці XIX – на початку XX ст. ця давня назва вже була малопоширеною.

Поясний жіночий одяг в Україні представляють комплекси з незшитим одягом (двоплатовим і одноплатовим) та зшитим – спідницею. Незшитий поясний одяг був поширений на більшій частині території України [9; 13].

Комплекс з одноплатовим незшитим одягом був традиційним і на Луганщині. Він мав різновиди за кроєм та назвами: «плахта», двоплатова «запаска», «джерга» («дерга»). Так, у смт Красноріченське Кременського району до додільної сорочки, вишитої біллю, з «пухликами», одягали запаски: «чорні, сірі, рівні, і в складочку з білими полотняними фартухами, вишиті по планці» [5, с. 299]. У Старобільському повіті побутували: плахта, двоплатова запаска, одноплатова дерга і спідниця з фабричної тканини.

Давні спідниці шили з тонкої шерсті. У с. Червона Попівка до рясних обложених плисом спідниць зав'язували фартух – «попередник» з мережкою, оборкою. Під фартухом традиційно одягали вишитий карман [5, с. 300]. У селі Макаретині Новопокровського району карман «ладунку» носили і на поясі поверх «запонки» (фартуха), і під «запонкою», і на самій спідниці посередині [5, с. 303]. На Луганщині спідниці обшивали строчкою, тасьмою, кривулею, бархатною смужкою. Зверху одягали корсет, юпку, до шовкової спідниці – кофту («кохту»). Т. Ніколаєва зазначає появу наприкінці XIX ст. жіночого «сарафана»: «Наприкінці XIX ст. натомість традиційних плахт, дерг і кольорових запасок на Слобожанщині поширюються спідниці з фабричних вовняних та бавовняних тканин коричневого й чорного кольору – «сарафани», поділ яких звичайно обшивався у декілька рядів позументом» [13, с. 126]. Такий одяг був відомий у різних слободах. Н. Радченко подала опис сарафанів із колекції ЛОКМ – із Марківського та Білокуракинського районів [16]. Т. Віхрова зазначила, що «у більшості слобід сарафани витіснили спідниці». Вони були різного кольору, декоровані плисом, стрічками.

Багатим декоруванням вирізнявся нагрудний одяг. Виразною ознакою був крій, зокрема, безрукавного одягу – керсеток, які носили до плахт та запасок. Вони мали різну довжину, оздоблення. Вишуканим декоруванням відрізняються керсетки та юпки Луганщини. Дослідники виділяють приталений крій керсеток, коротку довжину [16, с. 30]. Керсетки виготовлялися з чорного плису, вовняної чи бавовняної тканини, облягали стан до талії, розширювалися за

допомогою клинів і бантових складок. Дослідники зазначають, що керсетки Луганщини були коротші, ніж на Середній Наддніпрянщині (до стегна). Довжина керсеток збірки ЛОКМ – від 51 до 54 см [3, 194]. Головною особливістю «луганських» керсеток науковці вважають те, що верхня частина (до лінії талії) була довшою, ніж нижня. Пропорційне співвідношення верху і низу більшості керсеток із колекції ЛОКМ становить 3:2. Є також керсетки, в яких відповідна пропорція становить 4:3 і 2:1 [3]. Однак аналіз колекції НМНАП України, евакуйованої колекції М. Павлюченка показав й інші крої. Так, керсетки Старобільщини, як і полтавські, мають вільний силует, довгого крою, до колін і нижче, розширені вище лінії талії, з фігурною спинкою, мають значно зміщену вліво застібку, до 7–8 клинів-«вусів». Керсетки прикрашають нашивками з плюсу (оксамиту), охоплюючи поли, виріз ший, низ рукавів. Декорування правої поли створює викінчену орнаментальну композицію з акцентом у куті правої поли: на одній юпці – «квітка», геометризований мотив дерева, з якого у верхній частині дзеркально розташовано дві галузки з листям; на іншій юпці – стилізовані «орли». Ці керсетки шили з чорного оксамиту, а також різнокольорових (червоних, жовтих, зелених) вовняних і бавовняних тканин, розширювали за допомогою клинів і бантових складок. Застібки на гачках або гудзиках розміщувалися по центру або збоку [15].

На Луганщині для орнаменталії керсеток, поряд із розшивкою тасьмою, смугами тканини, мереживом, використовувалися маленькі кольорові гудзики, що пришивалися по лінії талії. Т. Віхрова і Н. Радченко подали докладний опис керсеток з різних районів: керсетка

з с. Герасимівка Станично-Луганського району мала нашиті 33 гудзики. Одна керсетка із збірки ЛОКМ, що побутувала в с. Шовкунівка Білокуракинського району, прикрашена бісером. У Новопсковському районі Луганської області виявлені також керсетки, які, як вважає Т. Віхрова, за кроєм схожі з керсетками Полтавщини, а за орнаменталією – з керсетками Сумщини. Як і полтавські, новопсковські керсетки мають вільний силует, дещо завищену лінію талії, зміщену вліво застібку. Однак новопсковські керсетки значно коротші, ніж полтавські. У Новоайдарському районі керсетки оздоблювали «косичкою» і «зубчиками» з основної тканини та плюсом [3, с. 17]. Пілкі керсеток прикрашені вертикальними зубчастими смугами з гудзиками, що імітують двобортність. Такими ж зубчастими нашивками декорувались і керсетки Сумщини, але застібки у них розміщувались по центру. Карман округлої форми, темно-синій, вгорі нашита кремова стрічка, крупна машинна вишита квітка. На такі керсетки восени одягали верхній одяг з фабричного сукна – юпку. Були поширені різні типи крою: приталений прямий з суцільною спинкою і приталений із відрізною спинкою і складками внизу, з фігурною спинкою і складками («вусами»). Керсетки Білокуракинського району Луганської області – приталені, спереду суцільнокроєні, розширені клинами. Чорні бархатні, оздоблені сірою широкою смужкою на кожній полі, із застібною на гудзиках.

На початку – у середині ХХ ст. своєрідний ансамбль складала широка, призбирана біля пояса спідниця та кофта («кохта»), пошиті з тієї самої тканини. Крій останньої пов'язаний із кроєм керсетки: силует трапецієвидний, спинка

розширена за допомогою бокових клинів, декорована смужкою плису. На території Білокуракинського району кофти слугували буденним вбранням, а керсетки – святковим [5, с. 297]. В інших слободах нові кофти були святковими. Вишиті кофти, чорні чи зелені кофти «баски» доповнювали комплекс із широкими «альпаговими» спідницями в сім пілок. Кофти шилися з різних фабричних бавовняних і вовняних тканин: ситцю, бумазеї, черкесину, фланелі, «манчестеру». Побутували кофти «холодайки» на тонкій підкладці та кофти з ватяним простібунням або без підкладки. У різних місцевостях за кроєм були широкими або приталеними, довгими або коротшими, ніж керсетки, з круглою горловиною без коміра, із застібкою спереду по центру на гудзики. Їх прикрашали плисом, кольоровими шнурками, гудзиками, декоративною строчкою. Рукави і нижній край обшивались оборкою або зубцями [3, с. 603, 762]. Юпки шилися із фабричних тканин: ситцю, бумазеї, вовни, плису, часто – із такої ж тканини, як і спідниці-«шарафани». Крій юпок повторював крій керсеток. В описах Старобільського повіту юпки називаються «керсет з рукавами». Вони мали облягаючий, розширений від лінії талії силует.

У період кінця XIX – початку XX ст. верхній одяг виявляв велику різноманітність за кроєм, колоритом, назвами у різних районах Луганщини: «кобеняки», «киреї», «свити», кожухи, «сіряки», «жупани», «юпки», поширені в різних регіонах України. Його виготовляли з сукна та овчини. Одяг із домашнього сукна з рукавами є найдавнішим одягом українців. Один із найпоширеніших типів – прямий, розширений по боках клинами тип крою верхнього плашовидного: сіряк та

свита, поодинокі – кобеняк. «Сіряк» носили у Старобільському, Луганському, Бахмутському, Ізюмському повітах. Він був прямого крою, розширений по боках клинами. Шився з сукна різних кольорів – коричневого або чорного, сірого, білого та синього. У Кременському районі шили сірі, коричневі «свитки» до двох вусів, оздоблювали плисом на полі та рукавах, без коміра [5, с. 299]. Тут також носили й «карасі» – черкасиновий верхній одяг із трьома вусами, обложений плисом [5, с. 300].

Зимові кожухи були білі, чорні, коричневі. Крій «до талії» та прямий, із великим коміром. Полу оздоблювали нашитю «кривулькою» [5, с. 299]. Кожухи шили і дітям. У 10 томі «Етнографічного образу сучасної України» записана розповідь про мандрівного майстра, який шив кожухи. Він пообшивав всіх родичів господаря і навіть двох маленьких хлопчиків: «Батько вмер їхній, двоюрідний брат, а два хлопчика маленькі zostалися. А дедушка: «Поший Вані і Толі кожушки». Пошив (майстер) їм кожушки – і ходять ці два хлопчики. Ще маленькі були» [5, с. 306].

Головні жіночі убори розрізнялися за віковим та сімейним статусом. Жіночі очіпки були парчеві або шовкові і різної форми. Їх виготовляли з червоної парчі, вишитої квітами. Залежно від місцевості очіпок мав особливості крою, що надавав йому різну форму. На Луганщині селянки шили очіпки самі з парчі на твердій основі. Побутували очіпки округлої форми з «наушниками» [3; 10]. Назви очіпка – «очіпок», «каптур», «капер». Очіпок такої форми є в колекції ЛОКМ: плоский, із невисокою тулією, з трикутними виступами по боках (ТК 450), що побутував на території Троїцького

району. У Мостках носили «сідласті» очіпки з невеликими вушками [3, с. 70]. Поверх очіпків пов'язували вовняні або шовкові хустки. При цьому верх очіпка залишався відкритим, один кінець хустки звисав ззаду, два – по скронях. Інший тип очіпка – без твердої основи, мав повсякденне призначення. Влітку жінки носили буденні ситцеві хустки, а в свята – вовняні і шовкові. Зимові вовняні хустки були великих розмірів різного кольору. Хустки з малюнком («розводками») називались «шалеві». На досліджуваній території поширені назви «хустка», «платок», «косинка». На пошиття чоловічих головних уборів використовували різні матеріали – хутро, валяне сукно, солом, фабричну тканину. Поширені шапки: зимові шапки – циліндрична хутряна, шапка-вушанка (із назвою «шапка»), конічна з хутра і валяного сукна «яломок»; літні – плетений солом'яний бриль, картуз із сукна чи фабричної тканини [3; 6; 10].

Важливою деталлю костюма були пояси, що підкреслювали силует вбрання. Поширені широкі пояси. На Луганщині побутували в'язаний одноколірний та тканий одноколірний, тканий поліхромний, плетений одноколірний пояси.

Доповнювали жіноче вбрання намиста: з різнокольорового скла найпоширеніші – коралове і бурштинове, з монет – дукачі. В етнографічних описах зазначається, що селянки носили від 2 до 12 і більше низок намиста [3, с. 182]. Термін «дукачі» поодинокі фіксується на території Старобільського повіту. Найпоширеніша їх назва – «рублі». Виготовляли їх зі срібних карбованців, полтинників, металевих заготовок.

Традиційне взуття – чоботи, черевки. Як святкові виготовляли чоботи

з кольорової шкіри – «чорнобривці» з орнаментом по шву та заднику, черевки на шнурівці, застібках. Побутували різні типи взуття – шкіряне, повстяне. Зі шкіри шили також шкіряні постолы («коти»), що їх носили пастухи [2, с. 865]. У XIX ст. були поширені жіночі черевки – «ботинки», високі, на шнурках. Підбори «ботинок» прикрашали візерунками з мідних цвяшків. Жіночі суцільно кроєні чоботи – «витяжки». Крім чорних, носили червоні («красні»), жовті, шкуратяні або сап'янові, із залізними підковками, на підборах. Чоловічі чоботи – чорні, «витяжки» та з пришитим передом – «пришвами». Їх шили з «брижками», невеликим морщенням.

У другій половині XX ст. традиційне вбрання виходить з ужитку. Вивчення традиційного одягу в ритуальній культурі населення різних регіонів України засвідчило зникнення одних традицій, зміну та стійкість інших у середині XX – на початку XXI ст. На послабленні функцій одягу позначилися руйнування культури мікросоціуму в епоху революцій, за радянських часів. Однак комунікативна функція забезпечила тяглість традицій народного вбрання в обрядовій сфері, коли власне традиційне вбрання виходить із щоденного вжитку. У 50–60-х роках XX ст. народний одяг широко використовується у весільній обрядовості, попри те, що спостерігається зникнення багатьох його функцій. Знакову роль на весіллі виконували як окремі види вбрання – сорочка, головні убори, так і весь стрій. Польові записи засвідчили збереження на Луганщині у 60–70-х роках XX ст. традиційних комплексів вбрання, хоча зазнав змін матеріал або декорування костюма [5]. У другій половині XX ст. зберігався звичай

зміни головного убору як зміни статусу заміжньої жінки не тільки молодій – пов'язання хусткою, а й молодому – одягали «кашкет», «кепку» [5, с. 299–300]. До кінця ХХ ст. фіксується дотримання звичаю поховання у вишитій сорочці [5, с. 298].

Історичні події в Україні, що актуалізувались у період Помаранчевої революції та Революції Гідності, стали початком процесу, в якому українське народне вбрання виконує важливу об'єднавчу національну місію. Відродження традиційного вбрання та поширення народного стилю в повсякденні безпосередньо пов'язане із періодом національного піднесення. Актуалізується знакова функція народного одягу, що визначає українську належність. З 2015 року у багатьох містах Донецької та Луганської областей відбуваються паради вишиванок. Учасниці майстерні «Оберіг» із м. Бахмута зібрали колекцію давнього традиційного вбрання, колекцію світлин із музейних експонатів та родинних фотоальбомів містян в українському традиційному вбранні. За цими світлинами майстрині перед повномасштабною війною, розв'язаною росією, почали відтворювати строї та проводять фотосесії для виставок. Світлана Кравченко, Тетяна Гольц, Наталя Роменська та Лариса Комісарова створили колекцію народного вбрання свого краю в 2014 році з метою «довести, що схід України має глибоке народне коріння» [5]. Показ костюмів відбувся до Дня вишиванки у 2016 році. Про значення цієї події свідчило те, що бахмутяни охоче долучились до показу, додали свої костюми та виступили моделями. Цікавою і патріотичною була сама ідея майстринь, що «моделями мають бути жінки, які в 2014 році визначилися

зі своєю громадянською позицією. За кожною з них є історія». Це – волонтерка Ліліана Зінковська, яка приймала поранених бійців із Дебальцевого; Наталя Зубар, мати юного бахмутянина Петра, який під час окупації сховав вдома український герб, збитий російськими загартниками з будівлі міськради [20]. Для дослідників одягу ці важливі факти є джерелом осмислення сучасних функцій вбрання. Колекцію українського одягу під назвою «Генетичний код Бахмута» показали у Верховній Раді у вересні 2016 року та в багатьох містах: Кременчуці, Запоріжжі, Рівному, Львові та інших містах України. Моделями там були дружини знайомих військових, які захищали Україну на сході. Їхні покази важливі. Вони є свідченням всьому світу, що Донбас – українська земля.

У 2019 році, коли бахмутяни святкували День вишиванки, журналісти Вільного радіо розпитали п'ятьох із них про їхнє ставлення до вишиванки. Мешканці розповідали, що в їхніх родинях у всіх є вишиванки, що це – символ рідної землі, ідентичність. Зберігають вишиванки і бабусі, передають наступному поколінню, вірять, що ця традиція не перерветься. Одягти вишиванку у 2014 році – це був вияв великої мужності бахмутян і ризик для життя. І це був спротив окупантам, який, попри велику небезпеку, майстрині продовжують і сьогодні проти російських агресорів.

Перші сорочки, які презентував на День вишиванки бренд «Сварга» – сорочки з Луганщини та Донеччини. Ці сорочки (з традиційним орнаментом і колористикою) мають осучаснений крій. Засновниця бренду Наталія Яриш підкреслює значення відтворення сорочок різних регіонів у час протистояння

ворогу: «...хочеться відкопати і підсилитися родом, тому що ми маємо розуміти, звідки ми і хто ми. Коли показуємо кожен окремих регіон, то бачимо, як десь щось пересікається і ми всі разом, до купки» [14], тобто все розмаїття української народної культури об'єднано етногенетичною нішею.

Висновки. Отже, дослідження вбрання Луганщини висвітлює його як складову цілісної традиційної української культури. Українська етнічна традиція виразно простежується у різних типах вбрання, виявляючи не тільки локальні, слобожанські, регіональні риси, а й спільність з іншими етнографічними регіонами України, зокрема збереження місцевих особливостей в одязі переселенців із Полтавщини, Київщини, Чернігівщини.

Традиція культури народного вбрання зберігає тяглість і впродовж ХХ–ХХІ ст. У період національного піднесення та війни з росією актуалізується знакова ідентифікаційна функція народного вбрання українців. Зокрема, народне вбрання, вишита сорочка луганчан стали виявами їхньої самосвідомості та громадянської позиції.

ЛІТЕРАТУРА

1. Багалій Д. І. Історія Слобідської України. Харків : Основа, 1991. 256 с.
2. Віхрова Т. В. Вступ. *Традиційно-побутова культура Луганщини кінця ХІХ – початку ХХ століття* : зб. наук. ст. / Луганський обласний краєзнавчий музей ; [ред. кол. : Віхрова Т. В. та ін.]. Серія «Краєзнавчі записки». Випуск VI. Луганськ : Прес-експрес, 2013. С. 4–6.
3. Віхрова Т. В. Особливості українсько-го костюма. *Традиційно-побутова культура Луганщини кінця ХІХ – початку ХХ століття* : зб. наук. ст. / Луганський обласний краєзнавчий музей ; [ред. кол. : Віхрова Т. В. та ін.]. Серія «Краєзнавчі записки». Випуск VI. Луганськ : Прес-експрес, 2013. С. 222–242.
4. Віхрова Т. В. Формування етнічної структури Луганщини (XVII – поч. XX ст.). *Традиційно-побутова культура Луганщини кінця ХІХ – початку ХХ століття* : зб. наук. ст. / Луганський обласний краєзнавчий музей ; [ред. кол. : Віхрова Т. В. та ін.]. Серія «Краєзнавчі записки». Випуск VI. Луганськ : Прес-експрес, 2013. С. 16–52.
5. Етнографічний образ сучасної України. Корпус експедиційних фольклорно-етнографічних матеріалів. Т. 10. Традиційне повсякденне та обрядове вбрання / [голов. ред. Г. Скрипник] ; НАН України ; ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. Київ, 2018. 640 с. : іл.
6. Жизнь и творчество крестьян Харьковской губернии: Очерки по этнографии края / под ред. В. В. Иванова. Харьков: Издание Харьковского губернского статистического комитета, 1898. Т. 1: Старобельский уезд. 1012 с.
7. Каплун Н. Н. Поселения, быт и занятия запорожского, донского и слободского казачества. *Традиційно-побутова культура Луганщини кінця ХІХ – початку ХХ століття* : зб. наук. ст. / Луганський обласний краєзнавчий музей ; [ред. кол. : Віхрова Т. В. та ін.]. Серія «Краєзнавчі записки». Випуск VI. Луганськ : Прес-експрес, 2013. С. 53–95.
8. Клочко Т. М. До питання історії етнографічних досліджень Середнього Подінців'я у ХІХ – на поч. ХХ ст. *Традиційно-побутова культура Луганщини кінця ХІХ – початку ХХ століття* : зб. наук. ст. / Луганський обласний краєзнавчий музей ; [ред. кол. : Віхрова Т. В. та ін.]. Серія «Краєзнавчі записки». Випуск VI. Луганськ : Прес-експрес, 2013. С. 7–15.
9. Матейко К. І. Український народний одяг. Київ : Наукова думка, 1977. 224 с. : іл.
10. Мельник О. Ю. Головные уборы и обувь крестьян Новопсковщины. *Традиційно-побутова культура Луганщини кінця ХІХ – початку ХХ століття* : зб. наук. ст. / Луганський обласний краєзнавчий музей ; [ред.

кол. : Віхрова Т. В. та ін.]. Серія «Краєзнавчі записки». Випуск VI. Луганськ : Прес-експрес, 2013. С. 253–259.

11. Мельник О. Ю. Жіночий костюм Новопсковщини кінця XIX – початку XX століть. *Перемога*. 2012. 21 липня. С. 6.

12. Народне мистецтво Луганщини у фондах Державного музею народної архітектури та побуту України (кінець XIX – початок XX ст.) : іконопис, вишивка, кераміка, декоративний розпис / [авт.-упоряд. Л. М. Борщенко]. Луганськ : ТОВ «Поліпринт», 2004. 79 с. : іл.

13. Ніколаєва Т. О. Історія українського костюма. Київ : Либідь, 1996. 176 с. : іл.

14. Парубій Х. Вишиванки з традиційними орнаментами охоплені війною регіонів України виготовляють у Львові. Фото. URL: <https://zahid.espresso.tv/vishivanki-z-traditsiyrimi-ornamentami-okhoplenikh-viynouyu-regioniv-ukraini-vigotovlyayut-u-lvovi-foto> (дата звернення: 15.03.2024).

15. Пономар Л. «Евакуйована колекція» в Кіровоградському обласному художньому музеї. *Народна творчість та етнологія*. 2016. № 1. С. 96–99.

16. Радченко Н. Колекція народного костюма Луганського обласного краєзнавчого музею як джерело вивчення культури регіону. *Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики*. 2006. Вип. 13. С. 189–200.

17. Традиційно-побутова культура Луганщини кінця XIX – початку XX століття : зб. наук. ст. / Луганський обласний краєзнавчий музей ; [ред. кол. : Віхрова Т. В. та ін.]. Серія «Краєзнавчі записки». Випуск VI. Луганськ : Прес-експрес, 2013. 504 с. : іл.

18. Украинские СМИ – путин об Украине, единстве украинского и русского народа. *Електронні петиції. Офіційне Інтернет-представництво Президента України*. URL: <https://petition.president.gov.ua/petition/119782> (дата звернення: 27.06.2024).

19. Филарет (Гумилевский Д. Г.). Историко-статистическое описание Харьковской епархии: Изюмский, Купянский и

Старобельский уезды; Купянские и Старобельские округа военного поселения. Отд. 5. Харьков, 1858. 398 с.

20. Чернова М. Вишиванка як злам свідомості. Як майстрині з Бахмута руйнують стереотипи про «руський» Донбас. URL: <https://freeradio.com.ua/vyshyvanka-ia-zlam-svidomosti-ia-k-maistryni-z-bakhmuta-ruiniuiut-stereotypy-pro-ruskyi-donbas/> (дата звернення: 21.05.2024).

REFERENCES

1. BAHALII, D. (1991). *History of Slobidska Ukraine: A Monograph*. Kharkiv: Osnova, 256 pp. [in Ukr.]

2. VIKHROVA, T. (2013). Introduction. In: Vikhrova, T., ed., et al. *Traditional Everyday Culture of the Luhansk Region of the End of the 19th – Beginning of the 20th Century: A Collection of Scientific Articles*. Luhansk Regional Museum of Local Lore. “Local History Notes” Series. Issue VI. Luhansk: Pres-expres, pp. 4–6. [in Ukr.]

3. VIKHROVA, T. (2013). Features of Ukrainian Costume. In: Vikhrova, T., ed., et al. *Traditional Everyday Culture of the Luhansk Region of the End of the 19th – Beginning of the 20th Century: A Collection of Scientific Articles*. Luhansk Regional Museum of Local Lore. “Local History Notes” Series. Issue VI. Luhansk: Pres-expres, pp. 222–242. [in Ukr.]

4. VIKHROVA, T. (2013). The Formation of the Ethnic Structure of the Luhansk Region (XVII – Beginning of the XX Century). In: Vikhrova, T., ed., et al. *Traditional Everyday Culture of the Luhansk Region of the End of the 19th – Beginning of the 20th Century: A Collection of Scientific Articles*. Luhansk Regional Museum of Local Lore. “Local History Notes” Series. Issue VI. Luhansk: Pres-expres, pp. 16–52. [in Ukr.]

5. SKRYPNYK, H., ed. (2018). An Ethnographic Image of Modern Ukraine. *A Corpus of Expeditionary Materials of Folklore and Ethnographic Studies*. NAS of Ukraine; Maksym Rylskyi IASFE. Kyiv. Vol. 10: Traditional Everyday and Ceremonial Dress. 640 p., illus. [in

Ukr.]

6. IVANOV, V., ed. (1898). *Life and Creativity of Peasants of the Kharkov Province: Essays on the Ethnography of the Region*. Kharkov: Publication of the Kharkov Provincial Statistical Committee. Vol. 1: Starobelsk District. 1012 p. [in Rus.]

7. KAPLUN, N. (2013). Settlements, Life and Occupations of the Zaporozhye, Don and Sloboda Ukraine Cossacks. In: Vikhrova, T., ed., et al. *Traditional Everyday Culture of the Luhansk Region of the End of the 19th – Beginning of the 20th Century: A Collection of Scientific Articles*. Luhansk Regional Museum of Local Lore. “Local History Notes” Series. Issue VI. Luhansk: Pres-expres, pp. 53–95. [in Rus.]

8. KLOCHKO, T. (2013). To the Question of the History of Ethnographic Research in the Middle Podintsiyva in the 19th and Early 20th Centuries. In: Vikhrova, T., ed., et al. *Traditional Everyday Culture of the Luhansk Region of the End of the 19th – Beginning of the 20th Century: A Collection of Scientific Articles*. Luhansk Regional Museum of Local Lore. “Local History Notes” Series. Issue VI. Luhansk: Pres-expres, pp. 7–15. [in Ukr.]

9. MATEYKO, K. (1977). *Ukrainian Folk Clothes*. Kyiv: Naukova dumka, 224 p., illus. [in Ukr.]

10. MELNIK, O. (2013). Hats and Shoes of Peasants of the Novopskov Region. In: Vikhrova, T., ed., et al. *Traditional Everyday Culture of the Luhansk Region of the End of the 19th – Beginning of the 20th Century: A Collection of Scientific Articles*. Luhansk Regional Museum of Local Lore. “Local History Notes” Series. Issue VI. Luhansk: Pres-expres, pp. 253–259. [in Rus.]

11. MELNYK, O. (2012). *Women’s Costume of Novopskov Region of the Late 19th and Early 20th Centuries*. Peremoha (Victory), July 21, p. 6. [in Ukr.]

12. BORSCHENKO, L., comp. (2004). *Folk art of the Luhansk region in the funds of the State Museum of Folk Architecture and Everyday Life of Ukraine (end of the 19th – Beginning of the 20th Century): Icon Painting, Embroidery, Ceramics,*

Decorative Painting. Luhansk: “Polyprint” LLC, 79 p., illus. [in Ukr.]

13. NIKOLAYEVA, T. (1996). *The History of the Ukrainian Costume*. Kyiv: Lybid. 176 p., illus. [in Ukr.]

14. PARUBIY, H. (2022). Embroidery with Traditional Ornaments of the War-Torn Regions of Ukraine is Made in Lviv. Photo. [online] *Espresso Zahid*. Available at: <https://zahid.espresso.tv/vishivanki-z-traditsiyrimi-ornamentami-okhoplenikh-viynoyu-regioniv-ukraini-vigotovlyayut-u-lvovi-foto> [Accessed 15 March 2024]. [in Ukr.]

15. PONOMAR, L. (2016). “Evacuated Collection” in the Kirovohrad Regional Art Museum. *Narodna tvorchist ta etnolohiya* (Folk Art and Ethnology), No 1, pp. 96–99. [in Ukr.]

16. RADCHENKO, N. (2006). The Folk Costume Collection of the Luhansk Regional Museum of Local Lore as a Source for Studying the Culture of the Region. *Spetsialni istorychni dystsypliny: pytanannya teoriyi ta metodyky* (Special Historical Disciplines: Questions of Theory and Methodology), Issue 13, pp. 189–200. [in Ukr.]

17. VIKHROVA, T. ed., et al. (2013). *Traditional Everyday Culture of the Luhansk Region of The End of the 19th – Beginning of the 20th Century: A Collection of Scientific Articles*. Luhansk Regional Museum of Local Lore. “Local History Notes” Series. Issue VI. Luhansk: Pres-expres, pp. 253–259. [in Ukr., in Rus.]

18. Ukrainian Media – putin about Ukraine, the Unity of the Ukrainian and Russian People. [online] *E-petitions*. Official Internet Representation of the President of Ukraine. Available at: <https://petition.president.gov.ua/petition/119782> [Accessed 27 June 2024]. [in Rus.]

19. FILARET (GUMILEVSKY, D.), (1858). *Historical and Statistical Description of the Kharkov Diocese: Izyum, Kupyansk and Starobelsk Districts; Kupyansk and Starobelsk Counties of Military Settlement*. Dept. 5. Kharkov, 398 pp. [in Rus.]

20. CHERNOVA, M. (2021). Vyslyvanka as a Fracture of Consciousness.

How Craftswoman from Bakhmut Destroy Stereotypes about the “Russian” Donbas. [online] *Vilne Radio*. Available at: <https://freeradio.com.ua/vyshyvanka-iak-zlam-svidomosti-iak-maistryni-z-bakhmuta-ruinuiut-stereotypy-pro-ruskyi-donbas/> [Accessed 21 May 2024]. [in Ukr.]

Дослідження вбрання Луганщини висвітлює його як складову цілісної традиційної української культури. Українська етнічна традиція виразно простежується у різних типах вбрання, виявляючи не тільки локальні, слобожанські, регіональні риси, а й спільність з іншими етнографічними регіонами України, зокрема збереження місцевих особливостей в одязі переселенців із Полтавщини, Київщини, Чернігівщини.

DOI: 10.17721/2413-7065.2(91).2024.308579

ВИБІР ВАСИЛЯ ПОРТЯКА

Василь ГЕРАСИМ'ЮК

*Накувала стільки, що розсміявся, –
стільки не живуть. Але за брехню подякував.*

Василь Портяк

Під час короткої «перестройки» після багатолітньої «стройки» я присвятив Василеві Портяку вірш «Ахіллесова п'ята». Не знаю, до речі, як він сприйняв, але знаю, що фінал запам'ятав – десь від рядків:

*...ноги самі понесли його в ліс
за пацьоркою із небесної голови
найвродливішої і наймудрішої пове-
лительки,*

*за пацьоркою, в яку опівночі
дмухало все її зміїне царство,
видуваючи крижаний холод,
звиваючись і скубляючись,
обплітаючи, стискаючи цю землю.*

Була така земля.

До останнього рядка підводив рефрен, яким починався кожен фрагмент цього давнього верлібру: «Був такий день», «Були такі слова», «Була така гадина», «Був такий легінь»... А «Була така ніч» завершальна – якраз купальська – за повною «програмою» – крім ідеального завершення – неймовірної квітки папороті, про яку я міг і не писати, – вона просто не могла не з'явитися. Де, в кого і коли знайдемо список очевидців? Більше проймає доля тих, які саме тої ночі змогли зробити свій вибір – здійснити свою заповітну мрію. Звісно, якщо витримали

всі випробування – цей «список» пробирав найдужче. Які там казки?! – тонке зело папороті, що вибухає ніби нереальним цвітом, починає свою ніби нереальну історію з доісторичних часів, коли об її могутній стовбур чухали спросоння свої спини динозаври, а задум під назвою «Людина» перебував ще тільки в уяві Творця.

У 1980 році в журналі «Жовтень» (пізніше – «Дзвін») надрукували новелу Василя Портяка «Мицьо і Вовчур». Це був його літературний дебют із напутнім словом Романа Іваничука. Через три роки цим же твором автор відкриє свою першу книжку «Крислачі» у видавництві «Молодь», де я тоді працював і мав причетність до її виходу. Мицьо і Вовчур – два гуцульських музиканти. Прототипом другого став легендарний скрипаль Василь Грималюк на прізвисько Могур. Малий Мицьо почув найголовніше – як Вовчур тієї музики навчився. *В і н г р а в на стоці потоків! Треба було рівно опівночі на Купала стати між двома потоками, там, де вони збігаються, обличчям до плеса і граги. І все.*

Про цю гру купальської ночі складено багато легенд. Музикант Михайло Тимофіїв, який спілкувався з Могуром ще в другій половині дев'яностих, розповідав мені про «скрипковий поєдинок»

© Герасим'юк В.

із самим дияволом і як Могур переміг. От тільки не треба було озиратися після гри, бо як закінчиш грати, піднімається за спиною стоголосий гомін, чути плачі і стогони, чути оклики знайомими головами...

Або п'яне весілля ревітиме: «Гуцулку! Польку!», а Вовчур буде над своїми фантазіями мольфарити. І боронь Боже дорікнути – скрипку в руки, не вимагає й плати – пішов!

Малий Мицьо хотів стати неодмінно таким музикантом, як Могур, і напередодні Івана Купала зібрався, прихопивши скрипку, ніби почувати на сні на горищі і ждав там у солодкому страху півночі... Побачив крізь дірку від сучка на даху сліпучу зірку, і її промені дотягнулися до нього...

І він, засинаючи, бо був ще малим хлопчиком, устиг доторкнутися до тих променів смичком і зіграти свою музику...

Мицьо став музикантом і, підрісши, приймав замовлення, ще сьогоднішній набуток не відігравши... і мене замовляли все частіше, бо я, браччіку, був вигідним музикантом, вигіднішим від Вовчура...

Я відіграв, вони заплатили, та й квит! Розумієш? Заплатили! Цілком. А з ним не розплатяться – немає таких грошей...

А тепер зі всіма, включно з оповідачем у новелі «Мицьо і Вовчур», постарілий Мицьо зустрічає Могура й зізнається, що вони боржники перед ним. Вічні боржники. Усі без винятку.

У новелістиці Василя Портяка доля людини у двадцятому столітті й на межі тисячоліть не визначається в купальській ніч. Навіть якщо та людина витримала всі випробування. Могур озирнувся. Що він побачив? Не сказав. Може, зіграв. А

може, зіграв щось інше, але нав'яне цим.

А якби не озирнувся? Принаймні його зір настільки би не погіршав. Він усього лиш переміг диявола. Портяк не був адептом міфологічного спрямування «моїх любих гуцулів» (звернення митрополита Шептицького) – не тому, що не переймався міфологією, демонологією. Якраз навпаки – у цій сфері був «перенаповнений». На його обійсті не так далеко від Костричі я це відчув, але після всього, що випало його рідним пережити у двадцятому столітті, давні випробування виглядали казками, від яких хоч і перехоплювало подих, але не здавлювало горло.

Першим збагнув це Петро Шекерик-Доників. Наостанку написав не про свій шлях із захованого від цілого світу села Голови до Софійського майдану в Києві, а про чугайстра й лісну, нявок, демонів і мольфарів – далеко не віртуальне оточення свого діда Иванчіка, який покинув саме цей світ на початку двадцятого віку, так і не дізнавшись про коломиїську гімназію, де вчилися діти його сучасників із Русова і з Кобак. І слово «Україна» в романі «Дідо Иванчік» головний герой жодного разу не вимовив, бо як, де і коли могло воно прозвучати, якщо навіть припустити, що він його чув? Мова головного героя стала мовою письменника, розмовляв по-гуцульськи навіть з українізованим Габсбургом (Василем Вишиваним), коли той гостював у нього. «Українізував» тільки своє прізвище: замість питомо гуцульського Шекерек виписав «пуант» Шекерик-Доників.

Вселенські катаклізми досягли, нарешті, найглухішого задвірка Європи, що виявився в самому географічному її центрі й упродовж одного століття пережив

зрушення, яке не здатні зафіксувати жодні прилади, але, мабуть, найзначніше з часу доісторичної папороті. Наче «поза всіма часами» виглядає в такій оптиці драма художника, а точніше, шевця-віртуоза, який ремонтує, здавалось би, зовсім уже нікудишню взувачку, що їй більше нікому не прислужитись на крутих гірських плях. Але потрапляє саме в ці руки, і все змінюється. А сам умілець був живописцем, хоч, мабуть, і не знав про це. А може, й здогадувався, бо став автором хоч одного, але такого твору на полотні, що можна все-таки здогадатися, що ти – художник. Який створив на полотні образ жінки. Саме створив. Портрет. Про це – у новелі «Сусід». Перед автором новели на початку шляху відкрилися різні шляхи в мистецтві, і вибирати було нелегко, якщо в тебе око митця і нутро митця. А поруч – легендарний Могур і безіменний сусід.

Цей дивний портрет чомусь нагадував мені нашу ранню провесінь із фіолетово-чорними хмарами над клаптями ніздрюватого снігу по затінях ґрунів, коли в душі і в природі переплітаються знервована радість і тиха тривога, коли так більшає світла, а око чомусь спрагло ловить глибокі тіні в чорно-синіх переливах. І звідки це все? Адже на полотні кипів бузок, і світлі плями на сорочці вказували на високе літнє сонце...

І в найбільшому мегаполісі, і в найглухішому селі може з'явитися на полотні такий портрет, що стає ясно: це твір автора одного твору. Автор ще малював якихось лубочних голубів, але всі на світі зрушення, про які йшлося вище, заступив йому образ тієї жінки. А прозаїк, аби це відтворити, має бути художником і поетом у сприйнятті образу жінки – не

як образу (ікони), але здатного, як ікона, не загортати тебе в космічну самотність, а порятувати від неї. Він зіграє на місячних променях свою музику й переможе диявола, але у Святому Письмі ніде не написано, що ангел грає на скрипці. І як грає.

Виріши без батька, про загибель якого не велено було говорити за порогом хати, Василь змалку звик до різних випробувань, переконаний, що мусить бути таким, як тато, і як вуйко, і як ще один рідний вуйко (по матері), і як ще дехто з близьких родичів і далеких родичів, і ще – з тих, що їх не знав у лице, але знав, **що вони були. І тому він із ними.** Так вирішив ще отроком. І нікому не сказав. Взагалі був небагатослівним. Таким запам'ятався ще зі школи-інтернату у Верховині (колишнє Жаб'є), де здобував середню освіту після восьмирічки у Кривополі (теперішнє Кривопілля). Верховинський однокласник Портяка, нинішній київський лікар Василь Кіщук, не пригадує жодної «небезпечної» розмови (навіть коли під час бучного відзначення 50-річчя жовтневого перевороту невідомі спалили не тільки колгоспне сіно, а й підвісний міст на Черемоші). Але той же Кіщук пригадує, що одна однокласниця називала Василя Портяка поетом. Очевидно, мала підстави.

Після школи поет кілька років працював лісорубом, зокрема в Балтиці. У Київському університеті ми вчилися майже водночас (із різницею в один рік і на різних факультетах), але не були знайомі. Як і Римарук (теж журналіст), Василь на університетську літстудію не ходив, але Ігоря Римарука я знав, а його ні. Позналилися наприкінці 70-х, коли я редагував літературний щорічник

«Вітрила» у видавництві «Молодь». Тоді ж почув, що в середині 70-х, коли на студентських зборах стояло питання про виключення однокурсника-поета Петра Куценка з університету за «націоналістичний ухил», Портяк виступив проти виключення. Це запам'яталось. Бо таке називалося тоді в ч и н к о м. І нині це так називається. Хоч купальської ночі ніхто вже не застерігає: не озирайся! Вирішуєш сам.

Художник із новели «Сусід» (другої в першій книжці Портяка) перед смертю сам вирішує знову прикріпити на стіні портрет жінки, яку колись підло обмовили, зіпсувавши знічев'я кілька життів, бо вони були пошлюблені й мали дітей. Не треба зіставляти трагедії: планетарну, національну, особисту. На шкалі людського страждання поділки мають незбагненну мотивацію. «Етика надприродна» (Вітгенштайн).

Інтенсивність переживання Василя Портяка – в основі його письменницького хисту. А вже потому – давно помічені дар поета і дар художника, що разом зумовили його письмо новеліста, у якому чи не найбільше вражає здатність однією деталлю передати всю драму існування з невимовними, як вимовляємо в такому випадку, ніжністю і печаллю. Ця риса рідкісна. Визначає найкращих українських новелістів. За хронологією долучаю Василя Портяка до трьох. Ви знаєте їхні імена. У цьому контексті розглядаю новели Василя. Їх усього 24. А поруч із Портяком мені часто згадувалося ім'я мексиканця Хуана Рульфо, автора 15-ти новел і невеликого роману «Педро Парамо», який за нашим підходом називали повістю. Василь на той час видав першу книжку новел «Крислачі» (13 творів) і

закінчив сценарні курси в Москві. Почалася вже згадана «перестройка». У 1986 році помер Рульфо, не видавши після тих новел і роману жодного нового твору, але залишившись класиком не тільки мексиканської літератури. Предтечею світового сплеску літератур латиноамериканського континенту. Я знайшов багато спільного в новелах мексиканця і Портяка та сказав йому: «З тебе – роман – твій “Педро Парамо”». Але я застерігав від меніппеї, бо меніппея (як «Педро Парамо») – це спілкування з потойбічним світом. Василь вважав, що в нас є померлі, до яких треба навідуватися, щоб не втратити людську подобу. Якщо так, – думав я, – мандрівка Портяка відрізнятиметься від мандрівки Рульфо. Але вже як вийде.

Ще після університету Василь Портяк поселився у Фастові, маючи направлення в районку, а під Фастовом у Малій Снітинці замешкав мій студентський приятель, скульптор Михайло Дмитрів. Його дипломна робота – триметрова фігура «володаря дум селянських» Василя Стефаніка – і досі вважається найкращим пам'ятником Стефанікові. Отримала найвищу оцінку екзаменаційної комісії й рекомендацію міністерству культури на спорудження пам'ятника. Автор мріяв встановити його в Русові чи в Коломиї, але одного прекрасного дня всі пропозиції, включно зі вступом до аспірантури і спорудженням пам'ятника, було скасовано, бо син сотенного УПА не може бути автором пам'ятника класикові української літератури. А про подальшу історію з цим пам'ятником можна писати гостросюжетну новелу. Жаль, що Портяк уже не зможе. Ми втрощ часто здибалися, і якимось на питання про

його друзів Василь відповів: «Один народився в Караганді, а другий у тюрмі на Лонцького у Львові». Пізніше (уже після смерті Василя) Михайло уточнив: «Тоді з Вівчухів (моє село) до тюрми надїхав хтось підводою, і маму, яка мала ось-ось народити, понесли на підводу, і вони рушили назад. І я на тій фірі народився». І справді, «сюжет» готовий. Наприкінці тисячоліття в нас було багато сюжетів. Надмір колізій. Надмір ілюзій. Але Портьак не сів за роман, а майже два десятиріччя (якраз на межі) працював кіносценаристом. І це тоді, коли українське кіно було фактично «більш мертве, ніж живе». Проте, починаючи з 1990 року, за сценаріями Василя Портьака виходять дві знакові екранізації: спочатку «Меланхолійний вальс» за однойменною новелою Ольги Кобилянської: на екрані – освічені українські європейці – представники мистецького середовища. А потім за однойменною повістю Бориса Харчука Портьак розпочинає цикл кінотворів на тему УПА – фільмом «Вишневі ночі».

Основний кінотриптих: «Атентат – осіннє вбивство в Мюнхені», 1995; «Нескорений», 2000; «Залізна сотня», 2004. «Я дав собі слово, що ще у двадцятому столітті в Україні буде кіно про Бандеру і кіно про Шухевича», – Василь Портьак дотримав слово. Але я добре знав, як він зіставляв свої кіносценарії і свої новели. В одному з небагатьох інтерв'ю зізнався нині вже також покійному Володимирові Панченку: «Можу сказати, що міг би вибрати одну чи другу новелу, що на неї не проміняв би ні десяток екранізованих сценаріїв, ні ще купу неекранізованих». Ну що до цього додати? Що навіть кіноповість «Олекса Довбуш» (після сценарію «За кривду гір») залишилася все-таки ближчою до

сценаріїв Портьака, ніж до його новел.

ВІСІМ НОВЕЛ

Спочатку новел було сім. Невеликих за обсягом. Автор мене спитав: «Ну хіба це книжка?». «Стефаникові були теж худими», – відповів я. «Ну, знаєш...» – «Ти краще назву придумай для книги». Автор вирішив: «Хай так і називається – “Новели”».

Я запропонував: «Хай називається “Сім новел”: перша – “Ісход”, сьома – “У неділю рано”».

Автор задумався. Я ж був переконаний, що шість творів – справді твори, а сьомий – взагалі шедевр. Останнє слово тут у мене значить саме те, що значить це слово. Так думав я, а Портьак сказав так чи приблизно так:

«Перша твоя книжка вийшла більше двадцяти років тому. Тому нині не має значення: 7 чи 17. Навпаки, 7 – це набагато цікавіше. Цікавіше навіть, ніж якби було 77...».

Авторові зовсім набридли мої нехитрі міркування в цифрах, і він згадав: «У мене є ще одна новела. Ти її читав». Це і справді був не вчорашній, наспіх підготовлений текст. Це був один із його текстів. Він називався «У снігах». Так називається ця книжка.

Вісімка має свою символіку, але про це наразі не будемо. Цікавить нас Портьаків сніг. Згадана новела його акцентувала – у цих творах снігу багато. Падає чи лежить – не головне, головне – світить. Незаймано.

«Я мав царське дитинство», – писав уродженець румунських Карпат Еміль Мішель Чоран. Перед цим фрагментом у його записнику іде згадка про почуту в

Парижі випадкову розмову, яка закінчувалась: лиш би снігу не було. «Я рішуче з іншого світу», – вирішив філософ і далі згадує засніжені верхи Карпат, коли земля і небо належать тобі. Мабуть, подібні асоціації викликають не тільки сніги Карпат (є гори вищі), але в центрі Європи на «задвірках імперії, яка розпалась» (до руїн Австро-Угорської додалися руїни советської – агонію останньої Чоран застав у Парижі, а Портяк – на зйомках фільмів за своїми сценаріями – часто в Карпатах), є неопозбутні особливості. Чоран покинув рідне трансільванське сільце ще на початку 20-х і потім збагнув, що «треба життя прожити, щоби звикнути до думки, що ти румун». Оскільки скрізь доходив до крайнощів, то й тут «звичкою» не обмежилось. Мучачись приченістю на не знати ким і навіщо визначену безмайбутність свого гірського роду, він згадував близького Ендре Аді («бути угорцем – прокляття») і вважав, що в угорської версії хоч є своя велич, якась «обраність навиворіт», а тут – суцільна безвихідь, суцільний туск (сказали би в українських Карпатах) чи «сутінки страждання», за висловом самого Чорана.

Я читав більшість кіносценаріїв Василя Портяка (їх, до речі, більше, ніж новел у цій книзі) і розумію, що він оту саме межу, про яку я вище згадав, пройшов саме в чоранівських сутінках. Сутінки, безперечно, екзистенційні. На українському боці вони були (і залишаються) густішими, ніж на румунському, і на угорському, і на словацькому, і на польському. У Карпатах сама географія підкреслює різкість відчуття, «незайманість» абсурду. Серед незайманих снігів, трав, смерек, потоків ув

одному з найвищих сіл України Кривополі народився й виріс Василь Портяк та на межі тисячоліть перейнявся Героями. Насамперед не героями своїх оповідань чи кінофільмів, хоч тоді саме на екрані хотів їх відтворити, продовживши політ над рідними верхами «Білого птаха з чорною ознакою». Начебто в кіно не так уже багато залежить від сценарію, і Портяка тоді, повторюю, цікавив не так свій сценарій, як той, у якому тих самих Героїв кинули на останні кровопролитні бої в тих самих горах із монстром, який тільки-но переміг іншого монстра.

І що йому ці екзотичні Герої? Що йому та ефемерна гідність, яку чомусь саме тут і саме ці задумали захищати, прекрасно знаючи, як усе закінчиться. І не всім пощастить отут полягти. Що йому той ефемерний стоїцизм, те «винко червонé»? Отакий сценарій. І його не переінакшиш, і режисера обрано не на кіностудії імені Олександра Довженка. Режисер на «поетичне кіно» не повівся й усе відзняв по-своєму: герой і жертва часто мінялися місцями, одна лише кров текла, як і було задумано, – рікою, але хіба її жалко? – це ж кіно в цих горах, «таке кіно». Героїв Портяк надто добре знав – усіх із плоті і крові. Починаючи з батька, вуйка. Далі кола розійшлися по всіх цих горах і пішли в міжзор'яні простори, у космічну непроглядь, у тьму.

Я добре знаю, як присвічує в сутінках похилий гірський сніг, і тому далі не розписуватиму наскрізну метафору. Це буде розпис надто суб'єктивний і для короткої післямови явно не годиться. Усе і так зрозуміло. Я часто апелюю до Чорана не за карпатською аналогією, а насамперед тому, що Василь Портяк також

«найдетальніше й найповніше обдумав усе те, про що не написав». І ще одне. Не тільки обдумав – пережив. Ця інтенсивність переживання – вісім незаперечних свідчень. Тому люди в його текстах такі живі. Перефразовуючи вкотре Чорана, «не тільки живі, навіть більше». Ну хіба можна забути хоч такого, як Буков'єн! А що про нього знаємо? Майже нічого.

Сьогоднішню українську прозу назвати можна прозою поета. Не поетів, а поета. Навіть коли пишуть не поети. Навіть коли, відкидаючи особисті сердечні муки, впускають у своє письмо гарячу лаву існування, магму існування, атрибути буття й аксесуари побуту туті-тепер. Усе одно це проза поета – у найновіших інтер'єрах і з найхімернішою архаїкою. Йдеться про інкрустацію, а не про «любов і кров». Хоч авторів багато. Наче перед тим, як почати якусь важливу акцію, зібрались і «весело прощаються з минулим». Не вічно ж скиглити. Ще трохи і почнемо. Ще трохи. Я не писав би цих слів, якби не було цих восьми новел Василя Портяка. Цих спроб не побути поетом у прозі, а в чужій шкірі прожити хоч кілька митей іншого життя, прожити повнокровно й повносило, знаючи, як і на кому все це окошиться, як і те, що чужої шкіри не буває при такому письмі, що не буває і своєї, як не буває взагалі.

Коли присвічують сніги верхів, можна ще трохи йти в сутінках. Світло це, звісно, реальне, але більше, на жаль, метафоричне, поетичне. А «навіть мікроскопічні вкраплення поезії, – востаннє згадуємо Чорана – він же це світло знав! – роблять прозу задушливою». Отже, сніги просто і рясно падають на наші голови, покривають наше волосся,

сніги важко й довго лежать під нашими втомленими ногами, доки не стануть брудним болотом, але все ж нині, як і сто років тому, у снігах простує гордий Буков'єн. І цій дорозі немає кінця.

3

Я написав цей текст про другу книжку Василя Портяка, назвав «Вісім новел», наближаючи цього разу до Селінджера з його відомою прозовою збіркою «Дев'ять новел». Це було у 2005 році, коли перше видання «У снігах» тільки готувалося до друку, не викликаючи, чесно кажучи, особливого ентузіазму в автора, як і робота в кіно, яка на той час приносила забагато розчарувань. У розмовах про кіно ми тоді доходили до скрушного висновку: бракує Миколайчука – навіть не як актора, сценариста, режисера. Насамперед бракує Миколайчука як способу світосприйняття.

Сталася ще одна подія: у селі Яворові, що на Косівщині, у 1999 році знайдено добре збережену фотоплівку. У пляшці, закопаній у землю на присадибі місцевого газди. Проявлено кількасот знімків. Більше сотні осіб ідентифіковано. Виявилось, що найчастіше знимкував Дмитро Білінчук. Рідний вуйко Портяка. Легендарний Хмара. Пасіонарій. З іншої легенди, ніж Могур, але вони вже поруч – музикант і воїн. Василь Білінчук також став воїном. Псевдо – Сибіряк. Тато Портяка. Їхню родину вивезли на Сибір ще «перші совіти». Але Дмитро тоді втік і вже за німців став «опришком». Його «подвиги» в ті часи – далеко не фольклор. На засланні Василь теж проявив характер. Відсидів у тюрмі два роки – був неповнолітнім – із довідкою випустили.

З таким «документом» рушив через усю імперію до брата. Далі читайте в розділі «Із записників».

Василь Портяк побачив свого батька. Загартованого дворічною відсидкою в сибірській тюрмі й довгою дорогою до брата. На знімці вони удвох – Дмитро і Василь Білінчуки – у мене на стіні. Давно стало відоме й фото, де Сибіряк несе ведмедя (бо взимку), якого врятував ще ведмежам. Піднімається вгору з ведмедем на плечах і з важким кулеметом – справдилися чутки про його надлюдську силу. Впевнено ступає, пильно дивлячись в об'єктив. На нас. Яке тепер може бути кіно? **Що іще знімати?** В яворівському фотоархіві багато героїв. До речі, виглядають так, що в жодному кінофільмі не побачиш. Які там кастинги! Непридумані герої, включно з рідними по крові. І всі головні. Другорядних немає. Усі гідні кіно і романів. Не кажучи про новели. Тож у новелах Портяка з'явилися ті, кого не було на світлинах.

– *А может, все же, товарищ капитан?..*

– *К чертям собачьим, лейтенант! Прошлый раз я двух положил, да трое раненых, а они под конец перестрелялись, б...и, в своём бункере... Приготовить гранаты! Сидоров, придержи собаку!*

– *Дмитрику, чого ти вмовк?.. Дми, я си бою, що ти наслухаєш?*

– *Вітер з голих верхів. Не бійся, Доцьку, дай мені руку.*

«У неділю рано»

Новели писалися зрідка. У згаданому інтерв'ю на питання Панченка про причину частих тривалих пауз відповів: «Найголовніша, мабуть, саме слово. Було відчуття, ніби його сперло щось у горлі». Я ж відчував інтенсивність переживання в цього письменника, відколи його знаю, тож, перефразовуючи Анджея Вайду, «пейзаж після проголошення Незалежності» навряд чи окрилив його слово. А в жанрі інвективи його спроб не пригадую. Імпонувала Василева (від батька) небагатослівність. Особливо, коли йшлося про особисте. Не кажучи вже про творчі справи. А з якогось часу Портяк почав писати в мережі. Ділитися думками. Висловлювати судження. Раніше навіть реалізовані задуми оприлюднював не зразу. Тепер про Хмару й Сибіряка добре знаємо.

Але вони не стали героями його новел. **Вони просто присутні.** Необхідно присутні, бо – повторюю філософа з румунських Карпат – Портяк «найповніше і найдетальніше обдумав усе те, про що не написав».

Але прощання з татом не ословити таки не міг. Не міг, звісно, і запам'ятати, бо на час загибелі Сибіряка мав неповних два місяці, але розповіла мама. Зі слів дружини Лариси Синкевич, прощання в новелі «Вибір Скорого» – то прощання Сибіряка. Скорий усе ж літературний герой – тут хоч дрібні неточності допустимі. А там – ні, хіба за винятком китички черешневого цвіту, бо це в будь-якому разі – найбільша правда. І ще. Скорий прощається з Анною і немовлям. У матері Портяка таке ж ім'я. Навіть жартівлива фраза про «пирогівареники» дослівно її.

Тепер про Хмару. Він сам багато знимкував (попри всі небезпеки). І сам

залишився на багатьох світлинах, хоч був ще один не менш хоробрий Хмара, але цей був вроджений ватажко, хоча з опришка на початках він перетворився (хотів сказати «непомітно», але ж – надто було помітно! – ще гітлерівцям, не кажучи вже про «визволителів», які розстрілювати повезли його до Києва) на великого воїна й на менше, ніж як на героя епопеї, не «тягнув».

Або Заведія – теж пасіонарій. Жаль бере, що «Заведія» «із записників» також не став героєм новели, хоч у записнику – то готова новела. Запам'ятається надовго, хоч зовсім невеличка. Іноді автор не вирішує. До речі, стара матір із новели «Гуцульський рік» – мати Заведії.

Серед восьми новел по-своєму виділяю кожну. І – дві про кохання: «У снігах», якої спочатку і в змісті не було, і «Цвіте ясний...». Кохання сто років тому. Час Першої світової і «визвольних змагань» (не тільки в Україні). У 2005 році я закінчив своє письмо Буков'еном. І тепер згадаю. Бо так називається місцевість, а в новелі Портяка – і чоловік. Дуже це в мені відлунує.

Є така думка серед філософів, що постріл Гаврила Принципа був призначений не тільки ерцгерцогу. Це був замах насамперед на європейську особистість, після чого для пояснень на сцену піднявся Ортега-і-Гассет. У літературі другого десятиліття двадцятого віку надто багато пронизливої печалі в інтимних стосунках. Безкінечні прощання з чимось найдорожчим. Часто приховані – зі страху втратити набагато більше, аніж втрачають. Чи не виглядає це наче на іншій планеті, коли йдеться про Княгиню і Буков'єна в дальній зимарці в горах, де

з ними тільки маржина? Хай і біблійна. Ні, не виглядає. А якщо ні, то Княгиня з'явилась не в уяві чоловіка, який помирає. Скільки я не перечитував цю новелу, а й досі ні в чому не розібрався. Себто не хочу. Але переконаний: це справді прощання. Аж до «задуму Творця». Навіть у гостросюжетному кіносценарії «Лола» автор використовує віртуальні дії, а поява Княгині «в снігах» справді «більш ніж реальна».

– Ти вже тут? – спитав.

Її руки ворухнулися, виплетені на рукавичках рожеві олені хитнули крислатими рогами.

– Ти не радий?

– Радий...

– То нащо питаєш? Я тут, із тобою. Решта не важить.

«У снігах»

Що незвичного в цьому діалозі? Незвичне те, що жодного разу я не знав, як дочитаю новелу «У снігах», бо прочитувалася щоразу інакше.

На рівні емоцій. Відчуттів. Цей спектр в ошадливого на виражальні засоби автора, як на мене, найширший. Найкоротше про його прозу можу сказати так, як колись щиро (по-школярськи) висловився постструктураліст Жак Дерріда про поезію: «Це те, що найближче до серця».

Не можу не сказати про невідповідність крислатих оленів, виплетених на рукавичках Княгині, яка, зводячи і розводячи долоні, щоразу зводила їх у герці – найелегантніших гірських істот, які завжди викликають захват. Насамперед у дітлахів. І трепет. Як у героя найпоетичнішої новели Василя Портяка «Крислачі»,

що дала назву першій книжці, Кузьми, який щороку напровесні ходив на пошуки рогів-крислячів...

І промайнули перед ним літа, як вітроногі олені з розлогими крислачами. Що рік – то й пасемок, що рік – то й пасемок, що рік – то й пасемок... А дестьто мусить бути останній? Десть мусить бути той останній, із появою якого губляться крислачі напровесні...

Якось приїхавши у Кривополе, автор «Крислячів» пішов із братом Іваном на полювання. Якраз на оленя. Я чув кілька розповідей про це полювання і перекажу кількома словами: олень вийшов саме на цього мисливця. Василь не вистрелив. Більше на полювання не ходив.

Особисто знаю й пам'ятаю до дрібниць, коли бачив їх на лісових галявинах чи на потоках, бо «олень п'є воду тільки з потоку» – це знає навіть дівчинка з мого вірша, майже знепритомнівши від дива: у вікні – «олені з рогами на пів неба». Але хочу навести інші мої рядки про нашого оленя – з посмертної присвяти Василеві Портяку:

*Не увійде у вічність той, кого там нема.
Не проковтне змію той, хто не олень.
Якщо світло в мені є тьма, я знаю, де тьма:*

Там, де корінь.

*Я міг з тобою мовчати. Якщо нема
З нас когось – так було не раз, – ти ждав до смерку.*

Якщо світло в мені є тьма, то що тоді тьма?

Скажи, тезку.

У Густава Юнга білий олень прописаний як алегорія Ісуса Христа. Проквітнувши змію, вимиває отруту чистою водою з джерела – здатний до

відродження. Оновлюється, скинувши старі роги і шерсть.

Не хочу пропустити й метафізичну тривогу, яка пронизує творчість Портяка. Тут він дуже близький до ще одного передчасно відійшлого представника нашого покоління, живописця Прокопа Колісника. Коли пишу про метафізичну тривогу, маю на увазі стан душі, у якому перебуває художник перед вибором. Як відомо, у християнстві можливий вибір. Навіть тоді, коли абсолютно ясно, що вибору немає. Саме тоді існує вибір: обрати волю Божу або волю диявола. Те або інше.

Не варто забувати: «Бог завмирає на порозі людської свободи».

Проте варто і згадати: «Час і випадок понад усе».

Ми з Портяком застали ще ту Гуцульщину, коли навіть на весіллі могли сперечатися про старовітчину – як її розуміли Петро Шекерик-Доників та Онуфрій Манчук – приятель Василевого діда Білінчука. У найбільшій за обсягом новелі «Непрошений» із першої книжки Портяка на роботу за кордон ще не потрапляє ніхто, і навіть той, хто покинув своє гірське поселення з тих чи інших причин, може завести з найближчими світоглядну перепалку:

– Коли вже ви свою старовітчину лишите, свої дідівські звичаї?

– Тихо, Дми! Не латрай! Люди вчують, – зять відступив від Дмитра.

– А старовітчину не зачіпай. Права не маєш.

– Так?

– Не маєш, Дми, промандрував.

Немає смислу зіставляти героя новели

з нинішніми «мандрівниками». Інша річ, що «непрошений» виявився набагато передбачливішим від усіх. Включно з автором.

– Не буде, кажу, празника. Гуляй, Вася!

Далі – фрагмент авторської мови:

А в кожному поруху, в кожному зверненні звичного «многії літа» – у всьому тому буде відчутна чітка родова ієрархія. Не маючістю, багатством визначена – це давно відійшло, а іменем роду, честю. Гонор!

Авторська мова потому виривається з внутрішнього монологу злочасного Дмитра («непрошеного») і так же природно повертається назад. І він знову має резон, і це, на жаль, на його користь. Відкореговано вже нинішнім часом, коли визначається саме «маючістю» багато що, як не все. Тут я сам собі заперечую, але спочатку закінчу цитату:

– *То промандрував, кажете, право. Ну гаразд, а чого вам баглося – аби сидів у селі, мозолив очі?*

І не був би Портяк першорядним письменником, якби закінчив цю новелу-повість пафосним чи хоч тоскним захистом «неперехідних цінностей», але поет і художник, як завше, у ньому перемагають – на передньому й задньому планах фабули. Отже,

Гаврилів ходитиме уздовж плоту й покриватиме кудись у туман: «Е-ей! М-о-в!». Куди? На кого? Пригостить Іванка... «Ну ти йди, а я ще трохи покричу». Зачудований Іванко подасться до хати, а з туману ще довго долинатимуть крики, зачувши які, скрипаль скаже до цимбаліста: «Чуєш, Юро? Бігме, серна». Потім розплітатимуть молоду, а весільне деревце вивісять у яблуню, де воно довго буде мокнути під дощем і

вицвітати на сонці...

Василь Портяк помер 2 березня 2019 року. Він не провів свій березневий відхід, як Тарас Мельничук. Василь взагалі «березневий»: народився в останній день, а відійшов на початку березня. Без одного березня – 67. Зозуля, як водиться, дала «вдячному» Портякові «ключ до вирію» («Із записників») задовго навіть до купальської ночі. Перечитую автограф на останньому прижиттєвому виданні його прози: *«Тут, поза сторінками, що під обкладинкою, ціла наша з тобою книжка спільно баченого, чутого, пережитого...»*.

У 2005 році, пишучи про новели з його другої книжки, його пронизливі спроби «не побути поетом у прозі», я не знав, що не раз уже без нього перечитуватиму слова Скорого з його новели, назва якої стала назвою цієї книжки:

А в цій війні, – подумав Скорий, – у цій нашій війні не можна задуже хотіти жити.

Сьогодні знову війна. Ворог той самий. Ці слова Скорого відкривають сторінку у фейсбуку однієї учасниці бойових дій, народженої в рік проголошення нашої Незалежності й відновлення самостійної української держави.

У 2005 році я пропонував Василеві Портякові почати запізнілу свою другу книжку новелою «Ісход». Про наш «вихід із єгипетської неволі». Автор натовмість цією новелою закінчив книжку. Наш вихід із неволі тільки розпочався.

Старий бадьоро чвалає до своїх витоків, а далекий лижник усе ще біжить краєм поля, краєм землі, усе далі... далі... Все...

УДК 80

DOI: 10.17721/2413-7065.2(91).2024.308581

АКТУАЛІЗАЦІЯ АНТОЛОГІЇ ХОРВАТСЬКОЇ ВОЄННОЇ ЛІРИКИ «У ЦЕЙ СТРАШНИЙ ЧАС» В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Микола ВАСЬКІВ

orcid.org/0000-0003-3909-1213

доктор філологічних наук, професор, старший науковий співробітник
відділу української філології та освітніх технологій
НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка

Анотація. Антологія хорватської воєнної лірики «У цей страшний час» (упорядники – І. Санадер, А. Стамач, 1992 р.) була перекладена й надрукована українською 1996 р. (перекладачі – Л. Горlach, В. Женченко, Л. Талалай; упорядник – В. Женченко). Антологія містила переклади понад 80 творів близько 50 хорватських поетів, у яких йшлося про чинну на той час «хорватську вітчизняну війну». У книзі були представлені різні за віком, статтю, професією, участю до війни й пацифізму тощо митці, серед них – п'ять активних безпосередніх учасників воєнних дій.

Хорватські поети осмислюють і переосмислюють події, настрої, відчуття доби воєнної агресії Сербії й Чорногорії, що на момент видання антології продовжувала тривати, яка має багато аналогій із нинішньою воєнною агресією росії проти України. Сучасний український читач, якщо абстрагуватися від топонімів, може сприймати хорватську лірику як твори про свої події, настрої й відчуття: жах від жорстокості ворога й безмежної кількості жертв, прагнення національної єдності на Батьківщині й за кордоном, утвердження національної культури й мови, незламну стійкість у захисті рідного краю й виконанні професійно-патріотичного обов'язку проти будь-яких ворожих підступів (у цьому сенсі показові мініатюри Ігоря Зидича).

Антологія хорватської воєнної лірики дає можливість українцям переусвідомлювати власне переживання війни, втрат, знаходити точки опори в хаотичному світі мінливого часу, спираючись на досвід попередників. Особливості змісту й форми хорватської поезії доби війни типологічно збіжні із сучасною українською воєнною літературою, аж до майже випадкових перегуків образів, символів, алюзій (наприклад, «З Йовових листків» Младена Макієдо й «Позивний для Йова» Олександра Михеда). Хоча є й відмінності: у хорватському осмисленні жаків і досвіду війни домінували «цивільні» поети, в українському – попереду безпосередні учасники бойових дій, що знаходить відбиток у специфіці текстів.

Ключові слова: антологія; воєнна лірика; Хорватська визвольна війна; аналогія; мотив; патріотизм; національно-культурна самоідентифікація.

ACTUALIZATION OF THE “ANTHOLOGY OF CROATIAN WAR LYRICS” “IN THIS TERRIBLE TIME” IN MODERN UKRAINE

Mykola VASKIV

Doctor of Philological Sciences, professor,

senior research fellow of the Department of Ukrainian Philology and Educational Technologies of RIUS of Taras Shevchenko National University of Kyiv

Annotation. The anthology of Croatian war lyrics “In this Terrible Time” (compiled by I. Sanader and A. Stamac, 1992) was translated and published in Ukrainian in 1996 (translators: L. Horlach,

© Васьків М.

V. Zhenchenko, and L. Talalai; compiled by V. Zhenchenko). The anthology contained translations of more than 80 works by about 50 Croatian poets, which were about the “Croatian Patriotic War” that lasted at that time. The book presented artists of different ages, genders, professions, attitudes to war and pacifism, etc., including five active direct participants in military operations.

Croatian poets comprehend and rethink the events, moods, and feelings of the era of military aggression of Serbia and Montenegro, which at the time of publication of the anthology was lasting and has a lot of analogies with ongoing Russia's military aggression against Ukraine. A modern Ukrainian reader, if abstracts from toponyms, can perceive Croatian lyrics as works about own events, moods, and feelings: horror from the cruelty of the enemy and an unlimited number of victims, the desire for national unity at home and abroad, fostering national culture and language, indomitable steadfastness in the defence of the native land, and the fulfilment of professional and patriotic duty against any enemy intrigues (in this sense, Igor Zidić's miniatures are indicative).

The anthology of Croatian war lyrics gives Ukrainians the opportunity to rethink their experience of war, losses, to find points of support in the chaotic world of changing times, based on the experience of their predecessors. The peculiarities of the content and form of Croatian poetry of the war period are typologically similar to modern Ukrainian military literature, up to almost random echoes of images, symbols, and allusions (for example, “From Job's Leaves” by Mladen Machiedo and “Job's Call Sign” by Oleksandr Mykhed). Although there are differences: in the Croatian interpretation of horrors and the experience of war, “civilian” poets dominated; in the Ukrainian one, it is led by direct participants in hostilities, which is reflected in the specifics of the texts.

Key words: anthology; war lyrics; Croatian War of Liberation; analogy; motif; patriotism; national and cultural self-identification.

Постановка проблеми. Для усвідомлення причин, суті, перебігу й імовірних результатів російської війни проти України в пошуку аналогій в абсолютній більшості випадків звертаються до Другої світової війни, зводячи її до протистояння нацистської Німеччини та Радянського Союзу. Раціональне зерно в цьому є, якщо порівнювати Гітлера й путіна, анексію Судетів і Криму, людиноненависницьку нацистську ідеологію й не менш нацистську ідеологію росії, яку чомусь називають рашистською, таким чином прирівнюючи радше до італійського фашизму, злочини проти людяності, порушення всіх законів ведення війни з боку вермахту й російської армії тощо. Тобто така аналогія дуже добре характеризує злочинну суть російської влади, й путінізму зокрема, активно використовується «хорошими рускими» в їх боротьбі за повалення путіна й прихід

самих до влади. Такий підхід у пошуку аналогій некритично застосовується і в українському експертному й медіасередовищі.

Свідомо чи несвідомо забуваючи при цьому, що протистояння Німеччини й СРСР було, крім усього іншого, боротьбою двох імперсько-мілітаристських злочинних, антигуманних режимів за загарбання якомога більших територій і поневолення інших етносів. На початках цієї війни німецька й радянська армії й економічно-промислові потуги були більш-менш співмірними. Допомога Заходу надала радянській державі відчутну перевагу над гітлерівською коаліцією, а вступ США й Великобританії у війну прирекли Німеччину та союзників на поразку.

Натомість на далекій периферії залишається порівняння російсько-української війни з війною

сербсько-хорватською (1991–1996), яку хорвати аргументовано називають вітчизняною війною для утвердження власної державності. Хорвати відстоювали національно-державну незалежність від метрополії після розпаду югославської «соціалістичної» імперії. Це трапилося одразу після розпаду тієї імперії. Україні довелося збройно відстоювати свою незалежність через чверть століття після розпаду радянської імперії, але від цього її війна не перестає бути вітчизняною, національно-визвольною, як і війна хорватів. Українського населення, як і хорватського, неспівмірно менше, ніж російського й відповідно сербського, так само армії, озброєння метрополій у рази переважали військові можливості вчорашніх колоній України й Хорватії.

Так, Сербія паралельно воювала й з іншими колишніми республіками СФРЮ. Та всі чудово розуміли, що збереження імперії, тоталітарного режиму Мілошевича вирішується у протистоянні до них другої за потужністю югославської республіки – Хорватії. Так само протягом усіх пострадянських років імовірність відродження радянської імперії ставала можливою лише за умови підкорення росією України, чим російська агресивна еліта латентно займалася до 2014 року, а потім перейшла до прямих воєнних дій. Не можна оминати увагою жорстокі злочини сербської та російської воєнщини проти колишніх поневолених народів, перед якими блякнуть інколи злочини нацистської Німеччини. Мусимо говорити і про спорідненість провідників імперської агресії, нетерпимої до будь-якого спротиву, – С. Мілошевича й в. путіна. «Пізній» прихід останнього до влади в росії значною

мірою пояснює, чому війна на Балканах спалахнула одразу після розпаду імперії, а на східноєвропейському просторі – через певний проміжок часу. Зрештою, були в хорватів і свої сепаратистські анклавні Сербська Країна, Книн, Глина, орієнтовані на імперський центр, як Крим і Донбас в Україні.

На ці аналогії, подібність агресивної війни вчорашніх метрополій проти своїх колишніх колоній постійно наштовхує читання антології хорватської воєнної лірики «У цей страшний час» [6]. Як написано в передмові, друге видання антології, упорядкованої Іво Санадером і Анте Стамачем, було опубліковане в Хорватії у 1992 році. Тобто ще в розпал загарбницької сербської агресії, коли результат війни ще важко було передбачити, понад те, метрополія мала значно більше успіхів, ніж новопостала держава, яка ще лише формувала регулярну армію, державні інституції, ідеологію тощо. Маємо ще одну аналогію з російсько-українською війною, коли сподівання на швидке її завершення вже вивітрилося, а результати теж перебувають у «тумані війни».

В українському перекладі антологія вийшла друком у 1996 році, коли наведенні вище аналогії нібито не могли зродитися навіть у хворобливій уяві. Не знаємо, чим керувалися перекладачі й видавці, та, видається, що такі були вони далекоглядними й застерігали книгою «У цей страшний час»: треба постійно бути насторожі, готуватися до відсічі найімовірнішому агресорові, хоча офіційні найвищі посадовці за інерцією орієнтували суспільство й армію проти ймовірного нападу з боку незрозумілого чи то Заходу, чи то НАТО, чи то ледь не США тощо. Через два десятиліття

українці переконалися, хто насправді є найбільшою загрозою для новопосталих держав – учорашніх радянсько-російських колоній, але актуалізації антології й досі не відбулося.

Огляд джерел та літератури. Антологія хорватської воєнної лірики не знайшла належного відтворення в сучасному українському антивоєнному дискурсі, обговорення в українській критиці, передусім від 2014 року й досі. У доволі фаховій статті «Хорватська література» [9] в українській Вікіпедії в розділі «Література» згадуються кілька видань хорватської словесності в перекладах українською мовою, зокрема й поетична антологія «Коли літери переселяться на твоє обличчя» [4], невелика поетична збірка «Час, який нам залишається» [10], близька до антології. Та місця для антології «У цей страшний час», найактуальнішої для українського читача від 2014 року, а може, й від моменту її видання у 1996 році, коли вона мала би стати застереженням для українців, у вікіпедійній статті не знайшлося. Складається враження, що автор вікіпедійної статті не міг не знати про цю антологію, але з якихось причин її туди не ввів до джерельного переліку. А можливо, справді не знав? Тоді від 06.05.2024 автор цих рядків цю прогалину заповнив.

Виклад основного матеріалу. Упорядником видання «У цей страшний час» значився Віктор Женченко, він же входив і до числа перекладачів разом із Леонідом Горлачем і Леонідом Талалаєм. У книзі ніде не зазначено, хто саме і яку конкретну поезію перекладав, можемо про це лише здогадуватися, тому доречніше вести мову про результат колективної перекладацької праці. Всього до антології потрапило понад 80 ліричних

творів близько п'ятдесяти хорватських поетів.

Як стверджували хорватські укладачі в 1994 році, вони підбирали переважно знакові твори, зокрема, і з наміром подати якомога ширше тематично-мотивне коло, для чого додалися в другому виданні нові автори й нові твори. «Якщо перше видання відтворило дуже широкий спектр тем, нововведені твори (їх близько тридцяти) той спектр ще більше розширили» [5, с. 7]. Ось цей «спектр тем», образи, виражально-зображальні засоби, версифікаційні особливості хорватської антології в сучасного українського читача викликають зацікавлення. Насамперед крізь призму того, наскільки вони співзвучні з тим, що відбувається в Україні, на фронті й у тилу, що відчують, переживають, чим керуються українські вояки й ті, хто живе, працює, навчається в тилу, з непереборним прагненням перемоги, віри в неї чи з «утомою від війни» тощо.

Одразу привертає увагу те, що хорватську воєнну лірику творили чимало поетів, які брали безпосередню участь у бойових діях. У «Відомостях про поетів» ідеться, що Томислав Домович «брав активну участь у хорватській вітчизняній війні», Томислав Дурбешич «був учасником легендарного конвою, який з моря прорвав облогу Дубровника у вирішальні дні вітчизняної війни», Степан Владимир Летинич – «доброволець-офіцер у хорватській вітчизняній війні», Звонимир Пеневич «під час вітчизняної війни був членом артбригади, спеціальної частини хорватських сил оборони», Дамир Сирник – «доброволець у хорватському війську» [6, с. 110–123]. І це закономірно, що про війну пишуть передусім ті, хто щоденно співіснує з нею, хто дає

можливість усім іншим працювати, жити, спілкуватися з ріднею та всім світом у більш-менш спокійному тилу.

Можна би довго розмірковувати про те, що кількість таких творів не завжди означає якість. І так, і не так. Бо особлива концентрація почуттів, переживань, пафос, високе натхнення є основною спонукою до написання текстів, які найчастіше не бувають пересічними, набувають значної вагомості. А сучасна війна, добре це чи погано, не дає поки можливості належно її відтворювати людині «збоку», яка не пов'язана фактично, емоційно, емпатійно з війною, не пережила її до глибини душі.

Є ті, хто не погоджується з такою думкою. «Безперечно, прийдуть з фронту молоді хлопці й дівчата, які бачили на власні очі і кров, і смерть, і перемогу, і напишуть такі ж талановиті романи, які колись писав Гемінгвей чи Ремарк. Але для цього треба бути на війні... і залишитися живим. Проте, говорячи про літературу під час і після війни, є у мене побоювання, що тепер геть уся художня українська література на довгі десятиліття сконцентрується виключно на воєнній тематиці, витіснить на периферію усі інші цікаві літературні жанри. А це погано. Погано, коли моду в літературі для видавців, продюсерів, редакторів диктуватиме виключно війна. І що робити письменникам, які не бачили того кривавого місива?» [8, с. 177–178].

Зрозуміло, що всі, зокрема й теперішні чи майбутні письменники, воювати не можуть. Це не означає, що вони не можуть брати посильної участі у війні: бути волонтерами, організаторами відповідних заходів, інформувати широкий загал, відтворювати думки, переживання, емоції тих, хто є надійною

підтримкою військовиків у тилу, самим переживати всі перипетії протистояння ворогові. Прикро, що досвідчений письменник сприймає війну в літературі лише як моду, та, видається, що саме ця тематика таки домінуватиме в українській літературі, мистецтві ще довгий час і після завершення бойових дій. Це буде художнім узагальненням не лише звитяг і поразок, їх причин, а й відтворенням формування повноцінної, самодостатньої нації з так само повноцінною, самодостатньою культурою, самоусвідомленням українців свого справжнього місця в Європі та світі, здатності сміливо стати на захист себе, своєї родини, держави, власної й національної гідності, аж до втрати життя, та багато іншого.

Для цього не обов'язково бути на фронті, зі зброєю в руках захищати Вітчизну. Але йти в ногу з часом буде дуже важко тим літераторам, які не пропустили крізь себе цю війну, не відстраждали її разом із усіма, а переймалися лише, що їх писання не сприймуть читачі, а ще важливіше – «видавці, продюсери» були, у кращому разі, безсторонніми фіксаторами того, що відбувалося навколо. Можемо констатувати, що у висвітленні української національно-визвольної війни проти російської агресії відсоток літераторів-військовиків, волонтерів, парамедиків є ще вищим, ніж у антології хорватської воєнної лірики. Мабуть, масштаби війни дещо інші, вимагають значно більшої кількості комбатантів, а йдуть у лави військовиків таки найкращі, інтелектуальна й мистецька еліта.

Проте антологія «У цей страшний час» переконує також, що ота значна частина поетів-«невійськових» потрапила туди тому, що вони сприймали ту визвольну війну як свою, переживали її

як справу свого життя, а не замкнулися у власних творчих, наукових, екзистенційних проблемах, не сприймали її як щось стороннє, мовляв, переможе Хорватія – дуже добре, а не переможе – світ не завалиться, якось і тоді будемо жити. І серед тих, чії тексти аргументовано потрапили до антології, перебували й науковці (І. Голуб, всесвітньо відомий професор-теолог, журналіст; Д. О. Толич, дослідниця сербсько-чорногорської агресії проти Хорватії), й організатори літературно-мистецького життя (Т. Білопавлович, редактор дитячих видань), і хорватимігранти (С. Зупинич, суднобудівник із італійської Анкони; М. Пешорда із французького Ренна; Д. Штамбук, лікар, дипломат у Великобританії), й іммігранти з інших республік колишньої СФРЮ (Є. Бркович із Чорногорії), й навіть ченці (А. Петричевич, черниця, ігуменя; А. Чавка, чернець-францисканець). Частина з них, як і військові, не пережила війну: Желько Сабол «пішов з життя у вересні 1991 року на знак протесту проти сербської агресії», Антун Шолян загинув у Загребі під час ракетного обстрілу. Ще частина пережила окупацію (Миленко Єргович – окупацію Сараєва, Луко Палетак – облогу й бомбардування рідного Дубровника), як через три десятиліття й чимало українських митців.

При читанні дуже багатьох творів антології виникає відчуття, що досить замінити хорватські топоніми на українські, хорватів на українців і відповідно Хорватію на Україну, й тоді отримуємо емоційно-емпатійні переживання, відтворення перебігу та сприйняття російської агресії в Україні. В багатьох поезіях Хорватія, її громадяни, міста й села мають на увазі, але не називаються. Для українців їх сприйняття викликає

відчуття майже повної відповідності з подіями й настроями в Україні після 2014 року, особливо – після лютого 2022-го. Так, у поезії Борбена Владовича «Чорні голоси» йдеться про «касетну бомбу», «снайперську кулю», які стають символами намірів тотального знищення сербами хорватів. Як і українців – росіянами. І навіть несприйняття такого специфічного для хорватів «кириличного ħ» як символу сербізації український читач сприймає як аналогію на тотальну русифікацію своєї культури [6, с. 10].

Про жахи війни, яка залишає після себе зруйновані міста, села, а головне – людські долі, йдеться в поезії Іво Декановича «Дівчина віч-на-віч зі своїм плачем»: дитина втратила батьків і домівку, й лише безутішний плач виявляє підсвідоме щемне прагнення мирного колишнього життя («тихий плач – споконвічне / безпорадне прагнення досягнути просторів / жаданого миру» [6, с. 21]), у його ж творі «Хлопець оглядає руїни свого міста» («Хлопець усе життя бачитиме / перед собою ті руїни» [6, с. 22]). У сонеті «Хорватська ситуація» Анте Стамача, одного з укладачів антології, спливає такий близький для українців образ давньої й сучасної Руїни: «Зойки жакливі Руїна лиш чує» [6, с. 85]. У поезії «На могилі друга» (як тут не згадати тичинівський «Похорон друга»?) класика хорватської лірики Драгутина Тадияновича йдеться про тисячі безневинно загиблих, які, на відміну від трагічно загиблого друга, не мають ні могили, ні якогось іншого меморіального знаку для скорботи за ними: «А скільки їх, скільки нещасних, / Котрі у криваве і хиже безчасся / Не мають нічого, і навіть могили. / І я повернувся з похиленою головою, / опустивши очі» [6, с. 89]. Поет ніби підсумовує свої та інших

хорватських митців трагічні відчуття у творі «Про слова»: «Слова мої надто слабкі проти жахів, / Проти мук, проти вбивств, проти наглої смерті» [6, с. 89].

Дуже часто враження від незліченних утрат, усвідомлення безповоротності цих утрат, жаху від патологічної жорстокості ворога призводить до нагромадження фантазмагоричних образів, гротеску, які змушують повірити в реальність ірреального: «Це та спустошена земля, Сивілло, / переповнена руїнами, уламками, / людськими кістками, страхом, жахом»; «Це та спустошена земля, Сивілло, / у божевільних головах злочинців, / в їхній духовній пустелі, / у нікчемності сатанинської утопії» ([6, с. 24], «Спустошена земля» Сречка Діани); «Тяжкою довбнею по Місту вдарили варвари східні: серп і молот, кирилиця, смердюча сливовиця» ([6, с. 75], «Вуковарський Соре де Граце» Миле Пешорди). Бароковим жахом віє від «Страхице мандрівної ватаги» Никиці Петрак – поезії, в якій у стилізованій мандрівній пісні ледь не безжурних вагантів ідеться про збирання й поховання трупів («Поскладай все на візочок: / ящик, гріб і діда», [6, с. 73]).

Такі й подібні мотиви звучать також у поезіях Желька Кнежевича «З п'ятьми, із мороку віків», Мирослава С. Маджера «Повернися, місто», Младена Макієдо «З Йовових листків (Croatia 1991)», Мілани Вукович «Молитва», Івана Голуба «Руки кафедрального собору», Дубравка Хорватича «Сморід рушничних стволів» і «Хорватські очі», Андріани Шкунци «Хорватські могили», Миливоя Славичека «Мій Кароль Войтила» та ін. Назви творів М. Вукович та І. Голуба, «кладовищенська» поезія, твори поетів-ченців указують на те, що хорватські поети

часто вдаються до біблійних, християнських образів, символіки, узагальнень тих жахів і песимістичних настроїв, які охоплювали співвітчизників: «Ніде, як у Хорватії, / стільки разів / ти не був знову мучений» ([6, с. 103], «Христос у Хорватії» Крешимира Шего); «В холодних кімнатах на руки бабусь падає / сніг. Засипає малого Ісуса» ([6, с. 104], «Різдвяна ніч 1991-го» Андріани Шкунци); «Бог і хорвати обмінюються заложниками: головами, / що їх випрямили прикладами, / потрощеними ребрами, поцвяхованими нігтями, / вирваними серцями, мов / прикрасами, ладанками», «Сніг засипає вирвані очі Богородиці між слізними горбиками» ([6, с. 60], «Дорога в Даль» Звонимира Мрконича); «Банійські псалми» Степана Владимира Летинича.

Символами мужності, незламності, тягlosti багатомістової рідної культури й одночасно варварського знищення цієї культури в хорватській поезії постають населені пункти, які довгий час витримували навалу сербів, потім зазнавали пляндрування і примусового виселення не-сербського населення, передусім це Вуковар і Дубровник («Дубровнику, прости» Єврема Брковича; «Пошук слова про Вуковар» Мате Ганзи; «Банія '91» Славка Ендричка; «Вуковар» Сержа Зупинича; «Дубровник» Джурджиці Івнишевич; «Винковиці – Нуштар» Желька Кнежевича; «Оборона Карловаця» і «Вигнання Ілока» Славка Михалича; «Лист у Дубровник» Марії Пеакич-Микулян; «Вуковарський Соре де Граце» Миле Пешорди; «Дубровнику, знову» Томи Подруга; «Руйнують наш Дубровник» Анте Стамача; «Місто, якого немає (Героїчним захисникам Вуковара)» Ернеста Фішера; «Вуковарський арзухал» Антуна Шоляна, «Вуковар» Джордже Янятовича та ін.).

І знову ті самі мотиви – смертей, руйнувань, велетенських кладовищ, – що й у попередньо цитованих творах: «Завтра / більше не матиму кого любити / тільки тіла буду оплакувати», «Залишаться хрести для цілунків / тільки з одним іменням: / Син Хорватії» [6, с. 36]; «Мене як черницю / Смертний просив подивитись на рани» [6, с. 37]; «Те слово, / яке мертві залишили на руїнах» [6, с. 18] і т. п. За аналогією зрджуються спогади про українські зруйновані твердині Маріуполь, Сіверськодоонецьк, Бахмут, Соледар, Авдіївку, про сотні, тисячі знищених споруд Харкова, Гостомеля, Ірпеня, Бородянки, Миколаєва, Запоріжжя та багатьох інших великих і малих населених пунктів України, про катівні Бучі, Ізюма, Херсона...

Можна би робити закид, що поки українська література не дала яскравих зразків відтворення цих трагедій, масових убивств і нищення (на думку спадають хіба що «Позивний для Йова» О. Михеда, частково «Лють» Є. Стеблівського). Проте від часу сербської навали на Хорватію до російської масової агресії проти України пройшло три десятки років, і за цей час відбулися суттєві зрушення в суспільній свідомості, в мистецькому осягненні світу тощо. Художня література все більше втрачала свою провідну роль, натомість у свідомості митців і реципієнтів дедалі вагомніше місце займало візуальне сприйняття інформації – прийшло покоління візуалів. Тому трагедія українських міст знайшла відтворення передусім в оскарівському лавреаті фільмі «20 днів у Маріуполі», на фотовиставках Є. Малолетки та М. Чернова «Маріуполь», «Бучанська трагедія», виставці картин «Stop war» художниці А. Костенко та ін.

Хорватські поети вказують конкретних винуватців того лиха, якого зазнала їхня країна. Вони накликають Божу кару на тих, хто плюндрує хорватську землю й одночасно торочить про власну миролюбність і нібито справедливість їх жорстокої війни. «І хай знищить Того, / Хто ошкірює зуби в своїм Кабінеті / І вбиває / Одного за одним безвинних / По хатах, на дорозі, у полі, / Прикидаючись / Перед світом / Сумирним божим ягням» [6, с. 90]. Ці слова міг би повторити й кожен українець, український поет, бо не менш облудна риторика звучить із вуст російських політиків і пропагандистів. Збігається навіть те, що загарбники, безжалісні вбивці приходять зі сходу, насаджуючи дикунство значно цивілізованому Заходу.

Саме на варварстві, на безсердечності, на антигуманності, звірствах сербських завойовників акцентують увагу автори антології «У цей важкий час». «Варварські племена / на тому березі річки / із крони наших бажань / розпалили високі вогнища» [6, с. 107]. Вони, сербські бойовики й солдати, не лише спалюють бажання, мирне майбутнє – вони коять численні злочини: «Бездушна, жорстока, озброєна, сита / Під небом кривавим іде солдатня, / Іде гвалтувати, вбивати, палити, / Будівлі і храми з землею рівнять» [6, с. 14]. І так само, як і в зображенні горя і втрат, відтворення сутності сербської воєнщини набуває форм фантазмагорійно-апокаліптичних образів і видив.

«Потвори з мертвими головами / замість сердець / Прокляті Богом / повзуть мою Хорватією / найпримітивніші істоти із праісторії / нечисті від смороду смерті / вітаються ножом як мірилом світу» [6, с. 100]. «Хмільні кати з

більмастими очима, / із бородами, що заждались ножиць, / вогненні скорпіони, / клятї шершні, / грабіжники із лапами двоपालими / у лісі вепрячим / хлебечуть нашу кров, / потилиці рубають, ріжуть животи, / прицмокуючи ласо язиком» [6, с. 39]. Образи «борід» і «бороданів» у хорватських поетів зустрічаються неодноразово («бородані вирізали всіх підряд, пили / ракію і стинали голови, гвалтували і живі серця / вирізали із грудей. А згодом ті з'являлися, що зірки несли / на сталевих одороблах, і сліди стирали / по хорватах, котрі жили тут вічно» [6, с. 57]) і нашттовхують на думку, що цю моду на «неголеність» сербам принесли російські «братушки», а заодно й не просто на вбивства, а на холоднокривні звірства, від яких, очевидно, й сербські бойовики, й російська солдатня, «ополченцы» отримували насолоду.

На такий висновок нашттовхують також рядки поезії Славка Михалича «Оборона Карловаця», в якій він уписує жорстокість сучасних сербів у широкий історичний контекст, виводячи її й зі злочинів «яничарів», із якими корінні мешканці Балкан мали багатотисячові поразки, й зі злочинності «татар», які зроджують асоціації передусім із російською бездушністю, коли «москва сльозам не вірить»: «Потойбіч бачу обличчя яничарів. / І бачу татар, бачу дикунство печери й ножа, / відчуваю, що знов піднялися покидьки з дна, / що, плюндруючи інших, себе на загин прирікають» [6, с. 55]. Та контекст ще ширшає, конкретне зло сербів набуває універсального, позачасового характеру, як і боротьба з ним: «Усе, до чого торкнуться загарбники / пальцями, обертається в порох і залишає / на шкірі незмивні сліди – тавро злочину» [6, с. 57].

Широкий часовий зріз споконвічного зла узагальнюється в хорватській антології, але воно не бачиться непереможним, бо невинний поступ історичної справедливості неминуче знищує його. «А їхні наміри відомі нам, бо хто / навчить людьми їх нині бути, // Коли у них запас безмежний зла. От тільки / в останній битві їм забракне слів» [6, с. 70]. І ось ця віра в національну нездоланність, у торжество справедливості, попри страхітливі втрати, безмірне злочинство ворогів і навіюваний ними страх, постійно звучить у версах хорватських поетів та наснажує їх читачів. Як хорватських, так і українських, так і в усьому світі.

Хоча довгий час Європа, Захід не бажали бачити злочинного характеру війни сербів проти вчорашніх братів по федерації, війни, яка загрожувала геноцидом, знищенням усіх, хто не бажав називати себе сербами чи підкорятися їм. І цей мотив «глухої» та «сліпої» Європи, байдужих США близький, як нікому, українцям, особливо в період від 2014 року до 2022-го. Верлібри «Передріздвяної Європи року Божого 1991-го» Вінка Брешича будуються на різкому контрасті ідилічного європейського буття та мовчазної, замерзлої, розбомбленої Хорватії, «бо моя батьківщина для неї (Європи. – М. В.) була тільки / муром високим живим, що беріг її мир – її трапези, / танці і парки» [6, с. 12]. І якщо Хорватія берегла всіх інших європейців від навали з Малої Азії, то Україна-Русь так само від X століття стримувала нашестя азійських степовиків, а яким воно може буде нищівним, європейці дізналися після гунських походів на їхні терени.

На час виходу антології в Хорватії Захід залишався переважно байдужим до

хорватських, словенських, боснійських страждань. «Вона (Європа. – М. В.) ж занурена в себе, як в опій, / І що їй наших кайданів лемент» [6, с. 83]. «З вершини цинізму / Все споглядають / Як убивають / Як летять літаки...» [6, с. 64], тому «зарізаний спить Балкан / Лапу поклавши / на горло Європи» [6, с. 63]. С. Михалич в «Обороні Карловаця» ледь не з розпачем висловлює застереження та сподівання всіх хорватів на допомогу: «І якщо їх не спинить Європа, / вони тими ж шляхами посунуть до Відня... / Невже ще раз мусить кров'ю спливти Хорватія, / щоб Захід збагнув, яка моровиця / загрожує йому зі Сходу?» [6, с. 55–56]. Дуже пізно, але не запізно Захід почув голос Хорватії, як і голос Боснії та Герцеговини, голос Словенії, голос Косова. Маємо великі сподівання, що не запізно був почутий колективним Заходом і голос України.

Хоча українці, як і хорвати, не покладалися винятково на допомогу Заходу, а й самі доводили світові, що здатні протистояти агресорові, значно сильнішому збройно, але не духовно. Така здатність в українців була притлумлена протягом століть російського панування, особливо ж – упродовж сімдесятиріччя радянського тоталітаризму, який «випалював» усе національне, передусім почуття національної гідності й самодостатності. Вона, ця здатність, дуже повільно формувалася протягом першої чверті століття незалежного державного існування, її становлення суттєво прискорилося після 2014 року, а тим паче – після лютого 2022-го, згуртувавши націю в боротьбі проти споконвічного гнобителя. Взірцевим прикладом у цьому для нас має бути хорватська національна самоідентичність, гідність і здатність без жодних роздумів від перших днів

розпаду СФРЮ стати на захист рідної землі.

Незалежність, очевидно, довго вимріювалася хорватам, і вони її вистраждали, про що йдеться в поезії «Можливо, так записано» Николи Милчевича. «Можливо, так записано / в таємничих книгах Долі, / що всякий народ повинен / багато страждати від голоду, мору, воєн / та інших жахливих бід». Але ці страждання не марні, вони не повинні домінувати над теперішнім і подальшим життям, бо є шляхом до високої мети – національно-державної самодостатності: «За якимись законами часу / настає вирішальна мить, коли йдеться / бути чи не бути, / смерть чи життя. / І в цю страшну хвилину / народ увесь встає / (бо інакше не може), / встає, випростовується й каже: / “Тепер або ніколи!” / Море крові тоді проллється / за оте “тепер або ніколи”. / Проллється, та не безслідно, / бо тільки той, / хто омиється в ній, / стане знову відродженим, / і сильним, і чистим. / Тому не варто плакати! / Бо кров була нам суджена, / і смерть була нам суджена, / щоб ми могли із неї / на світ знову народитися для нового життя» [6, с. 51]. Подібні мотиви звучать і у творі Дубравки Ораїч Толич «Хорватське яйце».

Поетка відтворює занепокоєння й навіть певний момент розпаду співвітчизників від того, що їхня нація, на відміну від багатьох інших, стоїть перед загрозою після вже котрої спроби не здобути на державність. «Нові держави / Як зорі / Після краху / Постають / Із праху // Тільки Хорватія крутиться / У світовій круговерті / Навколо себе / Навколо смерті» [6, с. 63]. Такі страхи добре відомі й українцям. Та момент розпаду залишається в поезії Д. Ораїч

Толич лише моментом, натомість стоїчно утверджується істина, що державність таки буде, але лише в результаті самовідданої боротьби: «Як і там в Новому Світі / Здобувають волю в битві / Тільки в битві – зваж на це» [6, с. 65]. Український досвід початку 1990-х був нібито винятком із виголошеного хорватською поеткою правила, що лише кров'ю можна здобути незалежність. Та час переконав, що легко здобута державність не є стійкою, а коли її не зміцнювати належно, то потім боротьба за «волю в битві» буде лише кривавіша.

Національно-патріотичними мотивами, мотивами незламної боротьби за незалежність, без жодної тіні сумнівів чи поступок облудній імперській пропаганді, якою був переповнений український шлях незалежності, насичені твори хорватських поетів антології: «Хорватський прапор повісь над дахом» [6, с. 25]; «Боже, бережи Хорватію, / мій рідний дім» [6, с. 3]; «Нараз ми усвідомили, / одне – вітчизна у сонці й тиші, / а інше – у крові й смерті, / одне, коли їй ми даруємо радість, / інше, коли за неї покладаєм життя. / Те інше – набагато є тяжче і глибше. / Воно росте в нас, і ми / ростемо у нього усім своїм корінням», «Воно ніколи / не згасне, а дим від нього / говоритиме крізь віки, / що ми кров'ю піднесли до святості / обличчя своєї незнищенної вітчизни» [6, с. 52]; «Я не зігнув хребта / на стежці, що веде до перемоги, // І власти не схотів, не зміг з душі / прогнати образ зброї ані бурю з вух» [6, с. 70]. У поезії «Хорватським страдникам» Тина Уевича, яка стала своєрідним епіграфом до антології, стверджується, що незалежність – основна мета життя хорватів, якщо ж вони не захочуть самовіддано здобувати її, то такі

«раби» заслуговують лише на «вогонь», який або знищить їх, або очистить.

Подібні мотиви також звучать у творах «Статуя Вітчизни» Бориса Білетича, «Недоспівана пісня хорватська» Томислава Дурбешича, «Теорія поезії в хорватів року 1991, 1992, 1993-го...» Алойза Маєтича, «Час, про який ти мрієш» Николи Мартича, «Croatia» Анджелка Новаковича, «У ясності порожнечі» Звонимира Пеневича, «Вітчизні» С. Марії-Анки Петричевич OSC, «Дубровнику, знову» Томи Подруга, «Зернина жита край дороги» Шимуна Шито Чорича та багатьох інших. І кожен український воїн, як і не-воїн, кожен український поет може й повинен повторювати слова, близькі до рядків «Термінового монологу» Милівоє Славичека: «Земле, на поміч спішу, я твій бранець. / Словом. На палю здиблений знову. / Вічний твій син я, пророк і коханець» [6, с. 83].

Спільність між хорватами й українцями полягає також і в тому, що вони змушені були відстоювати власну мовно-культурну ідентичність. Хорвати мали довести потребу виокремлення рідної мови з покруча сербохорватської мови. І вони чудово це усвідомлювали, сприймаючи мову також як важливий чинник національно-державної ідентичності й самодостатності. Вже йшлося про те, що навіть кирилицю вони сприймали як знак, символ імперського поневолення. І відповідно рідне слово – як зброю в здобутті незалежності.

У поезії «Anima Croatorum» Іваня Толя «душа Хорватії» звертається до хорватів, пояснюючи, в чому ж полягає її сутність. Серед різних чинників домінантна роль відводиться мові, між якою та духом нації ставиться ледь не знак рівності: «Я твої Кай, Ча і Што. Твоя

мова і тіло» [6, с. 93], де Кай, Ча і Што – це основні питальні займенники хорватської мови, а отже, й відповіді на них. Анджелко Новакович у поезії «Croatia» вкотре згадує про рани рідного краю, наголошує на божественному походженні мови та її значенні для людини, але уточнює, що спочатку було не Слово загалом, тобто мова, а Слово конкретне – Батьківщина, з великої літери: «На щойно пораненому Хресті / і Перехресті коронованого Сина / Слово / те Слово з давнини / бо на Початку була Батьківщина» [6, с. 62].

Високі патріотичні почуття хорватських поетів (і відповідно всіх хорватів) чи не найповніше виявляються в культурі воїна, захисника рідної землі, який саможертвовно прийняв рішення взяти зброю, ризикуючи загинути. Як і жертвність батьків, які проводять синів на війну. Никола Калинич у поезії «Куш шипшини» від імені батька (чи матері) звертається до сина зі словами, які мають надати сенс його боротьбі. Метафоричний образ червоних шипшинових ягід – це конденсація багатовікових втрат, кровопролитної борні хорватів за незалежність, довершити яку, здобути волю повинен якраз отой воїн-син: «Кров усю, що пролилася, / ця земля, як мати, увібрала, / в ніч тепер вона гілками сяє, / зорям неблизьким розповідає <...> Ще раз глянь на куш шипшини, сину, / перед тим, як підеш воювати» [6, с. 49]. Про мужність і патріотизм як основу воїнської доблесті йдеться й у творі Арсена Дедича «Мати Хоробрість».

Поет звертається до ремінісценцій із Брехтової «Матінки Кураж та її дітей». У постійному супроводі війська, попри загрози і втрати, в поезії вбачається героїзм маркітантки та її дітей, який

переноситься на теперішній час, коли героїчний чин вимагається від сучасного солдата. Й той солдат насагу знаходить у зверненні до незламної «матінки Кураж», можливо, щоби заглушити власні страхи. А в останніх версах поет доводить, що це не сміливість заради сміливості, авантюрна нерозсудливість – це свідомо готовність до втрат заради найдорожчого: «Все від нас / залежить Мати / зможем вистояти ми / місту жити і стояти» [6, с. 20]. Місто – рідне чи не рідне, але хорватське – стає символом рідної землі, заради якої треба постійно виявляти Хоробрість.

Особлива шана – загиблому воїнові. Від імені такого вояка звертається до його матері наратор у поезії «Мертвому хорватському воїнові» Антуна Младена Врадеша. Син закликає матір не оплакувати його, а долучитися до пісні його побратимів, бо це пісня, що «завжди в Твоєму серці лунала», що єднає всі покоління й націю загалом: «То насправді ціла Хорватія в хорі свободи славить синів» [6, с. 16]. Той, хто загинув за велику мету – незалежність свого краю й нації, – не мертвий, він «заснув» («я тільки сплю»), ніби перебуваючи завжди поруч, гордий і шанований за власний подвиг.

І співзвучний до поезії А. М. Врадеша, і дещо відмінний за мотивами й пафосом твір Томислава Домовича «Лист загиблого воїна». Знову маємо оксиморонну будову тексту – померлий пише листа. Це своєрідний внутрішній монолог, побудований на контрасті. Воїн Т. Домовича, на відміну від ліричного героя попереднього твору, повідомляє про дуже незатишне перебування в могилі: «Тут беззахисно холодно й темно», «до кісток холоднеча. / Холоднеча нестерпна». Проте висока мета його борні,

що призвела до загибелі, не дає підстав сумніватися у правильності обраного шляху. «Ні за чим не шкодую, якщо вам теперечки добре», «живіть, / як жив би і я, коли був би живий» [6, с. 16]. У творі Т. Домовича йдеться не лише про мету (мирне, «звичне», життя в незалежній своїй державі), а й не менше про те, що довелося втратити, чим пожертвувати загиблому воїнові, про якого не можна забувати в майбутній повсякденній круговерті.

Саме про це – поезія «З'явився між нас» [6, с. 78] Желька Сабола (ця поезія входила до циклу «У цей важкий час», від якого й походить назва антології). У творі йдеться про вояка, сліди якого вже давно втрачені («всі певні були він помер чи море його / проковтнуло / здавалося навіть вві сні уже повернутись не зможе»), а найприкріше те, що про нього забули: «Та вже мало таких що про все пам'ятають мало таких», – хоча ніби недавно «диміла цигарка його в попільниці». Але він таки приходить додому, бо його «додому покликала пам'ять / хотів він побачити все що раніше він бачив».

Структурно поезія є балансуванням на межі двох планів. Перший – реальний, коли можемо припускати, що той із воїнів, яких називають зниклими безвісти, через довгий час таки повернувся додому. Через гіпотетичний, уявний час, коли війна закінчилася. Але вся рідня залишила вже домівку («рідня розбрелася по світу»), обійстя поступово занепадає («на порозі домівки росла кропива / та хрест похилився на свіжій могилі / де певне нашвидкуруч поховали забитих»). Перед нами символічна картина занепаду й запустіння всієї Хорватії, до якої призвела жадлива війна й де немає притулку для того, хто дивом вижив. Його

вже ніхто не чекає, і це найстрашніше.

Але є й другий план, віртуальний, і цей план видається домінантним. Додому повертається «привид» вояка, який «з'явився між нас надвечір'ям / як воїн що вижив в численних боях», «та цигарка його в попільниці дотліла». Є слова «між нас», але це не вказівка на те, що «ми» пам'ятаємо, а радше докір наратора усім, зокрема й собі, що забули. Очевидно, що всі родичі, сусіди живуть, як і жили раніше (про що мріяв ліричний герой попередньої аналізованої поезії «Лист загиблого воїна»), але їх немає для «привида», який колись пішов їх захищати, тобто для пам'яті про нього, тому такі повні пустка й занепад у колишній домівці. В поезію вводиться ремінісценція із «Одіссеї»: «І тільки собака впізнав його кроки». Однак упізнання Одіссея собакою було одним із кроків повернення героя давньогрецького епосу до родини й до колишнього життя, у Саболовому ж творі ще більша моторошність проймає від повного забуття хорватського героя («і печаль піднімалась до зір», а собака «зустрічаючи дико завив»), й нема на те ради. Пересторога про неможливість забуття героя була й залишається гострою й чинною для хорватів, є вона такою і для українців.

Визвольна війна українців від 2014 року теж знайшла відгук у відповідних антологіях. У вікіпедійній статті «Список українських антологій XXI століття» [7] серед перерахованих видань виокремлюємо підбірки воєнної лірики: «Осінь укамуфляжі: збірка віршів» (упор. Т. Цибульська. Кременчук: Видавець Щербатих О. В., 2014. 128 с.), в якій були твори 31 автора; «Воїни світла» (упор. С. Жук. Мукачеве: Серце патріота, 2015. 256 с.), доволі осяжна як за кількістю

сторінок, так і залучених авторів (96 поетів); «Він, Вона і війна: зб. віршів» (упор. Т. Цибульська. Кременчук: Видавець ПП Щербатих О. В., 2016. 94 с., 16 авторів). Прикро, але значного розголосу, резонансу ці антології не викликали. Певним показником літературної маргінальності може бути й те, що видавалися ці антології в провінційних Кременчуці й Мукачевому. Столичні видавці не виявили належної громадянської позиції, а керувалися, очевидно, тим, що такої позиції не було серед більшості читацького загалу, що не могло забезпечити таким антологіям «воєнної лірики» комерційний успіх.

Тому не дивним був повний провал у виданні таких антологій до 2022 року. Певним винятком може бути хіба що «Лабіринт із криги та вогню: Революція гідності й гібридна війна» (упор. Н. Неждана, О. Миколайчук-Низовець. Київ: Смолоскип, 2019. 432 с.), але це була «антологія актуальної драми», а не лірики. А можливо, поети вже не так гостро, емоційно сприймали перебіг війни після зменшення напруги воєнного протистояння, яке настало в результаті підписання других Мінських угод? На таку думку нашттовує те, що після повномасштабного вторгнення запит на антології воєнної лірики серед читачів, поетів і видавців суттєво зріс.

До читачів надійшли від різних упорядників і видавництв, столичних і регіональних, такі відповідні видання: «Весна озброєна: антологія воєнної лірики» (упор. М. Сидоржевський. Київ: Ліра-К, 2022. 304 с.); «Війна 2022: щоденники, есеї, поезія» (упор. В. Рафеєнко. Львів: ВСЛ, 2022. 440 с.); «Воєнний стан: антологія» (Чернівці: Meridian Czernowitz, 2022. 440 с.); «Поміж сирен: нові вірші

війни» (упор. О. Сливинський. Харків: Віват, 2023. 496 с.). Не потрапила до «Списку українських антологій XXI століття» чи не остання за часом публікації «“Вічність трива цей день...”: художні хроніки війни» [1], віддрукована в кінці 2023 року.

Кожна із зазначених антологій залуговує на окрему розмову, тому лише коротко проведемо порівняльний аналіз із хорватською антологією «У цей страшний час» останньої зі згаданих українських, точніше – тієї частини її, в якій подаються ліричні твори та їх інтерпретація. Всього в антологію потрапили понад 150 творів тридцяти двох поетів, тобто авторів менше, ніж у хорватській антології, зате вони репрезентовані значно розлогіше – найчастіше по п'ять текстів кожного з літераторів, інколи – доволі розлогіх (поема І. Зелененької «Марічко, Марічко...», до прикладу, обсягом сім сторінок).

Завжди до антологій виникають претензії щодо підбору авторів, хоча є вагомий контраргумент: це суб'єктивна справа укладачів. Однак сконстатуємо: серед 32 поетів презентовані лише сім чоловіків, решта – жінки. Можливо, укладач(и) керувалися художнім рівнем поезій, не озираючись на гендерний чинник. Зішлемося, проте, на саму антологію. Н. Левченко слушно зазначає те, що суголосне для всієї української спільноти: «Жінки приймають свій сакральний біль». Але в тій самій поезії вона двічі виголошує сакраментальне «У війни обличчя не жіноче», починаючи цією фразою безіменний твір [1, с. 156].

Хорватська антологія значно «маскулінніша». Можливо, українська збірка творів відображає значний поступ, який відбувся в гендерних ролях у суспільній

свідомості, зокрема й у мистецтві. А ще правдоподібніше те, що укладачі зробили ставку на митців із тилу, а інколи – й із далекого тилу, з-за кордону, бо лише двоє поетів із української антології – безпосередні учасники воєнних дій. Мабуть, у цьому сенсі лірична частина «художніх хронік війни» значно втратила у спектрі мотивів, слабко презентувавши бачення війни, організації відсічі ворогові з точки зору вояків, не розкривши належно їхні емоції, переживання, спонуки до готовності віддати здоров'я й життя на війні.

Натомість твори тих, хто роками живе за океаном чи втекли від жахів війни, а потім «забули» повернутися в нічим не загрожене рідне місто, видаються «холодними», безсторонніми рефлексіями з намаганням через античне минуле виокремити вічні причини безперервних в історії воєн, жорстокості в цих війнах. Або ж фіксацією того, як я страждаю від ран рідного міста й України далеко від них, у мирному закордонні, де власні страждання важать набагато більше, ніж «рани», які опиняються десь далеко на маргінесі. Видається, що в значній частині поезій зосередженість на особистих, можливо, навіть – егоїстичних, переживаннях, емоціях переважає над співпереживанням із тими, хто втратив значно більше, часто – безповоротно, хто страждає значно більше. Певно, й така лірика має бути й презентуватися, зокрема і в антологіях. Хоча не так широко.

Проте антологія «Вічність трива цей день...» дає таки доволі широкий спектр мотивів, образів, емоцій, почуттів, які проймають українську спільноту в усьому її різноманітті та відповідно знаходять відображення у віршах. Не випадковою

є назва одного з підрозділів передмови Тараса Голованя – «Поезія як голос спільноти»; аналізуючи поезію Олени Герасим'юк, автор передмови зазначає, що поетка зуміла «бути голосом спільноти – українців, які гинуть у боротьбі з державою-агресором» [2, с. 13]. Переважна більшість творів у антології заслуговує на високу оцінку, є й голосом спільноти, й важливим документом доби, злочинів агресора, і щирим, глибоким, індивідуальним переживанням жахів воєнного повсякдення. Особливо це стосується творів Т. Гавриліва, Н. Гаврилюк, М. Жайворона, І. Зелененької, Ю. Коваліва, Г. Крук, Д. Лазуткіна та ін.

Але ще раз висловлюємо думку, що, зібрані разом в антологію, ці поезії не дають належної презентації сучасної української воєнної лірики. На цю думку найбільше наштовхувала вже згадана передмова Т. Голованя, де для виголошення цілком слухних тверджень, тез, висновків він постійно наводить відповідні приклади з поетичних творів. Проблема в тому, що в переважній більшості це твори, які не потрапили до антології, й авторів, які не представлені в «художніх хроніках війни». Можна би припускати, що хотіли ввести до обігу твори тих цікавих авторів, які не розтиражовані в інших виданнях, є, можливо, не менш знаковими. Тоді чим пояснити введення до антології поезій «маститих» С. Жадана, Д. Лазуткіна, О. Луцишиної?

Ще одне запитання: можливо, нам бракує вагомих поетів-комбатантів, чия творчість заслуговує на увагу не лише з пошани до їхніх бойових звитяг, а й через високий естетичний рівень? Так, досить згадати Бориса Гуменюка, Ярину Чорногуз, Гліба Бабича, Юрія Руфа, Олексу Бика, Максима Кривцова, Мальву

Кржанівську, Павла Вишебабу, Юлію Івченко та багатьох інших. І. Зелененька наводить прізвища понад 30 поетів – комбатантів, волонтерів, парамедиків [3], і це далеко не вичерпний перелік. Та й Т. Головань часто цитує вже згадуваних О. Герасим'юк, Б. Гуменюка, І. Астапенка... Можливо, неувага до поетів-комбатантів у антології призвела не лише до відсутності їх, головних дійових осіб українського сучасного буття, погляду на війну, а й до перебування на маргінесі мотивів жертвності, подвигу, шани до загиблих і живих героїв, що впадає у вічі на тлі хорватської антології.

Натомість є в українській антології й ті мотиви, які відсутні в хорватській. Це закономірно, бо, попри велику кількість аналогій, дві війни, стан спільнот та їх відтворення в поезії не можуть бути однаковими, вирізняються неповторністю. Йдеться про ставлення до ворога, про русійну емоцію в його оцінці та в рішучості й непримиренності протистояння агресорові. Є. Стеблівський і О. Михед називають це почуття люттю. У передмові Т. Голованя воно частково опинилося під окресленням емоції-лайки. Саме щирою, неперекорною люттю пройнятий значний масив текстів української антології.

Висновки. Наша визвольна війна за незалежність і збереження нації, її виживання є неповторною, не має аналога у світовій історії. Попри те, як уже йшлося, вона має чимало спільного з визвольною війною Хорватії проти сербів-агресорів. Так само вкотре констатуємо велику спорідненість у відтворенні цих воєн у хорватській і українській ліриці, що дає підстави сприймати хорватські вірші як цілком актуальні для зображення, характеристики війни росії проти

України, злочинної сутності агресорів – учорашніх метрополій, формування стійких патріотичних переконань, здатності виступити збройно проти ворога, незважаючи на загрози власному життю.

Антологія хорватської воєнної лірики «У цей страшний час» була віддрукована в українському перекладі в 1996 році. Минуло понад чверть століття, але порівняння з українськими антологіями переконує, що книга хорватських поетів і досі залишається надзвичайно актуальною для української спільноти періоду протистояння російській воєнній агресії. Емоції, відчуття, переживання, сподівання українців, їх віра в перемогу, як і в багатьох творах українських поетів, відтворюються в хорватській антології «У цей страшний час». Понад те, можемо зазначити, що хорватські автори звертають увагу на окремі мотиви, образи, їх нюанси, які з якихось причин не знайшли відображення в українській ліриці чи не потрапили в поле уваги укладачів українських антологій воєнної поезії, що зумовлює потребу реактуалізації антології «У цей страшний час» в сучасному українському читацькому й дослідницькому середовищах.

ЛІТЕРАТУРА

1. «Вічність трива цей день...»: художні хроніки війни / за ред. М. Жулинського; упоряд.: Н. Торкут, О. Поліщук, Т. Головань, Н. Герасименко, А. Матюшенко. Тернопіль: Джура, 2023. 444 с.
2. Головань Т. Поезія. «Вічність трива цей день...»: художні хроніки війни. Тернопіль: Джура, 2023. С. 10–39.
3. Зелененька І. Поезія комбатантів: невтраченість поколінь. *Слово Просвіти*. 2024. № 15 (18–24 квітня). С. 10–11.
4. Коли літери переселяються на твоє обличчя: антологія сучасної хорватської поезії / упор. Сильвестр Врлич, Наташа Веїнович;

перекладачі: Л. Васильєва, М. Климець, І. Лучук, А. Татаренко, Н. Хороз, Н. Чорніта. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. 152 с.

5. Санадер І., Стамач А. *Передмова. У цей страшний час: антологія хорватської воєнної лірики*. Київ: Молодь, 1996. С. 6–7.

6. Санадер І., Стамач А. *У цей страшний час: антологія хорватської воєнної лірики / упоряд. В. Женченка; переклад Л. Горлача, В. Женченка, Л. Талалая*. Київ: Молодь, 1996. 128 с.

7. Список українських антологій XXI століття. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Список_українських_антологій_XXI_століття

8. Трубай В. Ніхто не знає, що вчинить жінка, змивши макіяж... / Ісаченко Л. *Гонитва на виживання: роман*. Львів: Априорі, 2023. С. 177–181.

9. Хорватська література. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Хорватська_література

10. Час, який нам залишається: поезії / Діана Буразер; пер. з хорват. Віктора Мельника. Луцьк: ПВД «Твердиня», 2015. 52 с.

REFERENCES

1. ZHULYNSKYI, M., ed., TORKUT, N., POLISHCHUK, O., comp., et al. (2023). *"This Day Lasts for Eternity...": Artistic Chronicles of the War*. Ternopil: Dzhura, 444 p. [in Ukr.]

2. HOLOVAN, T. (2023). Poetry. *"This Day*

Lasts for Eternity...": Artistic Chronicles of the War. Ternopil: Dzhura, pp. 10–39. [in Ukr.]

3. ZELENENKA, I. (2024). Poetry of Combatants: the Unlost of Generations. *Slovo Prosvity*, № 15 (April 18–24), pp. 10–11. [in Ukr.]

4. VRLYCH, S., VEINOVYCH, N., comp. (2008). *When the Letters Move to Your Face: An Anthology of Contemporary Croatian Poetry*. Lviv, Press Center of Ivan Franko LNU, 152 p. [in Ukr.]

5. SANADER, I., STAMACH, A. (1996). Preface. *In this Terrible Time: Anthology of Croathian War Lyrics*. Kyiv, Molod, pp. 6–7. [in Ukr.]

6. SANADER, I., STAMACH, A. (1996). *In this Terrible Time: Anthology of Croathian War Lyrics*. Kyiv, Molod, 128 p. [in Ukr.]

7. *List of Ukrainian Anthologies of the XXI Century*. [online] Available at: https://uk.wikipedia.org/wiki/Список_українських_антологій_XXI_століття [in Ukr.]

8. TRUBAI, V. (2023). No One Knows what a Woman Will Do if she Washes off her Makeup... In: Isachenko, L. *Chase for Survival: A Novel*. Lviv, Apriori, pp. 177–181. [in Ukr.]

9. *Croatian Literature*. [online] Available at: https://uk.wikipedia.org/wiki/Хорватська_література [in Ukr.]

10. BURAZER, D. (2015) *The Time We Have Left: A Poetry*. Lutsk, Publishing House "Tverdynia", 52 p. [in Ukr.]

УДК 370 (477)

DOI: 10.17721/2413-7065.2(91).2024.308588

КОНЦЕПТ УКРАЇНОЗНАВЧИХ КОНКУРСІВ У ФОРМУВАННІ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ У ГАЛУЗІ ОСВІТИ

Юліана ШИНКАРИК*orcid.org/0000-0002-1629-5910**науковий співробітник відділу української філології НДІУ***Наталія БЕЗСМЕРТНА***orcid.org/0000-0001-8853-1110**науковий співробітник відділу української філології НДІУ*

Анотація. У статті проаналізовано конкурсні роботи учнів Міжнародного щорічного літературно-мистецького конкурсу есе серед учнів 1–4, 5–8 та 9–11 класів на теми: «Воїн ЗСУ. Хто він?», «Образ сучасного українського воїна» (далі – Конкурс). Досліджено нормативно-правову базу, що стала підґрунтям для проведення Конкурсу, та джерельну основу. Зазначено головні завдання Конкурсу та організаційний склад журі. Здійснено системний аналіз кількісних і якісних показників конкурсних есеїв на теми: «Воїн ЗСУ. Хто він?», «Образ сучасного українського воїна». Оцінено творчі роботи конкурсантів і визначено переможців. Здійснено українознавчий аналіз найкращих учнівських робіт учасників Конкурсу. Показано, що тексти конкурсних робіт написані українською мовою, що свідчить про ефективну державну мовну політику на сучасному етапі. Виявлено, що учнівська молодь глибоко переосмислила тему «Воїни ЗСУ», розмірковує над образами сучасних захисників та захисниць України, прихильними їм рисами, поведінковими характеристиками, якими наділені справжні борці за незалежність Української держави. Доведено, що змістове наповнення конкурсних есеїв сприяє формуванню патріотичної свідомості та національної ідентичності громадян України. Наголошено, що, висвітлюючи образи воїнів ЗСУ та загалом героїв України у конкурсних роботах, учні доводять їх значущість та впливовість для зростаючого покоління, акцентуючи на тому, що бути захисником територіальної цілісності нашої держави – почесно. Визначено, що українознавча складова є основою конкурсних робіт. З'ясовано, що патріотична складова Конкурсу сприяє якісному національно-патріотичному вихованню української молоді.

Ключові слова: Україна; українці; українознавство; Міжнародний щорічний літературно-мистецький конкурс; національна україномовна освіта; державна мовна політика; українська мова; патріотизм; воїн ЗСУ; російсько-українська війна.

THE CONCEPT OF UKRAINIAN STUDIES COMPETITIONS IN THE FORMATION AND IMPLEMENTATION OF THE STATE LANGUAGE POLICY OF UKRAINE IN THE FIELD OF EDUCATION

Yuliana SHYNKARYK*research fellow of the Ukrainian Philology Department of RIUS***Nataliia BEZSMERTNA***research fellow of the Ukrainian Philology Department of RIUS*

© Шинкарик Ю., Безсмертна Н.

Annotation. The article analyzes the competition works of pupils of the International Annual Literary and Artistic Essay Contest for Schoolchildren of 1-4, 5-8, and 9-11 Grades: «Warrior of the AFU. Who is he?», «The Image of a Modern Ukrainian Warrior» (further - the Competition). The regulatory and legal framework, which became the basis for holding the Competition, its source base were studied. The main tasks of the Competition and its organizational composition of the jury are specified. A system analysis of quantitative and qualitative indicators of competitive essays on the topics: "Warrior of the Armed Forces. Who is he?", "The image of a Modern Ukrainian Warrior". The creative works of the contestants were evaluated and the winners were determined. The Ukrainian studies analysis of the best student works of the Contest participants was carried out. It is shown that the texts of the competitive works are written in the state language, which indicates a high-quality state language policy at the current stage. It was revealed that the student youth deeply reconsidered the theme "Soldiers of the Armed Forces", reflect on the image of modern defenders of Ukraine, their inherent traits, behavioral characteristics, which the true fighters for the independence of the Ukrainian state are endowed with. It is proved that the content of competitive essays contributes to the formation of patriotic consciousness and national identity of Ukrainian citizens. It is emphasized that by analyzing and highlighting the images of the soldiers of the Armed Forces of Ukraine and heroes of Ukraine in general in the competition works, the students prove their significance for the growing generation and the influence of the heroes of Ukraine, emphasizing that it is honorable to be a defender of the territorial integrity of our state. It was determined that the Ukrainian national idea is the basis of competitive works. It has been found that the patriotic component of the Competition contributes to the qualitative national and patriotic education of Ukrainian youth.

Key words: Ukraine; Ukrainians; Ukrainian studies; International annual literary and artistic competition; national Ukrainian-language education; state language policy; Ukrainian language; patriotism; soldier of the Armed Forces; Russian-Ukrainian war

Постановка проблеми. Повномасштабна російсько-українська війна, яка розпочалася з вторгнення збройних сил російської федерації 24 лютого 2022 р. (загалом вона триває вже понад десять років), стала величезною трагедією для України та її громадян. Найбільше страждає молоде покоління, свідомість якого в стані формування. Діти перебувають в умовах збройної агресії та зазнають психологічних і фізичних травм. Зростаюче покоління, яке проживає на тимчасово окупованих територіях (далі – ТОТ) з 2014 р., позбавлене щасливого дитинства, перебуваючи у постійній тривозі за власне життя та життя своїх близьких. Найбільше українські діти потребують безпеки та підтримки з боку батьків, учителів та держави загалом.

За інформацією Офісу Генерального

прокурора, на ранок 22 червня 2022 р. «більше ніж 916 дітей постраждали в Україні внаслідок повномасштабної збройної агресії російської федерації. За офіційною інформацією ювенальних прокурорів, 324 дитини загинуло та понад 592 поранено». Найбільше дітей постраждало у Донецькій області – 307, Харківській – 175, Київській – 116, Чернігівській – 68, Луганській – 54, Херсонській – 52, Миколаївській – 48, Запорізькій – 30, Сумській – 17 [27].

Під загрозою перебуває освітнє середовище не лише ТОТ, а й усієї території України у зв'язку з постійними обстрілами з боку країни-агресора. Учнівська молодь внаслідок російської агресії перебуває постійно в тривожних станах та передчутті загрози. Тимчасове переміщення в Україні та за її межі, розлука

з родичами та друзями неабияк вплинули на свідомість зростаючого покоління українців. Значна кількість із них не мала доступу до освітніх послуг, які надаються в Україні. Через повномасштабну російсько-українську війну не мають доступу до освіти внаслідок зруйнованої інфраструктури «близько 30% учнів/учениць, з-поміж регіонів – найбільше на Півдні – 40%. З урахуванням типу населеного пункту більше учнів/учениць мають доступ до навчання у містах, ніж у селах. Особливо ці відмінності проявляються серед учнів/учениць із числа соціально вразливих категорій: у містах 68% вчителів вважають, що всі учні/учениці з малозабезпечених сімей мають доступ до освіти, у селах – 54%, із багатодітних сімей — 76% та 64% відповідно, з числа ВПО – 86% та 80% відповідно», – йдеться у дослідженні, проведеному у грудні 2022 – січні 2023 рр. Державною службою якості освіти України за підтримки проекту «Супровід урядових реформ в Україні» (SURGe) [7].

Учнівській молоді на сучасному етапі найбільше потрібні безпека, здоров'я, як психічне, так і моральне, якісна освіта та національно-патріотичне виховання. Довгі години в укриттях ускладнюють виховний та навчальний процес, що деформує їхню уяву, світосприйняття.

Хочемо наголосити, що освіта, яка в умовах воєнного стану має вагоме значення, стає вирішальним чинником у формуванні особистості. Адже саме учнівська молодь у подальшому стане творцем свого майбутнього та майбутнього Української держави.

З цією метою вченими-українознавцями було започатковано Міжнародний щорічний літературно-мистецький конкурс есе серед учнів 1–4, 5–8 та 9–11

класів на теми: «Воїн ЗСУ. Хто він?», «Образ сучасного українського воїна», що мав залучити якнайбільшу кількість учнів, які проживають в Україні та за її межами. Наш Конкурс є свідченням того, що діти мають право жити, навчатися, розвиватися в безпечному середовищі.

Актуальність дослідження полягає у тому, що в час російсько-української війни ще більш пріоритетними стали національно-патріотичне виховання, складовою якого є військово-патріотичне, зорієнтоване на формування у зростаючого покоління готовності захищати Батьківщину; утвердження мовної стійкості учнів; посилення українізації учнівської молоді, яка проживає в Україні, на тимчасово окупованих територіях, а також за кордоном.

Аналіз джерел, останніх досліджень і публікацій. Варто наголосити, що Міжнародний літературно-мистецький конкурс есе серед учнів 1–4, 5–8 та 9–11 класів на теми: «Воїн ЗСУ. Хто він?», «Образ сучасного українського воїна», який мав дві номінації (есе і малюнки), відбувся вперше, разом з тим варто відзначити, що конкурси серед учнівської молоді, студентів, вчителів України та українських діаспорян проводяться в НДІУ з 2003 р.

Актуальні питання започаткування та проведення українознавчих конкурсів, зокрема всеукраїнських та міжнародних (які зі статусу всеукраїнських конкурсів з українознавства (2003) виросли до міжнародних (2007) [23, с. 195]), з часу створення НДІУ досліджувалися українськими вченими. Теоретичні, методологічні, концептуальні й практичні аспекти підготовки, проведення та підбиття підсумків українознавчих

конкурсів осмислювалися у напрацюваннях таких вчених-українознавців: Кононенко П., Кононенко Т. «Українознавство XXI століття: проблеми методології і шляхи їх розв'язання» (2008), Касян Л., Пасемко І. «Хроніка проведення II МКУ» (2008), Касян Л. «Підсумки II Міжнародного конкурсу з українознавства» (2008), Кононенко П. «Учнівська молодь – майбутнє Української держави» (2009), Фігурний Ю. «Міжнародні конкурси з українознавства як один із важливих етапів впровадження українознавства у вітчизняний освітянський парадигмальний простір та його поступальний розвиток у контексті етнонаціонального державотворчого процесу» (2009), Істоміна Н. «Формування дослідницьких умінь учнів загальноосвітніх навчальних закладів (з досвіду проведення Міжнародних конкурсів українознавства НДІУ МОН України)» (2009). Проте це питання залишається актуальним й потребує фахових українознавчих досліджень.

Підсумовуючи результати Міжнародного конкурсу з українознавства (2007), заступник голови оргкомітету Міжнародного конкурсу з українознавства, науковий співробітник відділу філософії та освітніх технологій НДІУ Н. Істоміна зазначила, що до розгляду конкурсної комісії надійшло 365 науково-дослідних робіт з 22 областей України, м. Києва та Молдови [12].

Аналізуючи результати Міжнародного конкурсу з українознавства (2008), науковий співробітник відділу національної культури НДІУ Л. Касян зазначила, що на конкурс надійшло 397 (деякі проекти виконувались кількома авторами) учнівських робіт з України і зарубіжжя [13].

Осмислюючи здобутки III Міжнародного конкурсу учнівських робіт, завідувач відділу української етнології НДІУ Ю. Фігурний наголошує, що у 2009 р. на Конкурс було подано 275 науково-дослідних робіт з усіх (24) регіонів Української держави, а також з Білорусі, Болгарії, Казахстану, Молдови, Придністров'я [26, с. 95].

Нами простежено, що географія Конкурсу з кожним роком розширювалася, а кількість учасників – зростала. Л. Касян, науковий співробітник відділу національної культури НДІУ, наголошує, що на Конкурс, який відбувся у 2010 р., було подано 358 науково-дослідних робіт з усіх (24) областей України, Автономної Республіки Крим, міст Києва, Сімферополя [14].

Підсумовуючи результати Конкурсу, завідувачка відділу освітніх технологій ННДІУВІ О. Фесік зазначила, що у 2011 р. була подана безпрецедентна кількість учнівських науково-дослідних робіт – 594. Учасниками стали учні з усіх областей Української держави, Автономної Республіки Крим (7), міст Києва (23) та Сімферополя (4), Придніпровської Молдавської Республіки (10), Республіки Башкортостан (росія) (3) [25].

З кожним роком Конкурс набував популярності серед українських учнів, саме тому О. Фесік наголосила, що порівняно з попередніми конкурсами Міжнародний конкурс з українознавства для учнів 8–11 класів (2012) став найбільш масовим за кількістю поданих науково-дослідних робіт (НДР). На I етап Конкурсу було подано 814 учнівських НДР з усіх областей України [24].

О. Фесік, аналізуючи підсумки VII Міжнародного конкурсу з українознавства для учнів 8–11 класів ЗНЗ, який

відбувся у 2013 р., відзначила, що на конкурс було подано 679 учнівських НДР з 24 областей України, міста Києва, Автономної Республіки Крим та Придністровської Молдавської Республіки [23].

Старший науковий співробітник відділу освітніх технологій та популяризації українознавства НДІУ С. Бойко, підсумовуючи результати ювілейного X Міжнародного учнівського конкурсу з українознавства, наголосила, що у 2017 р. до участі у першому етапі Конкурсу було подано 231 НДР з 23 областей, м. Києва, а також з Іспанії, Казахстану та Придністровської Молдавської Республіки [2, с. 170–171].

Провідний науковий співробітник відділу історичних студій НДІУ О. Газізова, проаналізувавши результати XII Міжнародного конкурсу з українознавства, зазначила, що у 2019 р. участь у Конкурсі взяли 314 учнів закладів загальної середньої освіти з усіх областей України, а також Туреччини та Республіки Молдова [4, с. 158].

У зв'язку з пандемією COVID-19 два роки поспіль Інститут українознавства МОН України змушений проводити Конкурс у заочному форматі. Загалом у 2021 р. участь у Конкурсі взяв 241 учень з 21 області України, а також з Німеччини і Молдови [3].

Підводячи підсумки Конкурсу (2022), О. Газізова зазначає, що через повномасштабне вторгнення росії на територію України 24 лютого 2022 р., запровадження воєнного стану, вимушені переміщення мільйонів українців науковці співробітники Інституту українознавства були змушені визначити переможців Конкурсу в заочному режимі. Переможцями стали 239 учнів із 20 областей України [5].

Наукові співробітники відділу освітніх технологій та популяризації українознавства НДІУ, проаналізувавши результати XVI Міжнародного учнівського конкурсу з українознавства для учнів 8–11 класів ЗНЗ, наголосили, що у 2023 р. була рекордна кількість переможців – 243 – з різних куточків України і закордоння: з 22 областей України, м. Києва та Сполученого Королівства Хартфордшир (Йорданія) [6, с. 178].

Однак особливості започаткування та проведення Міжнародного щорічного літературно-мистецького конкурсу есе серед учнів закладів загальної середньої освіти на теми «Воїн ЗСУ. Хто він?», «Образ сучасного українського воїна» ще не стали об'єктом спеціального вивчення. Тому він потребує окремого дослідження та подальшого осмислення.

Джерельною базою дослідження слугують конкурсні роботи учнів 1–11 класів закладів загальної середньої освіти, що були надіслані на Конкурс, мовні закони, які стали основою мовного законодавства та мовної політики Української держави.

Метою дослідження є аналіз творчих робіт Міжнародного щорічного літературно-мистецького конкурсу есе серед учнів закладів загальної середньої освіти, в яких розкрито проблематику на актуальні теми: «Воїн ЗСУ. Хто він?», «Образ сучасного українського воїна». Завдання дослідження: охарактеризувати історію вивчення проблеми й джерельну основу дослідження; проаналізувати нормативно-правову базу, що стала підґрунтям для проведення Конкурсу; зазначити головні завдання Конкурсу; здійснити системний аналіз кількісних і якісних показників конкурсних учнівських творчих робіт; оцінити творчі

роботи конкурсантів за віковими категоріями, а саме серед учнів 1–4, 5–8 та 9–11 класів; підвести підсумки Конкурсу; обґрунтувати висновки дослідження.

Праця реалізується в межах виконання прикладної науково-дослідної роботи, що фінансується з державного бюджету, «Особливості сучасної державної мовної політики в східних і деокупованих територіях України» і виконується в Науково-дослідному інституті українознавства МОН України (далі – НДІУ) відповідно до напрямку планової роботи відділу української філології.

Виклад основного матеріалу. Українознавство є системою наукових інтегративних знань про Україну і світове українство, що розвивається в цілісності простору й часу [16, с. 5]. Для розвитку українознавства важливе його поширення в освітньому просторі. Саме з цією метою були започатковані конкурси з українознавства. Враховуючи значення всіх перерахованих вище конкурсів, для популяризації українознавства започатковано проведення Міжнародного щорічного літературно-мистецького конкурсу есе серед учнів на теми: «Воїн ЗСУ. Хто він?», «Образ сучасного українського воїна».

В умовах неоголошеної гібридної російської агресії, яка розпочалася у лютому 2014 р., для України та українців нагальним постало питання стримування та протидії окупантам. Анексія Криму, початок бойових дій на Сході України актуалізували питання посилення патріотичного виховання, збереження національної ідентичності та зміцнення державної мовної політики тощо, оскільки всі ці чинники сприяють перемозі українців та входженню Української держави до євроатлантичних структур.

З метою дальшого розвитку в суспільстві національної свідомості, формування почуття патріотизму на засадах духовності та моральності, популяризації духовно-культурної спадщини українського народу, а також активізації взаємодії органів державної влади, органів місцевого самоврядування та громадських об'єднань у питаннях національно-патріотичного виховання» від 18 травня 2019 року № 286/2019 було оприлюднено Указ Президента України «Про Стратегію національно-патріотичного виховання» [22]. Бо саме одним із важливих засобів громадянської освіти є національно-патріотичне виховання. Також у Стратегії національно-патріотичного виховання наголошено, що «утвердження поваги до державної мови, піднесення її престижу серед громадян є важливим аспектом формування й розвитку особистості та основою національно-патріотичного виховання» [22]. Виклики, які стоять перед Україною на сучасному етапі, вимагають вдосконалення системи національно-патріотичного виховання серед учнівської молоді.

«Усвідомлюючи, що українська мова є визначальним чинником і головною ознакою ідентичності української нації, яка історично сформувалася і протягом багатьох століть безперервно проживає на власній етнічній території, становить переважну більшість населення країни і дала офіційну назву державі, а також є базовим системотворним складником української громадянської нації», Верховна Рада України 25 квітня 2019 р. ухвалила Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» [9], який набув чинності 16 липня 2019 р.

Від 17 липня 2019 р. Кабінет Міністрів

України видав розпорядження № 596-р «Про схвалення Стратегії популяризації української мови до 2030 року «Сильна мова – успішна держава». Мета цієї Стратегії – «утвердження української мови на всій території України в усіх сферах суспільного життя, яка забезпечує єднання українського суспільства та зміцнення його української ідентичності» [20]. Стратегічно важливою постає ціль володіння українською мовою населенням України та українцями, які проживають за її межами.

З початком повномасштабної війни російської федерації проти України та українців державні структури загалом та Міністерство освіти і науки України (далі – МОН) зокрема посилили заходи, спрямовані на актуалізацію національно-патріотичного виховання учнівської та студентської молоді Української держави. Керівництвом МОН України підготовлено й оприлюднено лист від 10.06.2022 № 1/6267-22 «Про деякі питання національно-патріотичного виховання в закладах освіти України», в якому наголошено на тому, що в умовах повномасштабної російсько-української війни «національно-патріотичне виховання є одним із пріоритетних напрямів діяльності держави та суспільства щодо розвитку національної свідомості на основі суспільно-державних (національних) цінностей (самобутність, воля, соборність, гідність), формування у громадян почуття патріотизму, поваги до Конституції і законів України, соціальної активності та відповідальності за доручені державні та громадські справи, готовності до виконання обов'язку із захисту незалежності та територіальної цілісності України» [15].

Для посилення української націо-

нальної та громадянської самобутності Кабінет Міністрів України (далі – КМУ) підготував та оприлюднив надзвичайно важливу Постанову № 1322 від 15.12.2023 року «Про схвалення Стратегії утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2023 – 2025 роках» [19].

Треба відзначити, що урядовці ґрунтовно і комплексно підійшли до осмислення цієї актуальної проблематики. Адже «одним із пріоритетів діяльності держави та суспільства є відповідь на виклики і загрози, які в сьогоденні умовах здійснюють реальний вплив на формування національної свідомості. Утвердження української національної та громадянської ідентичності громадян є одним із основних елементів формування здатності держави протистояти внутрішнім і зовнішнім безпековим загрозам, а отже, набуває особливого значення для сфери національної безпеки і оборони» [18].

З 1991 по 2012 р. в Українській державі діяв мовний закон «Про мови в Українській РСР» 1989 р., де у статті 25 (Мова виховання та одержання освіти) зазначено, що вільний вибір мови навчання є невід'ємним правом громадян Української РСР. Українська РСР гарантує кожній дитині право на виховання і одержання освіти національною мовою. Зокрема, у статті 27 (Мова навчання і виховання в загальноосвітніх школах) прописано, що в Українській РСР навчальна і виховна робота в загальноосвітніх школах ведеться українською мовою. У місцях компактного проживання громадян інших національностей можуть створюватись загальноосвітні

школи, навчальна і виховна робота в яких ведеться їхньою національною або іншою мовою. У випадках, передбачених у частині третій статті 3 цього Закону, можуть створюватись загальноосвітні школи, в яких навчальна і виховна робота ведеться мовою, спільно визначеною батьками школярів. У загальноосвітніх школах можуть створюватись окремі класи, в яких навчальна і виховна робота ведеться відповідно українською мовою або мовою населення іншої національності. Вивчення в усіх загальноосвітніх школах української і російської мов є обов'язковим [8].

Оскільки цей мовний закон був прийнятий у тогочасній радянській республіці, яка була складовою частиною унітарного де-факто Радянського Союзу, а не у відновленій у 1991 р. Українській державі, то цілком очевидно, що у ньому дуже обережно написано про українську мову як мову міжнаціонального спілкування, але лише у парі з російською. Тобто, на нашу думку, це було великою помилкою державної мовної політики користуватися цим мовним законом аж до 2012 р., що був прийнятий згідно з ідеологічними постулатами тоталітарної влади. Потрібно було після проголошення незалежності України у 1991 р. розробити і прийняти новий мовний закон вже у новоствореній Українській державі, де було б чітко прописано, що державною мовою Української держави є українська мова [1, с. 280].

Отже, оскільки державна мовна політика з 1991 по 2012 р. базувалася на мовному законі «Про мови в Українській РСР» 1989 р., який приймався в тоталітарну добу й з часом почав не відповідати реаліям того часу, він не сприяв повною мірою, а, навпаки, перешкоджав

українізації переважної частини центральних, східних, південних регіонів Української держави й особливо Автономної Республіки Крим. Проросійські чиновники використовували цей мовний закон для укорінення російської мови в усі сфери суспільного життя на українських територіях, що призвело до поглибленого зросійщення громадян України, особливо у тих частинах, де був вагомий вплив проросійських нарративів.

З 2012 по 2019 р. базою державної мовної політики України був Закон України «Про засади державної мовної політики» (відомий як «Закон Ківалова-Колесніченка»). У статті 20 «Мова освіти» зазначено, що вільний вибір мови навчання є невід'ємним правом громадян України, яке реалізується в рамках цього Закону, за умови обов'язкового вивчення державної мови в обсязі, достатньому для інтеграції в українське суспільство; громадянам України гарантується право отримання освіти державною мовою і регіональними мовами або мовами меншин; потреба громадян у мові навчання визначається в обов'язковому порядку за заявами про мову навчання, які подаються учнями (для неповнолітніх – батьками або особами, які їх замінюють); мова навчання у приватних навчальних закладах усіх освітніх рівнів визначається засновниками (власниками) цих закладів; в усіх загальних середніх навчальних закладах забезпечується вивчення державної мови і однієї з регіональних мов або мов меншин, а обсяг вивчення регіональних мов або мов меншин визначається місцевими радами відповідно до законодавства про освіту з урахуванням поширеності цих мов на відповідній території; у державних і

комунальних загальноосвітніх навчальних закладах вивчення предметів ведеться регіональними мовами (за винятком української мови і літератури, вивчення яких ведеться українською мовою) [10].

Цей мовний закон поширювався здебільшого в східних і південних областях України, де переважна або значна частина населення розмовляє російською мовою. Прикриваючись Європейським законом про так звані міноритарні (регіональні) мови, проросійські політики надавали російській можливість поступового реваншу, а з часом і перемоги над українською та витіснення її з усіх сфер суспільного життя. Саме тому мовний закон «Про засади державної мовної політики» 2012 р., порушуючи статтю 10 Конституції України, деформував мовне законодавство України на користь російської мови, знецінював роль і значення української мови у формуванні національної ідентичності українського народу та консолідації українського суспільства [1, с. 281].

Отже, державна мовна політика, яка з 2012 по 2019 р. базувалася на мовному законі «Про засади державної мовної політики», сприяла утвердженню російської мови у східних і південних областях України, тим самим витіснивши державну мову з усіх сфер суспільного життя Української держави, що сприяло у свою чергу активному просуванню проросійських наративів про захист так званого «російськомовного населення».

16 липня 2019 р. набув чинності мовний закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», де у статті 21 (Державна мова у сфері освіти) зазначено, що мовою освітнього процесу в закладах освіти є державна мова. У класах (групах) з

навчанням мовами національних меншин, які є офіційними мовами Європейського Союзу, гарантується право на використання мови відповідної національної меншини в освітньому процесі поряд із державною мовою. Держава гарантує кожному громадянину України право на здобуття формальної освіти на всіх рівнях... державною мовою в державних і комунальних закладах освіти. Особам, які належать до національних меншин України, гарантується право на навчання в комунальних закладах освіти для здобуття дошкільної та початкової освіти, поряд із державною мовою, мовою відповідної національної меншини України. Особам, які належать до корінних народів України, гарантується право на навчання в комунальних закладах освіти для здобуття дошкільної і загальної середньої освіти, поряд із державною мовою, мовою відповідного корінного народу України. Особам, які належать до корінних народів, національних меншин України, гарантується право на вивчення мови відповідних корінного народу чи національної меншини України в комунальних закладах загальної середньої освіти або через національні культурні товариства. Держава сприяє створенню та функціонуванню за кордоном закладів освіти, в яких навчання здійснюється державною мовою або вивчається державна мова [9].

Впровадження мовного Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» 2019 р. стало дуже важливим прогресивним кроком державної мовної політики України. Адже він закріпив за українською мовою поважний статус її поступального розвитку

у всіх сферах суспільства [1, с. 282].

Отже, державна мовна політика, яка з 2019 р. базується на Законі України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», поступово утворює законний статус української мови як державної у всіх сферах суспільного життя України, що у свою чергу сприяє консолідації й національній ідентичності українського народу та допомагає у боротьбі з російським агресором в інформаційному і гуманітарному дискурсах.

Враховуючи системну і комплексну державну політику, спрямовану на консолідацію української нації, збереження самобутності, поширення функціонування української мови у всі сфери суспільного життя та посилення національно-патріотичного виховання, директор НДІУ, доктор філософії, лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки Василь Чернець видав наказ від 29.09.2023 р. № 76 «Про проведення Міжнародного щорічного літературно-мистецького конкурсу есе серед учнів 1–4, 5–8 та 9–11 класів на теми: «Воїн ЗСУ. Хто він?», «Образ сучасного українського воїна» [17], який започаткувала Ю. Шинкарик. У межах виконання теми НДР «Особливості сучасної державної мовної політики в східних і деокупованих територіях України» науковими співробітницями відділу української філології НДІУ Ю. Шинкарик та Н. Безсмертною проведено Міжнародний щорічний літературно-мистецький конкурс есе серед учнів 1–4, 5–8 та 9–11 класів на теми: «Воїн ЗСУ. Хто він?», «Образ сучасного українського воїна». Ця ініціатива була підтримана і одностайно затверджена на засіданні вченої ради

Інституту українознавства 28 грудня 2023 р.

Варто зазначити, що символічними стали дати проведення Конкурсу, адже було розпочато прийом робіт 1 жовтня 2023 р., у День захисників і захисниць України, який відзначається щорічно відповідно до Указу Президента України від 14.10.2014 р. № 806/2014 (із змінами, внесеними згідно з Указом Президента від 28.07.2023 р. № 455/2023) [21], та завершено 6 грудня 2023 р., у День святителя Миколи Чудотворця і День Збройних сил України, який відзначається щорічно відповідно до Постанови Верховної Ради України № 3528-ХІІ від 19.10.1993 р. [18].

Міжнародний щорічний літературно-мистецький конкурс есе серед учнів 1–4, 5–8 та 9–11 класів на теми: «Воїн ЗСУ. Хто він?», «Образ сучасного українського воїна» – це відкритий українознавчий захід, що проводиться з метою формування національної ідентичності, визначення ціннісних орієнтирів учнівської молоді. Він має на меті привернути увагу українських дітей в Україні та за її межами до Збройних сил України загалом та воїнів-захисників зокрема. На сьогодні актуалізувалося завдання поширення серед школярів інформації про воїнів ЗСУ, які стоять на захисті національних інтересів, територіальної цілісності й недоторканності кордонів України. На сучасному етапі винятково важливим стало пропагування ідеї шанобливого та позитивного ставлення до Збройних сил України, які героїчно борються з російським агресором і відстоюють демократичний вибір українського народу.

Основними завданнями Конкурсу є: 1) формування активної громадянської позиції учнівської молоді;

2) усвідомлення національної ідентичності та патріотичного світогляду учнями 1–4, 5–8 та 9–11 класів; 3) виховання патріотичних почуттів та шанобливого ставлення до воїнів ЗСУ у зростаючого покоління; 4) розуміння й осмислення учнівською молоддю причетності і відповідальності за все, що відбувається в Україні; 5) посилення симпатії і вдячності тим, хто віддав життя за свободу держави і хто сьогодні виборює її на фронті; 6) виявлення і підтримка творчого та інтелектуального потенціалу серед учнів 1–4, 5–8 та 9–11 класів, які навчаються в закладах загальної середньої освіти України та за її межами.

Для організації Міжнародного щорічного літературно-мистецького конкурсу есе серед учнів 1–4, 5–8 та 9–11 класів на теми: «Воїн ЗСУ. Хто він?», «Образ сучасного українського воїна» і визначення кращих робіт було створено конкурсну комісію, яка здійснила неупереджену оцінку творчих робіт і своїм рішенням визначила переможців Конкурсу (Таблиця 2). Нагородження призерів Конкурсу відбулося в НДІУ МОН України 22 лютого 2024 р. [11].

Варто зазначити, що на Конкурс було надіслано майже 300 робіт з різних регіонів України та із-за її меж. Визначено, що призові місця отримали учасники переважно з таких регіонів України: Запоріжжя, Донеччини, Сумщини, Черкащини, Харківщини, Хмельниччини, Київщини, Дніпропетровщини, Івано-Франківщини та ін. Частина конкурсантів після повномасштабного вторгнення росії в Україну змінила своє місце проживання. До прикладу, вимушено з України виїхали: Куркчі Ірина, учениця 4 класу, яка проживала до повномасштабної агресії у смт Велика Новосілка

Волноваського району Донецької області, а після – знайшла тимчасовий прихисток у м. Закопане (Польща); Проценко Остап, учень 8 класу, який проживав у м. Бердянськ Запорізької області, а після повномасштабного вторгнення знайшов прихисток у м. Бад-Феслау (Австрія); Герасимчук Кіріл, учень 11 класу, який проживав у м. Бердянську Запорізької області, а після повномасштабної агресії знайшов тимчасовий прихисток у м. Еттельбрюк (Люксембург); Лихацька Марія, учениця 10 класу, яка проживала у м. Лохвиці Полтавської області, а після вторгнення росії в Україну знайшла прихисток у м. Хемніц (Німеччина). Серед учасників Конкурсу є такі, які стали внутрішньо переміщеними особами (ВПО): Зубко Софія, учениця 3 класу, яка проживала в м. Дніпрорудне Запорізької області, а після повномасштабної агресії знайшла прихисток у с. Крихівці Івано-Франківської області; Янат'єв Єгор, учень 4 класу, який проживав у смт Велика Новосілка Волноваського району Донецької області, а після повномасштабного вторгнення знайшов прихисток у м. Києві; Галушка Артем, учень 3 класу, який проживав у м. Енергодарі, а після повномасштабної агресії знайшов прихисток у м. Івано-Франківську; Носатий Георгій, учень 3 класу, проживав у смт Велика Новосілка Волноваського району Донецької області, а після повномасштабного вторгнення знайшов прихисток у м. Запоріжжі; Панченко Денис, учень 4 класу, проживав у смт Велика Новосілка Волноваського району Донецької області, а після повномасштабної агресії знайшов прихисток у м. Кам'янське Дніпропетровської області. Конкурсною комісією та організаційним комітетом було опрацьовано 300 учнівських есеїв.

18 січня 2024 р. завершився проміжний етап оцінювання конкурсних робіт та підбиття результатів Конкурсу. Усі учнівські праці присвячені Збройним силам України (далі – ЗСУ). На сьогодні актуалізувалося завдання поширення серед учнівської молоді інформації про українських воїнів, які стоять на захисті національних інтересів, територіальної цілісності та недоторканності кордонів України. Винятково важливим на сучасному етапі є пропагування ідеї шанобливого ставлення до воїнів ЗСУ,

які героїчно борються з російським агресором, у творчих роботах конкурсантів.

Для визначення переможців організаційний комітет Конкурсу прийняв рішення провести оцінювання творчих робіт учнів за класами 1–4 (початкова школа), 5–8 (середня школа) та 9–11 класи (старша школа), підсумки якого було оформлено протоколом журі Конкурсу.

У групі 1–4 класи оцінено 65 есеїв; у групі 5–8 класи – 140 творчих робіт; у групі 9–11 класи – 95 есеїв учнівської молоді.

Таблиця 1

РЕГІОНАЛЬНА ТАБЛИЦЯ ПРИЗЕРІВ КОНКУРСУ
(за кількістю поданих робіт)

№	Область (країна)	Кількість робіт призерів (%)
1.	Вінницька	6 (3,66)
2.	Волинська	9 (5,49)
3.	Дніпропетровська	10 (6,10)
4.	Донецька	15 (9,15)
5.	Житомирська	3 (1,83)
6.	Запорізька	16 (9,76)
7.	Івано-Франківська	10 (6,10)
8.	Київ	4 (2,44)
9.	Київська	10 (6,10)
10.	Кіровоградська	5 (3,05)
11.	Львівська	6 (3,66)
12.	Одеська	2 (1,22)
13.	Полтавська	3 (1,83)
14.	Рівненська	5 (3,05)
15.	Сумська	11(6,71)
16.	Тернопільська	6 (3,66)
17.	Харківська	11 (6,71)
18.	Хмельницька	10 (6,10)
19.	Черкаська	11 (6,71)
20.	Чернівецька	5 (3,05)

21.	Чернігівська	7 (4,27)
Всього робіт переможців:		165 1–4 класи – 32 5–8 класи – 73 9–11 класи – 60

Слід зазначити, що серед призерів немає представників Миколаївщини, а також Луганщини та Автономної Республіки Крим, які є тимчасово окупованими територіями.

Найбільшу увагу конкурсної комісії та організаційного комітету привернули такі творчі роботи призерів Конкурсу.

У своїй творчій роботі **Гузенко Максим, учень 4 класу, 1 місце (60 б.)**, описує воїнів ЗСУ, які з 2014 р. стоять на захисті країни разом із його батьком, який «ще з 2014 року став на захист Батьківщини і по сьогоднішній день служить у лавах ЗСУ. Я щиро вірю, що зовсім скоро він повернеться додому з Перемогою». Учень розмірковує над тим, «хто такий воїн ЗСУ?», для учасника Конкурсу це «цікаве та водночас непросто запитання». Максим вважає, що «воїн ЗСУ – це хоробрий, сміливий, мужній та наполегливий лицар, який завжди готовий захищати свою родину та свою неньку-Україну. Але нас захищають не лише відважні воїни-чоловіки, а й сильні духом, безстрашні воїни-жінки, які теж виконують різні нелегкі задачі. Вони живуть у дуже непростих умовах, в брудних окопах, у яких влітку – спекотно, а взимку – дуже холодно. А також їм дошкуляють настирливі миші та пацюки. Нашим захисникам дуже нелегко, бо вони на власні очі бачать, як гинуть їхні друзі, побратими. Цей біль від втрати залишиться з ними на усе життя, тому у них такі сумні очі, але, стиснувши кулаки, вони кажуть:

«Помстимося за кожного». Військові майже не бачаться зі своїми рідними, які теж дуже сумують та з нетерпінням чекають їх удома». У конкурсній роботі постає ряд запитань: «Чому вони мусять там бути? Про що мріють наші мужні військові?», на які Максим зумів дати відповіді: «Тому що підступний ворог напав на нашу чудову країну і звичайні люди стали на захист своєї Батьківщини; назавжди вигнати підлого ворога з нашої країни і живими повернутися додому з Перемогою!». Маємо надію, що його «бажання обов'язково здійсниться, бо це мрія кожного українця». Гасло учня «Любі дорослі, зупиніть цю жорстоку війну! Щоб найзаповітніша мрія усіх українців якнайшвидше здійснилась!» є лейтмотивом усіх творчих робіт Конкурсу.

У роботі під назвою «Мій тато – захисник!» **Келеберда Ростислав, учень 4 класу, 1 місце (60 б.)**, пише, що він «народився тоді, коли в Україні почалася війна. Тож мені, як і багатьом українцям, відоме це страшне слово. Адже вона мене, зовсім маленького, змусила залишити своє мальовниче село, рідну домівку, школу, друзів і втікати з мамою у невідомість. Тато, звісно, залишився там. Так ми оселилися і проживаємо у чудовому селі на Яворівщині – рідинному гнізді митрополита Андрея Шептицького. Саме тоді, з початком війни, з'явився образ українського воїна-захисника. Хто він? На перший погляд – це звичайна

людина, яка носить форму ЗСУ. Але скільки надзвичайно важливих якостей уособлює він! Мужність, патріотизм, рішучість, готовність віддати своє життя за Україну, за її свободу. Прикладом для сучасного воїна-захисника були запорізькі козаки – вільні, відважні люди, які боронили свій край від ворогів у далекому минулому. А взірцем сучасного українського воїна-захисника для мене є мій тато, яким я дуже горджуся. Він сильний, добрий, хоробрий, відповідальний, приклад для наслідування. Тато зі своїми побратимами боронить Україну від російського агресора. Дбає, щоб я з молодшими братиками спокійно спав, ходив до школи, здобував знання». Учень мріє про «щасливе дитинство та мирне небо над головою». Ростислав зазначає, що коли у нього «з'являється можливість поспілкуватися з батьком, я завжди кажу йому: «Бережи себе, татку! Ти потрібен нам живий». Я дякую Богу та ЗСУ за кожен прожитий день. Молюся за татуса та всіх воїнів-захисників. Вірю в перемогу України та її майбутнє».

Циганкова Софія, учениця 1 класу, 2 місце (59 б.), у своїй творчій роботі воїнів ЗСУ вважає янголами-охоронцями, які «боронять неньку-Україну, щоб ми могли ходити до школи, здобувати знання, милуватися рідною природою, жити на своїй землі...». Дівчинка кожному з них: «Дякую нашим незламним захисникам за те, що ми прокидаємось кожного ранку, ідемо до школи, навчаємось, радіємо сонечку, спілкуванню з друзями... Хоча і лунають тривоги, але ми знаємо, що наше Українське небо у надійних руках. Низький уклін до землі тобі, Український солдате! Нехай всі Янголи неба охороняють Вас, наші рідні Захисники! Слава Україні! Героям слава!

Слава ЗСУ! Слава ППО!».

Саакян Іван, учень 3 класу, 2 місце (58 б.), описує ранок, коли почалося повномасштабне вторгнення росії: «Ранок був справжнім дивом: співали пташки, вивірка стрибала по воротях з горішком у лапках, кіт вмивався на порозі. Я збирався трохи погуляти з мамою, аж раптом невідомий звук долинув до нас. Дорослі стривожилися, а після телефонної розмови з тіткою Каринкою – хутко спустили нас з братом у льох. Так я дізнався про страшне слово – війна». Його знайомі пішли на фронт, серед яких його «перша вчителька – Валентина Михайлівна. Тендітна жіночка з короткою зачіскою, невеликого зросту і з сильним поглядом. Вона стала взірцем справжнього воїна не лише для мене, а й для усіх своїх учнів. Спочатку Валентина Михайлівна готувала їжу військовим, а потім перейшла до лав медичного штабу. Зараз вона лейтенант медичної служби і стоїть на сторожі життя наших воїнів». Учень прагне, аби все було так, як раніше: «знову сісти за парту, вивчати цікаві теми і чути спокійний голос свого улюбленого вчителя. Як на мене, Валентина Михайлівна дає величній приклад сили, мужності, витривалості для всіх нас».

Балахтар Анастасія, учениця 7 класу, 1 місце (60 б.), присвятила свою творчу роботу татові: «Мое життя, ніби безмежна казка. Гадаєш у своїх думках, що буде з тобою завтра, через рік, два роки, п'ять років... Лише один єдиний Бог знає, яка твоя доля. Думаєш і молиш його дочекатися того дня, коли приїде мій Тато. Щодня, заливаючи очі сльозами, охоплюють спогади...». Учениця у своєму есе описує перший день війни: «Вранці, у четвер, 24 лютого 2022 року, я, нічого не знаючи, збиралась до школи.

За звичкою Тато увімкнув телевізор, щоби прослухати ранкові новини, бо ситуація в країні уже була напруженою. Ніколи не забуду обличчя моїх батьків, коли вони почули звернення президента: «Ми вводимо воєнний стан по всій території України...». Тато сказав: «Усе... Війна...». Повістка йому прийшла незадовго до повномасштабного вторгнення... Мої почуття тоді не передати словами... Почувся сильний гуркіт. Мама сказала, що то грім, але я не повірила. Ми весь час слухали новини. Страх охоплював нас все більше. Тато повернувся додому за речами. Ми вже знали, що йому складати в «військовий рюкзак», адже з 2014 по 2017 рік він воював на сході України. Тремтячими руками мама намагалась складати теплі речі і все необхідне. Вранці Тато поїхав... Ще більший страх з'явився, коли «заревіла» повітряна тривога, коли ми серед ночі спускались в холодний, сирий підвал... Радість приносили лише дзвінки від Тата: «Все добре. Я живий!». Учениця словами передає свої переживання за батька, який «у квітні, після травми спини, повернувся додому, на лікування. Підлікувавшись, Татко знову повернувся на фронт... 27 листопада у мене День народження. У серці одна заповітна мрія, щоб Тато приїхав на свято. І ця мрія здійснилась. Його відпустили на десять днів додому. Серце переповнює радість та щастя. Знаю, що це ненадовго. Скоро він поїде знову...».

У творчих роботах учнів, чії батьки чи родичі на фронті, звучить фраза: «Ми його неодмінно дочекаємось...».

Конкурсна робота у формі листа під назвою «Лист від доньки воїна ЗСУ...» **Яни Хамелко, учениці 7 класу, 1 місце (60 б.)**, присвячена

батькові, який загинув під Бахмутом:

«Привіт! Татусю, я тебе так люблю. Знаєш, ми з мамою намалювали для тебе малюнок, де ти супергерой. До речі, ми його тобі теж поклали у лист. Я так сподіваюсь, що ти прийдеш. Коли я іду спати, то все думаю про тебе і уявляю тебе. Де ти сильний, мужній, мій дорогий герою. Мама казала, що ти і мій старший брат – справжні герої, бо ви захищаєте нас. Думаю, ти не забув про мій день народження, цей день уже завтра. А я у тебе уже така велика, мені буде 8. Сподіваюся, що тебе відпустять і ти завтра прийдеш з братом. Мама показувала твоє фото, але ти чомусь був з бинтом на руці. Але це нічого, бо ти у нас мужній і скоро ви-здоровієш. Тату, не знаю чому, але мама, коли дивиться на твоє фото, вона плаче. Чому так? Але я думаю, що це сльози радості, тому я коли бачу, що вона плаче, то міцно обіймаю і кажу, що ти найкращий. А ще хотіла тебе спитати: «Чому ти не відповідаєш мені уже третій день? Татусю, але я не засмучуюсь, бо знаю, що у тебе багато роботи...». Декілька днів потому: «Тату, татусю, я не знаю, але чому всі у чорному? Чому всі плачуть? Будь ласка, скажи, що трапилось?».

В есе «Мій тато – воїн ЗСУ» **Шевчук Ніколь, учениця 6 класу, 1 місце (60 б.)**, пише про батька та найщасливіші моменти свого життя, проведені з ним: «Добрі зелені очі, темне волосся, спортивна статура й лагідна усмішка. Таким щодня постає в моїх спогадах тато... Він часто усміхався. Увечері, повернувшись із роботи, брав мене й братика на руки та розпитував про проведений день». Їхнє щасливе дитинство змінилося 24 лютого 2022 року: «Усе закреслено одним страшним словом «війна». Тато Шевчук Ніколь став воїном Збройних

сил України: «Він пішов добровольцем, не шукаючи жодних причин для відмови. Тепер захищає нас і таких самих дітей, усіх українських людей. А розлука, яку переживаємо разом із мамою та братиком, здається вічністю. Тато любить робити подарунки на дні народження, Різдво, Новий рік... Яким же сюрпризом стала його відпустка! Тихенько зайшов до кімнати, закрити долонями мої очі... Коли побачила найріднішого у військовій формі, то сильно плакала. Ті самі зелені очі, але втомлені. Тато дуже змінився й нечасто всміхався. Але вчора ми брав, як колись, нас із братиком на руки й розповідав про побратимів, які вони щирі та вірні. Я дізналася, що воїни ЗСУ – справжні друзі, ділилися крихтою хліба та краплею води, у бою жодного разу не відступали. Пам'ятаю один із найстрашніших днів. Мама не спала, поспішно з кимось розмовляла по телефону, а нам сказала молитися за татка. Було тривожно... Уранці я дізналася, що він із побратимом отримав поранення і тепер лікується в шпиталі. Але, на щастя, вийшов із пекла... Після цього жахливого випадку зрозуміла, що за наших воїнів треба молитися, звертатися по допомогу до Бога. А ще й самим не бути байдужими. Ми повинні діяти, підтримувати захисників, як це робить мама. Вона надзвичайно сильна, мужня та мудра жінка. Увесь свій біль скерувала на допомогу військовим. Моя мама – волонтерка. Вона часто їздить на передову, за сотні кілометрів від дому, поспішає доставити на фронт найнеобхідніше, а ще – побачити коханого й привезти від нього маленький привіт – незабутню усмішку, на жаль, тільки на фотографії. Коли ми побачимося, не знаю. Зате усвідомлюю, що сьогодні тато, як ніколи, потрібен

Україні. До його відсутності звикнути неможливо. Я дуже сумую. Мій татусь найкращий, бо він – воїн ЗСУ! І тепер це знають всі! Я його дуже люблю й чекаю додому з Перемогою». Ніколь, як і інші учасники Конкурсу, у своєму есе зазначає, що найціннішим є життя воїнів ЗСУ: «Благаю у Всевишнього всім українським захисникам вистояти й повернутися живими додому».

Янковенко Олександр, учень 5 класу, 2 місце (59 б.), у роботі під назвою «Символ сили та незламності: сучасний образ українського воїна» пише: «Сучасний український воїн – це символ мужності, відданості та незламності, який не лише стоїть на захисті своєї держави, а й готовий віддати найцінніше – своє життя – заради того, щоб Україна ніколи не зникла з політичної карти світу, а в майбутньому була високорозвиненою та процвітаючою європейською державою. Відданий своєму народу, він стоїть на захисті національної незалежності та свободи. Його образ є синтезом сили духу, відваги та героїзму. Український воїн – це символ сили, яка народжується в огні випробувань, і незламності, що мов безсмертний щит стоїть перед обличчям ворога. Це обранець рідної землі, який несе на своїх плечах тягар віків і долю мільйонів поколінь. Його крок – ритм відданості, а в очах відбивається вогонь патріотизму. Героїзм українських воїнів завжди був важливою частиною історії України. Козаки, зокрема, відомі своєю непохитною вірністю і високим духом боротьби. Козацька традиція передається через покоління з молоком матері, підкреслюючи силу волі та вміння вистояти перед складними випробуваннями. Ще з дитинства українців виховують такими, які здатні на героїчні вчинки.

Сучасний український воїн залишається вірним ідеалам лицарської традиції, виявляючи відданість Батьківщині та високодуховним цінностям. Він приймає всі виклики сучасності, використовуючи свою хоробрість та рішучість для захисту країни та її цінностей. Український воїн є символом самопожертви, готовий ризикувати і жертвувати для вищої ідеї та майбутнього своєї нації. Сучасний український воїн – це спадкоємець традиційного образу українського козака, який через століття так само проявляє силу, відвагу, патріотизм та героїзм». У роботі простежується паралель козак – воїн ЗСУ, які стояли і стоять на захисті Української держави.

Саакян Леонід, учень 7 класу, 3 місце (58 б.), роздумує над питанням: «Скільки пошани, доброти, відваги, доблесті, мужності вміщує слово «воїн»?» та зміною ціннісних орієнтирів з початком російсько-української війни: «Так склалося, що моя родина стала вдруге переселенцями. Рідна домівка, кохане місто назавжди залишились у моєму житті. Раніше я не цінував спілкування, мені було начхати на оточуючих. Ходити до школи – квест, який не хотілося проходити. На зауваження дорослих просто не зважав. Але в одну мить усе змінилось». Учень стверджує, що взірцем воїна для нього став рідний дядько: «Саме він навчив цінувати життя, працю інших, поважати старших себе. Кременезний чолов'яга, велетенського зросту з карими очима і лагідною посмішкою став воїном світла. Я постійно згадую його життєве кредо: «Люби людей і поважай думку кожного!». Ось так і треба жити – нести повагу, доброзичливість у народ. Ніколи не зважати на прикрощі та незгоди, бути незламним та сильним. На жаль, він уже

ніколи не провідає нас, не вип'є кави з улюбленим тістечком і не почне набридати своїм моральним вихованням». Незважаючи на біль втрати, в роботі простежується віра в перемогу України: «Вірю, що дядько недаремно втратив життя, що перемога буде за нами. І зерно істини проросте у кожному подиху дитини. Ми вистоїмо!».

У Конкурсі були представлені не лише есе, а й поезії. До прикладу, **Гуменюк Ангеліна, учениця 8 класу, 1 місце (60 б.),** надіслала роботу під назвою «Воїн... Патріот... Герой... Як багато важать ці слова», яку присвятила близькому другу родини – Перелигину Євгену, котрий у найгарячіших точках зіткнення з ворогом був поранений. «Я хочу звернутися до всіх воїнів ЗСУ, ВИ – ГЕРОЇ! ВИ мужні й витривалі, сильні й добрі, розумні й гуманні, відчайдушні й гарні, найкращі нащадки славних козаків. Мені так хочеться, щоб ви були невразливими характерниками, яких ніколи ворог-москаль не здолає».

*Я пишаюся Вами, Герої,
Наші мужні країни сини,
Що пішли Ви за правду і волю,
Захищати кордони свої.
Наші доблесні лицарі світла,
Щира дяка і слава повік,
Що і мова, і пісня – єдині,
Й Україна в серці навік.
Я пишаюся Вами, Герої,
За відвагу у Вашій крові,
І за приклад незламності духу,
Хоч такі Ви ще молоді.
Наші браття – завзяті соколи,
Ви – надія усіх поколінь
На квітуче мирне майбутнє
Та спокійний лелечий клин.
Наші славнії оборонці,
Ви – гаранті, Ви – нації щит,*

*І молю я Бога щоночі,
Щоб розбитий був московит,
Щоб дійшло до московського ката,
Що не бажаний їх візит.
Що вже скоро буде розплата,
Бо на людяність у них дефіцит.
І повстане з руїн Україна,
Повернуться додому сини,
Зацвіте у лузі калина,
Явом стануть омріяні сні!*

Учениця своє заспокоєння «знайшла в поезії, пишучи слова підтримки та вдячності нашими незламним захисникам». Загалом учасники Конкурсу одноголосні в тому, що українці всі разом тримають кожен свій «фронт», зокрема волонтери, лікарі, рятувальники, вчителі, ті, хто залишилися в Україні.

Слід відзначити, що значна кількість учасників описує свої почуття та переживання того дня, коли почалося повномасштабне вторгнення росії на територію України. Ранок 24 лютого 2022 року для **Крамаренко Валерії, учениці 6 класу, 1 місце (60 б.)**, розпочався, як і завжди: «Я прокинулась, почала збиратися до школи. І тут повідомили, що росіяни напали на нашу рідну Україну. Відчула паніку та страх. Почалася війна, про яку тільки читала або дивилася фільми. На жаль, це лихо не оминуло ні нашу країну, ні мою родину. Воїни ЗСУ першими усвідомили відповідальність за збереження країни та порятунком її мешканців. На захист України став і мій брат Олександр 1994 р. н. Коли оголосили евакуацію, ми нікуди не поїхали, тому що не хотіли залишити домівку. З нашої вулиці майже ніхто не виїхав. Люди почали готувати запаси їжі, води, медикаментів. Облаштовували домашні бомбосховища. Коли в місті почали вмикати сирени, ми одразу йшли в укриття. Особливо хвилювалася за

рідного брата. Почали надходити звістки про загибель воїнів. Хтось був випускником нашої школи, деякі жили поряд, інші були родичами сусідів. Ми молилися щодня, щоб брат повернувся живим. І він повернувся! Але тільки на кілька днів у відпустку, бо вже більше року був на фронті. У званні молодшого сержанта повернувся на фронт, де відбувся його останній бій під Бахмутом. 9 липня був його день народження, а 24 липня загинув. Брату було всього 29. Горю чорним крилом накрило нашу родину. Неможливо передати той біль і відчай, який відчула... Дуже сумую за ним. Досі не можу усвідомити, що не почую його голос, не буде більше спільних прогулянок. Я спілкуюся з друзями, інколи ми гуляємо разом, згадуємо, як було добре до війни. Вони мене дуже сильно підтримують. У нас є загальна мрія, щоб якнайшвидше закінчилася війна».

Підручна Вероніка, учениця 7 класу, 1 місце (60 б.), присвячує есе своєму батькові Сергію, «який із перших днів повномасштабного вторгнення пішов у кривавий пекельний бій проти окупанта. Він готовий лягти грудьми за спокій сивочолої матері, за дитячий сміх, за мирне небо України. На крайнім рубежі, вдень і вночі, рідненький закривав собою весь український народ». Захищаючи Батьківщину, хоробрий воїн ризикує найціннішим – своїм життям. Такою людиною був її тато, який після вогнепального поранення не розгубився, а проявив героїзм – кинувся рятувати побратима. Але в ту ж хвилину почався артилерійський обстріл... Учениця передає свій біль втрати у рядках поезії:

*А далі – все, і мого батька вже немає,
До неба він могутній, як пташина,*

відлітає.

Невже так буває, що Герої цей світ покидають?

За що, чому їх безневинних убивають?

Попри нестерпний біль вона гордиться тим, що є донькою свого батька: «Хай знає увесь світ про мого татуса, бо він – мій Герой, моя опора, моя віра! Можу впевнено сказати, що український воїн – зразок для наслідування, адже він знайшов у собі силу духу й мужність, щоб безоглядно, не вагаючись стати на захист нації, розкувати її від тисячолітнього поневолення». Провідною думкою учнівських есе є гордість за своїх батьків, родичів, учителів, які захищають територіальну цілісність Української держави.

Романюха Кирило, учень 8 класу, 1 місце (60 б.), захисникам та захисницям України присвятив поезію:

*У бою вогонь, у серці віра,
Воїн ЗСУ, син неньки-України.
Дорогою свободи відважно йде,
Перемоги лицар, незламний герой.
Шолом і серце, як сталь і сталь,
У кожному кроці – відданість, честь.
Хто він? Воїн, що захищає дім свій,
Захищає вільність, як вічний вогняний меч
Не тільки форма, а й душа справжня,
У серці вогонь волі, сила, наче вітер.
Хто він? Воїн ЗСУ, гордий і сильний,
Борець за мир у світі, де ревуть бурі.*

Волков Дмитрій, учень 8 класу, 2 місце (59 б.), присвятив творчу роботу своєму класному керівникові, учителю фізкультури Старченку Юрію Васильовичу, «доброму, лагідному, життєрадісному учителю, який взяв до рук зброю». Учень, як і інші учасники Конкурсу,

має впевненість, що «справжній воїн ЗСУ той, у кого дійсно серце болить за рідний край. Це людина, яка залишила своїх батьків, дітей, друзів, роботу заради майбутнього України. Це людина, віддана своєму народові, яка любить свою Батьківщину, готова її захищати в найважчі хвилини». Описуючи образи воїнів ЗСУ, Юрія Васильовича (старшого сержанта) і його сина Романа (старшого солдата), піхотинців штурмового батальйону, які пішли захищати наше рідне місто і Харківську область, учень стверджує, що батько з сином демонструють численні приклади мужності та героїзму, витісняючи окупантів з української землі: «Дехто відстоєє нашу землю зі зброєю в руках, героїчно стоячи на передовій та оберігаючи Україну від ворога. Інші допомагають волонтерством. У ліцеї, де я навчаюсь, учні, батьки, вчителі допомагають нашим захисникам: плетуть маскувальні сітки, учні виготовляють книжечки для воїнів зі своїми побажаннями, малюнками, віршами. Хто має бажання допомогти, приносять овочі, крупи, каву, чай, тістечка, консервацію, солодоші, а потім все це відправляється на фронт бійцям. Мільйони громадян відчувають себе одним народом із правом бути вільними, правом обирати майбутнє, почуттям власної гідності і правом жити у своїй державі. А воїни ЗСУ – символ незламності українського народу. Мужність, відданість країні, справедливість, турбота про інших – основні якості справжнього чоловіка, яким і є Юрій Васильович. Для мене він приклад для наслідування. Воїни ЗСУ – це гордість України».

Гресько Марія, учениця 9 класу, 1 місце (60 б.), свою творчу роботу присвятила Василю Гуленку, матросу 35 ОБМП:

«28 листопада. Останній тиждень осені...Знову тривога і замість геометрії ми сидимо в укритті. Уже не страшно. Хтось сміється, хтось сидить у телефоні, хтось розмовляє... Ми уже звикли. За майже два роки ми звикли до війни... Дивно. Хіба до такого можна звикнути? Я заплющую очі. Намагаюся відволіктися від думок. Час тягнеться довго... Хтось поруч грає « у міста»: «М» – Миколаїв; «В» – Вінниця; «Я» – Ямпіль; «А» – Авдіївка. Подумки намагаюся уявити наших солдатів зараз там, під тією Авдіївкою... Мені тепло і затишно. А їм?.. Вітер, мороз, дощ, болото... І постійні обстріли. Це ж яку потрібно мати силу і міць, щоб витримувати такі нелюдські умови? Як не зламатись, коли кожна хвилинка може стати останньою?.. Уява починає малювати образ нашого солдата – воїна-захисника. Дужий, сильний, хоробрий, розумний, впевнений... У голові «застрибала» абетка: «А» – активний...; «Б» – безстрашний... Хтось розповідав, що найвище в бою – перемогти страх. Хоробрість – це у хвилини смертельної небезпеки терпляче виконувати свою роботу. «В» – вольовий, витривалий, відданий... Наш воїн відданий своїй справі, своїй Батьківщині. Він любить свою роботу, і у цій любові черпає силу для боротьби. «Г» – грізний, гордий, гуманний...; Не зважаючи на нелюдські умови служби, наш солдат завжди залишається людяним. Це головне...; «Д» – добрий...; Так, він добрий і люблячий. Завжди прийде на допомогу побратимам і просто буде поряд. «Ж» – жертовний...; Самопожертва – найбільший прояв любові. Наші захисники ціною свого життя дають можливість жити нам. Вони воюють, щоб ми могли ходити до школи, співати, радіти життю. А ще

«Ж» – живий...; Коли закінчиться війна, наш солдат обов'язково повернеться додому. Живий. Я в це вірю...».

Письмак Лілія, учениця 8 класу, 2 місце (59 б.), свою роботу під назвою «Герої сьогодення» розпочинає прологом:

Колись все стане на свої місця.

Війни не буде, прийде мир.

Бійці свої родини будуть обіймати.

А діти без тривог й сирен спокійно спати.

Учениця пише, що «історія відважних воїнів України – це героїчний літопис, кожна сторінка якого вщент заповнена сміливими та героїчними звиятами різних поколінь оборонців української землі. Воїнство сформувало особливий характер та образ сучасних захисників України. Їхніми особливими рисами є відчайдушність і патріотизм, честь та відвага. Герої сьогодення впевнено довели усьому світові своєю рішучістю, незламним бойовим духом та високою відповідальністю, що українці є незламною нацією, яка вперто захищає незалежність та свободу... Талановиті, молоді, сильні, незламні, вмотивовані та безстрашні українці змінюють історію сучасної України». Далі Лілія пише про свого батька, який загинув на війні: «Мій батько, Письмак Руслан Миколайович, 1980 року народження, віддав своє життя за Україну, свою рідну землю. Ще з початку повномасштабного вторгнення росії він пішов добровольцем захищати нашу країну. Його група була залучена до оборонної позиції та стикнулася з диверсійно-розвідувальною групою противника. Внаслідок отриманих кульових поранень він та ще троє захисників загинули. Йому було всього 42 роки». Незважаючи на біль втрати,

конкурсантка вважає, що жертва її тата не марна, адже «вона символізує само-відданість та безмежну любов до країни. Мій батько – справжній герой, який вклав своє серце в боротьбу за свободу нашої України. Він – один із тих, хто став символом нації, готової відстоювати свої права та незалежність. Його патріотизм та відвага залишаються в наших серцях назавжди, надихаючи нас іти вперед. Сумуючи за татом, я завжди буду пишатися його величним вчинком та героїзмом». Підсумовуючи свою роботу, учениця зазначає: «Доблесть і відвага сучасних захисників та захисниць є найкращим підтвердженням: українці ведуть боротьбу за свободу та незалежність, за утвердження національної гідності та самоповаги».

Отже, у творчих роботах призерів Конкурсу можемо виокремити такі аспекти: 1) у конкурсанти в умовах російсько-української війни посилюються національно-патріотичні почуття, під впливом яких вони пишуть свої творчі роботи; 2) відбулося переосмислення ціннісних орієнтирів зростаючого покоління; 3) незважаючи на втрату рідних, близьких людей, учні вірять у перемогу України.

Висновки. Проаналізувавши конкурсні роботи учнів Міжнародного щорічного літературно-мистецького конкурсу есе серед учнів 1–4, 5–8 та 9–11 класів на теми: «Воїн ЗСУ. Хто він?», «Образ сучасного українського воїна», ми дійшли таких висновків. Досліджено нормативно-правову базу, що стала підґрунтям для проведення Конкурсу, та джерельну основу. Відзначено

головні завдання Конкурсу та його організаційний склад журі. Здійснено системний аналіз кількісних і якісних показників конкурсних есеїв на теми: «Воїн ЗСУ. Хто він?», «Образ сучасного українського воїна». Оцінено творчі роботи конкурсанти і визначено переможців. Здійснено українознавчий аналіз найкращих учнівських робіт учасників Конкурсу. Наголошено, що тексти конкурсних робіт написані українською мовою, яка є визначальним чинником і головною ознакою ідентифікації української нації, що свідчить про ефективну державну мовну політику України на сучасному етапі, спрямовану на поширення функціонування української мови як державної у всі сфери суспільної життєдіяльності. Виявлено, що учнівська молодь глибоко переосмислила тему «Воїни ЗСУ», розмірковує над образами сучасних захисників та захисниць України, притаманними їм рисами, поведінковими характеристиками, якими наділені справжні борці за незалежність Української держави. З'ясовано, що змістове наповнення конкурсних есеїв сприяє формуванню патріотичної свідомості та національної ідентичності громадян України. Наголошено, що, висвітлюючи образи воїнів ЗСУ та загалом героїв України у конкурсних роботах, учні доводять їх впливовість та значущість для зростаючого покоління, акцентуючи на тому, що бути захисником територіальної цілісності нашої держави – почесно. Визначено, що Конкурс сприяє актуалізації національно-патріотичного виховання української молоді.

Таблиця 2

1–4 класи

I місце

Прізвище та ім'я конкурсанта	Клас	Назва закладу освіти	Бали
Амброшко Анастасія	4	Тернопільський академічний ліцей «Генезис», м. Тернопіль, Україна	60
Гузенко Максим	4	Верхньодніпровський ліцей № 2 Верхньодніпровської міської ради, м. Верхньодніпровськ, Дніпропетровська область, Україна	60
Джонсон Ярослава	3	Роздольська гімназія Наталинської сільської ради Красноградського району Харківської області, село Вільне, Україна	60
Келеберда Ростислав	4	Прилбичький ЗЗСО I – III ступенів імені Митрополита Андрея Шептицького Новояворівської міської ради Яворівського району Львівської області, село Прилбичі, Україна	60
Хіночек Максим	4	Залісочівська гімназія Олицької селищної ради Луцького району Волинської області, село Залісоче, Україна	60

II місце

Прізвище та ім'я конкурсанта	Клас	Назва закладу освіти	Бали
Зубко Софія	3	Комунальний заклад Дніпрорудненська гімназія «Софія» – Загальноосвітня школа I – III ступенів № 1 Дніпрорудненської міської ради Василівського району Запорізької області, Україна (ВПО: с. Крихівці, Івано-Франківська область, Україна)	59
Куркчі Ірина	4	Великоновосілківська гімназія з загальноосвітньою школою I ступеня Великоновосілківської селищної ради Донецької області, Україна (КП: м. Закопане, Польща)	59
Турко Матвій	4	Залісочівська гімназія Олицької селищної ради, село Горянівка, Луцький район, Волинська область, Україна	59
Циганкова Софія	1	Остерський ліцей № 2 Остерської міської ради, місто Остер Чернігівської області, Україна	59
Янат'єв Єгор	4	Великоновосілківська гімназія з загальноосвітньою школою I ступеня Великоновосілківської селищної ради Донецької області, Україна (ВПО: м. Київ, Україна)	59

Бондар Вероніка	4	Заклад загальної середньої освіти «Корецький ліцей» Корецької міської ради, м. Корець, Рівненська область, Україна	58
Галушка Артем	3	Енергодарська початкова школа № 6, м. Енергодар, Запорізька область, Україна (ВПО: м. Івано-Франківськ, Україна)	58
Голобокова Анна	3	Рудьківський заклад загальної середньої освіти I – III ступенів Бобровицької міської ради Чернігівської області, село Рудьківка, Ніжинський район, Чернігівська область, Україна	58
Долженкова Ельвіра	3	Роздольська гімназія Наталинської сільської ради Красноградського району Харківської області, село Ясна Поляна, Україна	58
Зубчук Олександр	2	Красилівський ліцей Красилівської міської ради, м. Красилів, Хмельницька область, Україна	58
Мухаровська Вероніка	3	Заклад загальної середньої освіти «Корецький ліцей», м. Корець, Рівненський район, Рівненська область, Україна	58
Науменко Поліна	3	Богодухівський навчально-виховний комплекс «Дошкільний навчальний заклад – Загальноосвітня школа I – III ступенів» Чорнобаївської селищної ради, с. Богодухівка, Золотоніський район, Черкаська область, Україна	58
Пономар Поліна	4	Лебединський заклад загальної середньої освіти I-III ступенів № 5 Лебединської міської ради Сумської області, місто Лебедин, Сумська область, Україна	58
Саакян Іван	3	ЗЗСО I – II ступенів № 3 м. Торецька Донецької області, Україна (ВПО: м. Київ, Україна)	58
Сивопляс Анастасія	4	Комунальна установа Сумська ЗОШ I – III ст. № 20, м. Суми, Україна	58
Школа Поліна	3	Комунальна установа Сумська загальноосвітня школа I – III ступенів № 20, м. Суми, Україна	58

III місце

Прізвище та ім'я конкурsanта	Клас	Назва закладу освіти	Бали
Білошаткіна Анастасія	4	Заклад загальної середньої освіти «Корецький ліцей» Корецької міської ради, м. Корець, Рівненська область, Україна	57
Демиденко Лілія	3	Роздольська гімназія Наталинської сільської ради Красноградського району Харківської області, село Ясна Поляна, Україна	57

Калашнікова Вікторія	4	Лебединський ЗЗСО I – III ступенів № 5, м. Лебедин, Сумська область, Україна	57
Кубрак Данило	4	Великоновосілківська гімназія з загальноосвітньою школою I ступеня Великоновосілківської селищної ради Донецької області, Україна (ВПО: смт Васильківка, Дніпропетровська область, Синельниківський район, Україна)	57
Носатий Георгій	3	Великоновосілківська гімназія з загальноосвітньою школою I ступеня Великоновосілківської селищної ради Донецької області, Україна (ВПО: м. Запоріжжя, Україна)	57
Карпенко Катерина	4	Дніпровський ліцей КЗО НВК № 120, м. Дніпро, Дніпропетровська область, Україна	57
Олефіренко Златослава	3	Канівська середня школа № 6 I – III ступенів, м. Канів, Черкаська область, Україна	57
Панченко Денис	4	Великоновосілківська гімназія з загальноосвітньою школою I ступеня Великоновосілківської селищної ради Донецької області, Україна (ВПО: м. Кам'янське, Дніпропетровська область, Україна)	57
Прокопенко Дмитро	4	ОЗ «Вирішальненська ЗОШ I – III ст.» Сенчанської сільської ради Полтавської області, с. Вирішальне, Миргородський район, Полтавська область, Україна	57
Цімко Денис	3	Прилбицький ЗЗСО I – III ступенів імені Митрополита Андрея Шептицького, село Прилбичі, Яворівський район, Львівська область, Україна	57
Шматюк Софія	2	Залісочівська гімназія Олицької селищної ради Луцького району Волинської області, село Залісоче, Волинська область, Україна	57

5–8 класи

I місце

Прізвище та ім'я конкурсанта	Клас	Назва закладу освіти	Бали
Балабуха Дар'я	8	Запорізька гімназія № 80 Запорізької міської ради, м. Запоріжжя, Україна	60
Балахтар Анастасія	7	ОЗО «Клішковецький ЗЗСО I – III ст.», село Зарожани, Чернівецька область, Дністровський район, Україна	60
Гапонов Андрій	6	Лебединський заклад загальної середньої освіти I – III ступенів № 5, м. Лебедин, Сумська область, Україна	60

Гуменюк Ангеліна	8	КЗ «Зеленівська ЗОШ I – III ступенів природничо-математичного напрямку» Софіївської сільської ради Бердянського району Запорізької області, м. Бердянськ, Запорізька область, Україна	60
Дранчук Евеліна	7	Угринівський ліцей Угринівської сільської ради Івано-Франківської області, с. Угринів, Івано-Франківська область, Україна	60
Дудка Вероніка	6	Криворізька загальноосвітня школа № 116, м. Кривий Ріг, Дніпропетровська область, Україна	60
Клименко Мирослава	7	КЗ «Гладківщинська гімназія Піщанської сільської ради Золотоніського району Черкаської області», м. Золотоноша, Черкаська область, Україна	60
Крамаренко Валерія	6	Ганнівська ЗОШ I – III ступенів Добропільської міської ради Покровського району Донецької області, Україна	60
Лисенко Анастасія	8	Запорізька гімназія № 62 Запорізької міської ради, м. Запоріжжя, Україна	60
Підручна Вероніка	7	Деражнянський ліцей № 1 імені Петра Стрілецького Деражнянської міської ради Хмельницької області, м. Деражня, Хмельницький район, Хмельницька область, Україна	60
Проценко Остап	8	Бердянська гімназія № 3 «Сузір'я» Бердянської міської ради Запорізької області, м. Бердянськ, Україна (КП: м. Бад-Феслау, Австрія)	60
Романюха Кирило	8	КЗ «Спеціальна школа «Гармонія», м. Кам'янське, Дніпропетровська область, Україна	60
Смовський Максим	8	Остерський ліцей № 2, м. Остер, Чернігівська область, Україна	60
Сокольський Петро	7	Угринівський ліцей Угринівської сільської ради Івано-Франківської області, с. Клузів, Івано-Франківська область, Україна	60
Стоян Денис	6	Чернівецька гімназія № 16, м. Чернівці, Україна	60
Хамелко Яна	7	Угринівський ліцей Угринівської сільської ради Івано-Франківської області, с. Угринів, Івано-Франківська область, Україна	60
Шевчук Ніколь	6	Комунальний заклад «Вінницький ліцей № 12», м. Вінниця, Україна	60

II місце

Прізвище та ім'я конкурсанта	Клас	Назва закладу освіти	Бали
Алексеєнко Ксенія	8	Заклад загальної середньої освіти «Солонянський ліцей» Солонянської селищної ради Дніпропетровської області, Україна	59
Багінська Аріадна	6	Остерський ліцей № 2, м. Остер, Чернігівська область, Україна	59
Васіна Євгенія	8	Золотоніська гімназія імені С. Д. Скляренка, Черкаська область, м. Золотоноша, Україна	59
Волков Дмитрій	8	Комунальний заклад «Харківський ліцей № 28» Харківської міської ради Харківської області, Україна	59
Горбатюк Артем	8	Головлівська філія Крупецького ліцею Крупецької сільської ради Шепетівського району Хмельницької області, село Головлі, Україна	59
Горяєва Вікторія	8	Комунальна установа Піщанської загальноосвітньої школи I–II ступенів м. Суми Сумської області, Україна	59
Діденко Ольга	8	НВК № 209 «Сузір'я» м. Києва, Україна	59
Золота Соломія	7	Тернопільська спеціалізована школа I – III ступенів № 29 з поглибленим вивченням іноземних мов, м. Тернопіль, Тернопільська область, Україна	59
Кальченко Вікторія	5	Ворожбянська гімназія № 4 Ворожбянської міської ради Сумської області, м. Ворожба, Сумський район, Сумська область, Україна	59
Коваленко Євгенія	8	Опорний заклад «Лисянський ліцей № 1» Лисянської селищної ради Черкаської області, селище Лисянка, Черкаська область, Україна	59
Колюжина Марта	7	Тернопільська спеціалізована школа I – III ступенів № 29 з поглибленим вивченням іноземних мов, м. Тернопіль, Тернопільська область, Україна	59
Лекай Маргарита	8	Сухівецька гімназія Зорянської сільської ради Рівненського району Рівненської області, с. Сухівці, Україна	59
Мельник Катерина	7	Калуський ліцей імені Дмитра Бахматюка Калуської міської ради Івано-Франківської області, Україна	59
Письмак Лілія	8	Комунальний заклад «Чернецьинський ліцей» Зачепилівської селищної ради Красноградського району Харківської області, Україна	59
Сапетко Дмитро	8	Черкаська ЗОШ I–III ступенів № 8, м. Черкаси, Україна	59

Сільчук Юлія	9	Мельники-Річицька гімназія Забродівської сільської ради, с. Мельники-Річицькі, Ковельський район, Волинська область, Україна	59
Цимбалюк Богдан	6	Комунальний заклад «Ліцей № 18» Кам'янської міської ради, м. Кам'янське, Дніпропетровська область, Україна	59
Шлапак Олександр	8	Запорізька загальноосвітня школа I – III ступенів «Основа», м. Запоріжжя, Україна	59
Янковенко Олександр	5	Цибулівський ліцей Монастирищенської міської ради Черкаської області, Україна	59

III місце

Прізвище та ім'я конкурсанта	Клас	Назва закладу освіти	Бали
Альошина Єва	8	НВК № 209 «Сузір'я» м. Києва, Україна	58
Василюк Богдан	8	Губелецька гімназія Улашанівської сільської ради Шепетівського району Хмельницької області, Україна	58
Гусак Катерина	8	Сухівецька гімназія Зорянської сільської ради Рівненського району Рівненської області, Україна	58
Каблова Тетяна	7	Ірпінський гуманітарний ліцей «Лінгвіст» імені Заріфи Алієвої Ірпінської міської ради Бучанського району; Ірпінський центр позашкільної освіти, м. Ірпінь, Бучанський район, Київська область, Україна	58
Католик Роман	6	Опорний ліцей с. Зимне Зимнівської сільської ради Володимирського району Волинської області, Україна	58
Качкан Ангеліна	8	Угринівський ліцей Угринівської сільської ради Івано-Франківської області, Україна	58
Кобил Аліна	8	Турівська гімназія імені Миколи Маркевича Згурівської територіальної громади с. Пасківщина Броварського району Київської області, Україна	58
Коваленко Андрій	8	КЗ КМР «Кагарлицький ліцей № 2 ім. В. П. Дашенка», м. Кагарлик, Обухівський район, Київська область, Україна	58
Кульчицький Мирослав	6	КЗ «Заваллівський ліцей» Голованівського району Кіровоградської області, смт Завалля, Україна	58
Ляшевич Олесь	6	Іванківський ліцей № 2 Іванківської селищної ради, с. Іванків, Київська область, Україна	58
Міхашук Олександра	8	Тернопільська СШ I – III ступенів з поглибленим вивченням іноземних мов, м. Тернопіль, Тернопільська область, Україна	58

Мосієнко Дарія	8	Славутська гімназія № 1, м. Славута, Хмельницька область, Шепетівський район, Україна	58
Саакян Леонід	7	ЗЗСО I – III ступенів № 3 м. Торецька Донецької області, Україна (ВПО: м. Київ, Україна)	58
Сухобок Андрій	5	Запорізька гімназія № 84 Запорізької міської ради, м. Запоріжжя, Україна	58
Ткач Георгій	6	Комунальний заклад «Вінницький ліцей № 12», м. Вінниця, Україна	58
Устенко Олександр	8	Хутірський ЗЗСО, с. Хутори, Черкаська область, Україна	58
Швед Марія	7	Дніпровський ліцей Петро-Михайлівської сільської ради Запорізького району Запорізької області, Україна	58
Шимко Тимур	7	Куликівський ліцей Куликівської селищної ради Чернігівського району Чернігівської області, Україна	58
Андрейчук Софія	6	Тернопільська спеціалізована школа I –III ступенів № 29 з поглибленим вивченням іноземних мов Тернопільської міської ради Тернопільської області, Україна	57
Душко Анастасія	5	КЗ «ВЛ № 6» м. Вінниця, Україна	57
Дюкова Катерина	8	НВК № 209 «Сузір'я» м. Києва, Україна	57
Вороний Роман	6	Степанківський ліцей – опорний заклад загальної середньої освіти Степанківської сільської ради Черкаського району Черкаської області, Україна	57
Єзгор Євгенія	7	Озерецька гімназія, село Озерці Вараської міської ради, Рівненська область, Вараський район, Україна	57
Зуза Діана	6	Хухрянський ліцей (опорний заклад освіти) Чернечинської сільської ради Охтирського району Сумської області, Україна	57
Кулініч Софія	5	Васильківська гімназія № 1, м. Васильків, Київська область, Україна	57
Лугін Домініка	8	Новобілокоровицький ліцей Білокоровицької сільської ради Житомирської області, Україна	57
Мастюгіна Ольга	8	Осипенківська загальноосвітня школа, м. Дніпро, Дніпропетровська область, Україна	57
Миронюк Лілія	5	«Лисянський ліцей № 1» Лисянської селищної ради Черкаської області, Україна	57
Нездопа Юлія	8	Тернопільська СШ I – III ступенів з поглибленим вивченням іноземних мов, м. Тернопіль, Україна	57

Стоян Яна	7	Агрономіченський ліцей, с. Агрономічне, Вінницький район, Вінницька область, Україна	57
Стрілець Тетяна	6	Путрівський академічний ліцей Глевахівської селищної ради Фастівського району Київської області, смт Глеваха, Україна	57
Павлюк Максим	7	Виповзька гімназія Ташанської сільської ради Бориспільського району Київської області, Україна	57
Пакліковська Діана	8	Донецький ліцей № 2 Донецької селищної ради Ізюмського району Харківської області, Україна	57
Пасьовин Назар	6	Комунальна установа Сумська загальноосвітня школа I – III ступенів № 20 м. Суми Сумської області, Україна	57
Хорбач Данило	8	Запорізька гімназія № 80, м. Запоріжжя, Україна	57
Шаурова Рімма	7	Чернівецька гімназія № 19 Чернівецької міської ради, м. Чернівці, Україна	57
Шпільман Софія	7	Утринівський ліцей Утринівської сільської ради Івано-Франківської області, Україна	57

9–11 класи

I місце

Прізвище та ім'я конкурсанта	Клас	Назва закладу освіти	Бали
Абрамович Владислав	9	Комунальний заклад «Ліцей № 18» Кам'янської міської ради, Дніпропетровська область, м. Кам'янське, Україна	60
Герасимчук Кіріл	11	Бердянська спеціалізована школа I–III ступенів № 16 з поглибленим вивченням іноземних мов Бердянської міської ради Запорізької області, Україна (КП: Люксембург, Еттельбрюк)	60
Греб Петро	9	Бердянська спеціалізована школа I–III ступенів № 16 з поглибленим вивченням іноземних мов Бердянської міської ради Запорізької області, Україна	60
Греско Марія	9	КЗ «ВЛ № 6», м. Вінниця, Україна	60
Ігнат'єва Дана	10	Дунаєвецький ліцей, м. Дунаївці Хмельницької області, Україна	60
Карплюк Адріана	10	Великомихайлівський ліцей Великомихайлівської сільської ради Синельниківського району Дніпропетровської області, Україна	60
Климіша Софія	9	Куликівський ліцей Куликівської селищної ради Чернігівського району Чернігівської області, Україна	60

Лазарик Діана	11	Запорізький академічний ліцей «Вибір», м. Запоріжжя, Україна	60
Лихацька Марія	10	Лохвицька ЗОШ I – III ступенів № 2 Лохвицької міської ради Полтавської області, Україна (КП: Німеччина (Хемніц) / Україна (м. Лохвиця))	60
Луговська Дар'я	9	Запорізька загальноосвітня школа I – II ступенів «Основа» Запорізької міської ради Запорізької області, м. Запоріжжя, Україна	60
Манойлова Анна	11	Бердянська спеціалізована школа I–III ступенів № 16 з поглибленим вивченням іноземних мов Бердянської міської ради Запорізької області, Україна	60
Паращак Софія	10	Калуський ліцей імені Дмитра Бахматюка Калуської міської ради Івано-Франківської області, Україна	60
Притула Іуліанія	9	Комунальний заклад «Ліцей з посиленою військово-фізичною підготовкою «Патріот» Харківської обласної ради, Україна	60
Родінчук Яна	11	Славутський ліцей Хмельницької обласної ради, Україна	60
Тимошенко Анастасія	11	Іванківський ліцей № 2 Іванківської селищної ради, с. Іванків, Київська область, Україна	60
Ткаченко Амалия	10	Калуський ліцей імені Дмитра Бахматюка Калуської міської ради Івано-Франківської області, Україна	60
Хромей Вікторія	9	Орданівська ЗОШ I – III ступенів, с. Орданівка, Полтавський район, Полтавська область, Україна	60
Щерб'як Марина	9	Богородчанський ліцей № 1 імені Олекси Гірника Богородчанської селищної ради Івано-Франківської області, Україна	60
Яценко Єлизавета	9	Берестівська ЗОШ I – III ступенів Берестівської сільської ради Бердянського району Запорізької області, Україна	60

II місце

Прізвище та ім'я конкурсанта	Клас	Назва закладу освіти	Бали
Осюк Олександр	10	Ліцей села Кримне Дубечненської сільської ради Ковельського району Волинської області, Україна	59
Амірасланов Сархан	9	ЗЗСО I–III ступенів с. Комар Волноваського району Донецької області, Україна	59
Бурдун Іванна	9	Глиницький загальноосвітній навчальний заклад I – II ступенів, с. Глиниця Чернівецького району Чернівецької області, Україна	59

Загородня Наталя	10	Десантненський ЗЗСО Вилківської міської ради, с. Десантне, Одеська область, Ізмаїльський район, Україна	59
Запорожченко Тимур	9	Краматорський ЗЗСО № 12 ім. Степана Чубенка, м. Краматорськ, Донецька область, Україна	59
Ісанбаєва Анастасія	10	Балаклійський ліцей № 1 ім. О.А. Тризни Балаклійської міської ради Харківської області, Україна	59
Карайван Катерина	9	Бердянська спеціалізована школа І–ІІІ ступенів № 16 з поглибленим вивченням іноземних мов Бердянської міської ради Запорізької області, Україна	59
Коломієць Владислава	10	Остерський ліцей № 2, с. Кошани, Чернігівська область, Україна	59
Королук Софія	10 КЛ. – I КУРС	Державний навчальний заклад «Бердичівське вище професійне училище», Житомирська область, Україна	59
Медведева Дар'я	9	Білозерська загальноосвітня школа І – ІІІ ступенів № 13 Білозерської міської ради Донецької області, Україна	59
Мисик Дарія	10	Сокальський ліцей № 1 імені Олега Романіва КЗ «Сокальська мала академія наук учнівської молоді імені Ігоря Богачевського», м. Сокаль, Львівська область, Україна	59
Михальська Богдана	9	Комишуватський ліцей Рівнянської сільської ради, Новоукраїнський район Кіровоградської області, Україна	59
Мітлевич Анастасія	11	Нетішинський академічний ліцей Шепетівського району Хмельницької області, Україна	59
Мосіюк Анна	10	Славутський ліцей Хмельницької обласної ради, Україна	59
Мошнін Віталій	9	Літинський ліцей – ЗЗСО № 2, смт Літин, Вінницький район, Вінницька область, Україна	59
Пастушенко Валерія	11	Інгульський ліцей Устинівської селищної ради, с. Інгульське, Кропивницький район, Кіровоградська область, Україна	59
Сільчук Юлія	9	Мельники-Річицька гімназія Забродівської сільської ради, с. Мельники-Річицькі, Ковельський район, Волинська область, Україна	59
Сергійчук Анастасія	11	Зороківський ліцей с. Мала Горбаша, Житомирська область, Україна	59
Середюк Дарина	10	Річицький ліцей Забродівської сільської ради, с. Мельники-Річицькі, Ковельський район, Волинська область, Україна	59

Тарасенко Дар'я	11	Комунальний заклад «Слатинський ліцей» Дергачівської міської ради, смт Слатине, Харківська область, Україна	59
Феденчук Владислава	11	Комунальний заклад загальної середньої освіти «Луцький ліцей № 23 Луцької міської ради», Волинська область, Україна	59

III місце

Прізвище та ім'я конкурсанта	Клас	Назва закладу освіти	Бали
Базай Софія	9	Комунальний заклад «Лозівський ліцей № 1» Лозівської міської ради Харківської області, Україна	58
Булига Владислав	11	Ліцей Educator, м. Київ, Україна	58
Гарасимчук Евеліна	9	Стенятинська ЗОШ I – III ступенів, с. Стенятин, Львівська область, Україна	58
Гордієнко Юліана	10	Академічний ліцей № 1 імені А.С. Малишка Обухівської міської ради Київської області, Україна	58
Дзямба Олексій	11	Калуський ліцей імені Дмитра Бахматюка Калуської міської ради Івано-Франківської області, Україна	58
Дідик Євген	9	Чернівецька гімназія № 20, м. Чернівці, Україна	58
Єфімова Поліна	10	КЗ «Ліцей з посиленою військово-фізичною підготовкою «Патріот» Харківської обласної ради, Україна	58
Капран Єлизавета	9	Лебединський ЗЗСО I – III ступенів № 3 Лебединської міської ради Сумської області, Україна	58
Кіхтенко Поліна	9	Сумська загальноосвітня школа I – III ступенів № 20, м. Суми, Україна	58
Ковальчук Анастасія	10	Інгульський ліцей Устинівської селищної ради, с. Інгульське, Кропивницький район, Кіровоградська область, Україна	58
Кононова Вікторія	11	Сокальський ліцей № 1 імені Олега Романіва, КЗ «Сокальська мала академія наук учнівської молоді імені Ігоря Богачевського», м. Сокаль, Львівська область, Україна	58
Корпусова Анна	11	Дунаєвецький ліцей № 1, м. Дунаївці, Україна	58
Луговська Дар'я	9	Запорізька загальноосвітня школа I – II ступенів «Основа» Запорізької міської ради Запорізької області, Україна	58
Матолінець Соломія	11	Жвирківська ЗОШ I – III ступенів, КЗ «Сокальська мала академія наук учнівської молоді імені Ігоря Богачевського», м. Сокаль, Львівська область, Україна	58

Миронюк Лілія	8	Опорний заклад «Лисянський ліцей № 1» Лисянської селищної ради Черкаської області, Україна	57
Михайличенко Марія	10	Ліцей зі структурним підрозділом № 6 Покровської міської ради Донецької області, Україна	58
Перлуг Максим	9	Одеська гімназія № 120 Одеської міської ради, м. Одеса, Україна	58
Пономаренко Анастасія	10	КЗ КМР «Кагарлицький ліцей № 2 ім. В. П. Дашенка», м. Кагарлик, Обухівський район, Київська область, Україна	58
Стеценко Ренат	10	Ліцей зі структурним підрозділом гімназії № 6 Покровської міської ради Донецької області, Україна	58
Шевченко Олена	11	Миколаївський ліцей Соколівської сільської ради, с. Миколаївка Кропивницького району Кіровоградської області, Україна	58

ЛІТЕРАТУРА

- Безсмертна Н. Особливості функціонування державної мовної політики в Україні (кінець ХХ – початок ХХІ ст.). *Українознавство*. 2023. № 2. С. 276–285. URL: [https://doi.org/10.30840/2413-7065.2\(87\).2023.283300](https://doi.org/10.30840/2413-7065.2(87).2023.283300)
- Бойко С. Х Міжнародний конкурс з українознавства. *Українознавство*. 2017. № 1–2. С. 170–175.
- Газізова О. XIV Міжнародний конкурс з українознавства для учнів 8–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів. *Українознавство*. 2021. № 2. С. 177–199. URL: [https://old.ndiu.org.ua/book/journal/2021/2\(79\)-w.pdf](https://old.ndiu.org.ua/book/journal/2021/2(79)-w.pdf)
- Газізова О. Українознавчі проєкції у науково-дослідних роботах переможців XII Міжнародного конкурсу з українознавства для учнів 8–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів. *Українознавство*. 2019. № 2 (71). С. 158.
- Газізова О. XV Міжнародний конкурс з українознавства для учнів 8–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів. *Українознавство*. 2022. № 2. С. 164–194. URL: [https://old.ndiu.org.ua/book/journal/2022/2\(83\)-w.pdf](https://old.ndiu.org.ua/book/journal/2022/2(83)-w.pdf)
- Газізова О., Сорочук Л., Кононенко А., Бойко С., Іванець С. Тенденції українознавчих досліджень XVI Міжнародного конкурсу з українознавства для учнів 8–11 класів закладів загальної середньої освіти. *Українознавство*. 2023. № 2 (87). С. 174–221.
- Дослідження якості організації освітнього процесу в умовах війни у 2022/2023 навчальному році. URL: <https://sqe.gov.ua/wp-content/uploads/2023/04/yakist-osvity-v-umovah-viynu-web-3.pdf>
- Закон № 8312-XI від 28.10.1989 р. «Про мови в Українській РСР». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/8312-11>
- Закон України № 2704-VIII від 25.04.2019 р. «Про забезпечення функціонування української мови як державної». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text>
- Закон України № 5029-VI від 03.07.2012 р. «Про засади державної мовної політики». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5029-17/ed20120703#Text>
- I Міжнародний щорічний літературно-мистецький конкурс есе серед учнів 1–4, 5–8 та 9–11 класів на теми: «Воїн ЗСУ. Хто він?», «Образ сучасного українського воїна». URL: <https://ndiu.org.ua/konkursy/mizhnarodni-konkursy/2023>
- Істоміна Н. Міжнародний конкурс з українознавства продовжується... *Українознавство*. 2007. № 2. С. 150–156. URL: <https://archive.ndiu.org.ua/text.html?id=967&number=63&category=4>
- Касян Л. Міжнародний конкурс з українознавства – 2008. *Українознавство*.

2008. № 2. С. 158–162. URL: <https://archive.ndiu.org.ua/text.html?id=1295&number=68&category=41>
14. Касян Л. Міжнародний конкурс з українознавства – 2010. *Українознавство*. 2010. № 2. С. 102–105. URL: <https://archive.ndiu.org.ua/text.html?id=2046&number=76&category=4>
15. Лист МОН від 10.06.2022 р. № 1/6267-22 «Про деякі питання національно-патріотичного виховання в закладах освіти України». URL: https://drive.google.com/file/d/1HvuZxzpuZyayijJxE_88rbZDT8J8RbdP/view?usp=sharing
16. Кононенко П. П., Пономаренко А. Ю. *Українознавство: конспект лекцій*. Київ: МАУП, 2005. 392 с.
17. Наказ № 76 від 29 вересня 2023 р. «Про організацію і проведення Міжнародного щорічного літературно-мистецького конкурсу есе серед учнів 1–4, 5–8 та 9–11 класів на теми: "Воїн ЗСУ. Хто він?", "Образ сучасного українського воїна"». URL: https://ndiu.org.ua/images/mizh_konkursy/Nakaz_pro_orh_i_prov_Konkursu_ese.pdf
18. Постанова Верховної Ради України № 3528-ХІІ від 19 жовтня 1993 р. «День Збройних сил України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3528-12#Text>
19. Постанова Кабінету Міністрів України від 15 грудня 2023 р. № 1322 «Про схвалення Стратегії утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2023–2025 роках». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1322-2023-п/conv#Text>
20. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.06.2019 р. № 596-р «Про схвалення Стратегії популяризації української мови до 2030 року "Сильна мова – успішна держава"». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/596-2019-%D1%80#Text>
21. Указ Президента України № 806/2014 від 14 жовтня 2014 р. зі змінами, внесеними згідно з Указом Президента України № 455/2023 від 28 липня 2023 р. «День захисників і захисниць України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/455/2023#Text>
22. Указ Президента України від 18 травня 2019 р. № 286/2019 «Про Стратегію національно-патріотичного виховання». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286/2019#Text>
23. Фесік О. VII Міжнародний конкурс з українознавства для учнів 8–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів. *Українознавство*. 2013. № 1 (46). С. 191–195.
24. Фесік О. VI Міжнародний конкурс з українознавства для учнів 8–11 класів. *Українознавство*. 2012. № 2. С. 166–171. URL: <https://archive.ndiu.org.ua/text.html?id=2656&number=84&category=4>
25. Фесік О. Міжнародний конкурс з українознавства – 2011. *Українознавство*. 2011. № 2. С. 236–240. URL: <https://archive.ndiu.org.ua/text.html?id=2446&number=80&category=4>
26. Фігурний Ю. Учнівська молодь – майбутнє Української Самостійної Соборної Держави. Аналітичне осмислення підготовки, проведення, підсумків та перспектив III Міжнародного конкурсу з українознавства. *Українознавство*. 2009. № 2. С. 91–96.
27. Ювенальні прокурори: 324 дитини загинули внаслідок збройної агресії РФ в Україні. URL: https://t.me/pgov_gov_ua/4556

REFERENCES

1. BEZSMERTNA, N. (2023). Peculiarities of the Functioning of the State Language Policy in Ukraine (the End of the 20th – Beginning of the 21st Century). *Ukrainoznavstvo (Ukrainian Studies)*, № 2, pp. 276–285. [online] Available at: [https://doi.org/10.30840/2413-7065.2\(87\).2023.283300](https://doi.org/10.30840/2413-7065.2(87).2023.283300) [in Ukr.]
2. BOIKO, S. (2017). 10th International Competition in Ukrainian Studies. *Ukrainoznavstvo (Ukrainian Studies)*, № 1–2, pp. 170–175. [in Ukr.]
3. HAZIZOVA, O. (2021). 14th International Competition in Ukrainian Studies for Students of Grades 8–11 of General Educational Institutions. *Ukrainoznavstvo*

(Ukrainian Studies), № 2, pp. 177–199. [online] Available at: [https://old.ndiu.org.ua/book/journal/2021/2\(79\)-w.pdf](https://old.ndiu.org.ua/book/journal/2021/2(79)-w.pdf) [in Ukr.]

4. HAZIZOVA, O. (2019). Ukrainian Studies Projections in the Research Works of the Winners of the 12th International Competition in Ukrainian Studies for Students of Grades 8–11 of General Educational Institutions. *Ukrainoznavstvo* (Ukrainian Studies), № 2 (71), 158 p. [in Ukr.]

5. HAZIZOVA, O. (2022). 15th International Competition in Ukrainian Studies for Students of 8–11 Grades of General Educational Institutions. *Ukrainoznavstvo* (Ukrainian Studies), №. 2, pp. 164–194. [online] Available at: [https://old.ndiu.org.ua/book/journal/2022/2\(83\)-w.pdf](https://old.ndiu.org.ua/book/journal/2022/2(83)-w.pdf) [in Ukr.]

6. HAZIZOVA, O., SOROCHUK, L., KONONENKO, A., BOIKO, S., IVANETS, S. (2023). Trends in Ukrainian Studies of the 16th International Competition in Ukrainian Studies for Students of Grades 8–11 of General Secondary Education Institutions. *Ukrainoznavstvo* (Ukrainian Studies), №. 2 (87), pp. 174–221. [in Ukr.]

7. *Study of the Quality of the Organization of the Educational Process in the Conditions of War in the 2022/2023 Academic Year*. [online] Available at: <https://sqe.gov.ua/wp-content/uploads/2023/04/yakist-osvity-v-umovah-viyny-web-3.pdf> [in Ukr.]

8. Law No. 8312-XI of October 28, 1989 «On Languages in the Ukrainian SSR». [online] Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/8312-11> [in Ukr.]

9. Law of Ukraine No. 2704-VIII of April 25, 2019 «On Supporting the Functioning of the Ukrainian Language as the State Language». [online] Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text> [in Ukr.]

10. Law of Ukraine No. 5029-VI dated July 3, 2012 «On the Principles of State Language Policy». [online] Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5029-17/ed20120703#Text> [in Ukr.]

11. *1st International Annual Literary and Artistic Essay Contest among Students of Grades*

1–4, 5–8, and 9–11 on the Topics: «Warrior of the Armed Forces of Ukraine. Who is he?», «The Image of a Modern Ukrainian Warrior». [online] Available at: <https://ndiu.org.ua/konkursy/mizhnarodni-konkursy/2023> [in Ukr.]

12. ISTOMINA, N. (2007). The International Competition in Ukrainian Studies Continues... *Ukrainoznavstvo* (Ukrainian Studies), №. 2, pp. 150–156. [online] Available at: <https://archive.ndiu.org.ua/text.html?id=967&number=63&category=4> [in Ukr.]

13. KASIAN, L. (2008). International Competition in Ukrainian Studies – 2008. *Ukrainoznavstvo* (Ukrainian Studies), №. 2, pp. 58–162. [online] Available at: <https://archive.ndiu.org.ua/text.html?id=1295&number=68&category=41> [in Ukr.]

14. KASIAN, L. (2010). International Competition in Ukrainian Studies – 2010. *Ukrainoznavstvo* (Ukrainian Studies), №. 2, pp. 102–105. [online] Available at: <https://archive.ndiu.org.ua/text.html?id=2046&number=76&category=4> [in Ukr.]

15. *Letter of the Ministry of Education and Culture dated June 10, 2022 No 1/6267-22 «On Some Issues of National-Patriotic Education in Educational Institutions of Ukraine»*. [online] Available at: https://drive.google.com/file/d/1HvuZxzpuZyaiyJJxE_88rbZDT8J8RbdP/view?usp=sharing [in Ukr.]

16. KONONENKO, P., PONOMARENKO, A. (2005). *Ukrainian Studies: Synopsis of Lectures*. Kyiv: IAPM, 392 p. [in Ukr.]

17. Order No. 76 dated September 29, 2023 «On the Organization and Holding of the International Annual Literary and Artistic Essay Contest Among Students of Grades 1–4, 5–8 and 9–11 on the Topics: "Warrior of the Armed Forces. Who is He?", "The Image of a Modern Ukrainian Warrior"». [online] Available at: https://ndiu.org.ua/images/mizh_konkursy/Nakaz_pro_orh_i_prov_Konkursu_ese.pdf [in Ukr.]

18. *Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine No. 3528-XII of October 19, 1993 «Day of the Armed Forces of Ukraine»*. [online] Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3528-12#Text> [in Ukr.]

19. *Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated December 15, 2023 No. 1322 «On the approval of the Strategy for the Affirmation of Ukrainian National and Civic Identity for the Period until 2030 and the Approval of the Operational Plan of Measures for its Implementation in 2023 – 2025»*. [online] Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1322-2023-п/conv#Text> [in Ukr.]
20. *Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 17.06. 2019 No. 596-p «On the approval of the Strategy for the Popularization of the Ukrainian Language until 2030 "Strong Language – Successful State"»*. [online] Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/596-2019-%D1%80#Text> [in Ukr.]
21. *Decree of the President of Ukraine No. 806/2014 of October 14, 2014, as Amended in Accordance with Decree of the President of Ukraine No. 455/2023 of July 28, 2023 «Day of Defenders of Ukraine»*. [online] Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/455/2023#Text> [in Ukr.]
22. *Decree of the President of Ukraine dated May 18, 2019 No. 286/2019 «On the Strategy of National Patriotic Education»*. [online] Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286/2019#Text> [in Ukr.]
23. FIESIK, O. (2013). VII International Competition in Ukrainian Studies for Students of Grades 8-11 of General Educational Institutions. *Ukrainoznavstvo*. No 1 (46), pp. 191–195. [in Ukr.]
24. FIESIK, O. (2012). VI International Competition in Ukrainian Studies for students of grades 8–11. *Ukrainoznavstvo* (Ukrainian Studies), No 2, p. 166–171. Available at: <https://archive.ndiu.org.ua/text.html?id=2656&number=84&category=4> [in Ukr.]
25. FIESIK, O. (2011). International competition in Ukrainian studies – 2011. *Ukrainoznavstvo* (Ukrainian Studies), № 2, pp. 236–240. Available at: <https://archive.ndiu.org.ua/text.html?id=2446&number=80&category=4> [in Ukr.]
26. FIHURNYI, Yu. (2009). Student Youth are the Future of the Ukrainian Independent State. Analytical Understanding of the Preparation, Implementation, Results and Prospects of the 3rd International Competition in Ukrainian Studies. *Ukrainoznavstvo* (Ukrainian Studies), № 2, pp. 91–96. [in Ukr.]
27. *Juvenile Prosecutors: 324 Children Died as a Result of the Armed Aggression of the Russian Federation in Ukraine*. [online] Available at: https://t.me/pggo_gov_ua/4556 [in Ukr.]

УДК 069.533:779:908(477.41-21)

DOI: 10.17721/2413-7065.2(91).2024.308583

ФОТОФІКСАЦІЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Юрій ФІГУРНИЙorcid.org/0000-0002-6463-0920

кандидат історичних наук, завідувач відділу української етнології НДІУ

Олена ЖАМorcid.org/0000-0001-6216-5167

кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник

Музею хліба Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав»

Ігор ГАЙДАЄНКОorcid.org/0000-0002-6272-9580

кандидат історичних наук, учений секретар

Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав»

Оксана ВИСОВЕНЬorcid.org/0000-0002-0061-2301

доктор історичних наук, доцент,

провідний науковий співробітник відділу військово-патріотичного виховання НДІУ

Анотація. У статті проаналізовано створення, становлення й функціонування фотосалону єврейської родини Бендицьких в українському мультикультурному місті Переяславі, у якому відобразилися етнокультурні процеси в Україні. Виявлено, що світлини фотосалону Бендицьких із фондового зібрання Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав» становлять наукову та мистецьку цінність, містять важливі культурні, історичні, етнографічні відомості про традиційну культуру й повсякдення мешканців Переяславицини останньої чверті XIX – початку XX століття та є джерелом інформації для багатьох суміжних наук (історії, етнографії, мистецтвознавства, соціології, антропології, культурології тощо). Показано, що світлини є вагомим візуальним джерелом свідчень для дослідження локальної історії Переяславського краю й допомагають у вивченні етнокультурних процесів на території України в імперську добу. З'ясовано, що наявність цих світлин у музеї дає можливість використовувати фотоматеріал як документальне джерело для різного роду досліджень, також вони можуть бути популяризовані у вигляді каталогів, використані у виставкових проєктах та інших напрямках музейної діяльності. Обґрунтовано, що інформаційний потенціал, ступінь атрибутованості, стан збереження досліджуваних світлин є досить високими, а також наявна достатньо детальна супровідна документація до них. Встановлено авторство, походження й датування знімків, частково визначено сфотографовані суб'єкти, з'ясовано обставини створення фото, проаналізовано зовнішні ознаки знімків і фірмових бланків фотоательє родини Бендицьких. Доведено, що світлини фотосалону Бендицьких є верифікованою фотохронікою регіональної історії України й допомагають осмислити тогочасні етнокультурні процеси та використовувати отриману інформацію для посилення національно-патріотичного виховання громадян Української держави й активно протидіяти російській антиукраїнській пропаганді.

Ключові слова: Україна; українці; євреї; Переяслав; фото; фотосалон Бендицьких; російсько-українська війна; українська політична нація.

© Фігурний Ю., Жам О., Гайдаєнко І., Висовень О.

PHOTOFIXATION OF THE REGIONAL HISTORY OF UKRAINE

Yurii FIIHURNYI

*Candidate of Historical Sciences,
Head of Ukrainian Ethnology Department of RIUS*

Olena ZHAM

*Candidate of Historical Sciences, lead research fellow of
Bread Museum, National Historical and Ethnographic Reserve "Pereiaslav"*

Ihor HAIDAIENKO

*Candidate of Historical Sciences, Academic Secretary of
Bread Museum, National Historical and Ethnographic Reserve "Pereiaslav"*

Oksana VYSOVEN

*Doctor of Historical Sciences, associate professor,
lead research fellow of the Military and Patriotic Education Department of RIUS*

Annotation. The article analyzes the creation, formation and functioning of the photo salon of the Bendytski Jewish family in the Ukrainian multicultural city of Pereiaslav, which reflected ethno-cultural processes in Ukraine. It was found that the photographs of the Bendytski's photo salon from the fund collection of the National Historical and Ethnographic Reserve "Pereiaslav" are of scientific and artistic value, contain valuable cultural, historical, ethnographic information about the traditional culture and everyday life of the residents of Pereiaslav Region in the last quarter of the 19th - early 20th centuries, and are a source of information for many related sciences (history, ethnography, art history, sociology, anthropology, cultural studies, etc.). It is shown that the photographs are an important source of visual evidence for the study of the local history of the Pereiaslav region and help in the study of ethnocultural processes on the territory of Ukraine during the imperial period. It was found that the presence of these photos in the museum allows to use photographic material as documentary source for various types of research, they can also be popularized in the form of catalogs, used in exhibition projects and other areas of museum activity. It is substantiated that the information potential, the degree of attribution, and the state of preservation of the investigated photos are quite high, and there is also sufficiently detailed accompanying documentation for them. The photographs' authorship, origin, and dating were established, the photographed subjects were partially determined, the circumstances of the photo creation were clarified, and the external features of the photographs and letterheads of the Bendytski's family photo studio were analyzed. It has been proven that the photos of the Bendytski's photo salon are a kind of verified photochronicle of the regional history of Ukraine and help to understand the ethnocultural processes of that time and make it possible to use the information obtained to strengthen the national-patriotic education of the citizens of the Ukrainian state and to actively oppose Russian anti-Ukrainian propaganda.

Key words: Ukraine; Ukrainians; Jews; Pereiaslav; photo; Bendytski's photo salon; russian-Ukrainian war; Ukrainian political nation.

Постановка проблеми. В жорстоких умовах російсько-української війни, особливо після 24.02.2022 р., коли розпочалося повномасштабне російське вторгнення в Україну, актуалізувалося питання об'єднання українських громадян для захисту Батьківщини від рашистів. У консолідації громадянського суспільства, формуванні модерної української політичної нації має важливе значення національна історична пам'ять, знання власної минувшини й

комплексне використання напрацювань попередніх поколінь, які мешкали на теренах сучасної України протягом багатьох століть та тисячоліть. Жаклива сутність екзистенційного протистояння української демократії євразійській автократії є цивілізаційним викликом для України та її громадян. Також ця конфронтація сприяє глобальній проукраїнській консолідації, об'єднуючи етнічних українців, євреїв, поляків, румунів, угорців, болгар, греків і представників інших етносів у потужну українську політичну націю та інтенсифікуючи євроінтеграційні й євроатлантичні процеси і прагнення громадян Української держави стати невід'ємною складовою потужної та інноваційної європейської цивілізації.

Історія створення, становлення й функціонування фотосалону І. Л. Бендицького та його сина Г. І. Бендицького, яскравих представників єврейської спільноти в древньому українському Переяславі, вкотре демонструє толерантність української громади, вміння не зациклюватися на етнічних і релігійних відмінностях, а жити у мирі, злагоді та розбудовувати добробут рідного міста й Переяславщини.

Також варто наголосити, що у російській імперії влада й, так би мовити, тогочасна панівна імперська нація «русских» в цілому до етнічних меншин ставилися зневажливо й зверхньо, як до українців («хохлів»), білорусів («бульбашів»), вважаючи їх лише невід'ємною частиною «великого триєдиного російського народу», так і до інших «іногородців». Проте ставлення імперців і звичайних «русских» до євреїв було дуже упередженим, таким воно залишалося в тоталітарну добу й

активно побутує в сучасній росії. Але рашисти, які за своєю сутністю є типовими російськими фашистами, вважають саме українців нацистами й мілітаристами, приписуючи українському народу всі свої гріхи, упередження та злодіяння. Символічно, що головними завданнями так званої «спеціальної воєнної операції» стали саме «денацифікація» і «демільтаризація» України. Проте найголовніше те, що рашистська пропаганда постійно стверджує, що не існує окремого українського етносу, це лише невід'ємна частина (субетнос) великого російського народу, нема й ніколи не було самобутньої української мови, все це тільки місцевий діалект і складова «великого русского языка» тощо. Такі рашистські закиди спростовуються історичним розвитком українського народу, жакливим сьогоднем неоголошеної повномасштабної російсько-української гібридної війни та сприяють кристалізації української політичної нації.

Актуальність заявленої тематики передусім визначається системним осмисленням розвою українського суспільства, а саме його імперського минулого (друга половина XIX – початок XX ст.), та використанням набутого ним величезного емпіричного досвіду для згуртування українців і представників інших етнічних спільнот задля перешкодження злочинним спробам окупантів та їх проксі-посіпак розшматувати й знищити Українську державу у XIX – на початку XX ст., розсварити між собою її громадян, ліквідувати українську політичну націю та українську національну ідентичність й силоміць нав'язати українському громадянському суспільству «русский мир», рашизм,

російську великодержавність, російську мову, російську культуру, російськість, зневагу до інших народів тощо. Саме тому осмислення тогочасних етнокультурних процесів та використання отриманої інформації допоможе посилити національно-патріотичне виховання громадян Української держави й активно протидіяти рашистській антиукраїнській пропаганді та посприє перемозі над окупантами.

Аналіз джерел, останніх досліджень і публікацій. Загальні відомості про становлення та розвиток фотографії на теренах України в XIX – XX ст. подають у своїх працях О. Федотова [20], О. Трачун [18], С. Горевалов [2], Н. Зикун [2], Т. Подсаднюк [15]. Проте вивчення становлення й функціонування фотосалону родини Бендицьких не знайшло висвітлення в науковій літературі. Загалом історія розвитку фотографії в регіонах України до теперішнього часу вивчена недостатньо. Інтерес до неї виявляють здебільшого краєзнавці. Старі світлини збереглися до нашого часу в невеликій кількості, вони розпорошені в різних музейних фондах і приватних архівах, частина з яких вже не може бути атрибутована.

Джерельною базою роботи стали світлини Л. І. Бендицького та Г. І. Бендицького з фондів зібрання Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав» (далі – НІЕЗ «Переяслав») і супровідна документація до них [8]. Окремі відомості про фотоательє Бендицьких виявлені в тогочасній довідковій літературі, зокрема в щорічних «Пам'ятних книжках Полтавської губернії», підготовлених Полтавським губернським статистичним комітетом. Зауважимо, що згадки про

регіональних (провінційних) фотографів у тогочасних довідкових виданнях були вкрай рідкісні. До них потрапляли лише найзначніші та найвідоміші заклади. До саме таких належало ательє Бендицьких у Переяславі. Додатковим візуальним джерелом інформації стали офіційний сайт Національного центру народної культури «Музей Івана Гончара», Facebook сторінка краєзнавця В. О. Петренка «Влади Мир», сайт «Переяслав – Foto Tikon» [13]. Із опублікованих видань у нагоді стали видання, в яких представлені фотокопії світлин Бендицьких, а саме: «Україна й українці: Київщина Лівобережна (історико-етнографічний мистецький альбом Івана Гончара)» [19] і «Переяславський соціум на перехресті епох: люди, події, факти: монографія» [14]. У цьому виданні використано світлини

фотосалону Бендицьких із приватних архівів Н. С. Гаврилюк, О. Р. Коломійця, Л. Ф. Саріної, М. М. Бута, Л. М. Котлярової, родини Осадчих.

Мета дослідження – проведення системного аналізу створення, становлення й функціонування фотосалону єврейської родини Бендицьких в українському мультикультурному місті Переяславі як важливого чинника етнокультурних процесів в Україні. **Завдання** дослідження: 1) охарактеризувати історіографію вивчення проблеми й джерельну базу; 2) розкрити особливості фотографії як самостійного об'єкта наукового дослідження; 3) проаналізувати історію фотоательє Бендицьких; 4) розкрити інформаційний, історичний, мистецький та

Фотографія трьох дівчат, зроблена на початку ХХ століття в салоні «І. Л. Бендицький і син»

етнокультурний потенціал світлин, створених у фотосалоні Бендицьких.

Наукова новизна обумовлена комплексним дослідженням фотографій салону Бендицьких із фондового зібрання НІЕЗ «Переяслав» як вагомого джерела з регіональної минувшини України загалом та історії повсякдення Переяслава й Переяславщини зокрема. Це допомагає збереженню історичної пам'яті й сприяє посиленню національно-патріотичного виховання громадян Української держави.

Виклад основного матеріалу. Ефективність наукового пізнання неможлива без комплексного залучення джерел різних типів: письмових, усних, речових, лінгвістичних, зображальних (аудіовізуальних). Історики, реконструюючи картини минулого, зазвичай спираються на писемні документи, долучаючи в разі потреби й інші різновиди джерел, зокрема зображальні (фотографії, поштові листівки, кінодокументи, аудіодокументи, плакати, карикатури, картини, ікони, твори прикладного мистецтва, малюнки тощо). Звернення до зображальних свідчень має, як правило, допоміжний характер, найчастіше вони просто додатково унаочнюють інформацію, з'ясовану на підставі класичних історичних документів [5, с. 259].

Натомість візуальні документи, такі як фотографії, – цілком самодостатнє історичне джерело, важливе не тільки фіксованим зоровим образом, що вони його зберегли (події, явища, емоції людей), а й закодованою в них інформацією (відкритою, закритою, прихованою) [3, с. 243].

Тому пізнавальні можливості фотографії як самостійного об'єкта

Фотографія трьох парубків, зроблена на початку ХХ століття в салоні «І. Л. Бендицький і син»

наукового дослідження величезні, а в сукупності з іншими джерелами інформації (усними і письмовими свідченнями) – взагалі неоціненні. Досліджуючи світлини, можна отримати інформацію про різноманітні аспекти людського буття (повсякдення, побут, мода, рідинне життя, виробничі процеси, розваги, дозвілля), дізнатися про історичні події, звичаї, культурне та політичне життя суспільства відповідного історичного періоду. У зв'язку з цим фотографії як багатогранний образ минулого становлять інтерес для дослідників різного профілю (істориків, етнографів, мистецтвознавців, соціологів, антропологів, культурологів), що зумовлює їх міждисциплінарний характер як джерела інформації.

Фотографії займають передову

позицію серед візуальних джерел у вивченні локальної історії, оскільки мають потужний інформаційний потенціал і являють багатий зоровий образ минулого. Вони є цінним матеріалом для вивчення історії рідного краю, його відомих постатей, визначних подій, пам'ятних місць, повсякденного життя населення. Фото не лише розкривають зафіксовані фотокамерою факти та події давнини, а й дають можливість реконструювати та репрезентувати історію певної епохи, як суспільства загалом, так і окремої людини [6, с. 103].

Сучасні дослідники вважають світлини важливим джерелом для дослідження локальної історії, розглядають їх як культурний простір для вивчення певної локальної спільноти, комплекс джерел історії повсякдення як один із сучасних напрямів розвитку історичної науки.

Пізнавальні можливості фотографії як самостійного об'єкта історичного наукового дослідження достатньо значні. Світлини – важливі джерела для багатоаспектних історичних, етнографічних, культурологічних досліджень, надійний і достовірний спосіб збереження історичної інформації для подальшого дослідження та передачі її наступним поколінням. Комплексне дослідження фотографічних знімків, вилучення та використання закладеної в них інформації дає змогу отримати різноманітну інформацію про зображених осіб: соціальний статус і матеріальне забезпечення (костюм, краватка, годинник, прикраси, дотримання тенденцій моди); індивідуальні характеристики (стаць, вік, зріст, статура); соціокультурні характеристики

(одяг, зачіска, орнаментация тіла); етнокультурні особливості (етнічний одяг, прикраси тощо); характеристики невербальної комунікації (вираз обличчя, міміка, жести); характеристики зовнішнього вигляду (естетичний, психологічний, фізичний стани); характеристики особистої гігієни (чистота, порядок, недбалість); психологічні особливості характеру (вираз обличчя). Групові фотографії дають можливість охарактеризувати формальні показники (кількість, вік учасників, гендерні характеристики), тип і форму (малі/великі групи), соціально-станову належність сфотографованих осіб (соціальний статус, фахова належність), їх моральний стан і психологічний настрій. Такі світлини свідчать про багато сторін повсякденності, адже відбивають звичаї і світогляд того періоду, коли їх знімають [5, с. 261; 6, с. 102].

Історія створення, становлення та функціонування фотоательє єврейської

родини Бендицьких, з одного боку, є неповторною історією підприємницького успіху, а з другого – типовим прикладом толерантного співіснування різних за походженням і цінностями народів, культур та релігій в Україні.

За даними тогочасних довідкових видань, фотосалон Ізраїля Лазаревича Бендицького в м. Переяславі Полтавської губернії почав функціонувати 18 лютого 1867 р. Він був першим у місті та одним із перших на теренах Полтавської губернії. Так, наприклад, відомо, що в 60-х роках XIX століття в губернії було відкрито всього шість фотосалонів: В. О. Волкова (Полтава, 1867–1871), Л. Тираспольського (Полтава, 1861–1882), Є. Г. Котельнікова (1860–1867), Б. Х. Євсєєва (1869–1900) та вже згаданого І. Л. Бендицького (1867–1916). Всього за період з 1861 по 1916 р. у Полтавській губернії було відкрито понад сотню фотоательє. Фотоательє І. Л. Бендицького проіснувало найдовше з усіх існуючих у Полтавській губернії – 49 років (з 1867 до 1916 р.).

Більше того, воно було одним із перших на всій території України. До прикладу, перші вітчизняні фотосалони були відкриті в Одесі (1843), Києві (1858), Харкові (1858), Львові (1861), Івано-Франківську (1861), Миколаєві (1868).

*Кабінетна фотографія братів Луневичів,
автор Г. І. Бендицький, початок XX століття*

У різні роки фотографічний салон І. М. Бендицького мав назви: «Фотографія міщанина Ізраїля Бендицького», «І. Л. Бендицький і син, Переяслав, у власному будинку», «Г. І. Бендицький, Переяслав». Співвласником салону був син Ізраїля Лазаревича Бендицького – Герш Ізраїлович Бендицький. Про нього відомо, що в 1911–1916 рр. він працював секретарем і казначем Переяславського Товариства допомоги бідним євреям. Згідно з даними «Пам'ятної книжки Полтавської губернії на 1911 рік» Г. І. Бендицький був у цей час секретарем Переяславського Товариства допомоги бідним євреям. Окрім нього, у Товаристві працювали: міщанин Янкель Мордухович Шифрин (голова), Шмуль Гершкович Бодик (товариш голови), Янкель Аронович Вильчур (казначей) [10].

У «Пам'ятній книжці Полтавської губернії на 1914 рік» Г. І. Бендицький вже згадується як казначей Товариства допомоги бідним євреям. Цікаво, що особовий склад правління Товариства оновився практично повністю: Яків Самуїлович Шефтель (голова), Дон Абрамович Брейтбурд (співголова), Герш Ізраїлович Бендицький (казначей), Лейба Абрамович Брейтбурд (секретар) [11].

Наступного 1915 р. особовий склад правління Товариства знову оновився: Дона Абрамовича Брейтбурда на посаді співголови Товариства змінив Янкель Мордухович Шифрин. Герш Ізраїлович Бендицький залишився на посаді казначея [12].

Також відомо, що в дитячі роки він товаришував з сусідським хлопчиком Соломоном Рабиновичем, у майбутньому – відомим єврейським письменником Шолом-Алейхемом.

Візитна фотографія із зображенням трьох дівчат, зроблена на початку ХХ століття в салоні «І. Л. Бендицький і син»

Розміщувався салон І. Л. Бендицького в його будинку, в центральній частині Переяслава, неподалік синагоги (навпроти сучасної пожежної частини). У будинку, окрім фотосалону, знаходився заїжджий двір, до складу якого входили «мебльовані кімнати» та «кухмістерська» (їдальня). Згідно з довідкою Переяславської повітової земської управи № 3387 від 18 жовтня 1890 р. вартість цієї нерухомості І. Л. Бендицького у 1884 р. оцінювалася в 100 крб. сріблом, а з 1885 по 1890 р. – 150 крб. сріблом [16, с. 96].

Завдяки природженій комерційній жилці та наполегливості І. Л. Бендицький започаткував кілька бізнесових проєктів, серед яких абсолютно новий для Переяслава – фотографічний салон, який успішно розвинув у конкуренції

з іншими подібними закладами (Б. Л. Львува, О. В. Воцинина, Д. І. Подольського, М. І. Сухого).

Фотоательє І. Л. Бендицький відкрив у 1867 р. на території свого заїжджого двору, розташованого на центральній міській дорозі (вул. Покровська, з кін. XIX ст. – Довгомостянська). Заїжджий двір, розташований у зручному місці, приносив його власнику чималі прибутки. Про це згадував у своєму автобіографічному романі «З ярмарку» (1916) Шолом-Алейхем. Батько письменника, Наум Рабинович, утримував по сусідству з Ізраїлем Бендицьким заїжджий двір. І, як не дивно, Рабинович і Бендицький не конкурували між собою, а, навпаки, підтримували дружні відносини. Шолом-Алейхем називав Ізраїля Бендицького не інакше як «батьків приятель». У дитинстві малий Соломон частенько навідувався до Бендицьких у гості. Син власника дому, «блідий, кволий хлопчик Герш Бендицький», а також сини почесних городян Зяма Корецький і Мойша-Іцхок були його друзями дитинства. Майбутній письменник любив слухати, як Ізраїль Бендицький грав на скрипці, а одного разу той навіть дав пограти на ній. Від свого батька Соломон Рабинович чув, що такого гарного скрипаля ще не було в Переяславі. Пізніше, вже в зрілому віці, Шолом-Алейхем скаже: «Якби я не став письменником, я став би музикантом», а Ізраїль Бендицький стане прототипом скрипаля Степеню – головного героя роману «Степеню» [7].

Повертаючись до ательє І. Л. Бендицького, зауважимо, що у другій половині XIX – на початку XX ст. серед фотографічних салонів Переяслава воно було найбільш значним і професійним.

До слова, в цей період у місті, окрім нього, функціонували ще три фотосалони: «Фотографія міщанина Берка Лейбовича Львува» (1884–1916); «Фотографія міщанина Олександра Васильовича Воцинина» (1909–1916); «Фотографія міщанина Давида Іцковича Подольського» (1909–1914). Для невеликого провінційного містечка така кількість фотосалонів була більш ніж достатньою. До речі, в Києві станом на 1895 рік нараховувалось 14 фотоательє [4].

Клієнтура І. Л. Бендицького складалася із заможних громадян міста Переяслава, багатих родин сіл Переяславського повіту, постояльців його заїжджого двору. У нього фотографувалися цілі покоління міщанських та селянських родин Переяславщини й не тільки.

Як виникла ідея в І. Л. Бендицького зайнятися фотографією, невідомо. Адже не секрет, що перші фотосалони заснували євреї у великих містах. Осередком освіти, яку б здобували фотографи в той час, не було. Цьому своєрідному ремеслу навчалися у досвідченіших майстрів. Отже, хтось мав навчити й І. Л. Бендицького. І відповідно він теж комусь передав своє ремесло. Насамперед це син – Герш Ізраїлович Бендицький. Про нього відомо, що у 1911–1916 рр. він працював секретарем і казначеєм Переяславського Товариства допомоги бідним євреям. Можливим послідовником І. Л. Бендицького міг бути Авраам Ноєвич Бендицький: у 1901–1909 рр. власник фотосалону в м. Пирятин Полтавської губернії. Проте довести родинні зв'язки обох фотографів поки що не вдалося.

Звичайний провінційний фотоса-

лон у ті часи виглядав так: одно- дво- поверховий будинок з кількома кімнатами: фойє (тут можна було почекати, відпочити, почитати газету, випити чаю, кави, солодкої води, призначити зустріч); кімната для зберігання апаратури, негативів знімків; кімнати-студії з різним фоном (мальованим, драпірованим, у шпалерах різного кольору), меблями (крісла, дивани, канапа, стільці, столи, підставки для вазонів, трюмо, скрині), архітектурними елементами (східці, арки, колони, каміни), квітами (вазони або у вазах) та іншим дрібним реквізитом (цукерниці, вази, підноси, шкатулки), здебільшого розкладеним на столі. Відвідувачі могли привозити з собою власні речі, щоб створити індивідуальний антураж у студії. Кімната (або кімнати), в якій здійснювалося

фотографування, обов'язково мала добре освітлюватися за рахунок великих вікон, скляного даху, електрики. Арсенал необхідного обладнання фотографа був доволі великим і складався з камер (стаціонарних і портативних), важкого триніжка, фотооб'єктивів, фотопластинок, чорного покривала, скляних пластинок великого розміру, фотопаперу, магнієвого порошку, паспарту тощо.

У фотосалоні І. Л. Бендицького надавалися послуги з виготовлення портретного фото (5,5x9 см), візитного фото (6x10 см), кабінетного фото (11x16 см), групових знімків (різних розмірів, але здебільшого великоформатні).

Процес виготовлення фотографій був доволі трудомістким. Отриману після проявлення та закріплення світлину майстер обов'язково ретушував (підправляв дрібні недоліки), домальовував ефекти (за бажанням замовника). Під фото майстер ставив своє факсиміле (відтворений за допомогою копіювання оригінальний власноручний підпис особи). Готовий знімок наклеювали на основу (картон-паспарту), яка друкувалася окремо, у друкарні, зверху все накривали пергаментним папером. Часто світлину обводили фігурною рамкою золотистого, сріблястого чи іншого кольору, виконану тисненням. На звороті фотокартки розміщували вихідні дані: інформацію про майстра, адресу ательє, отримані нагороди (зображення медалей учасника міжнародних виставок), відомості про знаних осіб, які фотографувалися в салоні, власну рекламу. Обов'язково на світлинні фотограф ставив особистий штамп. Адже будь-яка друкowana продукція у російській імперії підпадала під

Фотографія сімейного подружжя, зроблена на початку ХХ століття в салоні «І. Л. Бендицький і син»

*Візитна фотографія подружжя з
маленькою дитиною, зроблена на початку
XX століття в салоні
«І. Л. Бендицький і син»*

поняття «друкарської продукції», яка контролювалася відділом цензури Міністерства внутрішніх справ згідно із «Тимчасовими правилами про цензуру і друк» від 6 квітня 1865 р. Усі фотосалони перебували на обліку, обов'язково мали ліцензію, здавали щорічні звіти про прибутки.

Ціни на фотокартки різнилися. Найдешевше вартували маленькі візитні фото – від 50 копійок. Ціна на більше фото стартувала від 70 копійок. Великоформатні групові фото коштували від кількох карбованців. Ціна залежала від досвідченості, популярності майстра й іноді сягала 20–25 крб. сріблом за одну світлину. Отож дозволити собі

послуги фотографа могли переважно заможні прошарки населення.

До фотосалонів ходили за особливою нагодою, бо це задоволення було не з дешевих. Це була ціла подія, наповнена своєрідними ритуалами. Робили це зазвичай у неділю чи в свята, з приводу якоїсь важливої події в житті (хрестини, одруження, повноліття, підвищення по службі). До фотосесії ретельно готувалися: одягали свій найкращий одяг або навіть шили новий, підбирали вдалу позу, для чого позували перед дзеркалом, жінки експериментували із зачісками та прикрасами.

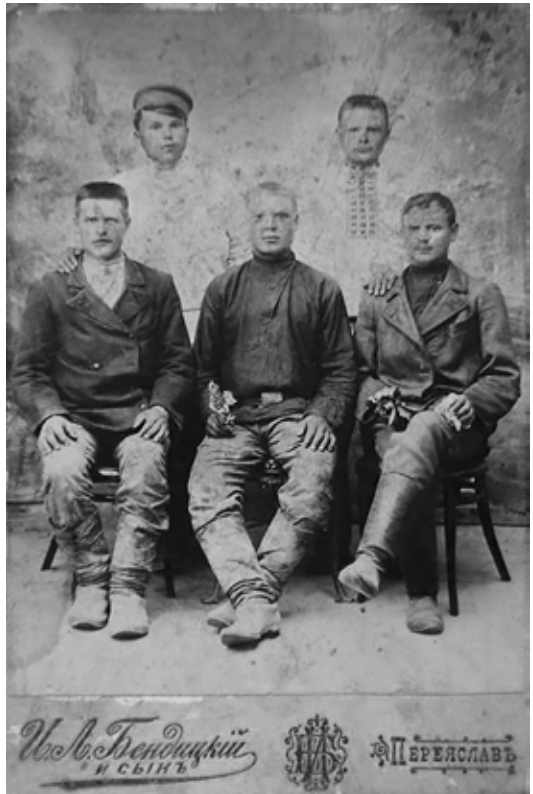
Вони міцно увійшли в побутову культуру, одразу посівши місце родинних реліквій. За час функціонування фотоательє світлини, виконані Бендицькими, увійшли в кожну більш-менш заможну родину Переяслава та Переяславщини. Ними обмінювалися на згадку, їх дарували як вияв любові та уваги приятелям, знайомим, коханам. Їх трепетно передавали з покоління в покоління, дбайливо зберігали в альбомах чи в дерев'яних рамках на стіні. Ці світлини відзначаються високою якістю, майстерністю і професіоналізмом. Їм притаманні чітке зображення, мистецька ретуш, високоякісний папір, м'яке освітлення, ненав'язливий фон, невибагливий реквізит, стримана інсценізація простору.

У фондовому зібранні НІЕЗ «Переяслав» [8] зберігається значна колекція зображень, виготовлених у фотосалоні родини Бендицьких.

Перші надходження світлин авторства І. Л. Бендицького до фондового зібрання Заповідника датуються 1986 роком. Чотири світлини початку XX століття музею передав житель

Кієва Ігор Сергійович Малашенко, фахівець у галузі металургії, співробітник Інституту електрозварювання імені Є. О. Патона НАН України. Його батько – Сергій Васильович Малашенко (1908–1987), уродженець м. Переяслава, металознавець, доктор технічних наук, лауреат Державних премій УРСР та РРФСР, був одним із ініціаторів створення Музею мирного освоєння космосу (відкритий 1979 р.) та Музею М. М. Бенардоса (відкритий 1981 р.), а відтак тісно співпрацював з адміністрацією на той час Переяслав-Хмельницького державного історико-культурного заповідника (з 1999 р. – Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав»). Під час візиту до Переяслава в 1986 році І. С. Малашенко передав світлини з родинного архіву адміністрації Заповідника. Науково опрацювала й здала до фондів раритети заступниця з наукової роботи Н. Г. Каменська. На першому знімку (інв. № Ф-905) зображено батьків і сестру С. В. Малашенка. Батько, Василь Малашенко, у світлому костюмі та білій сорочці. Мати в платті темного кольору з білим комірцем і білою пелериною. Сестра Анастасія, дівчинка 5–6 років, у строкатому платті стоїть між своїми батьками. У нижній частині світлини викарбувано напис фігурними літерами бронзового кольору: «САBINET PORTRAIT», на звороті – штамп фотоательє І. Л. Бендицького. Світлина наклеєна на цупкий картон. Розміри: 16x10,7 см [8].

На другій світлині (інв. № Ф-906) зображено групу чоловіків у кількості 8 осіб, з яких четверо сидять, а інші стоять за ними (у другому ряду другий ліворуч – Василь Малашенко). Чоловіки

Фотографія п'яти парубків, зроблена на початку ХХ століття в салоні «І. Л. Бендицький і син»

одягнені в темні костюми та сорочки світлого кольору. Фотокадр зроблений на фоні «задника». На передньому плані, під ногами у чоловіків, килим із традиційним українським орнаментом. Фото наклеєне на картон, обрамлене фігурною рамкою золотистого кольору. На звороті у верхній частині наклеєна нитка, щоб кріпити світлину на стіні. Розміри: 24,5x33,5 см [8].

На двох інших фотознімках, переданих І. С. Малашенком, представлені учні та учениці навчальних закладів м. Переяслава: жіночої та чоловічої гімназій. На світлині (інв. № Ф-907) зображені гімназистки Переяславської жіночої гімназії. Учениці (семеро

дівчат) сидять і стоять на фоні «задника». Одягнені в нарядні блузи з високими коміrcями і довгі спідниці. В руках тримають квіти, книгу, кошик. Серед них мати Сергія Васильовича Малашенка. Світлина наклеєна на картон, по периметру обведена золотистою фігурною рамкою. На звороті штамп ательє. Зверху приклеєна нитка. Розміри: 24,6x32,5 см. На іншій світлині (інв. № Ф-908) зафіксовані учні (28 осіб), викладачі (шестеро чоловіків та одна жінка) і священник Переяславської чоловічої гімназії. Викладачі й священник сидять у першому ряду. Викладачка вбрана в нарядне плаття й капелюх, чоловіки в костюмах, священник у рясі, гімназисти в учнівській формі.

Гуртовий портрет Дем'янці. кут Острівський, зроблений на початку ХХ століття в салоні «І. Л. Бендицький і син»

В третьому ряду шостий ліворуч – Малашенко Іван Васильович (брат Сергія Васильовича Малашенка), 1893 року народження. Праворуч на світлині проглядається невелика різьблена шафа, на якій стоїть вазон. На підлозі орнаментований килим великого розміру. Фон – «задник», зверху прикритий фігурними занавісками. Підлога, стіни та стеля дощані. Фотографія наклеєна на картон, обрамлена фігурною рамкою білого кольору. Розміри: 34x24,7 см [8].

У 1986 році жителька м. Переяслава Е. Г. Омеляненко передала до музею дві групові світлини початку ХХ століття, виготовлені в фотосалоні І. Л. Бендицького. Виявив і науково опрацював їх О. Р. Коломієць. На світлині (інв. № Ф-942), датованій 1914 роком, зображені дві жінки з дітьми. Одна з жінок (Мотря Омеляненко) тримає на руках хлопчика, інша (Горпина Олексієнко) – тримає за руку дівчинку, яка стоїть поруч на маленькому стільчику. Всі персонажі вбрані в святковий міщанський одяг. Фото наклеєне на картон і вставлене в дерев'яну зашклену рамку. Розміри: 13,5x19,1 см [8].

На світлині (інв. № Ф-947) зображені три дівчини в традиційному святковому українському одязі, ймовірно, весільному. Дівчина в центрі сидить, дві інші стоять по обидва боки від неї. В руках дівчата тримають букетики з штучних квіток. У нижній частині світлини напис: «Г. И. Бендицкий. Переяславъ». Розміри: 14,7x18,8 см [8]. Світлина також включена до видання «Україна й українці: Київщина Лівобережна (історико-етнографічний мистецький альбом Івана Гончара)» [19, с. 220].

Кілька світлин, зроблених у салоні

«І. Л. Бендицький і син», передала мешканка Переяслава Варвара Калістратівна Виноградня у 1988–1989 роках. На знімках зафіксовано переяславського фельдшера, земського діяча Юхима Микитовича Чепцова, його доньку Ганну Юхимівну Чепцову, друзів родини. В. К. Виноградня була близькою подругою Г. Ю. Чепцової, тому деякі із родинних світлин Чепцових потрапили до неї.

На світлині (інв. № Ф-1163) зображена Г. Ю. Чепцова під час навчання в Переяславській жіночій гімназії наприкінці 1890-х років. Зображення анфасне на повний зріст на фоні «задника». Дівчина, орієнтовно 15–16 років, одягнена в гімназійну учнівську форму – темну сукню й фартух. Лівою рукою тримається за фрагмент стилізованих перил. Внизу золотистими літерами викарбувано: «И. А. Бендицкий и сын» (ліворуч), фірмовий знак салону (в центрі) та «Переяслав» (праворуч). Розміри: 11x16 см. Про Ганну Чепцову відомо, що народилася вона в 1884 році. Спочатку навчалася в Переяславській жіночій прогімназії (у 1892 році перейменована в гімназію), потім на вищих жіночих курсах та в Київському імператорському університеті святого Володимира. Після завершення навчання викладала географію та природознавство у Переяславській чоловічій гімназії, а з 1916 року – географію, етику, гігієну, ботаніку в Переяславській жіночій гімназії (у 1917 році перейменована на «трудоу школу»). Була одним із перших членів переяславського осередку товариства «Просвіта», створеного в 1910-х роках [8].

У фондовому зібранні НІЕЗ «Переяслав» зберігаються особисті речі

Г. Ю. Чепцової: одяг і головні убори, рушник, скатертина, листівка, запрошення, фотографії (14 од. зб.) [1, с. 161].

До слова, одна з цих світлин (інв. № Ф-1164) [8] із портретним зображенням Г. Ю. Чепцової зроблена в салоні відомого київського фотографа-художника В. В. Висоцького, відкритому в 1873 році на розі Лютеранської і Хрещатика. Роботи цього майстра удостоєно великою кількістю нагород, а його самого – почесних звань: «Фотографа Імператорського університету св. Володимира», «Придворного фотографа Її Імператорської Високості Великої Княгині Олександри Петрівни». Він обіймав посаду товариша голови Київського відділення Імператорського Російського технічного товариства. Після смерті В. В. Висоцького в 1894 році ательє відійшло його дружині та синові. Візитне фото (6x10 см) із зображенням Г. Ю. Чепцової зроблене в салоні Висоцьких наприкінці 1890-х років, незадовго до закінчення нею Переяславської жіночої гімназії. Дівчина сфотографована в гімназійній учнівській формі. Під портретом золоченими буквами викарбувано: «Wusocki. Kieff». Передала світлину до музею В. К. Виноградня у 1988 р. [17].

Від В. К. Виноградньої того ж року до фондового зібрання Заповідника надійшло ще одне візитне фото (інв. № Ф-1169), зроблене в салоні «И. А. Бендицкий и сын» у 1902 році. На ньому зображено друга родини Чепцових, благочинного священика Михайлівської церкви Макара Григоровича Соховича (цей чин він мав у 1895–1900 роках). Зображення погрудне, анфас. Молодий чоловік сфотографований у священицькій рясі з хрестом

Фотографія сім'ї з Дем'янець, зроблена на початку ХХ століття в салоні «І. Л. Бендицький і син»

на шії. Нижче викарбувано фірмовий знак та назву фотосалону: «И. А. Бендицкий и сын. Переяслав». На звороті світлини дарчий напис: «От признательного законоучителя и священника Макария Соховича усердной и разумной ученице 2-го выпуска гимназии Анне Е. Чепцовой на память. 15 июня 1902 года» [8].

У 90-х роках ХІХ – на початку ХХ століття М. Г. Сохович входив до викладацького колективу Переяславської жіночої гімназії, був законовчителем (в імперській школі – викладач Закону Божого). До відкриття Переяславської жіночої гімназії входив до складу Опікунської ради Переяславської жіночої прогімназії [14, с. 234].

Ще на одному візитному фото

(інв. № Ф-1170) із особистого архіву В. К. Виноградної зображена дівчина років 17-ти з розпущеним волоссям. Зображення поясне, анфас, обрамлене овалом. Під ним золотистими фарбами викарбувано: «VISIT PORTRAIT». На звороті в центрі клеймо: «ФОТОГРАФИЯ И. Л. БЕНДИЦКАГО ВЪ ПЕРЕЯСЛАВЕ». За твердженням В. К. Виноградної, знімок зроблено в 1910-х роках. Розміри: 6x10 см, Коломієць [8].

В. К. Виноградня також передала до музею світліну (інв. № Ф-1161), авторство якої, вірогідно, належить Бендицьким. Це великоформатний груповий чорно-білий знімок, на якому зображено переяславських земських діячів та медиків. За круглим столиком сидять троє чоловіків у вишуканих костюмах. На задньому плані ще двоє чоловіків стоять: ліворуч Ю. М. Чепцов. Фото зроблене в кімнаті, оздобленій архітектурними композиціями на стінах. На столі стоїть фонендоскоп. Світлина наклеєна на цупкий картон. На звороті напис: «Переяслав, 1895». Розміри: 24,5x30 см [8].

Житель м. Переяслава В. О. Сарін у 1988 році подарував музею кабінетне фото (інв. № Ф-1184), зроблене 12 серпня 1906 року в салоні «И. А. Бендицкий и сын». На ньому зображені дві дівчини: Ганна Степанівна Саріна (праворуч) з подругою Марусею. Зображення напіванфас на повний зріст. Г. С. Саріна в чорній спідниці та темній з білими смужками кофтині, на шії ланцюжок. Подруга у світлій зі смужками спідниці та білій кофті. Дівчата тримаються за руки. В обох на головах капелюшки. Сфотографовані на фоні «задника» із зображенням невеликої арки. Під фото – ім'я фотографа, адреса і фірмовий

знак ательє. На звороті дарчий напис. Розміри: 11x16 см [8]. Наукову обробку музейного предмета здійснив О. Р. Коломієць.

У 2000 році науковий працівник Л. В. Пучкова в переяславця Петра Андрійовича Бутовського виявила 4 фото (3 візитні, 1 кабінетне), зроблені в салоні Бендицьких наприкінці XIX століття. На кабінетному фото (інв. № Ф-1408) розміром 11x16 см зображені брати Луневичі, уродженці м. Яготина Пириятинського повіту Полтавської губернії: Федір (ліворуч, священик, одягнений у рясу і піджак), Микола (в центрі, чиновник на залізниці, одягнений у фірмовий костюм залізничника), Кирило (праворуч, писар, одягнений у темний піджак із жилеткою, білу сорочку з вишитим коміром). Зображення поясне, анфас, орієнтоване горизонтально. По правому краю світлини викарбувано літерами золотистого кольору: «И. Л. Бендицький. Переяславъ». Під зображенням чорнилом зроблено напис: «Федор, Николай, Кирило Луневичи». На візитівках (інв. № Ф-1409 та № Ф-1417) зафіксовано поясне зображення молодих чоловіків: на першому знімку – військового в офіцерському мундирі, на другому – штатського у костюмі. Обидва зображення майже ідентичні: обрамлені овалами, під ними викарбувано: «Фотографія И. Л. Бендицкаго», на звороті напис: «Фотографія И. Л. Бендицкаго в собственномъ доме въ Переяславе», розміри також однакові (6x10 см). Відрізняються світлини кольором основного фону: у першому випадку він чорний, а в другому – білий. На світлині (інв. № Ф-1423) зображено двох дівчаток у темних сукнях, які стоять, спершись на поручень, і тримають у руках

книгу. Розміри: 6x10 см [8].

Переяславка В. Левченко у 2000 році подарувала музею два кабінетних фото розміром 11x16 см, зроблені на початку XX століття в салоні «І. Л. Бендицький і син». На першій світлині (інв. № Ф-1513) зображено троє парубків у вишитих сорочках, темних свитах, шкіряних чоботях і смушевих шапках. Один із чоловіків – родич Євдокії Левченко, уродженки с. Підварки Переяславського повіту. Знімок зроблено на фоні «задника» у формі арки. У центрі чоловік сидить на стільці, двоє інших стоять по боках від нього. Під зображенням напис: «И. Л. Бендицький и сынъ. Переяславъ» та фірмовий

Жіночий гуртовий портрет, зроблений на початку XX століття в салоні «І. Л. Бендицький і син»

знак фотоательє. На другій світлині (інв. № Ф-1603) зображено молоду жінку в українському народному вбранні з маленькою дитиною на руках. Жінка сидить на стільці, поруч із нею – чоловік у військовому одязі. Ймовірно, це подружжя. Знімок зроблено на фоні «задника» із розмитим сюжетом. Під зображенням напис, ідентичний тому, що на попередньому фото. Внизу напис виконаний тисненням золотистого кольору. Наукову обробку музейних предметів здійснила Т. В. Музика [8].

Цікавим сюжетом вирізняється візитне фото (інв. № Ф-1666) кінця XIX століття, на якому зображено хлопчика 5–6 років на повний зріст у коротких штанцях, що піднімається

стилізованими східцями. Дитина гарно вбрана, правою рукою тримається за поручень, а в лівій тримає берет. Зображення по периметру обрамлене прямокутною рамкою блакитного кольору. Під знітком на блакитному фоні викарбувано: «Фотографія И. Л. Бендицкаго». На звороті напис: «Фотографія И. Л. Бендицкаго въ собственномъ доме въ Переяславе». Передала фото жителя Переяслава Марія Петрівна Калініченко у 2000 році. Розміри: 6x10 см [8].

Під час пошукової експедиції в с. Піщане Черкаської області в 70-х роках XX ст. Василина Іванівна Шавейко виявила візитне фото (інв. № Ф-1878), зроблене на початку XX ст. в м. Переяславі в салоні «І. Л. Бендицький і син». На ньому зображена світловолоса дівчина в білому платті, з кучерявим волоссям, зібраним ззаду в пучок. Наукову обробку музейного предмета здійснила Л. І. Гладун у 2008 р. Розміри: 6x10 см [8].

На окрему увагу заслуговують фотобланки салону Бендицьких. Це багатощарова конструкція із цупкого паперу або картону, на яку фотографі наклеювали світлинку. В другій половині XIX – на початку XX ст. їх називали «фотографічні бланки» або «бланки для наклеювання фотографічних знімків». Часом фотобланки плутають із паспарту – шматок картону прямокутної форми з вирізаним у ньому отвором під рамку, в яку вставляли світлинку, малюнок, гравюру тощо. Вперше фотографічні бланки з'явилися в 1849 р. й відразу стали предметом першої необхідності для фотографів. Вони були своєрідною візитівкою фотоательє. У кожного салону вони були різні, але мали

Фотографія молодої мами з дитиною, зроблена на початку XX століття в салоні «І. Л. Бендицький і син»

й спільні риси – їх часто прикрашав фірмовий логотип і художньо виведена назва ательє. Бланки були за розміром трохи більші за світлини й надавали їм ошатного вигляду та слугували для кращого збереження знімків, адже ті друкувалися на тонкому альбуміновому папері. Фірмові бланки виготовляли на замовлення фотографів промисловим способом тиражованими партіями за готовими зразками або індивідуальними проектами. Вони зазвичай містили: назву салону, його адресу, імена власника чи власників, рекламний штамп, нагороди, якими був відзначений власник фотографічного закладу. Написи друкувалися літографічним способом, фігурним шрифтом, переплетеним із рослинним орнаментом [9].

Огляд світлин салону Бендицьких із фондового зібрання НІЕЗ «Переяслав» показав, що в цьому ательє на фотобланки клеїли портретні, візитні й кабінетні фото, а великоформатні світлини вставляли в паспарту. Представлені в колекції фотобланки мають широку кольорову палітру, від ніжно-рожевого до темно-коричневого і навіть чорного з позолотою. За оформленням вони типові. На лицевій стороні в нижній частині фігурним шрифтом викарбувано назву ательє, фірмовий штамп у вигляді переплетених початкових букв прізвища та імені власника, назва міста (Переяслав). І лише на одній світлині (інв. № Ф-1170) на лицевій стороні викарбувано «VISIT PORTRAIT» на стилізованій стрічці золотистого кольору, обрамленій візерунками із зображенням палітри з пензликами [8].

На зворотному боці фотобланків зображені фігурні написи в різній комбінації великих і малих літер, обрамлені

Фотографія дівчини, зроблена на початку ХХ століття в салоні «І. Л. Бендицький і син»

рослинними візерунками. На частині бланків – зображення мольберта, палітри і пензликів для малювання. Для тогочасних фотобланків зображення предметів живопису – типове явище, це мало підкреслити належність фотографів до світу мистецтва. Якщо фотограф був випускником училища живопису, скульптури і архітектури або закінчував фотографічні курси, він розміщував на бланку слова «художник», «фотограф». На фотобланках Бендицьких вони відсутні, оскільки ні І. Л. Бендицький, ні його син Г. І. Бендицький не мали відповідної професійної освіти. Виявлені у фондовому зібранні НІЕЗ «Переяслав» фотобланки Бендицьких

за оформленням можна об'єднати у чотири групи: «Фотография И. Л. Бендицкого в Переяславе», «Фотография И. Л. Бендицкого в собственном доме в Переяславе», «Фотография Г. И. Бендицкого в Переяславе Полт. Губ.», «Фотография И. Л. Бендицкого и Сына в Переяславе Пол. Губ. в собственном доме». На зворотному боці бланків у нижній частині дрібним шрифтом зазначено імена й адреси видавців бланків: І.Покорний (м. Одеса, м. Лібава) та З. К. Клейцман (м. Москва). Практично на всіх бланках Бендицьких розміщено напис про те, що негативи в ательє зберігаються й можливе повторне звернення до них [8].

За результатом проведеного дослідження збірка може бути розділена на групи. За зовнішніми ознаками вони класифікуються: за кольором (чорно-білі), носієм інформації (папір), розмірами (портретне фото – 5,5x9 см; візитне фото – 6x10 см; кабінетне фото – 11x16 см; великоформатні групові знімки – 24x30 см). За формою відзнятої інформації всі знімки є студійними, інсценізованими (постановочними) кадрами (на протигагу документальним). Вони зроблені в спеціально облаштованому приміщенні (студії), в заданому інтер'єрі, із застосуванням штучних фонів, характерних меблів, специфічних архітектурних елементів. На світлинах зображені одна, дві та більше осіб. Це індивідуальні та колективні світлини родини, подружжя, друзів чи подруг, колег по роботі, однокласників. Побутові фото, пейзажі, документальні, вуличні та інші знімки в досліджуваній колекції відсутні. За метою створення – досліджувані знімки призначені для приватного користування.

За жанром всі світлини відносяться до портретів (індивідуальні, сімейні, групові), відзняті на весь зріст, по пояс, по груди. Загалом портретні зображення можна поділити на творчі та офіційні. За способом надходження – отримані в дарунок або придбані у місцевих жителів, одне виявлене під час експедиції (на Черкащину). За належністю до групи збереження – інвентарна група «Фото» («Ф»). Щодо оформлення: чотири світлини вставлені в паспарту, решта – наклеєні на фірмові фотобланки. За топографічним принципом – світлини з Переяславщини. За хронологічним принципом – остання чверть ХІХ – початок ХХ ст. За станом збереження – задовільний і незадовільний (потерті, кути заломлені, надриви, забруднені). Деякі із світлин мають пам'ятні авторські написи на лицевій стороні (1) та звороті (4), зроблені власниками чи їхніми родичами. Це написи на згадку (Павлу від Наталі), позначення іменами сфотографованих осіб (Федір, Микола, Кирило), датування знімка (12 серпня 1906 року; 1893 рік), фіксація розташування на знімку конкретної особи (Іван Васильович Малащенко, 6-й ліворуч у останньому ряду). Наявність подібних написів значно спрощує роботу дослідників [8].

Збірка світлин салону Бендицьких, представлена в НІЕЗ «Переяслав», хоч і невелика (18 одиниць), проте має такі якості, як унікальність і типовість, у зв'язку з чим може претендувати на репрезентативність. Разом із цим вона не може вважатися повною мірою представницькою, оскільки великий масив світлин, виготовлених Бендицькими, зберігається в родинних архівах жителів м. Переяслава та приватних збірках

колекціонерів. Для максимально повної інтерпретації доробку Бендицьких необхідне залучення всього фотографічного матеріалу, його систематизація та всебічний аналіз, зіставлення фотографій з різних колекцій. Якщо доступ дослідників до сімейних світлин із об'єктивних причин обмежений, то мережа Інтернет останнім часом пропонує все більше світлин, авторство яких приписується Бендицьким. Їх виявлення й опрацювання розширює джерельну базу дослідження. Відшукати фото, зроблені в ательє Бендицьких, можна на офіційному сайті Національного центру народної культури «Музей Івана Гончара», Facebook сторінці краєзнавця В. О. Петренка «Влади Мир» та інших електронних ресурсах. Виявлення й дослідження фотографічної спадщини Бендицьких у відкритих джерелах, систематизація та класифікація отриманих відомостей може стати перспективним напрямком подальших розвідок.

На увагу дослідників заслуговує й вивчення доробку інших фотомайстрів м. Переяслава (Б. Л. Львува, О. В. Воцинина, Д. І. Подольського, М. І. Сухого). Якісно поліпшить спосіб збереження та популяризацію фотографічного доробку Бендицьких його відцифрування, створення електронних каталогів та онлайн-платформи, що в якісно новій формі презентуватиме музейну колекцію світлин і, зокрема, досліджувану збірку. Це зробить інформацію максимально відкритою для громадського користування, забезпечить доступ до музейних фондів, полегшить систематизацію музейних предметів цієї групи, сприятиме її подальшій популяризації серед нової аудиторії, оскільки не лише

представляє своєрідну фотохроніку регіональної історії України, а й унаочнює тогочасну етнокультурну реальність, яка спростовує вигадки рашистів щодо фейковості українців, їхньої мови, культури, звичаїв, традицій та вродженого антисемітизму.

Висновки. 1. Досліджена історія створення й функціонування фотосалону Бендицьких, яскравих представників єврейської спільноти в древньому українському Переяславі, вкотре демонструє толерантність української громади, вміння українців та євреїв не зациклюватися на етнічних і релігійних відмінностях, а жити у мирі й злагоді. 2. Аналіз світлин фотосалону Бендицьких із фондового зібрання НІЕЗ «Переяслав» показав, що ця збірка становить наукову та мистецьку цінність, містить важливі культурні, історичні, етнографічні відомості про традиційну культуру й повсякдення мешканців Переяславщини останньої чверті ХІХ – початку ХХ століття, є самодостатнім джерелом інформації для багатьох суміжних наук (історії, етнографії, мистецтвознавства, соціології, антропології, культурології та інших). 3. Світлина є вагомим візуальним свідченням для дослідження локальної історії Переяславського краю й допомагають у вивченні етнокультурних процесів на території України в імперську добу. 4. Наявність цих світлин у музеї дає можливість використовувати фотоматеріал як документальне джерело для різного роду досліджень, також вони можуть бути популяризовані у вигляді каталогів, використані у виставкових проєктах та інших напрямках музейної діяльності. 5. Інформаційний потенціал, ступінь атрибутованості, стан збереження

досліджуваних світлин є досить високим, а також наявна достатньо детальна супровідна документація до них. 6. Встановлено авторство, походження й датування знімків, частково визначено сфотографовані суб'єкти, з'ясовано обставини створення фотографій, проаналізовано зовнішні ознаки знімків і фірмових бланків фотоательє родини Бендицьких. 7. Світлини фотосалону Бендицьких відзначаються високою якістю виконання, їм притаманне чітке зображення, мистецька ретуш, високоякісний папір, фото впізнавані за своєю рідною інсценізацією простору, м'яким освітленням, типовим реквізитом, характерним для провінційних салонів, і мають композиційну, просторову цілісність. 8. Перераховані вище аргументи дають можливість залучати вченим світлини фотосалону Бендицьких як своєю рідну верифіковану фотохроніку регіональної історії України для осмислення тогочасних етнокультурних процесів та використовувати отриману інформацію для посилення національно-патріотичного виховання громадян Української держави й активної протидії рашистській антиукраїнській пропаганді.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондаренко М. І., Дунайна І. Г. Музейні експонати мовою історії. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. Серія Історичні науки. 2019. Т. 30 (69). № 3. С. 159–165.
2. Горевалов С. І., Зикун Н. І. Фотографія й становлення фотосправи в Україні: історія та сучасність (до 180-річчя фотографії). *Scientific notes of the institute of journalism*. 2020. Т. 1. С. 53–65.
3. Історичне джерелознавство: підручник / автори: Я. С. Калакура, І. Н. Войцехівська, С. Ф. Павленко, Б. І. Корольов, М. Павлієнко; головний редактор С. В. Голловко. Київ: Либідь, 2002. 488 с.
4. Киянки XIX століття на фотографіях волинського Висоцького. URL: <https://www.hroniky.com> > news > view > 11793-kyian (дата звернення: 27.02.2024).
5. Коляструк О. А. Візуальні документи як особливі джерела історії повсякденності. *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика*. 2008. Вип. 14. С. 259–264.
6. Красилюк Я. В. Фотографія як джерело історичного дослідження. *Гуржіївські історичні читання*. 2014. Вип. 7. С. 101–103.
7. Кучеренко І. І. Веселий скрипаль. *Діловий Переяслав*. 2 березня 2021 р. URL: <https://www.facebook.com> > dilovuyi (дата звернення: 27.02.2024).
8. Національний історико-етнографічний заповідник «Переяслав». Фонди. Науково-облікова документація. Інвентарна група «Фото».
9. О чём может рассказать оборотная сторона фотографии. URL: <https://babichevdomme.blogspot.com> (дата звернення: 27.02.2024).
10. Памятная книжка Полтавской губернии на 1911 год. Издание Полтавского губернского статистического комитета. Полтава, 1911. 44 с.
11. Памятная книжка Полтавской губернии на 1914 год. Издание Полтавского губернского статистического комитета. Полтава: Электрическая Типо-Литография Губернского Правления, 1914. 44 с.
12. Памятная книжка Полтавской губернии на 1915 год. Издание Полтавского губернского статистического комитета под редакцией члена Комитета исп. обяз. секретаря Н. А. Снесского. Полтава: Типо-Литография Губернского Правления, 1915. 44 с.
13. Переяслав – Foto Tikon. URL: <http://fototikon.blogspot.com> (дата звернення: 27.02.2024).
14. Переяславський соціум на перехресті епох: люди, події, факти: монографія / В. П. Коцур, О. І. Гуржій, В. А. Лоха. 2-ге видання, перероблене і доповнене.

Київ: ТОВ «Юрка Любченка», 2019. 624 с.

15. Подсаднюк Т. З історії української фотографії. *Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції молодих учених та студентів «Філософські виміри техніки»*. Київ, 2022. С. 148–150.

16. Свод постановлений Переяславського очередного уездного земского собрания XXVI созыва в августе 1890 года и чрезвычайного уездного земского собрания 29 октября 1890 г. Переяслав: Типография Лепского и Вурмана, дом Богомазова, 1890. 99 с.

17. Старий Київ на фото. Хто вони – перші фотографи – СПРАГА: коли прагнеш цікавого (03.06.2021). URL: <http://spraga.info> (дата звернення: 27.02.2024).

18. Трачун О. Й. Історія української фотографії. XIX – XXI століття. Київ: «Балтія-друк», 2015. 260 с.

19. Україна й українці: Київщина Лівобережна (історико-етнографічний мистецький альбом Івана Гончара). Київ: Оранта, 2007. 272 с.

20. Федотова О. О. Становлення та розвиток фотографії на українських землях у дорадянський період. *Topical issues of the development of modern science*. Abstracts of VII International Scientific and Practical Conference. Sofia, Bulgaria, 11–13 March 2020. С. 435–440.

REFERENCES

1. BONDARENKO, M., DUNAINA, I. (2019). Museum Exhibits in the Language of History. *Scientific Notes of the Taurida National V. I. Vernadsky University. Series: Historical Sciences. Volume 30 (69), № 3*, pp. 159–165. [in Ukr.]

2. HOREVALOV, S., ZYKUN, N. (2020). Photography and the Development of Photography in Ukraine: History and Modernity (to the 180th Anniversary of Photography). *Scientific Notes of the Institute of Journalism*. Vol. 1, pp. 53–65. [in Ukr.]

3. KALAKURA, Ya., PAVLENKO, S., VOITSEKHIVSKA, I., et al. (2002). *Historical*

Source Studies: A Textbook. Kyiv: Lybid. 488 p. [in Ukr.]

4. *Kyivites of the 19th Century in the Photographs of Vysotskyi of Volyn*. [online] Available at: <https://www.hroniky.com> › news › view ›11793-kyian (access date: 02.27.2024). [in Ukr.]

5. KOLIASTRUK, O. (2008). Visual Documents as Special Sources of the History of Everyday Life. *Ukraine of the 20th Century: Culture, Ideology, Politics*. Issue 14. pp. 259–264. [in Ukr.]

6. KRASYLIUK, Ya. (2014). Photography as a Source of Historical Research. *Gurdjieff's Historical Readings*. Issue 7, pp. 101–103. [in Ukr.]

7. KUCHERENKO, I. (2021). The Joyful Violinist. *Dilovyi Pereyaslav*, March 2. [online] Available at: <https://www.facebook.com/dilovyi> [Accessed 27 February 2024]. [in Ukr.]

8. *National Historical and Ethnographic Reserve "Pereiaslav". Funds. Scientific and Accounting Documentation. Inventory Group "Photo"*. [in Ukr.]

9. *What can the Back of the Photograph Tell you?* [online] Available at: <https://babichevdomme.blogspot.com> [Accessed 27 February 2024]. [in Rus.]

10. *Memorial Book of the Poltava Province for 1911*. (1911). Publication of the Poltava Provincial Statistical Committee. Poltava. 44 p. [in Rus.]

11. *Memorial Book of the Poltava Province for 1914*. (1914). Publication of the Poltava Provincial Statistical Committee. Poltava. Electric Typo-Lithography of the Provincial Government. 44 p. [in Rus.]

12. *Memorial Book of the Poltava Province for 1915*. (1915). Publication of the Poltava Provincial Statistical Committee, edited by a Member of the Committee, Spanish Obligated Secretary N.A. Snessky. Poltava. Typo-Lithography of the Provincial Government, 44 p. [in Rus.]

13. *Pereiaslav – Foto Tikon*. [online] Available at: <http://fototikon.blogspot.com> [Accessed 27 February 2024]. [in Ukr.]

14. KOTSUR, V., HURZHII, O., LOKHA, V. (2019). *Pereiaslav Social Crossroads of Eras: People, Events, Facts: A Monograph*. 2nd ed, rev. and suppl. Kyiv: Yurko Lyubchenko LLC, 624 p. [in Ukr.]
15. PODSADNIUK, T. (2022). From the History of Ukrainian Photography. *Materials of the 3rd International Scientific and Practical Conference of Young Scientists and Students "Philosophical Dimensions of Technology"*. Kyiv, pp. 148–150. [in Ukr.]
16. *Set of Resolutions of the Pereiaslav Regular District Zemstvo Assembly of the 26th Convocation in August 1890 and the Extraordinary District Zemstvo Assembly on October 29, 1890*. (1890). Pereiaslav. Printing House of Lepskyi and Wurman, Bogomazov's House, 99 p. [in Rus.]
17. Old Kyiv in the Photo. Who are the First Photographers. [online] *THIRST: When you Crave Something Interesting*. (06/03/2021). Available at: <http://spraga.info> [Accessed 27 February 2024]. [in Ukr.]
18. TRACHUN, O. (2015). *History of Ukrainian Photography. XIX - XXI Centuries*. Kyiv: Baltia-Druk, 260 p. [in Ukr.]
19. *Ukraine and Ukrainians: Kyivshchyna Livoberezhna (Historical and Ethnographic Art Album of Ivan Honchar)*. (2007). Kyiv: Oranta, 272 p. [in Ukr.]
20. FEDOTOVA, O. (2020). Formation and Development of Photography on Ukrainian Lands in the Pre-Soviet Period. *"Topical Issues of the Development of Modern Science". Abstracts of VII International Scientific and Practical Conference*. Sofia, Bulgaria, March 11–13, pp. 435–440. [in Ukr.]

Жахлива сутність екзистенційного протистояння української демократії євразійській автократії є цивілізаційним викликом для України та її громадян. Також ця конфронтація сприяє глобальній проукраїнській консолідації, об'єднуючи етнічних українців, євреїв, поляків, румунів, угорців, болгар, греків і представників інших етносів у потужну українську політичну націю та інтенсифікуючи євроінтеграційні й євроатлантичні процеси і прагнення громадян Української держави стати невід'ємною складовою потужної та інноваційної європейської цивілізації.

УДК 94(477):341.485«1933»:[75.044]

DOI: 10.17721/2413-7065.2(91).2024.308787

ПРО ЧАС СТВОРЕННЯ ТА ПЕРШОГО ЕКСПОНУВАННЯ ЗНАКОВОЇ КАРТИНИ ВІКТОРА ЦИМБАЛА «РІК 1933»

Андрій ІВАНЕЦЬ

orcid.org/0000-0001-7167-8183

кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник

відділу досліджень Голодомору та масових штучних голодів

Національного музею Голодомору-геноциду

Анотація. Картина художника Віктора Цимбала (1902–1968) «Рік 1933» є винятковою як за мистецьким осягненням трагедії української нації під час Голодомору 1932–1933 рр., так і за технікою виконання. Вона стала потужним мистецьким актом викриття злочину СРСР із організації Голодомору, органічним виразом позиції художника і громадського діяча як першорядного митця ХХ ст., українського патріота та послідовного борця з комуністичним тоталітаризмом і російським імперіалізмом. Науковці обґрунтовано розглядають її як одне з вершинних досягнень В. Цимбала у мистецтві, а також як перше відоме відображення у живописі та одне з перших у візуальному мистецтві загалом трагедії Голодомору. У мемуарній, науковій літературі та матеріалах мас-медіа містяться різні версії щодо часу написання картини «Рік 1933» – у діапазоні від 1933 р. до 1953 р., так само суперечливо висвітлюється й час її першого показу публіці. У статті уточнюються дати обох подій. Її автор на підставі аналізу джерел різного походження вважає, що вірною є версія щодо початку створення картини у 1933–1934 рр. і завершення роботи над нею у 1936 р. Разом з тим проблема початку написання «Року 1933» потребує подальшого вивчення з оперттям на документи. В. Цимбал пізніше – можливо, у 1953 р. – створив авторський монументальний варіант цього твору у збільшеному розмірі та в іншій техніці: вугіллям на папері. Останній часом плутають із живописним першотвором. У статті спростовується популярна версія щодо першого експонування картини «Рік 1933» у 1936 р. Ймовірно, вперше її змогли побачити у 1953 р. насамперед представники української діаспори на персональній виставці В. Цимбала у приміщенні Товариства «Просвіта» у Буенос-Айресі. Широке кола глядачів змогли ознайомитися з шедевром на персональній виставці художника восени 1956 р. в галереї Розе Маріє у Буенос-Айресі та у Ла Платі. Саме з цього моменту картина почала відігравати роль мистецького засобу долання травми геноциду для його жертв, а також донесення правди про тяжкий злочин комуністичного режиму з центром у Москві.

Ключові слова: Віктор Цимбал; «Рік 1933»; Голодомор; неосимволізм; живопис; геноцид української нації.

ABOUT THE TIME OF CREATION AND THE FIRST EXHIBITION OF VIKTOR TSYMBAL'S ICONIC PAINTING "THE YEAR 1933"

Andrii IVANETS

Doctor of Historical Sciences, lead research fellow of

the Holodomor and Mass Man-Made Famine Research Department,

National Museum of the Holodomor-Genocide

Annotation. The painting of the artist Viktor Tsybal (1902–1968), "The Year 1933," is exceptional both in terms of the artistic understanding of the tragedy of the Ukrainian nation during

© Іванець А.

the Holodomor of 1932–1933 and in terms of technique. It became a powerful artistic act of exposing the USSR's crime in organising the Holodomor, an organic expression of the artist's and public figure's position as a first-rank artist of the 20th century, a Ukrainian patriot, and a consistent fighter against communist totalitarianism and Russian imperialism. Scientists consider it one of V. Tsymbal's greatest works and the first illustration of the Holodomor tragedy in painting and visual art. Memoirs, scientific literature, and mass media materials contain different versions regarding the time of writing the "The Year 1933" painting—in the range from 1933 to 1953—and the time of its first presentation at public is also controversial. The article details the dates of both events. Based on the analysis of sources of various origins, its author believes that the version about the beginning of the painting in 1933–1934 and the completion of work on it in 1936 is correct. At the same time, the problem of the beginning of writing "The Year 1933" requires further study based on documents. V. Tsymbal later—probably in 1953—created the author's monumental version of this work in an enlarged size and in a different technique: charcoal on paper. The latter is sometimes confused with a pictural original. The article rectifies the popular version regarding the first exhibition of the painting "The Year 1933" in 1936. It was probably first seen in 1953 by representatives of the Ukrainian diaspora at a personal exhibition of V. Tsymbal on the premises of the "Prosvita" Society in Buenos Aires. Wide circles of viewers were able to familiarise themselves with the masterpiece at the artist's personal exhibition in the fall of 1956 at the Rose Marie Gallery in Buenos Aires and La Plata. Exactly from this moment, the picture began to play the role of an artistic means of overcoming the trauma of genocide for its victims, as well as conveying the truth about the grave crime of the communist regime centred in Moscow.

Key words: Viktor Tsymbal; *The Year 1933*; Holodomor; neo-symbolism; painting; genocide of the Ukrainian nation.

Постановка проблеми. Один із класиків геноцидних студій Грегорі Стентон розглядає заперечення геноциду як десяту, останню, стадію цього тяжкого міжнародного злочину [19]. Причому його заперечення нерідко відбувається як під час скоєння злочину, так і практично завжди після цього. Упродовж десятиріч СРСР докладав велетенських репресивних, пропагандистських та інших зусиль, щоб приховати інформацію про Голодомор 1932–1933 рр. в Україні, а тим більше факт його організації комуністичним режимом з центром у Москві. Ще у другій половині 1980-х років мали місце випадки засудження громадян СРСР за розповсюдження інформації про Голодомор. Навіть термін «голод» щодо подій 1932–1933 рр. в Україні вперше було публічно вжито в СРСР офіційною особою лише у 1987 р. (звісно, без їх юридичної кваліфікації та достовірного

висвітлення його причин і перебігу). Сьогодні українське законодавство та чимало дослідників визначають Голодомор як геноцид, є також багато науковців, які розглядають події 1932–1933 рр. як ключову складову геноциду української нації комуністичним режимом часів Сталіна, що включав у себе й інші складові злочину (знищення української інтелігенції, української церкви, штучна колонізація України етнічно неукраїнським населенням [20] тощо).

Політика інформаційної блокади навколо Голодомору не лише допомагала СРСР формувати свій позитивний імідж, а й не дозволяла більшості жертв тяжкого злочину пропрацювати травму від злочину на індивідуальному рівні та призводила до її трансгенераційної передачі в українському суспільстві. Одним із важливих інструментів інформування світового співтовариства про Голодомор

і долання наслідків геноциду особистістю та спільнотою-жертвою є мистецтво, зокрема живопис.

Колосальний виклик життєспроможності українців як нації, циклопічність масштабу злочину та людських страждань не могли не вразити митців. Деякі українські художники, які творили в СРСР, наважувалися створювати твори на вкрай загрозливу для їхніх свободи і у певні періоди навіть життя тему. Втім до публіки вони довгі десятиліття не мали або майже не мали доступу – малюнки чи картини або, ймовірно, знищували самі автори, або твори приховувалися від «ока» карально-репресивних органів. Відповідно вони протягом десятиліть не могли виконувати роль одного із засобів терапії колективної травми. Інша ситуація склалася серед української діаспори та у 1932–1939 рр. на західноукраїнських землях, захоплених раніше Польщею. Українські митці поза СРСР створювали графічні та живописні твори на тему Голодомору (чи як у ХХ столітті часто казали – Великого Голоду).

Особливий інтерес становлять першотвори на тему Голодомору – картини та малюнки, які створювалися «по гарячих слідах», тобто в момент вчинення злочину або у перші десятиліття після того, щоб у образній формі нести у світ правду про тяжкий злочин.

Художник, ветеран армії УНР та громадський діяч Віктор Цимбал (1901 чи, за версією української гілки родини Цимбалів, 1902–1968) став одним із перших митців, хто в образотворчому мистецтві звернувся до відображення найтяжчого злочину комуністичного режиму проти української нації та однієї з найбільших трагедій України-Русі за останні тисячу років. Майстер створив

кілька графічних робіт та як мінімум один живописний твір на тему Голодомору, але заслужено найбільш відомим першотвором В. Цимбала є живописний шедевр – картина «Рік 1933».

Її розглядають як один із перших візуальних творів та, ймовірно, першу відому живописну роботу на тему Голодомору 1932–1933 рр. За мистецькими якостями з ним у станковому живописі серед першотворів, мабуть, могла б посперечатися хіба що картина Петра Андрусіва (1906–1981) «Голгофа України», створена кількома роками пізніше і, на жаль, втрачена під час Другої світової війни. Робота «Рік 1933» В. Цимбала неодноразово виставлялася за кордоном – у Аргентині та США, а також вперше у 2020 р. в Україні. Попри мистецьку цінність та суспільну значущість картини низка ключових моментів, пов'язаних із її створенням та присутністю у публічній сфері, залишаються непроясненими.

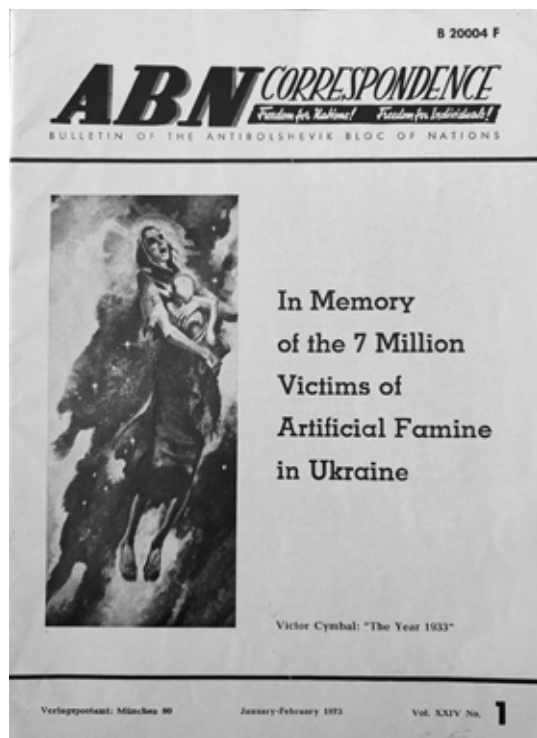
Актуальність. Картина «Рік 1933» є широковідомою та популярною – її зображення вже кілька десятиліть використовують для оформлення книжок та матеріалів в українській та закордонній пресі [16, обкладинка], приміщеня для меморіальних заходів тощо. Нерідко її називають «найвідомішою картиною про Голодомор» [2, с. 32]. Образ померлої жінки з немовлям, створений В. Цимбалом, інтерпретують інші художники для створення творів на тему геноциду українців, наприклад, графічного оформлення обкладинок книжок [8]. У дослідженнях біографії митця, як правило, наголошується на важливості картини у творчому доробку В. Цимбала. Наприклад, мистецтвознавець та митець С. Гординський охарактеризував її як одне з вершинних досягнень

В. Цимбала [2, с. 17]. «Рік 1933» поєднує глибоке образне осмислення трагедії Голодомору із високою технічною майстерністю виконання. Картина належить до

числа кращих творів неосимволічного напрямку живопису і нерідко оцінюється мистецтвознавцями як шедевр.

Широке використання зображення картини та розповсюдження інформації про неї часто супроводжуються у науковій та популярній літературі суперечливими відомостями щодо часу її створення та першого експонування. Більше того, іноді її плутають із пізнішим авторським варіантом зображення волаючої до неба матері з немовлям, виконаним В. Цимбалом у іншій техніці та форматі (змінені розмір, пропорції тощо).

Аналіз джерел, останніх досліджень і публікацій. Частина авторів, які аналізували картину «Рік 1933», стверджують, що вона була створена у 1933–1934 рр. Серед них відома дослідниця Д. Даревич [6, с. 31]. Очевидно, таке датування спирається на спогади дружини автора картини Тетяни Михайлівської-Цимбал. Вона стверджувала, що на виставці у галереї Мюллер в Буенос-Айресі у 1936 р. був представлений твір В. Цимбала «Голод», «створений ним в 1933–1934 рр. в пам'ять цієї страшної трагедії народу, яку він глибоко переживав» [15, с. 83]. (До речі, проілюстровані ці слова у спогадах зображенням з підписом «ГОЛОД» картини В. Цимбала, яка за пропорціями відповідає більш пізньому авторському варіантові [15, с. 83]). У журналістському матеріалі Т. Івашкевич 1936 рік вказаний як час створення картини «Рік 1933» [7]. Мистецтвознавець Б. Горинь у документальному романі-есе «Туга Віктора Цимбала», створеному із оперттям на широке коло документів, висуває іншу версію: на його думку, «у 30-ті роки В. Цимбал у своїх малярських

Обкладинка бюлетеня Антибільшовицького блоку народів *ABN Correspondence* (Vol. XXIV, № 1, January - February 1973)

Фрагмент першої шпальти канадської газети «Гомін України» (22.11.2022)

творах ще не звертався до української тематики», а задум картини «Рік 1933» у нього виник у 1953 р. після смерті Сталіна [5, с. 173–174]. На нашу думку, вирішити ці суперечності у датуванні часу створення роботи допоможе комплексне використання спогадів, фотографій творів майстра та аналіз самого полотна «Рік 1933», яке нині зберігається в основному фонді Національного музею Голодомору-геноциду.

в Буенос-Айресі. Для частини дослідників першоджерелом цієї інформації є вищенаведені слова Т. Михайлівської-Цимбал, як, наприклад, для Д. Малакова [9, с. 262]. Часто сучасні мас-медіа також повідомляють про перше експонування твору на виставці у столиці Аргентини в 1936 р. (наприклад, Т. Івашкевич [7]), яке супроводжувалося бійкою із обуреними змістом твору комуністами. Сайт Української Вільної Академії Наук (далі – УВАН) у США, яка зберігала

«Рік 1933» з 1962 по 2020 р., у новині про передачу картини в дар Національному музею Голодомор-геноциду подає довідку, згідно з якою В. Цимбал завершив роботу над картиною у 1936 р., вперше її виставив у 1953 р. у Товаристві «Просвіта» в Буенос-Айресі з нагоди поминання жертв Голодомору, а ширша аргентинська публіка побачила картину в жовтні 1956 р. в галереї Розе Маріє [12]. Таким чином, у науковій та популярній літературі та мас-медіа є три дати першого експонування картини «Рік 1933» – 1936, 1953 і 1956. Допомогти визначити, яка з них правильна, може аналіз наявних візуальних матеріалів, тогочасної преси та документів про виставкову діяльність В. Цимбала із родинного архіву Цимбалів.

Метою статті є спроба з

опорою на різноманітні джерела уточнити інформацію про дату створення та першого експонування першотвору про Голодомор – картини В. Цимбала «Рік 1933».

»ГОЛОД« — картина В. Цимбала.

В 1936 році відбулась перша виставка його творів в Буенос-Айресі, у відомій Галерії «Мюллер». Із його більших творів були тоді вже намальовані: «Ледові гори», «Пророк», «Скали», «Пустиня», «Дельфіни». Ці його твори були символічного змісту. Символіка відіграла велику роль в його творчості. Картини були великого розміру; він любив малювати у тих формах і можна сказати, що всі його важливі твори були розміром великі. Був на цій виставці і його твір «Голод», створений ним в 1933-34 рр. в пам'ять цієї страшної трагедії народу, яку він дуже глибоко пережив.

Ця перша виставка В. Цимбала мала великий успіх. Появились схвальні рецензії про цю виставку в аргентинських газетах, які, на жаль, не всі в мене збереглись. Збереглась одна коротка інформативна стаття, видрукована в часописі «Українське Слово», 6-го вересня 1936 р. Ця стаття була написана з метою поінформувати громадянство про виставку та заохотити прийти її оглянути. Були подані і фотографії кількох картин.

Сторінка спогадів Т. Михайлівської-Цимбал із зображенням картини В. Цимбала

Має бути також уточнена дата першого експонування цієї картини. Нині у літературі переважно стверджується, що «Рік 1933» вперше було представлено публіці на виставці 1936 р. у галереї Мюллер

Виклад основного матеріалу. Наділений неабияким талантом митця, В. Цимбал мав шляхетне почуття громадянського обов'язку та попри вимушену еміграцію після окупації росією УНР проніс крізь життя у чотирьох країнах на трьох континентах діяльну любов до Батьківщини. Він народився у 1901 р. (за версією родичів, у 1902 р.) у с. Ступична на Черкащині в родині вчителів-українців. Отримав середню загальну та початкову художню освіту в Києві. Під час Української революції 1917–1921 рр. вступив до лав армії УНР. Після завершення збройної боротьби у 1920 р. опинився в таборах інтернованих у Польщі. Звідти у 1923 р. нелегально дістався до Чехословаччини. У Празі отримав ґрунтовну мистецьку освіту – у державній Вищій художньо-промисловій школі та Українській студії пластичних мистецтв, а також засвоїв курс оформлення театральної сцени в школі класичного балету і хореографічного мистецтва при Чеському національному театрі [2, с. 8]. Під час навчання показав високі мистецькі здібності, зокрема оформив кілька західноукраїнських видань і виграв конкурс у Чехословаччині на створення графічного портрета чеського будителя та історика Ф. Палацького, у якому брали участь близько сотні досвідчених художників. У 1928 р. В. Цимбал емігрував до Аргентини, де став не лише одним із кращих графіків Америки, а й активним учасником і меценатом українського національного руху в діаспорі та на західноукраїнських землях. Зокрема, митець був активістом Товариства «Просвіта» в Аргентині, членом-благодійником та засновником Українського дому у Буенос-Айресі, організатором і меценатом денної української школи в аргентинській

столиці, організатором та учасником низки українських культурних та громадських заходів, автором публіцистичних статей, діяльним членом української православної громади у цій південноамериканській країні. Художник став в Аргентині прихильником гетьманського руху, що не заважало йому залишатися на платформі загальнонаціональної солідарності й співпрацювати із прихильниками демократичної УНР чи націоналістичного руху – зокрема, він оформлював у Аргентині заходи на честь С. Петлюри і Є. Коновальця. В. Цимбал болісно сприймав відомості про катастрофічний стан українців в СРСР, викликаний злочинною політикою комуністичного режиму.

Його особистість можна по праву віднести до когорти «людей правди». Так неофіційно в Україні останнім часом називають сміливців, які всупереч політиці СРСР, часто з ризиком для себе доносили світу реальну картину нелюдських страждань українців у 1932–1933 рр. В. Цимбал оприлюднив у пресі в Аргентині інформацію про жахливий голод в УСРР, збирав кошти для втікачів від голодної смерті. Цікаво, що як мінімум одна його стаття у 1933 р. проілюстрована малюнком із зображенням голодуючих людей, на передньому плані якого йде гнівно волаюча мати з дитиною на руках, яка, ймовірно, вже померла, адже безсило похилила голову [13]. Твір не містить підпису автора, але з врахуванням неодноразової участі В. Цимбала у художньому оформленні україномовної преси можна припустити, що і цей малюнок створено ним. У подальшому він створить ще кілька графічних робіт на тему Голодомору. Після Другої світової війни В. Цимбал у промові так опише

1933-й: «Цей страшний рік і ті проклятих чотири літери лишається назавжди в нашій історії як глибока рана, як струп, що спричинили нашому народові московські окупанти на чолі з їхніми червоними шаманами во ім'я перемоги їхнього соціалізму».

Він тоді таким чином охарактеризував дії комуністичного режиму з центром у Москві: «Вони забрали у нас усе: віру, незалежність, волю, радість, родину, спокій, добробут, традиції, мораль, чистоту, щастя...

І в заміну за те на вістрях своїх багнетів принесли нам:

неволю, гніт, руйну, упокору, злидні, зраду, знущання, муки і горе цілих генерацій...

...і разом з тим постійне нервово напруження і безконечний страх...» [14, с. 279].

Найпотужнішим твором митця з цієї тематики та одним із кращих його творів взагалі стане картина «Рік 1933», яка поєднує символічне відображення трагедії та високу мистецьку техніку. Вона написана олійними фарбами на прямокутній вертикальній деревоволокнистій плиті розміром 162 на 91 см. У центрі композиції зображена виснажена мати (чи, швидше, її дух чи душа), яка, притиснувши до сухих грудей мертве схудле дитя, лине поміж хмар і зірок на Небесній Суд. Босонога жінка одягнена в подерту спідницю темного кольору, сорочку з обірваними вище ліктів рукавами, які прикрашені червоно-чорною вишивкою. На страдницькому обличчі матері привертають увагу порожні зіниці та відкритий у крику рот, імовірно, з вимогою справедливості до Всевишнього. Худими руками жінка притискає до грудей тіло мертвої дитини, загорнута у грубу тканину темного кольору. Постаць жінки зображена серед хмар темного, білого та жовтого кольорів, крізь які сяють зірки. За оцінкою мистецтвознавця С. Гординського, виразно окреслена, майже декоративна, манера виконання надала цьому твору монументальності: тут є динамічний порив угору і велич спокою вічності [2, с. 16–17].

Ця картина – реквієм за загубленими душами і талантами, за зниченими Голодомором-генцидом мільйонами українців, за померлими у нелюдських стражданнях людьми у трагічних 1932–1933 рр. Також вона є

Трагедія на Дністрі

Наві! Матері, жінко Сестро, Батьку, Братів, синів Харків як камені, як багаття...

Та й там чимось був ілюстрований... (Caption for the illustration of the woman)

Вже Москва з'явилася, і провідники на дитині ший до... (Text of the article 'Tragedy on the Dniester')

Газета «Українське слово» (Буенос-Айрес, 01.10.1933) із статтю В. Цимбала «Трагедія на Дністрі» та малюнком матері, яка кричить і тримає, ймовірно, вже мертву дитину

мистецьким звинуваченням комуністичного режиму СРСР у тяжких злочинах проти української нації.

Початок роботи В. Цимбала над картиною «Рік 1933» можна попередньо, спираючись на спогади дружини митця [15, с. 83], віднести до 1933–1934 рр. Відзначимо, що варто продовжити пошуки документальних матеріалів щодо процесу її створення. Безпосередній аналіз зображення твору, на нашу думку, дає можливість визначити час завершення роботи над картиною. У її нижньому лівому куті художник залишив напис

Картина В. Цимбала «Рік 1933»

«Сymbal. 36» (літери написані чорною фарбою, цифри – білою, останні розташовані трохи нижче напису). Таким чином, авторська позначка дає можливість віднести момент нанесення останнього мазка на картину «Рік 1933» до 1936 р.

Авторський підпис на картині
«Рік 1933»

Дещо складніше визначити час першого експонування картини «Рік 1933». Не знаходить підтвердження у джерелах версія Т. Михайлівської-Цимбал, некритично підхоплена і популяризована частиною науковців та журналістів, про те, що глядачі могли побачити цей твір вже на першій персональній виставці В. Цимбала 31 серпня – 12 вересня 1936 р. в галереї Мюллер у Буенос-Айресі.

В архіві родини Цимбалів зберігається іспаномовний каталог виставки «Віктор Цимбал. Український митець» у галереї Мюллер (вул. Флорида, 935) у 1936 р. [17]. Він містить перелік 21-го твору, але картини «Рік 1933» серед них немає. Може поставити питання: чи міг цей твір тоді все ж експонуватися, але не потрапити до каталогу? Наприклад, був виставлений у момент, коли каталог вже надрукували.

Перевірити цю версію допомагає вивчення тогочасної аргентинської преси, яка зреагувала на захід українського митця. Загалом виставка

мала успіх. Анонімний автор рецензії на неї у номері газети «Українське слово» (видавалася в Аргентині) за 6 вересня 1936 р. зазначив, що короткі замітки про її відкриття подала «вся місцева преса», а газета «Ель Мундо» вмістила навіть фотографію про це. Рецензент підкреслив позитивну реакцію публіки: «Виставку оглядають тисячі людей різних національностей і робить вона, безсумнівно, дуже гарне враження, отже, із цього боку українське ім'я представлене якнайліпше». Автор рецензії досить детально описує представлені на суд глядача твори: п'ять монументальних розміром 4 на 7 квадратних метри («Льодові Гори», «Пророк», «Скали», «Пустині» і «Дельфіни»), чотири – 1,5 на 2 квадратних метри («Гора Вентіскеро», «Гора Дос Вірхенес», «Гуанакос» і краєвид з Піріанолісу в Уругваю), «решта невеликі образи меншого розміру» («з них сім є краєвиди з території Санта Крус і чотири з Уругваю»). Рецензент описав 20 із 21 картини на виставці. Втім «забутим» у рецензії

твором не міг бути «Рік 1933», тому що йдеться про один із «образів меншого розміру». Очевидно, автор тексту зробив опіску, коли написав про сім краєвидів із території Санта-Крус, оскільки за каталогом їх значиться вісім (номери з 10 по 17 [17]). Нагадаємо, картина «Рік 1933» має досить значний розмір (162 см на 91 см). До того ж рецензент навряд чи би проігнорував твір як з огляду на його мистецьку вартість, так і через його го-стру актуальність.

Викликає сумніви версія Б. Гориня про можливість експонування живописного шедеву «Рік 1933» у 1953 р. у Товаристві «Просвіта» в Буенос-Айресі на заході з нагоди поминання жертв Голодомору. В. Цимбал організував у приміщенні цієї організації Жалібні сходи до 20-х роковин Великого Голоду [2, с. 174]. Він ініціював їх, щоб нагадати українцям Аргентини про трагедію, щодо якої було вкрай мало відомостей через інформаційну блокаду в СРСР. Митець і громадський діяч виголосив

промову, в якій розкрив природу злочину окупаційного комуністичного режиму та висловив впевненість у блискучій будучині українського народу. Його пророчі слова справили неабияке враження на присутніх [2, с. 175]. Як, очевидно, й оформлення великої зали Товариства «Просвіта», також виконане майстром, – у центрі він розмістив

Жалібні сходи в 1953 р. у Товаристві «Просвіта» в Буенос-Айресі у пам'ять 20-х роковин Великого Голоду

великого розміру графічний варіант картини «Рік 1933», виконаний вугіллям на папері. Ліворуч від нього був розташований український національний прапор із зображенням тризуба, уквітчаний та з траурними стрічками. Праворуч – уквітчана символічна могила (курган) із великим петлюрівським хрестом і написом іспанською: «В пам'ять 7 мільйонів українців вбитих голодом».

Нині монументальна версія картини «Рік 1933», виконана вугіллям на папері, є частиною постійної колекції Українського історичного й освітнього центру (УІОЦ/УНЕС) у Саут-Баунд-Бруці (штат Нью-Джерсі, США). Її висота майже п'ять метрів (15 футів), і тому на ви-

ставках центр, як правило, використовує копію меншого розміру. Точно не відомо, коли В. Цимбала створив монументальний графічний варіант. Фахівці УІОЦ вважають, що пізніше живописного – ориєнтовно у 1940–1950 рр. [21].

Більш імовірно є версія Б. Гориня, що у 1953 р. живописний варіант картини «Рік 1933» публіка побачила на персональній виставці В. Цимбала у Товаристві «Просвіта» [2,

с. 174], хоча і вона потребує подальшого документального підтвердження.

Широкі кола аргентинських глядачів змогли ознайомитися із неосимволічним твором українського художника на його персональній виставці 16–31 жовтня 1956 р. у Буенос-Айресі в галереї Розе Маріє. Професор, голова Спілки українських науковців, митців і літераторів у Буенос-Айресі і політик Є. Онацький у рецензії на виставку кваліфікував В. Цимбала як «тонкого мистця» і «містика простору». Окремо рецензент зупинився на описі символічної та «повної драматичної експресії» картини «Рік 1933»: «Душі матері з сином, що померли з голоду, підносяться в небесні простори, поцвяховані зірками; хлопчик на руках матері безсило схилив голову, але дух матері з невимовною силою на повний рот, шле в небо свою страшну скаргу, свій акт обвинувачення на тих, що відняли життя не тільки їй, а й її синові. В усьому тілі, випростаному в леті вгору, а особливо в худих кістлявих ногах, не кажучи вже про лице, сказано більше, ніж може сказати навіть текст в еспанській мові, тут же повішений» [10]. Є. Онацький у рецензії згадує, що виставку В. Цимбала було перенесено до Ла Плати.

Більш детально про цю виставку можна дізнатися з іспаномовного каталогу, який зберігається у родинному архіві Цимбалів. Відбувалася вона 9–22 листопада 1956 р. у столиці провінції Буенос-Айрес Ла Платі, ймовірно, у приміщенні Об'єднання журналістів провінції (ця організація зазначена на першій сторінці каталогу). Всього було виставлено 27 картин, серед яких у каталозі під номером 12 значиться «Рік 1933», причому з поясненням у дужках:

Варіант картини
В. Цимбала «Рік 1933»
(вугілля, папір)

«6.000.000 українців померло з голоду».

У розповідях про виставку картин, де експонувався видатний твір на тему Ве-

жертвами. Вона була органічним виразом позиції художника і громадського діяча Віктора Цимбала як першорядного митця ХХ ст., українського патріота та послідовного борця з комуністичним тоталітаризмом і російським імперіалізмом. Цей твір є винятковим як за технікою виконання, так і за мистецьким досягненням та символічністю передачі трагедії української нації під час Голодомору 1932–1933 рр. Аналіз різних версій у мемуарній, науковій літературі та матеріалах мас-медіа про час його створення дає можливість припускати, що вірною є версія щодо початку створення картини у 1933–1934 рр. і завершення роботи над нею у 1936 р. Разом з тим проблема початку написання «Року 1933» потребує подальшого вивчення з оперттям на документи.

В. Цимбал пізніше – орієнтовно у 1940–1953 рр. – створив авторський варіант цього твору в іншій техніці та у збільшеному розмірі: вугіллям на папері. Можна припустити, що це сталося саме 1953 р. і було пов'язано із заходом, організованим художником у Буенос-Айресі з нагоди 20-х роковин Великого Голоду.

Версія щодо першого експонування картини «Рік 1933» у 1936 р. не знайшла підтвердження у документах і має бути відхилена. Ймовірно, вперше її змогли побачити у 1953 р. насамперед представники української діаспори на персональній виставці В. Цимбала у приміщенні Товариства «Просвіта» у Буенос-Айресі. Широке коло глядачів змогли ознайомитися з непересічним мистецьким твором на персональній виставці художника 16–31 жовтня 1956 р. в галереї Розе Маріє у Буенос-Айресі, а також 9–22

- 1 Oranta (Nuestra Señora de Kiev).
- 2 El Creador.
- 3 Nuestra Señora de la Aurora Boreal.
- 4 La Transfiguración.
- 5 La Inmaculada Concepción.
- 6 Cristo en el desierto rojo.
- 7 Oración.
- 8 Angel con las alas negras.
- 9 Cristo en el desierto.
- 10 Angel del Mal.
- 11 Angel (detalle de una composición).
- 12 AÑO 1933 (6.000.000 de UKRANIOS Muertos de Hambre.)
- 13 Kiev (desde el río Dnipro).
- 14 Kurgan (antigua sepultura de los polovetsianos en las estepas de Ucrania).
- 15 AÑO 1941 (los restos del destruido monasterio Lavra de Kiev).
- 16 Las flores.

Фрагмент зображення каталогу персональної виставки В. Цимбала у Ла Платі у листопаді 1956 року

ликого Голоду в Україні, часто згадується епізод із бійкою комуністів з журналістами під час дискусій щодо цієї картини, яка має потужну викривальну силу щодо злочинної суті комуністичного режиму. Як відзначав С. Гординський, «твір не має, об'єктивно, політичного змісту, а радше моральний, проте він кричав так голосно, що став гостро актуальним, а з тим і політичним» [2, с. 17]. Іноді у журналістських та наукових матеріалах цю сутичку з комуністами помилково відносили до 1936 р. [7]. Можна попередньо припустити, що вона сталася у 1956 р., на виставці, організованій Об'єднанням журналістів провінції Буенос-Айрес.

Висновки. Картина «Рік 1933» стала потужним мистецьким актом викриття злочину СРСР із організації Голодомору, а також співчуття та солідарності із його

листопада 1956 р. у Ла Платі (Аргентина). Саме з 1953 і 1956 років картина почала відігравати роль мистецького засобу долання травми геноциду для його жертв (спочатку тих, які емігрували з України, а через кілька десятиліть і тих, які залишилися на Батьківщині), а також донесення правди в образній формі до різнонаціональної публіки про тяжкий злочин комуністичного режиму з центром у Москві.

ЛІТЕРАТУРА

1. Виставка українського артиста-малювача Віктора Цимбала. *Українське слово*. Буенос-Айрес, 06.09.1936. Ч. 36 (434). С. 5.
2. Віктор Цимбал. Маляр і графік. Монографія за редакцією Святослава Гординського. Нью-Йорк, 1972. 118 с.
3. Вулиця Україна. Інтерв'ю з Сергієм Ціпком. Розмовляла У. Стефанчук. *Локальна історія*. 2020. № 7. С. 30–33.
4. Гомін України. Newspaper (Founded by the Government of Canada). № 44. 22.11.2022
5. Горинь Б. Туга Віктора Цимбала. Київ: Пульсари, 2005. 288 с.
6. Даревич Д. Голодомор із перспективи мистецтва. *Критика*. 2010. № 7–8. С. 31–33.
7. Івашкевич Т. Уродженець Катеринопільщини першим зобразив Голодомор. *Вісті Черкащини*. 22.04.2021. URL: <https://viche.ck.ua/katerynopilshchyna/urozheneczkaterynopilshchynu-pershym-zobrazuv-golodomor/>
8. Косарь А. Голодомор. Поэма. Одесса: Optimum, 2006. 161 с.
9. Малаков Д. Художник Віктор Цимбал. *Про киян відомих і призабутих*. Київ: Кий, 2019. С. 246–267.
10. Онацький Є. Містика простору (з приводу виставки малярських творів Віктора Цимбала). *Наш Клич*. Ч. 41 (1.133), 08.11.1956.
11. Самченко В. Гіркі фарби Голодомору: у Києві розповідають про художника-емігранта Віктора Цимбала. *Україна молода*. № 76. 18.08.2020. URL: [https://](https://umoloda.kyiv.ua/number/3626/164/149136/)

umoloda.kyiv.ua/number/3626/164/149136/

12. Українська Вільна Академія Наук у США передала Україні картину Віктора Цимбала «Рік 1933». *Сайт УВАН у США*. 2020. URL: <https://uvan.org/news/>
13. Цимбал В. Трагедія на Дністрі. *Українське слово*. Офіційний Орган Товариства «Просвіта» в Аргентині. Ч. 37 (283). 01.10.1933.
14. Цимбал В. 1933. Горинь Б. Туга Віктора Цимбала. Київ: Пульсари, 2005. С. 279–281.
15. Цимбал-Михайлівська Т. Спогади (Мое життя на еміграції). Буенос-Айрес: Видавництво Юліана Середяка, 1984. 182 с.
16. of the antibolshevik bloc of nations. Vol. XXIV, № 1, January-February
17. Catalogo / Exposicion Victor Cymbal Artista Ukraniano. Buenos Aires, Agosto-Septiembre, 1936 / *Архів родини Цимбалів* (зберігається у А. Цимбала в Києві).
18. Exposion de pintura Victor Cymbal 9 al 22 de Noviembre de 1956 / *Архів родини Цимбалів* (зберігається у А. Цимбала в Києві).
19. Gregory H. Stanton. The ten stages of genocide (Copyright 1996). URL: <https://www.genocidewatch.com/tenstages>
20. Raphael Lemkin Papers, The New York Public Library, Manuscripts and Archives Division, Astor, Lenox and Tilden Foundation, Raphael Lemkin ZL-273. Reel 3. Published in L.Y. Luciuk (ed), *Holodomor: Reflections on the Great Famine of 1932–1933 in Soviet Ukraine* (Kingston: The Kashtan Press, 2008) URL: http://history.org.ua/LiberUA/RaphaelLemkin_1953/RaphaelLemkin_1953.pdf
21. Victor Cymbal “Rik 1933” (“The Year 1933”). URL: <https://scalar.ukrhec.org/depicting-genocide/cymbal>

REFERENCES

1. Exhibition of the Ukrainian Artist-Painter Viktor Tsymbal. (1936). *Ukrainske slovo* (Ukrainian Word). Official Organ of the "Prosvita" Society in Argentina. Buenos Aires, September 6. Part 36 (434), 5 p. [in Ukr.]

2. HORDYNSKYI, S., ed. (1972). *Viktor Cymbal. Painter and Graphic Artist. A Monograph*. New York, 118 p. [in Ukr.]
3. Street Ukraine. Interview with Serhii Tsipko. U. Stefanчук Interwiewed. (2020). *Lokalna istoriia* (Local History), №. 7, pp. 30–33. [in Ukr.]
4. *Homin Ukrainy. Newspaper* (Founded by the Government of Canada). № 44. 22.11.2022. [in Ukr.]
5. HORYN, B. (2005). *Victor Tsymbal's Sorrow*. Kyiv: Pulsary, 288 p. [in Ukr.]
6. DAREVYICH, D. (2010). Holodomor from the Perspective of Art. *Krytyka* (Crytics), № 7–8, pp. 31–33. [in Ukr.]
7. IVASHKEVYCH, T. (2021). A Native of Katerynopil Region, was the First to Portray the Holodomor. *Visti Cherkashchyny*. 22.04.2021. [online] Available at: URL: <https://viche.ck.ua/katerynopilshchyna/urodzhenez-katerynopilshchyny-pershym-zobrazyv-golodomor/> [in Ukr.]
8. KOSAR, A. (2006). *Holodomor. A Poem*. Odessa: Optimum, 161 p. [in Rus.]
9. MALAKOV, D. (2019). Artist Victor Tsymbal. In: Malakov D. *About Famous and Forgotten Kyivans*. Kyiv, pp. 246–267. [in Ukr.]
10. ONATSKYI, Ye. (1956). Mysticism of Space (On the Occasion of the Exhibition of Painting Works by Viktor Tsymbal). *Nash Klych*. Ch. 41 (1.133), [in Ukr.]
11. SAMCHENKO, V. Bitter Colors of the Holodomor: in Kyiv, they Talk about the Émigré artist Viktor Cymbal. *Ukraina moloda* (Young Ukraine), № 76, August 18. [online] Available at: <https://umoloda.kyiv.ua/number/3626/164/149136/> [in Ukr.]
12. *The Ukrainian Free Academy of Sciences in the USA Handed Ukraine the Painting by Viktor Tsymbal "Year 1933"*. (2020). [online] Website of UFAS in the USA. Available at: <https://uvan.org/news/> [in Ukr.]
13. Tsymbal V. Tragedy on the Dniester. (1933). *Ukrainske slovo* (Ukrainian Word). Official Organ of the "Prosvita" Society in Argentina. Ch. 37 (283). October 01. [in Ukr.]
14. HORYN, B. (2005). *Tsymbal V. 1933. Victor Tsymbal's Grief*. Kyiv: Pulsary, pp. 279–281. [in Ukr.]
15. TSYMBAL-MYKHAILIVSKA, T. (1984). *Memories (My Life in Exile)*. Buenos Aires: Yulian Serediak Publishing House, 182 p. [in Ukr.]
16. ABN Correspondence. *Bulletin of the Antibolshevik Bloc of Nations*. Vol. XXIV, № 1, January-February [in Eng.]
17. *Catalogo. Exposicion Victor Cymbal Artista Ukraniano*. (1936). Buenos Aires, Agosto-Septiembre. Archive of the Tsymbal family (kept by A. Tsymbal in Kyiv). [in Spa.]
18. *Exposion de Pintura Victor Tsymbal 9 al 22 de Noviembre de 1956*. Archive of the Tsymbal family (kept by A. Tsymbal in Kyiv). [in Spa.]
19. GREGORY H. STANTON. *The Ten Stages of Genocide*. (Copyright 1996). [online] Available at: <https://www.genocidewatch.com/tenstages> [in Eng.]
20. *Raphael Lemkin Papers, The New York Public Library, Manuscripts and Archives Division, Astor, Lenox and Tilden Foundation, Raphael Lemkin ZL-273. Reel 3*. Published in L.Y. Luciuk (ed), *Holodomor: Reflections on the Great Famine of 1932–1933 in Soviet Ukraine* (Kingston: The Kashtan Press, 2008) [online] Available at: http://history.org.ua/LiberUA/RaphaelLemkin_1953/RaphaelLemkin_1953.pdf [in Eng.]
21. *Victor Tsymbal "Rik 1933" ("The Year 1933")*. [online] Available at: <https://scalar.ukrhec.org/depicting-genocide/cymbal> [in Eng.]

УДК 94(3)(477)

DOI: 10.17721/2413-7065.2(91).2024.308582

ПЛЕМЕНА ПРАСЛОВ'ЯН СОСНИЦЬКОЇ ТА ЛЕБЕДІВСЬКОЇ КУЛЬТУР ДОБИ БРОНЗИ

Олексій ТРАЧУК*orcid.org/0000-0003-3490-8626**кандидат історичних наук, старший науковий співробітник
відділу культурології та культурної спадщини НДІУ*

Анотація. У статті досліджується структура поселень праслов'ян сосницької та лебедівської культур доби бронзи, використовується метод родоплемінної географії, що включає картографування гнізд поселень на сучасних картах України і Білорусі масштабу 1:250000.

На основі матеріалів багаторічних досліджень археологічних пам'яток автором виявлено розташування 37 гнізд поселень племен сосницької культури та 19 племен – лебедівської на території Київської, Житомирської, Чернігівської та Сумської областей України, Гомельської та Могильовської областей Білорусі; усі дані нанесені на локальні карти і зведені в таблиці. Гнізда поселень племен сосницької культури розміщені на схематичній карті басейну Середнього і Верхнього Дніпра.

У домобудівництві племен сосницької та лебедівської культур археологами простежуються традиції будівельної техніки трипільських племен (двокамерність заглиблених жител, наземні споруди на палях та ін.), які зберігаються в наступному періоді – ранньому залізному віці й аж до сільської української хати XIX ст.

Вже проведені й подальші подібні напрацювання розширюють можливості для порівняння територій, на яких проживали наші предки, отже, й для дослідження історичного процесу формування етногенезу слов'ян-українців від доби бронзи та міді до літописних племен Київської Русі.

Ключові слова: праслов'яни; житло, рід; плем'я; гнізда поселень; картографія; сосницька, лебедівська археологічні культури; Україна; Білорусь.

PROTO-SLAVIC TRIBES OF SOSNYTSIA AND LEBEDIVKA CULTURES OF BRONZE AGE

Oleksii TRACHUK*Candidate of Historical Sciences,**senior research fellow of the Cultural Studies and Cultural Heritage Department of RIUS*

Annotation. The article examines the structure of settlements of Proto-Slavic Sosnytsia and Lebedivka cultures of the Bronze Age, using the method of genealogical geography, which includes mapping nests of settlements on modern maps of Ukraine and Belarus at a scale of 1:250,000.

Based on the materials of long-term research of archaeological monuments, the author revealed the location of 37 nests of settlements of tribes of the Sosnytsia culture and 19 tribes of the Lebedivka culture on the territory of Kyiv, Zhytomyr, Chernihiv and Sumy regions of Ukraine, Gomel and Mogilev regions of Belarus; all data are plotted on local maps and summarized in tables. The nests of settlements of tribes of the Sosnytsia culture are located on the schematic map of the Middle and Upper Dnieper basin.

In the house-building of the tribes of the Sosnytsia and Lebedivka cultures, archaeologists trace the traditions of the construction techniques of the Trypil tribes (two-chambered buried dwellings, ground

© Трачук О.

structures on stilts, etc.), which are preserved in the next period - in the early Iron Age up to the rural Ukrainian hut of the 19th century.

The already conducted and subsequent similar studies expand the possibilities for comparing the territories where our ancestors lived, and therefore for the study of the historical process of the formation of the ethnogenesis of the Slavic-Ukrainians from the Bronze and Copper Ages to the annalistic tribes of Kyivan Rus.

Key words: Slavs; housing, family; tribe; nests of settlements; cartography; Sosnytsia and Lebediv archaeological cultures; Ukraine, Belarus.

Постановка проблеми. Сучасне суспільство майже втратило розуміння поняття роду та родоводу, в нас залишилися тільки похідні слова – рідня, спорідненість, родич. У істориків та етнологів немає повної ясності, що представляли собою літописні «рід», «верв», «мир», «дим», «плем'я» та інші соціальні структури; досі триває дискусія про співвідношення роду і общини [38, с. 42].

Боротьба общинної і родової теорій, підкреслює М. Ковалевський, «починається з самого початку наукової розробки руської і взагалі слов'янської історії і далеко не може вважатись закінченою і в наші дні» [18а, с. 3]. При всьому розходженні загальних поглядів захисників родової і общинної теорій, при всій гостроті їх горезвісної суперечки, пише М. Косвен, «ті й інші, не маючи чіткого уявлення про ту початкову громадську форму, про яку вони говорили, змішували рід, сімейну общину і сусідську громаду» [18б, с. 27].

Сім'я, слушно зауважує Ф. Енгельс, «ніколи не була і не могла бути суспільним осередком, бо чоловік і жінка неминуче належали до двох різних родів, сім'я входила наполовину до роду чоловіка і наполовину до роду жінки. Держава в своєму публічному праві теж не визнає сім'ї, і вона до цього часу існує тільки в цивільному праві. Тим часом вся наша історична наука виходить досі

з абсурдного припущення, що стало недоторканим, особливо у XVIII ст., ніби моногамна окрема сім'я була тим ядром, навколо якого поступово кристалізувалося суспільство і держава» [17а, с. 80].

Отже, предки наші не знали сім'ї, вони знали тільки рід, який означав усю сукупність ступенів родоводу, як найближчих, так і далеких родичів; рід означав і сукупність родичів кожного з них. Предки наші не шукали суспільних зв'язків поза родом та спорідненими родами племені і тому вживали слово «рід» також у сенсі співвітчизника, в розумінні народу (нарід); для означення родових ліній використовувалось слово «плем'я»

Одним із напрямків дослідження родоплемінного ладу праслов'ян доби бронзи є структура родових поселень племен сосницької та лебедівської культур України і Білорусі, а також їх зв'язки в просторі і часі. Для вирішення цього дослідного завдання в статті використовується запропонований автором в низці публікацій метод родоплемінної географії.

Ступінь розробки проблеми. Починаючи з 60-х років XIX ст., завдяки появі праць Бахофена, Мак-Леннана, Моргана та інших дослідників побуту первісних племен, на слушну думку Л. Штернберга, остаточно відпали колишні уявлення про патріархальну сім'ю як ембріон суспільства і разом з тим радикально

змінилося вчення про рід. Сім'я була визнана пізнішим утворенням, а рід – примітивною формою людських товариств, з якої утворилися згодом всі інші, більш складні форми [44, с. 159].

Кожен рід селився відокремлено. Спільні праця, власність, загальні житла об'єднували членів кожного роду тісними й міцними зв'язками. Під час усіх племінних подій та заходів – облавних полювань, військових походів, святкових дійств, танців і ритуалів – люди кожного племені, зауважує відомий етнограф А. Золотарьов, ділились на дві основні частини, становили дві протидіючі партії, які одночасно співпрацюють і конкурують. Екзогамія тісно пов'язувала роди попарно. Відокремлені економічно, вони були невіддільні в шлюбних відносинах. Обмін чоловіками і дружинами, який відбувався з покоління в покоління, скріплював їх племінну єдність [176, с. 288]. Перші роди пов'язані між собою тісними шлюбними взаєминами, спільним життям в одному поселенні, спільним захистом від ворогів. Звідки виникає взаємність і спільність багатьох функцій: виконання обряду при похованні людини з протилежного роду, взаємна ініціація хлопчиків, обмін їжею під час різних церемоній; два вождя, що представляють перші роди, на чолі племені; нарешті, кожне плем'я усвідомлює себе як подвійну єдність, як органічне поєднання двох різних і водночас тісно пов'язаних родів. Отже, дуальна організація визначала спочатку весь родоплемінний лад життя: економічну організацію, організацію племінної влади, шлюбні норми, поведінку людей, порядок виконання релігійних обрядів і святкових дійств [176, с. 289].

Схожа думка у відомих археологів

І. Винокура і Д. Телегіна, що в племені «спільна праця породжувала племінну власність на засоби і продукти виробництва. Формувався той незмінний колективізм, який був властивий відносинам між членами роду» [14, с. 32].

Життя людини у свідомості первісного родоплемінного ладу сприймалося як колективно-родове буття, що поширюється, на погляд В. Петрова, за межі таких актів, як народження і смерть. Примат буття людини належав роду й тільки роду. Відповідно до цього смерть розуміли й тлумачили в аспекті спільної належності роду як родовий акт і уявлення смерті знаходило свій вияв у родових категоріях [28, с. 36]. Окреме плем'я, зауважує В. Петров, характеризують, поруч з іншими ознаками, як-от власна територія і власне ім'я, також «особливий, лише цьому племені властивий діалект» та «спільні релігійні уявлення (міфологія) і обряди культу» [29, с. 19].

Ще П. Третьяковим було доведено, що родові та племінні громади слов'ян знайшли своє відображення в такому комплексі археологічних пам'яток, як «гніздо поселень» [39, с. 152–156]. Кожне поселення в соціальній структурі слов'ян, на переконання Є. Максимова, «слід розглядати як місце проживання однієї або кількох громад, група яких становила плем'я. На цю структуру вказує розміщення поселень «гніздами», які утворювали плем'я» [22а, с. 172]. Про гніздове розташування родових поселень племені на українській етнічній території досліджуваного в статті періоду відомо археологам (С. Березанська, В. Отроценко) з часів міді-бронзи [12, с. 485–486].

Саме гніздо родових поселень утворювало плем'я, яке мало спільні посівні ділянки, пасовища, мисливські угіддя,

майстерні, сховища і, таким чином, являло собою суспільство із колективною власністю. Племя було одночасно і господарським, і родинно-побутовим, й ідеологічним колективом. Всі члени племені усвідомлювали свої родинні зв'язки. Племя брало на себе функцію захисту кожного свого члена [34, с. 86].

За доби бронзи, як і за доби заліза, скупчення поселень на малій відстані одне від одного, буквально в полі зору, характерне для окремих районів розселення більшості етнічних спільнот. Гніздове розташування селищ, відзначають С. Березанська і В. Отрощенко, особливо помітне у дослідженні пам'яток другої половини II тис. до н. е., коли внаслідок демографічних процесів значно зростає щільність населення [12, с. 486].

Метод етносоціального дослідження археологічних пам'яток слов'ян шляхом картографування на сучасних картах гнізд поселень слов'янських племен Східної Європи в період від VII ст. до н. е. до V ст. н. е. був запропонований автором і використаний в попередніх публікаціях [34, с. 85; 35, с. 65; 37, с. 74–76]. Він підтверджує думку багатьох науковців, що основою племінної структури слов'ян за доби заліза – скіфів-землеробів, скіфів-орачів, неврів, венедрів, антів і склавинів – є гніздо родових поселень; порівняння послідовних різночасових карт дає можливість аналізу сталості території проживання осілих хліборобських племен – праслов'ян та пізніших слов'ян – праукраїнців, які з давніх часів прив'язані до землі і готові віддати своє життя за рідну – предківську – землю, на яку зазіхає ворожий кочівник. Використання методу родоплемінної географії на основі реєстрів, зводів поселень, городищ археологічних культур

дає можливість на сучасних картах локалізувати гнізда споріднених родів, які формували давньослов'янські племена; на основі соціальної структури і географії території розташування племені протягом кількох поколінь – дослідити стосунки між родами всередині племені та відносини між спорідненими племенами і їхніми сусідами.

На основі аналізу родоплемінної структури носіїв археологічних культур чи відомих з писемної історії племен, використовуючи етнографічні і лінгвістичні паралелі та ретроспективи, можна реконструювати матеріальне, духовне і соціальне життя родів, об'єднаних племенем, та їхні стосунки із сусідніми племенами в певний період часу, дослідити роль правових звичаїв і традицій в культурному житті наших предків та значення ремесел – в соціально-економічному.

Виклад основного матеріалу. Дослідження прабатьківщини слов'ян-праукраїнців та території їх подальшого розселення належить до актуальних завдань української історичної науки, адже без можливості порівняння територій, на яких проживали наші предки, свідчень лінгвістики та антропології неможливо повністю розкрити етногенез українського народу [33, с. 306].

Серед існуючих зараз точок зору про походження і прабатьківщину слов'ян залишаються актуальними положення, висловлені Л. Нідерле в 1901 р. Він узагальнив величезну кількість фактичних даних, зібрав воедино історичні відомості про давніх слов'ян, систематизувавши наявні в той час археологічні матеріали, широко використав дані мови, топоніміки, етнографії, антропології. Дослідник дійшов висновку, що слов'яни в II тис. до н. е. утворювали єдиний народ

із загальною мовою і малопомітними діалектними відмінностями. Л. Нідерле стверджував, що прабатьківщина слов'ян знаходилася на північ від Карпат, була обмежена із заходу Віслою, а зі сходу – середнім Дніпром, включаючи Березину та Десну [24, с. 24–32, карта 1].

Певним підсумком діяльності представників української науки і культури за кордоном було видання в 1922 р. Д. Дорошенком трьох томів під назвою «Слов'янський світ в його минулому й сучасному». У передмові автор висловлює думку про місце та відносини українського народу серед слов'янських народів, яка є актуальною і в наші дні: «Тепер, коли життя українського народу зсунулося вже з мертвої точки і коли йому в огні війни й соціальної революції доводиться викувувати собі свою долю, завойовувати собі будучність, взаємини до слов'янських народів, що майже всі вибороли собі державно-національну незалежність, набирають для нас іншого характеру й значіння, далеко більш реального й практичного» [17, с. 7].

Вивчаючи мовну єдність слов'ян, Б. Горнунг слушно розділив доісторичний період слов'янства на чотири етапи: мовні предки слов'ян (неоліт, енеоліт); протослов'яни (кінець енеоліту, III тис. до н. е. – початок II тис. до н. е.); праслов'яни (бронзовий вік, друга половина II тис. до н. е.); праслов'яни залізного віку, що зазнали впливу та інфільтрації фракійців, іллірійців, германців, скіфів та інших народів (кінець II – початок I тис. до н. е.) [15, с. 3, 49].

За даними лінгвіста Ф. Філіна, на початок II тис. до н. е., коли припускається консолідація слов'янських племен та їхнє відособлення від індоєвропейського масиву, зауважують С. Березанська і В.

Отрощенко, «слов'яни вже мали великий словниковий запас (понад 20 тис. слів), який відображав різні сторони їхнього життя: скотарство, землеробство, номенклатуру знарядь праці тощо. Від цього часу, тобто з перших віків II тис. до н. е., розпочинається вивчення праслов'ян у межах бронзової доби» [12, с. 390; 38].

Ф. Філін вважає, що «до області найдавнішого слов'янського етногенезу слід включати також і район Лівобережного Подніпров'я поміж річками Сож та Десна. Та оскільки область балтської гідронімії охоплює межиріччя Дніпра та Десни, а також правобережжя Сейму, існує ймовірність того, що сосницькі пам'ятки належали балтам» [12, с. 394; 37, с. 230–232; 38]. Але, як показали дослідження білоруських лінгвістів, ця територія не містить балтської гідронімії. Так, на ділянці правого берега Дніпра від гирла Березини до гирла Прип'яті, підкреслює І. Марзалюк, дослідниками відзначений всього один балтський гідронім. Характерно, що і в басейні р. Сож зустрічаються всього два балтських гідроніми, і далі на північ, майже до Славгорода, балтійських гідронімів немає. Серед білоруських археологів саме Л. Поболь звернув увагу на помилки О. Трубочова і В. Топорова, виявлені білоруськими лінгвістами. Л. Поболь послідовно відстоював тезу про відносну давність і стійкість слов'янського населення та помилковість офіційної теорії московії присутності балтійських племен у Поліссі [23, с. 28; 23а, с. 179–180].

В археологічній та історичній літературі утвердилася підтримувана багатьма археологами і лінгвістами точка зору про те, що «племена культур середньої бронзи – тшинецької, комарівської та сосницької, які, мабуть, відносяться до

одної культурно-історичної області, являли собою наступний етап в етногенезі слов'ян» [2, с. 135].

Автор цієї публікації також підтримує висловлену вище точку зору, яка ґрунтується на археологічних дослідженнях пам'яток праслов'ян, що допомогли локалізувати гнізда поселень племен сосницької (XV–XIII ст. до н. е.) та лебедівської (XII–X ст. до н. е.) культур на фрагментах сучасних географічних карт у межах Київської, Житомирської, Чернігівської та Сумської областей України, Гомельської та Могильовської областей Білорусі.

Робота виконана в рамках науково-дослідного проекту «Етногенез українців у світлі сучасних наукових даних і методологічних підходів».

Пам'ятки сосницької культури. Археологічні пам'ятки другої половини II – початку I тис. до н. е. на території Середнього і Верхнього Подніпров'я почали активно вивчатися лише в післявоєнний період (Лагодовська, 1948, 1956; Даниленко, 1956; Березанська, 1972, Ільїнська, 1960; Заверняєв, 1964; Артеменко, 1961а, 1964а, 1972а, 1975; Кухаренко, 1962; Ісаєнко, Чернявський, 1967; Третьяков, 1975 та ін.). І. Свешніков включає пам'ятки середнього періоду бронзового віку Північної України в комарівську культуру, а О. Гардавський – в тшинецьку і східну межу їх проводить по лівобережжю Середнього Дніпра.

Найбільш обґрунтованими із робіт ряду авторів про сосницьку культуру залишаються публікації С. Березанської (1974, 1982) та І. Артеменка (1977, 1987), в яких було виділено коло пам'яток, що мали відповідні особливості як у характері поселень, побудові жител, так і в поховальному ритуалі, а також в інвентарі.

Це дозволило С. Березанській віднести такі пам'ятки до сосницьких племен східнотшинецької культури, а І. Артеменку дало привід для виділення окремих сосницьких племен – нащадків середньодніпровської культури. Матеріали для таких висновків були використані головним чином з території Північно-Східної України і Південно-Східної Білорусі [10, с. 68, 77; 4, с. 106–116]. Значна концентрація поселень сосницької культури виявлена на Чернігівщині в околицях м. Сосниця при впадінні Сейму в Десну, в районі м. Путивль і Нижньому Подесенні. На південь ці пам'ятки розташовані до лінії Київ – Ромни – Суми, на півночі зустрічаються аж до Середнього Посожжя.

Правобережний лісостеп та все Українське Полісся за доби пізньої бронзи, зауважує С. Лисенко, «займає тшинецьке культурне коло (комарівська культура в лісостепу та сосницька культура у Поліссі)» [22, с. 138].

Поселення сосницької культури досліджені С. Березанською біля сіл Стара і Долинка Сосницького району Чернігівської області, Іванівка та Волинцеве Путивльського району Сумської області та біля с. Мохів Речицького району Гомельської області Білорусі [2, с. 132–133; 7, с. 88–91].

Більшість археологів та лінгвістів, зауважують С. Березанська та В. Отрощенко, із протослов'янами в третій чверті II тис. до н. е. пов'язують тшинецько-комарівські племена, на заході – племена тшинецької культури, які межували з германцями. На північному сході група племен тшинецької культури розселяється Лівобережжям. І тут, головним чином у межиріччі Сейму та Дніпра, виникають племена, представлені пам'ятками

сосницького типу. На сході ці племена межували безпосередньо з фінно-угорським населенням, а на південному сході мали широкі контакти з іраномовними племенами зрубної культури [12, с. 413].

Сосницька культура, зауважує С. Лисенко, складається з прип'ятської, киево-житомирської, сосницької (турово-мозирської), північно-поліської, русаковицької (верхньоніманської) груп. Комарівська культура пов'язана із лісостеповими ландшафтами, сосницька – із лісовими [22, с. 145].

Не менш очевидна генетична спадковість сосницької культури щодо середньодніпровської й у порівнянні форм і орнаментатії глиняного посуду. Основні форми кераміки раннього етапу сосницької культури (горщики тюльпановидної форми, глибокі миски), а також орнаментатія їх відбитками шнура, прокресленими лініями, відбитками штампа, обмотаного тонким шнуром, утворюючого горизонтальні ряди і заштриховані трикутники, знаходять аналогії серед кераміки середньодніпровської культури [3, с. 56–57].

Пам'ятки племен сосницької культури відомі на території Київської, Житомирської, Чернігівської та Сумської областей України, Гомельської та Могильовської областей Білорусі. На заході племена сосницької культури межували з племенами комарівської та тшинецької культур. Незважаючи на схожість сосницької культури з комарівською та тшинецькою, головним чином в кераміці, між ними спостерігаються і відмінності. Картографування І. Артеменком пам'яток сосницької, комарівської та тшинецької культур показало, що «комарівська та тшинецька культури до Дніпра не доходять. На Правобережжі

сосницька культура займає вузьку смугу вздовж правого берега Дніпра і Прип'яті. Межа між сосницькою і комарівською культурами проходить, ймовірно, по лінії Овруч – Біла Церква, а між сосницькою і тшинецькою культурами – на Прип'яті, в районі Турова» [1, с. 18, рис. 4].

Гнізда поселень праслов'янських племен сосницької культури. Археологічні джерела свідчать про те, що племена середньодніпровської культури, на думку І. Артеменка, стали основою для складання племен сосницької культури бронзового віку, яка займала в другій половині II – на початку I тис. до н. е. в Середньому і Верхньому Подніпров'ї майже ту ж племінну територію, що попередня середньодніпровська культура [5, с. 42].

Загалом в Україні, на думку В. Отроценка, виявлено понад 100 поселень сосницької культури [26, с. 188, рис. 29]. Центр пам'яток праслов'янських племен сосницької культури, на думку І. Артеменка та В. Отроценка, знаходиться в Придніпров'ї, на ділянці між річками Прип'ять і Рось. Найбільшу кількість пам'яток виявлено на лівому березі Дніпра в трикутнику між Дніпром і Десною. По Десні (від Чернігова), а потім по Сейму проходить північна межа [11, с. 445].

За доби бронзи за родовими гніздами племен, на погляд С. Березанської і В. Отроценка, були закріплені значні території в основному вздовж річок. Тут скупчення включали до десяти і більше окремих поселень. Наприклад, у Ямпільському гнізді поселень доби пізньої бронзи уздовж лівого берега Сіверського Дінця виявлено 7 чи 8 поселень [12, с. 486], які утворювали плем'я [36, с. 41–58]. У той період племені може відповідати

локальний варіант якої-небудь археологічної культури або й культура загалом, якщо вона займає відносно невелику територію [12, с. 487], скажімо, сосницька в Подесенні (Табл. 1.21–37).

Визначення скотарства як провідної галузі для племен середньодніпровської та сосницької культур, на погляд В. Куриленка і К. Бунятян, «неминуче означало екстенсивні способи утримання худоби – переважно на пасовиськах, а відтак і доволі мобільний спосіб життя. За такої ситуації для помірної смуги найважливішими ставали місця зимівлі, на яких навесні могли займатися й землеробством та повертатися на них із року в рік». Нині, наголошують дослідники, «немає надійних підстав для хронологічної диференціації поселень» [21, с. 93], а од-

ночасовість поселень сосницької культури є важливою для нашого дослідження.

Очевидно, сосницькі поселення були структуровані в племінні гнізда, а в гніздах поселення були великі, середні та дрібні. Нами на Київщині локалізовані гнізда –

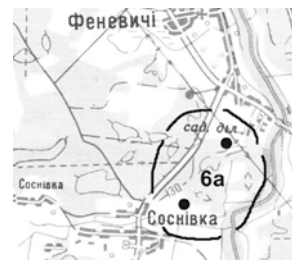
Гостомельське № 1, Ходосівське № 2, Нещерівське № 3 (Табл. 1.1–3).

Дрібні поселення, на погляд В. Куриленка та В. Отроценка, були супутниками великих поселень (Попова, Дубина, Хуторище, Березова, острови Мезинський, Свердловський). Помічено, що сосницькі та лебедівські поселення тяжіють до джерел питної води, які пам'ятають місцеві старожили. Це озера Миткова, Хомина, Кирилина, Неостерова, Геніна, а в Мезині, Свердловці – Залісна, Переліски та ін. [20, с. 51].

У Фастівському районі нами локалізовані гнізда поселень племен сосницької культури: Зузулівське № 4 (два поселення) біля р. Стугни та Ясногородське № 5 (три поселення) біля р. Ірпінь (Табл. 1.4,5).

В околиці м. Києва локалізоване Бортницьке гніздо № 6 сосницької культури, яке складалося із двох поселень, розташованих в урочищах Старе Кладовище й Окрема Дюна (Табл. 1.6).

В Іванківському районі на Київщині

локалізоване Соснівське гніздо № 6а поселень, до якого входило два поселення (Табл. 1.6а).

На Житомирщині виявлено два сосницьких гнізда: Райківське № 7 у Бердичівському районі на р. Гнилоп'ять і Народичьке № 8 в Коростенському районі на р. Жерев (Табл. 1.7,8).

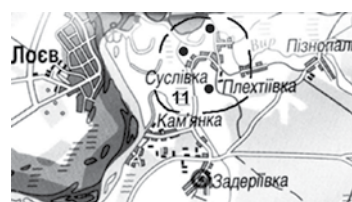
Дослідження сосницького поселення біля хутора Пустинки на лівому березі Дніпра, де виявлені майже всі житла, дали можливість С. Березанській провести підрахунок мешканців на одному поселенні. Кількість мешканців поселення, що «складалося із 17–20 жител, має приблизно 200–250 осіб. Таким було, вірогідно, родове поселення в епоху середньої бронзи» [8, с. 52].

Більшість поселень бронзової доби, відзначають С. Березанська і В. Отрощенко, «які налічували 5–10 житлово-господарчих комплексів, були, напевне, родовими колективами. Крупніші населені пункти мали до 15–20 жител, розподілених на дві групи. З певною групою жител пов'язана окрема культура споруда. Це дає змогу припустити існування на одному поселенні двох сусідських родів, які разом утворювали громаду» [12, с. 486], на наш погляд, – плем'я. На праслов'янських поселеннях сосницької культури Лівобережжя Дніпра – Пустинки та Усовому Озері – в часи бронзи суспільні структури співіснували по два роди, а відповідно – гніздо (кущ) поселень С. Березанська

слушно вважає племенем [12, с. 487].

На території Середнього і Верхнього Подніпров'я до раннього етапу племен сосницької культури віднесені понад 90 поселень. На поселеннях досліджені залишки прямокутних наземних жител (Здвижівка, Мохів) і напівземлянок (Сосниця, Іванівка, Волицево, Гришівка та ін.) стовпвої конструкції з глиняними купольними печами (збереглися глиняні вальки і розвал печі з відбитками лози) і вогнищами, позначеними каменем. У деяких житлах було по два вогнища – в центрі і біля однієї із стін. Уздовж стін прослідковуються ями від стовпів і сліди колод. Довжина жител від 6 до 15 м, ширина 4–8 м. Вони склалися з одного або частіше з двох приміщень – житлового і господарчого (кухонного) [4, с. 107, карта 21].

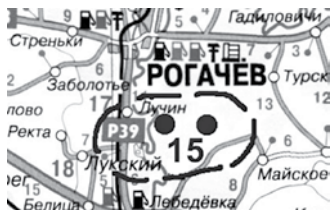
На Чернігівщині в Чернігівському районі на лівому березі Дніпра нами локалізовано три гнізда: Радульське № 9, яке складалося із п'яти поселень в урочищах Заріччя, Заозер'я, М і с т е ч к о , оз. Нижне та біля с. Новосілки, Пустинське, яке складалося із двох поселень біля

с. Пустинки, і Мньов № 10 та Суслівське № 11, до якого входило три поселення, виявлені в урочищах Колісище, Горбаха, Рогове (Табл. 1.9–11).

Поселення Пустинки розташоване на піщаному пагорбі заплави правого берега Дніпра. Поселення біля с. Мньов Чернігівської області на площі 12 га дало найбільш цікаву і різноманітну інформацію про житла, планографію поселення і господарські заняття племен середнього етапу сосницької культури (XIII–XI ст. до н. е.). Були знайдені рештки 20 великих напівземлянок стовпової конструкції прямокутної форми, заглиблених у землю до 1–1,5 м. Площа їх коливалася від 50 до 70 м². Будинки склалися з двох приміщень. Знайдено також глиняну обмазку стін, вогнищ відкритого типу або печі, викладені з глини.

Сосницькі пам'ятки, на погляд білоруських дослідників, сформувалися на

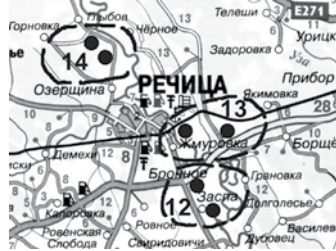
півдні Білорусі в середній період бронзового віку. Процес їх утворення міг означати

консолідацію культурних проявів часів бронзи на середньосхідних європейських низинах від Вісло-Одеського межиріччя до Подніпров'я [6, с. 289–290]. У загальному висновку до колективної праці «Археологія Білорусі» М. Чернявський запише: «...у середині II тис. до н. е. південна половина Білорусі була зоною розселення племен тшинецько-комарівсько-сосницької спільноти періоду середньої бронзи. Поселення, мешканці яких користувалися тшинецькою керамікою, зустрічаються навіть на правобережжі Німану». Дослідник підкреслює, що «саме серед тшинецького і близького йому населення можна шукати праслов'ян». Його думка перш за все ґрунтується «на збігу кордонів культур і ареалу найдавнішої слов'янської гідроніміки, а також в антропологічній схожості тшинецького населення до більш пізніх слов'ян» [42, с. 392–397].

У Гомельській області нами локалізовано Заспенське, Річицьке, Упорицьке та Лучинське гнізда племен сосницької культури (№ 12–15).

Недалеко від м. Гомеля на берегах р. Сож та її приток локалізовані Гомельське, Вілевське, Юрковицьке та Підлужницьке гнізда поселень сосницьких племен (№ 16–19).

Наступне гніздо поселень

розташоване в Могильовській області на лівому березі р. Сож біля сіл Дубно і Стара Кам'янка № 20.

Генетичну спадковість племен сосницької культури щодо середньодніпровської культури І. Артеменко обґрунтовує тим, що територія поширення пам'яток культур практично збігається, що спадковість культур добре простежується при порівнянні основних ознак, які характеризують культури – топографія поселень і кладовищ, конструкція жител, поховальний обряд і кераміка. Поселення і кладовища сосницької і середньодніпровської культур, наголошує дослідник, «розташовані в одних топографічних умовах, часто в одних і тих же місцях, житла обох культур стовпової конструкції з колод або з плетеними стінами, обмащеними глиною. У сосницькій і середньодніпровській культурах поширений однаковий поховальний обряд з тілопокладанням і тілоспаленням в курганах і ґрунтових кладовищах» [3, с. 56].

Середній період сосницької культури Білорусі припадає на XVI (XV) – XII (XI) ст. до н. е. У пізній період (XII–XI – VIII ст. до н. е.) на півдні Білорусі з'являються пам'ятки пізньососницького, або лебедівського, типу. Пам'ятки сосницького типу представлені рештками поселень, ґрунтовими, курганными кладовищами. До кінця XX ст. на території Білорусі були відомі понад 50 пам'яток [18, с. 341].

Сосницькі гнізда поселень Подесення (№ 21–37). В одному із районів Середнього Подесення розвідано 35 поселень сосницьких племен, що, на думку В. Куриленка та В. Отрощенка, являє собою граничну щільність заселення за доби бронзи. Топографія сосницьких

пунктів має певні особливості: їх немає на притоках Десни (Лоска, Студійка) та на гривах, що стали zalивними через знищення лісів. Переважна більшість їх розташувалась на освоєних середньодніпровськими племенами місцях, але відомі й нові пункти в заплавах і надзаплавах місцях. Привертає увагу великий обсяг матеріалів з поселень. Якщо загальну кількість знахідок середньодніпровської культури умовно прийняти за одиницю, то сосницьких буде у шість разів більше [20, с. 51].

Сосницькі поселення виявлені археологами в Наддеснянщині та в Дніпро-Деснянському межиріччі. Лише в Мезинському мікрорайоні на Середній Десні їх зафіксовано 39, а в Коропському – 18. Поховання (кремації на стороні) сосницькі племена здійснювали на ґрунтових кладовищах (Пустинки, Хотянівка, Плютовище та ін.) [26, с. 188, рис. 29]. В Нижньому Подесенні кераміку раннього та середнього етапів сосницької культури знайдено на 43 пунктах, 23 з них розташовані на правому березі Десни [27, с. 150, рис. 122–124].

Значна кількість гнізд сосницьких поселень закартографована нами в Середньому і Нижньому Подесенні. Поселення **Курилівського** племінного гнізда № 21 сосницької культури локалізовано нами на правому березі Десни в Коропівському районі Чернігівської області в урочищі Дубина. До гнізда, вірогідно, входило поселення, яке знаходилося на східній Дубині на високій дюні (до 4,0 м). До гнізда входило поселення, виявлене В. Куриленком на Луговій гриві в гирлі р. Лоска. Ще одне поселення Курилівського гнізда локалізоване в урочищі Хуторище [21, с. 88–89, рис. 2.8, 9, 17].

Березівське гніздо поселень № 22 одного із сосницьких племен складалось із двох поселень, які локалізовані на лівобережжі Десни.

Одне поселення розвідане В. Куриленком в урочищі Березова «на піщаній дюні розміром 800x200 м, оточеної болотами, водоймами й меншими дюнами». Іще одне поселення розташовувалося в урочищі Забілівщина – на заболочених лівобережних терасах Тимонівського бору навпроти свердловських островів, де В. Куриленком зібрано кераміку сосницької культури [21, с. 88–89, рис. 2.10, 27].

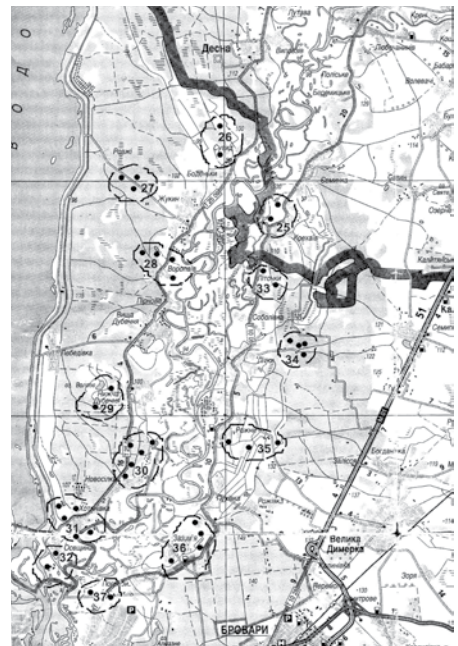
Свердловське гніздо № 23 сосницьких поселень, очевидно, складалось із чотирьох поселень, які локалізовані на правому березі Десни. Поселення знаходилося в Свердловській балці. Іще одне поселення розташоване в урочищі Затон. Третє поселення розташовувалося в Пузирьовій балці – на північному схилі берега р. Хвостинка (правий доплив Десни) неподалік гирла на плато розміром 125x85 м, заввишки 5 м. Четверте поселення сосницької культури виявлене в урочищі Усове [21, с. 89].

Коропівське гніздо поселень № 24, вірогідно, складалось із п'яти поселень сосницької культури,

які розташовані на лівому березі Десни. Одне поселення нами локалізоване, на основі матеріалів В. Куриленка, біля музею Кибальчича. Друге – на боровій терасі на зразок півострова, де було «зрите городище розміром приблизно 200x150 м». Третє і четверте поселення знаходилися біля Лисої гори – «трикутний острів завдовжки близько 2 км, заввишки 5 м, який знижується на північ – до Десни». П'яте – це «піщаний острів (Коваленчиха) за 3 км на північ від м. Короп» [21, с. 91, № 31–34].

Спускаючись нижче по Десні, ми спостерігаємо два поселення наступного – **Крехаївського** – гнізда № 25 середнього етапу сосницької культури у Козелецькому районі Чернігівщини. Одне з поселень займає пагорб 1-ї надзаплавної тераси лівого берега Десни, навпроти впадіння рукава Сліпець в річку («Рукав Крихаївський»). Розташовується між селами Євминка та Крихаїв, на північ від крайніх хат с. Крихаїв, за півтора

кілометра на південний схід від урізу берега Десни. Територія поселення частково зайнята лісом.

Друге поселення гнізда – Крехаїв II – розташоване на піщаному пагорбі в заплаві лівого берега Десни, на схід від лівої притоки р. Сліпець – «Рукав Крихаївський», на північ від крайніх хат с. Крехаїв, в ур. Бовтень. Через пам'ятку проходить ґрунтова дорога від села до урізу берега Десни [27, с. 252–253, № 91, 92].

На Київщині на правому березі Десни біля с. Сувид Вишгородського району локалізовані два поселення (Сувид-Лінія, Сувид IV) 26-го гнізда сосницької культури [27, с. 226–227, № 12, 16].

27-ме гніздо поселень, вірогідно, знаходилося теж на правому березі Десни нижче за течією біля с. Жукин. До гнізда входили три поселення: Жукин I, в урочищах Олексин Верх і Путілово [27, с. 231–232, № 26, 27, 30].

Ще нижче на правому березі Десни біля с. Воропаїв, на наш погляд, розташовувалося 28-ме гніздо поселень одного із племен сосницької культури. До гнізда, очевидно, входили поселення Воропаїв I, Воропаїв II, поселення біля болота Батич і біля с. Пирново [27, с. 232–233, № 33, 35–37]. Наступне – 29-те – гніздо біля с. Нижня Дубечня Вишгородського району складалося з двох поселень, що були розвідані археологами в урочищах Богунове і Печі [27, с. 234, № 39, 43].

Між селами Нижня Дубечня і Новосілки археологами розвідана група із п'яти поселень сосницької культури, які, вірогідно, формували 30-те племінне гніздо. До цього гнізда входили поселення Нижня Дубечня I та поселення в урочищі Гусениця. Крім того, поселення

біля с. Новосілки в урочищах Вовчиха, Криниця і Окрема Дюна [27, с. 235–236, № 46–48, 52].

Хотянівське гніздо (№ 31) складалося із поселень, розташованих в урочищах Кут, Пастка, Піщане, та поселень, розвіданих біля озер Дальній Глядень та Мормонське [27, с. 237–238, № 56–60]. На одному із поселень гнізда (біля с. Хотянівка) сосницької культури були виявлені залишки одного із жител, розташованого на східному березі оз. Мормонського на відстані 2,5 км від села. У заповненні землянки знайдено велику кількість кісток тварин, фрагменти керамічного посуду. Основні форми представлені посудинами тюльпаноподібної форми та горщиками із «перлинами» під вінцями [22, с. 149–150].

32-ге гніздо поселень сосницької культури локалізоване біля с. Осещина. До цього гнізда входило два поселення в урочищах Перевал та Околожьке.

Біля с. Літочки Броварського району на лівому березі Десни розташоване гніздо (№ 33) з двох поселень, що виявлені в урочищах Сади I і Заповідник I [27, с. 239, 256, 257, № 65, 68, 69, 99, 107].

У гнізді біля с. Літки (№ 34), очевидно, було чотири поселення: Літки II–III, IV, VI і Парня VI. У 35-му – три (Рожни VI, X та Рожівка III) [27, с. 261–263, 265–268, № 112, 114, 115, 117].

У 36-му гнізді середнього етапу сосницької культури, розташованому біля с. Зазим'я, локалізовано чотири поселення (Зазим'я I і урочища Станки I, Саввичина, Осинки I). На цьому поселенні С. Березанською було досліджене житло прямокутної форми, яке мало розміри 2,8x4 м, глибину 0,5–0,6 м. На дні котлована були виявлені залишки вогнища. У заповненні та в культурному шарі

навколо нього знайдено велику кількість уламків посуду. Посуд представлено тюльпаноподібними посудинами тшинецького типу з прокресленим орнаментом та більш приземкуватими опуклобокими горщиками, прикрашеними

ямками або перлинами [22, с. 149].

У 37-му гнізді поселень нами локалізовано два поселення (Погреби, урочища Лан та Вигуровщина, Горби) [27, с. 264–274, 280, № 132, 135, 137, 138, 143].

Таблиця 1

Гнізда поселень племен сосницької культури XV–XIII ст. до н.е.

Басейн Дніпра (№ 1–20)

№ гнізда	Населений пункт, місцевість	Район, область	Джерело	Річка	К-ть пос.
Київська обл.					
1	Гостомель 1, 2	Бучанський	[12, с.415, карта13.19]	Ірпінь	2
2	Ходосівка, Підгірці	Обухівський,	[12, с.415, карта13.10,13]	Сіверка	2
3	Нещерів, Обухів	Обухівський	[12, с.415, карта13.12,14]	Стугна	2
4	Зозулі, В.Солтанівка	Фастівський	[12, с.415, карта13.15,16]	Стугна	2
5	Ясногородка I, II, Осикове	Фастівський	[12, с.415, карта13.23,29-30]	Ірпінь	3
6	Бортничі I, II, уроч. Старе кладовище, Окрема Дюна	м. Київ	[12, с.415, карта13.49,50]	Дніпро	2
6а	Соснівка (Фаневичі)	Іванківський	[13, с.241, табл. 22,23]	Здвиж	2
Житомирська обл.					
7	Райки, Швайківка	Бердичівський	[12, с.415, карта13.2,4]	Гнилоп'ять	
8	Народичі I, II; Селець	Коростенський	[12, с.415, карта13.31,32,33]	Жерів/Уж	3
Чернігівська обл.					
9	Радуль I-IV (уроч. Заріччя, Заозер'я, Містечко, оз. Нижнє), Новосілки	Чернігівський	[12, с.415, карта13. 34, 43; 21, карта 21. 25-28]	Дніпро	5
10	Мньов, Пустинки	Чернігівський	[12, с.415, карта 13. 35,36]	Дніпро	2
11	Суслівка I-III (уроч. Колісище, Горбаха, Рогове)	Чернігівський	[4, карта 21. 31-33]	Дніпро	3

Білорусь					
12	Заспа, Горошков	Гомельська	[6, рис.101, соesn.тип 3,4]	Дніпро	2
13	Річиця, Сензавод	Гомельська	[6, рис.101, соesn. тип 5,6]	Дніпро	2
14	Унориця, Борков	Гомельська	[6, рис.101, соesn. тип 8,9]	Дніпро	2
15	Лучин, Ходасовичі	Гомельська	[6, рис.101, соesn. тип 14,15]	Дніпро	2
16	Гомель (Любни, Новобеліці, Романовичі)	Гомельська	[6, рис.101, соesn. тип 18-20]	Сож	3
17	Вілево, Дубовий Лог, Дем'янки	Гомельська	[6, рис.101, соesn. тип 21,22]	Іпуть	3
18	Юрковичі, Присно, Шерстин	Гомельська	[6, рис.101, соesn.тип 23,24,37]	Сож	3
19	Підлужжя, Бердиж, Городовка	Гомельська	[6, рис.101, соesn. тип 27, 28, 35]	Сож	3
20	Дубно, Стара Кам'янка	Могильовська	[6, рис.101, соesn. тип 30]	Сож	2
Середнє та Нижнє Подесення (№ 21-37)					
Чернігівщина					
21	Курилівське: уроч. Дубина, Хуторище, Лугова Грива	Коропський	[21, с.88-89, рис. 3. 8-9,17]	Лоска/Десна	3
22	Березівське: ур. Березова і Забілівщина	Коропський	[21, с. 88-90, рис. 3. 10,27]	Десна	2
23	Свердловське: Свердловська та Пузирьова балки, ур. Затон та Усове	Коропський	[21, с. 89, рис. 3. 19-22]	Десна	4
24	Коропівське	Коропський	[21, с. 91, № 30-34]	Хворостинка/Десна	5
25	Крехаїв I, II (уроч. Бовтень)	Козелецький	[27, с.252-254, №91-92]	Десна	2
Київщина					
26	Сувид-Лінія, Сувид IV	Вишгородський	[27, с.226-227, №12, 16]	Десна	2
27	Жукин: пос. Жукин I уроч. Олексин Верх, Путілово	Вишгородський	[27, с.231-232, №26-27, 30]	Десна	3

28	Воропаїв: Воропаїв I, II, болото Батич, Пирново	Вишгород- ський	[27, с.232-233, №33, 35-37]	Десна	4
29	Нижня Дубечня уроч. Богунове, уроч. Печі	Вишгород- ський	[27, с.234, № 39, 43]	Десна	2
30	Новосілки: ур. Вовчи- ха і Криниця, Окрема Дюна, Нижня Дубеч- ня: Гусениця, Нижня Дубечня I	Вишгород- ський	[27, с.235-236, № діалект 46-48, 52]	Десна	5
31	Хотянівка: уроч. Кут, Пастка, Піщане; оз. Дальній Глядень, оз. Мормонське	Вишгород- ський	[27, с.237-238, № 56-60]	Десна	5
32	Осещина: уроч. Перевал і Околоське	Вишгород- ський	[27, с.239, № 65, 68-69]	Десна	2
33	Літочки Сади I, Заповідник I	Броварський	[27, с.256,257, № 99, 107]	Десна	2
34	Літки II-III, IV, VI, Парня VI	Броварський	[27, с.261-263, № 112, 114, 115, 117]	Десна	4
35	Рожни VI, X, Рожівка III	Броварський	[27, с.265-266, 268, №123, 126, 131]	Десна	3
36	Зазим'я I ур. Станки-I, Саввичина, Осинки I	Броварський	[27, с.264-274, №132, 135, 137, 138]	Десна	4
37	Погреби: ур. Лан; Вигуровщина: ур.Горби	Броварський	[27, с.274, 280, №143, 153]	Десна	2

Вірогідно, поселення сосницької культури Середнього Подесення утворювали гніздові соціально-економічні структури, які відповідали племені. Сосницькі племена займали ті ж самі території, що і середньодніпровські племена, і, очевидно, були генетично пов'язані між собою. Після картографування пам'яток сосницької культури в Верхньому Подніпров'ї І. Артеменко теж прийшов до аналогічного висновку [4, с. 107]. В археологічній та історичній

літературі утвердилася, підтримувана багатьма археологами і лінгвістами, точка зору про те, що «племена культур середньої бронзи – тшинецької, комарівської та сосницької, які, мабуть, відносяться до одної культурно-історичної області, являли собою наступний етап в етногенезі слов'ян» [2, с. 135].

Дослідження на території Київської області дали можливість І. Артеменку висловити думку, що «сосницька культура в її пізньому варіанті (пам'ятки

лебедівського типу) доживає до кінця II – початку I тис. до н. е. і бере участь у складанні милоградської культури раннього залізного віку, яка зіграла певну роль у формуванні східнослов'янських племен» [1, с. 18].

Лебедівська культура та українська хата.

Пам'ятки лебедівської культури склались на місцевій основі, представлений сосницьким варіантом праслов'ян східнотшинської культури. Це стає очевидним у порівнянні найважливіших елементів двох названих культур. Збігається територія їх поширення. В однакових топографічних умовах, іноді навіть на одних і тих же місцях, розташовані поселення. Особливо виразно спадковість помітна у порівнянні керамічного комплексу. Всі основні форми лебедівського посуду знаходять свої прототипи в сосницькій культурі. Виниклий у племен софійської групи трипільської культури обряд поховання з тілоспаленням у лебедівській культурі стає домінуючим [11, с. 450].

На правобережжі Дніпра пам'ятки лебедівської культури відомі по нижній течії Прип'яті, а також на ділянці, прилеглій до Дніпра, до впадіння в нього р. Сож. Південна межа проходила приблизно на рівні Переяслава–Канева, де відомі такі пам'ятки, як Козинці і Бобровиця. На сході лебедівські пам'ятки граничать з бондарихінською культурою. Умовною границею між ними

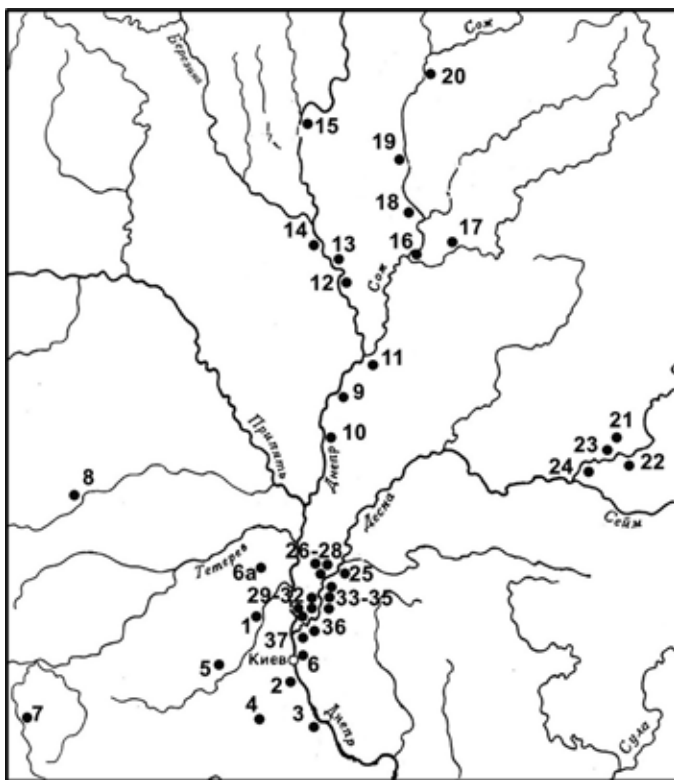

Рис. 1. Гнізда поселень сосницької культури XV–XIII ст. до н.е. (нумерація Табл. 1)

можна вважати р. Сулу. У північній частині Правобережної України, в основному в басейні р. Горинь, поширена група пам'яток, які відрізняються від лебедівських, але, ймовірно, складають з ними єдину культурно-етнічну область [11, с. 445].

У середній течії р. Трубіж зафіксовано значну кількість поселень лебедівської культури. Проте, на погляд Ю. Костенка, лише третину з них, Заострів, в урочищі Кут напроти с. Борщів, Борщів II, в урочищі Куликів Острів біля с. Коржі та Лукаші IV, можна вважати поселеннями тривалого перебування. На решті пунктів залишки культурного шару з керамікою лебедівського типу незначні [19а, с. 292].

Лебедівські племена виникають на

базі сосницьких племен, що сприймаються рядом археологів як хронологічно пізній етап сосницької культури. Дуже близькі за усіма головними показниками, зауважують С. Березанська і В. Отрощенко, «сосницькі та лебедівські пам'ятки дають можливість говорити про їхню генетичну спадковість та єдиний етнос» [12, с. 394].

Основну частину відомих праслов'янських пам'яток племен лебедівської культури XI–VIII ст. до н. е. складають поселення. Вони розташовані або в заплаві, на дюнних підвищеннях, або на знижених ділянках берегових терас [11, с. 445]. На Правобережжі обстежено 35 поселень, що дало можливість М. Шмаглію в Троянові виявити генетичний зв'язок із поселеннями пізнього Трипілля, не виключаючи можливість трансформації трипільської культури Волині в культуру доби ранньої бронзи [45, с. 234].

Серед кухонної кераміки поселень пізньотрипільської культури городсько-волинського варіанта є група посуду, що нагадує тюльпановидні посудини східнотшинецької культури. Очевидно, на погляд С. Березанської, В. Рибалової та М. Шмаглія, саме ці посудини слугували прототипами східнотшинецьких тюльпановидних глечиків з Мостви. Близькі за формою глечики зустрілися також на пізньотрипільському поселенні в Троянові [8, с. 110; 30, с. 211–216; 40, табл. IV. 11]. Вірогідно, тюльпановидну форму трипільських племен після східнотшинецької культури успадкували племена лебедівської культури. На поселеннях лебедівської культури С. Березанською «виявлені тюльпановидні посудини, порівняно високі з досить широким плоским дном, слабопрофільованим

корпусом, підкреслено стислою горловиною і плавно відігнутих назовні вінчиком» [11, с. 447, рис. 121.26].

Топографія поселень праслов'янських племен, розташованих у географічних умовах Східної Європи, вуличне планування, поєднання двох типів будівель – наземних і заглиблених, характерних для дуже широкого кола поселень, на переконання С. Березанської, «є рисами епохи, а не окремої культури. Крім того, спостерігається ряд ознак, характерних для різних районів Північної України, які свідчать про глибоке місцеве коріння домобудівництва. Різниця домобудівного мистецтва в племен Правобережної і Лівобережної України пояснюється двома причинами – проявом місцевих традицій і впливом різних сусідніх культур». У домобудівництві Правобережної України східних праслов'ян ясно простежуються енеолітичні традиції будівельної техніки трипільських племен. Це, відзначає С. Березанська, «позначилося і в круговому плануванні поселень епохи бронзи, і в поширенні двокамерних жител, і у великій ролі глини, з якої споруджувалися підлоги, стіни, печі та інші частини жител. Для розуміння ролі і сили цих традицій важливим є факт, що вони зберігаються і в наступний період – в ранньому залізному віці. За дослідженнями таких пам'яток, як Пастерське, Жаботинське, Трахтемирівське городища... легко скласти досить повне уявлення про те, якими були поселення і житла початку I тис. до н. е. на території Правобережжя Північної України» [10, с. 114].

Отже, на всій лісостеповій Правобережній Україні на початку II – I тис. до н. е., на думку С. Березанської, домінують трохи заглиблені житла прямокутної

форми, здебільшого поділені на дві частини: чисту, в якій спали, та кухонну, що використовувалася для приготування їжі. Двокамерність можна вважати характерною рисою заглиблених жител лісостепової Правобережної України, починаючи з енеоліту. Тут і слід шукати корені такої особливості жител на цій території за бронзової доби. Широко розповсюджені були двокамерні житла в трипільській культурі (Городок, Бортич, Троянів та ін.). Особливо поширеними в давніх праслов'ян стають двокамерні житла за доби середньої бронзи, коли приблизно 80% жител мали по два приміщення, які розділялися або перестінком, від якого збереглися стовпові ями, або земляним порогом [12, с. 438].

У українців – нащадків праслов'ян доби бронзи – в середині XIX ст., на думку Т. Косміної, було представлено кілька варіантів двокамерних сільських жител: «хата + сіни», «хата + хата». При цьому загальнонаціональним виступав варіант «хата + сіни». У східних і центральних районах Полісся траплявся також варіант «хата + хата» [19, с. 146].

У правобережних болотистих районах зафіксовані споруди, підняті над землею, в яких дерево було основним будівельним матеріалом. Такі наземні споруди на палях залишили нам трипільці в керамічних моделях в епоху міді та реконструйовані С. Березанською на поселенні Пустинки сосницької культури. Це було давньослов'янське землеробсько-скотарське населення, вважає В. Отрошенко, «яке вело осілий спосіб життя в невеликих селах, де налічувалося 10–20 дерев'яних жител на палях» [25, с. 39, мал. 39.5].

Про те, що болотяні поселення, можливо, з будівлями на палях існували

також на території правобережного Волинського Полісся, свідчать розкопки в Мостві та Майдані Моквинському. У Мостві під час торфорозробок на глибині 1,2–1,7 м розкопано два скупчення різноманітних культурних залишків, очевидно, слідів затонулої будівлі. Поєднання м'якого клімату з великою вологістю та болотистими ґрунтами, характерними для цього району, зумовило досить широку розповсюдженість тут будівель на палях. Якоюсь мірою про це свідчить той факт, що комори на стовпах, з підлогою, підвищеною над землею, до сьогодні будують у кожному поліському селі. Використовують їх для зберігання сіна, зерна тощо [12, с. 436].

Відкриті в нижніх течіях річок Прип'яті, Случі, Горині пам'ятки милоградської культури, на погляд С. Березанської, «дозволяють припускати, що в попередній час, в кінці епохи бронзи, тут мешкали племена культури, спорідненої лебедівській» [10, с. 68]. Слов'янські племена милоградської і підгірцівської культур, вірогідно, можемо назвати неврами Геродота [36, с. 68–103] і нащадками племен сосницько-лебедівської культури.

Пам'ятки підгірцівської культури з'являються лише наприкінці VI ст. до н. е. Від милоградських їх відрізняє значний вплив скіфської культури, що проявляється і в характері поселень, і в похоронному обряді, і в кераміці, і в знаряддях праці. Однак самобутні особливості підгірцівської кераміки та дуже своєрідний метал, що не має нічого спільного зі скіфським, виділяє ці пам'ятки з навколишнього середовища та свідчить про те, що місцеві племена не були знищені та зберегли свою культурну самостійність [9, с. 219].

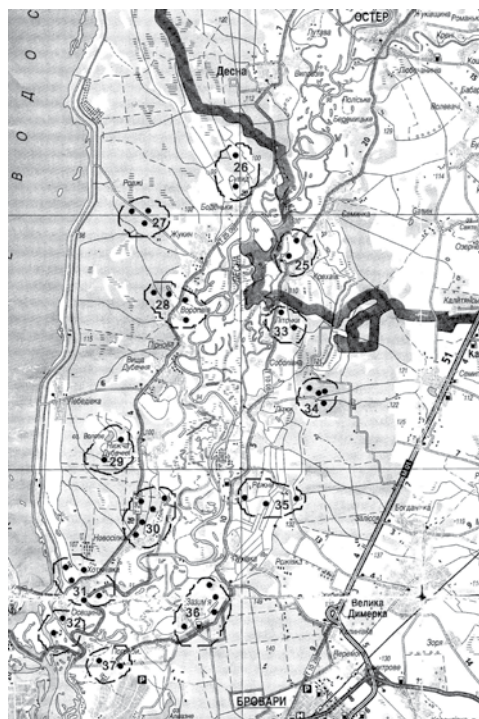
У ланцюзі історичного розвитку слов'янських племен лісостепової України пам'ятки племен лебедівської культури XI–VIII ст. до н. е. є проміжною ланкою між житлобудуванням східно-тишинецької і милоградсько-підгірцівської культури [9, с. 211].

Для з'ясування етнічної належності як лебедівської, так і милоградської культур важлива ще одна обставина. В наш час у результаті багаторічних археологічних і лінгвістичних досліджень, зауважує С. Березанська, більшість вітчизняних і зарубіжних вчених приходять до висновку, що найдавнішою територією проживання праслов'ян є басейн Прип'яті, тобто територія, заселена племенами східнотишинецької культури, в тому числі сосницькими племенами. Генетична наступність лебедівської культури та сосницького варіанта східнотишинецької культури дає підстави говорити про загальну для них етнічну належність, тобто про те, що племена лебедівської культури також належать до праслов'ян. З цих позицій слов'янська належність підгірцівсько-милоградської культури отримує додаткові підтвердження [9, с. 219].

На Київщині і Чернігівщині нам вдалося локалізувати лише 19 племінних гнізд поселень праслов'ян лебедівської культури [27, с. 226–280] (№ 2.1–13).

У південних та північних районах території поширення племен лебедівської культури доля їх була різною. В. Даниленко, виділяючи підгірцівську культуру, відзначає: «Можна вважати найбільш ймовірним генетичний зв'язок підгірцівської культури з місцевою культурою кінця пізньої бронзи, представленої пам'ятками лебедівського та бобриського типу» [16, с. 207]. О. Мельниківська,

досліджуючи племена милоградської культури (неврів [35, с. 68–103]) в Південній Білорусі, звернула увагу на пам'ятки лебедівського типу, коротко описала їх і приєдналася до думки В. Даниленка про те, що ці пам'ятки за деякими ознаками

Гнізда поселень № 1-13, табл. 2 племен лебедівської культури Нижнього Подесення

пов'язуються з ранніми милоградськими [23а, с. 20, 110–112].

С. Березанська і В. Даниленко слушно вважають, що «етнічну належність племен підгірцівської культури слід розглядати у зв'язку з проблемою меланхленів, неврів та будинів, належність яких до числа слов'янських етнічних утворень цілком вірогідна» [9, с. 219; 16, с. 208]. На нашу думку, з огляду на проблему названих племен слід розглядати не тільки племена підгірцівської культури, а й милоградської та бондарихінської.

Враховуючи обмеженість у розмірах статті, автором нанесено карти тільки 13 гнізд поселень праслов'ян лебедівської

культури. Інформація про інші 6 гнізд зведена в Табл. 2.1–19.

У погляді на кераміку XII–X ст. до н. е. лебедівської та VII–III ст. до н. е. підгірцівсько-милоградської культур, відзначає С. Березанська, «не можна не відзначити її безперечної подібності і в технології, і у формах, і в орнаменті. Звертає увагу, що лебедівська культура значно ближча до милоградської, ніж до підгірцівської, до того ж не лише щодо кераміки, але, наприклад, і характеру похоронного обряду. Очевидно, у північних районах, на Десні та Сеймі, розвиток лебедівської культури не переривався» [9, с. 218] в IX–VIII ст. до н. е.

Таблиця 2					
Гнізда поселень племен лебедівської культури XII–X ст. до н.е. (№ 2.1–13)					
№ гнізда	Населений пункт, місцевість	Район, область	Джерело	Річка	К-ть пос.
Чернігівщина					
1	с. Поліське (ур. Савкин Куток), Береміцьке IV, Остер (ур. Красна Гірка)	Козелецький	[27, с.243-244, №74-75, 80]	Остер, Десна	3
2	Крехаїв I, IV	Козелецький	[27, с.252-254, №91, 94]	Десна	2
Київщина					
3	Сувид I, II, III	Вишгородський	[27, с.226-227, №13-15]	Десна	3
4	Боденьки: ур. Піски-1, 2, Буденський ліс, о. Буда, Боденьки II	Вишгородський	[27, с.228-229, №17-20, 22]	Десна	5
5	Жукин: ур. Дубровиця, Путілово,	Вишгородський	[27, с.231-232, №25,27]	Десна	2
6	Нижня Дубечня: ур. Третяк і Погон	Вишгородський	[27, с.234, №44-45]	Десна	2
7	Новосілки: Нижня Дубечня 1 ур. Вовчиха, Криниця, Майдан, Окрема Дюна, Старе Селище	Вишгородський	[27, с.235, №46-48, 51-53]	Десна	6

8	Соболівка I, Літочки (Заповідник)	Броварський	[27, с.257, 258 № 103, 107]	Десна	2
9	Літки I, VI, Парня III-IV, V	Броварський	[27, с.261-263, № 110, 111, 113, 117]	Десна	4
10	Рожни II, V,VI, VIII- IX; X, Рожівка III	Броварський	[27, с.264-266, 268; №119, 122-123, 125,126, 131]	Десна	6
11	Зазим'я: ур. Осинки I, III, Погреби (ур. Келійки)	Броварський	[27, с.264-274; № 138, 140, 142]	Десна	3
12	Плютовище	Чернобиль- ський	[12, с.420, карта 15, VI. 7,8]	Прип'ять	2
13	Ошитки (затопл.)	Вишгород- ський	[4, карта 21, 93, 94]	Дніпро	2
14	Пристроми, (ур. Лип- няк)	Переяслав- ський	[19а, с. 297, рис. 1. 1,2]	Трубіж	2
25	Заострів II, IV	Переяслав- ський	[19а, с. 297, рис. 1. 3,4]	Трубіж	2
26	Борщів IV, ур. Кут, ур. Клинове	Переяслав- ський	[19а, с. 297, рис. 1. 5-7]	Трубіж	3
17	Коржі, ур. Рябці, ур. Куликів Острів, ур. Бирки	Переяслав- ський	[19а, с. 297, рис. 1. 8-11]	Трубіж	4
18	Волошинівка	Переяслав- ський	[19а, с. 297, рис. 1. 12-13]	Трубіж	2
19	Лукаші	Переяслав- ський	[19а, с. 297, рис. 1. 16,17]	Трубіж	2

Глибока лінія антропологічної спадкоємності, на думку антропологів С. Сегеди і Т. Алексеевої, простежується в Середній Наддніпрянщині, а саме: племена доби бронзи – скіфи лісостепової смуги – населення черняхівської культури – нащадки літописних полян – сучасні українці [32, с. 315].

Висновки. Запропонований автором у цій статті метод родоплемінної географії етносоціального дослідження археологічних пам'яток дав можливість локалізувати 37 племінних гнізд праслов'ян сосницької культури та тільки 19 недостатньо розвіданих поселень

лебедівської культури на сучасних картах на території Київської, Житомирської, Чернігівської та Сумської областей України, Гомельської та Могильовської областей Білорусі. Подальші дослідження пов'язані з чорноліською та висоцькою культурами, що сформувалися за часів фінальної бронзи. Праслов'янські племена доби середньої і пізньої бронзи і, вірогідно, їхні нащадки: неври, скіф-орачі, скіф-землероби, венеди, анти і склавини – протягом двадцяти двох століть проживали на тих самих землях [34; 35]. Там же в VIII–XIII ст. мешкали наступні покоління – літописних племен

сіверян, древлян, волинян, уличів – праукраїнців.

Запропонований нами у попередніх публікаціях метод родоплемінної географії, що включає картографування гнізд поселень племен сосницької та лебедівської культур на сучасних картах України і Білорусі, фіксує майже повний збіг цих різночасових карт. Він сприяє виявленню характерних рис соціального, культурного та економічного життя праслов'янських племен, які населяли територію Східної Європи від XV ст до н. е. до XII ст. н. е., за допомогою різних галузей сучасної науки.

Результати цієї роботи зведені в окремі таблиці гнізд поселень для сосницької (Таблиця 1) і лебедівської (Таблиця 2) культур, а також створена загальна карта-схема розташування сосницьких племен (Рис. 1). Тим самим ми продовжуємо виявлення відповідності карти склавинів праської, антів пеньківської та венедів колочинської культур Р. Терпиловського (з деякими уточненнями) з розробленими нами раніше картами слов'яно-українських племен.

Отже, пам'ятки праслов'ян лебедівської культури склались на місцевій основі, представлений сосницькою культурою. Це стає очевидним при порівнянні найважливіших елементів двох названих культур. Збігається територія їх поширення. В однакових топографічних умовах, іноді навіть на одних і тих же місцях, розташовані поселення. Особливо виразно спадковість помітна при порівнянні керамічного комплексу. Всі основні форми лебедівського посуду знаходять свої прототипи в сосницькій культурі. Виниклий у племен софійської групи трипільської культури обряд поховання з тілоспаленням у лебедівській

культурі стає домінуючим. Потрібно відзначити, що серед кухонної кераміки сосницької культури є група посуду, що нагадує тюльпановидні посудини пізньотрипільської культури. Важливо те, що цю тюльпановидну форму після сосницької культури успадкували й племена лебедівської культури.

Двокамерність жител поселень племен сосницької XV–XIII ст. до н. е. та лебедівської XII–X ст. до н. е. культур можна вважати характерною рисою Полісся Правобережної України, починаючи від енеоліту до сільської української хати XIX ст.

У правобережних болотистих районах Полісся зафіксовані споруди сосницької культури, підняті над землею, в яких дерево було основним будівельним матеріалом. Такі наземні споруди на палях залишили нам трипільці у керамічних моделях в епоху міді та реконструйовані С. Березанською на поселенні Пустинки.

За свідченнями антропологів С. Сеґеди і Т. Алексеевої, глибока лінія антропологічної спадковості простежується в Середній Наддніпрянщині: племена доби бронзи (сосницька і лебедівська культури), племена лісостепової смути скіфського часу милоградської і підгірцівської культур, які Геродот називав неврами і скіфами-землеробами, племена черняхівської культури – нащадки літописних полян – сучасні українці.

Ці й подальші дослідження племен середньодніпровської культури дають можливість виявити характерні риси етногенезу слов'ян-українців від доби бронзи до літописних племен Київської Русі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Артеменко И. И. Верхнее Поднепровье

- в епоху позднего неолита и бронзы. *КСИА*. 1964. Вып. 101. С. 9–18
2. Артеменко И. И. Племена Верхнего и Среднего Поднепровья в эпоху бронзы. Москва, 1967. 139 с.
3. Артеменко И. И. Среднее и Верхнее Поднепровье в конце энеолита и в эпоху бронзы (середина III – начало I тыс. до н. э.): автореф. дисс. д-ра ист. наук. Москва, 1977. 57 с
4. Артеменко И. И. Культуры позднего бронзового века: сосницкая, комаровская, тшинецкая. *Эпоха бронзы лесной полосы СССР*. Москва, 1987. С. 106–116.
5. Артеменко И. И. Культуры шнуровой керамики: среднеднепровская, подкарпатская, городско-здолбицкая, стжижовская. *Эпоха бронзы лесной полосы СССР*. Москва, 1987. С. 35–51.
6. *Археологія Беларусі: у 4 т. Т. 1 / Э. М. Зайкоускі, У. Ф. Ісаенка, А. Г. Калечыц і інш.* Минск, 1997. 424 с.
7. Березанська С. С. Пам'ятки періоду середньої бронзи на Десні та Сеймі. *Археологія*. Т. XI. 1957. С. 88–91.
8. Березанская С. С. Средний период среднего бронзового века на Северной Украине. Киев, 1972. 267 с.
9. Березанская С. С. Лебедовская культура эпохи бронзы в Лесостепной Украине. *Энеолит и бронзовый век Украины*. Киев, 1976. С. 190–221.
10. Березанская С. С. Северная Украина в эпоху бронзы. Киев, 1982. 212 с.
11. Березанська С. С. Памятники лебедовского типа. *Археологія Української ССР в трьох томах*. Киев, 1985. Т. 1. С. 437–450.
12. Березанська С. С., Отрощенко В. В. Бронзовий вік. *Давня історія України в трьох томах*. Київ, 1997. Т.1. С. 384–529.
13. Від Трипільської культури до сучасності: путівник-довідник / упорядник Трачук О.В. Київ, 2007. 336 с.
14. Винокур І. С., Телегін Д. Я. Археологія України: підручник. Тернопіль, 2005. 480 с.
15. Горнунг Б. В. Из предыстории образования общеславянского языкового единства. Москва, 1963. 143 с.
16. Даниленко В. Н. Памятники ранней поры железного века в южной части Полесья УССР. *Доклады VI научной конференции Института археологии*. Киев, 1953, С. 155–208.
17. Дорошенко Д. Славянський світ в його минулому й сучасному. Т. I. Берлін, 1922. 210 с.
- 17а. Енгельс Ф. Походження сім'ї, приватної власності і держави. Київ, 1948. 158 с.
- 17б. Золотарев А. М. Родовой строй и первобытная мифология. Москва, 1964. 328 с.
18. Калечыц А. Г. Помнікі сосніцкага тыпу. *Археологія Беларусі: у 4 т. Т. 1*. Минск, 1997. С. 340–344.
- 18а. Ковалевский М. Родовой быт в настоящем, недавнем и отдаленном прошлом. Опыт из области сравнительной этнографии и истории права. Санкт-Петербург, 1911. Вып. 1. 262 с.
- 18б. Косвен М. О. Семейная община и патронимия. Москва, 1963, 219 с.
19. Косміна Т. Народна архітектура сільських житлових комплексів / Борисенко В. та ін. *Українська етнологія*. Київ, 2007. 400 с.
- 19а. Костенко Ю. В. Археологічні пам'ятки Середнього Потрубіжжя. Переяслав-Хмельницький, 2015. 550 с.
20. Куриленко В. Є., Отрощенко В. В. Динаміка культурних змін за доби бронзи у Мезинському мікрорайоні на Десні. *Археологія*. 1998. № 1. С. 46–55.
21. Куриленко В. Є., Бунятян К. П. Пам'ятки середньодніпровської культури Середнього Подесення. *Археологія*. 2006. № 4. С. 88–94.
22. Лисенко С. Д. Доба бронзи – ранній залізний вік. *Первісна археологія нижнього Подесення*. Київ, 2016. С.138–216.
- 22а. Максимов Е. В. Зарубинецкая культура на территории Украинской ССР. Киев, 1982. 183 с.
23. Марзалюк И. А. Основные вопросы славянского этногенеза в трудах Л. Д. Поболя. *Славяне на території Беларусі в догосударственный период*. Минск, 2016. Кн. 1. С. 20–37.

- 23а. Мельниковская О. Н. Племена Южной Белоруссии в раннем железном веке. Москва, 1967. 196 с.
24. Нидерле Л. Славянские древности. Москва, 1956. 451 с.
25. Отрощенко В. В. Етнічні процеси в Україні у кам'яному віці та в палеометалічну епоху. *Етнічна історія давньої України*. Київ, 2000. С. 7–44.
26. Отрощенко В. В. Епоха енеоліту – бронзи. *Археологія України*. Київ, 2005. С. 106–202.
27. Первісна археологія Нижнього Подесення / Шидловський П. С., Лисенко С. Д., Кириленко О. С. та ін. Київ–Ніжин, 2016. 344 с.
28. Петров В. (Домонтович). Мислення родового суспільства (на підставі археологічних і етнографічних джерел). Київ, 2006. 169 с.
29. Петров В. П. Імена скіфських божеств у Геродота. *Археологія*. 1963. Т. XV. С. 19–32.
30. Рыбалова В. Д. К вопросу о сложении культур эпохи бронзы в лесостепной полосе Правобережной Украины. *Доклады VI научной конференции Института археологии АН УССР*. Киев, 1953. С. 209–223.
31. Свешніков І. К. Пам'ятки мілоградської культури в басейні р. Горинь. *Археологія*. 1971. № 2. С. 80–86.
32. Сегеда С. П. Антропология. Київ, 2001. 336 с.
33. Трачук О. В. Українці, «... ми повинні зважати, що між нами і людністю неолітичної України лежить кілька перейденими нашими предками епох...». *Міжнародна науково-практична конференція «Проблеми ідентичності культурної спадщини України в умовах російсько-української війни та у повоєнний період»*. 25.05.2023. Київ, 2023. С. 306–312.
34. Трачук О. В. Анти і склавини черняхівської культури – предки слов'янських народів Європи. *Українознавство*. 2023. № 3. С. 85–124.
35. Трачук О. В. Племена венеців пізньозарубинецької і київської культур басейну Дніпра та Дону в I–V ст. н. е. *Українознавство*. 2023. № 2. С. 63–92.
36. Трачук О. В. Локалізація племен неврів і скіфів-орачів у контексті етногенезу східного слов'янства. *Українознавство*. 2022. № 3. С. 68–103.
37. Трачук О. В. Племена венеців пізньозарубинецької культури Верхнього Подніпров'я в II–V ст. н. е. *Українознавство*. 2023. № 1. С. 67–92.
38. Трачук О. В. Плем'я та родоплемінний лад у східних слов'ян. *Ремесла та промисли Поліської зони*. Малин, 2019. С. 41–58.
39. Третьяков П. Н. Восточнославянские племена (изд. 2). Москва, 1953. 312 с.
40. Трубочев О. Н., Топоров В. Н. Лингвистический анализ гидронимов Верхнего Поднепровья. Москва, 1962. 271 с.
41. Филин Ф. П. Образование языка восточных славян. Москва; Ленинград, 1962. 296 с.
42. Чарняускі М. М. Заключение. *Археологія Беларусі: у 4 т. Т. 1*. Минск, 1997. С. 392–397.
43. Шмаглій М. М. Городсько-волинський варіант пізньотрипільської культури. *Археологія*. 1966. Т. XX. С. 15–37.
44. Штернберг Л. Я. Семья и род у народов Северо-Восточной Азии. Ленинград, 1933. 188 с.
45. Kruts V. The Latest Stage of Development of the Tripolye Culture. *Cucuteni-Trypillia culture-Ukraine / Menotti, Francesco, K. Piotrovskiy, A. O. Great Britain*, 2012. С. 230–253.

REFERENCES

1. ARTEMENKO, I. (1964). Upper Dnieper in the Late Neolithic and Bronze Age. *SMIA* 1964. Issue 101, pp. 9–18. [in Rus.]
2. ARTEMENKO, I. (1967). *Tribes of the Upper and Middle Dnieper in the Bronze Age*. Moscow, 139 p. [in Rus.]
3. ARTEMENKO, I. (1977). *Middle and Upper Dnieper at the End of the Eneolithic and in the Bronze Age (Middle of the 3rd - Beginning of*

- the 1st Millennium BC). [A thesis for Doctor of Sciences degree in History]. 57 p. [in Rus.]
4. ARTEMENKO, I. (1987). Cultures of the Late Bronze Age: Sosnytskaya, Komarovskaya, Tshinetskaya. *The Bronze Age of the USSR Forest Belt*. Moscow, pp. 106–116. [in Rus.]
 5. ARTEMENKO, I. (1987). Cultures of Corded Ceramics: Middle Dnieper, Subcarpathian, Gorodsko-Zdolbytsky, Stzhizhov. *The Bronze Age of the USSR Forest Belt*. Moscow, pp. 35–51. [in Rus.]
 6. ZAIKOUSKI, E., ISAENKO, U., KALECHYTS, A., et al. (1997). *Archeology of Belarus: in 4 Vol. Vol. 1*. Minsk, 424 p. [in Bel.]
 7. BEREZANSKA, S. (1957). Monuments of the Middle Bronze Age in Desna and Seym. *Archeology*. Vol. XI. pp. 88–91. [in Ukr.]
 8. BEREZANSKAYA, S. (1972). *Middle Period of the Middle Bronze Age in Northern Ukraine*. Kyiv, 267 p. [in Ukr.]
 9. BEREZANSKAYA, S. (1976). *Lebedovka Culture of the Bronze Age in Lesostepnaya Ukraine. Eneolithic and Bronze Age of Ukraine*. Kyiv, pp. 190–221. [in Ukr.]
 10. BEREZANSKAYA, S. (1982). *Northern Ukraine in the Bronze Age*. Kyiv, 212 p. [in Ukr.]
 11. BEREZANSKAYA, S. (1985). Monuments of the Lebedovka Type. *Archeology of the Ukrainian SSR in three Volumes*. Kyiv, Vol. 1, pp. 437–450. [in Ukr.]
 12. BEREZANSKAYA, S., OTROSHCHENKO, V. (1997). Bronze Age. *The Ancient History of Ukraine in Three Volumes*. Kyiv, Vol. 1, pp. 384–529. [in Ukr.]
 13. TRACHUK, O., comp. (2007). *From Trypil Culture to Modern Times: A Guidebook*. Kyiv, 2007. 336 p. [in Ukr.]
 14. VINOKUR, I., TELEHIN, D. (2005). *Archeology of Ukraine: A Textbook*. Ternopil, 480 p. [in Ukr.]
 15. HORNUNG, B. (1963). *From the Prehistory of the Formation of the Common Slavic Language Unity*. Moscow, 143 p. [in Rus.]
 16. DANYLENKO, V. (1953). Monuments of the Early Iron Age in the Southern Part of Polesia of the Ukrainian SSR. *Proceedings of the VI Scientific Conference of the Institute of Archaeology*. Kyiv, pp. 155–208. [in Ukr.]
 17. DOROSHENKO, D. (1922). *Slavic World in its Past and Present*. Vol. I. Berlin, 210 p. [in Ukr.]
 - 17a. ENGELS, F. (1948). *The Origin of the Family, Private Property and the State*. Kyiv, 158 p. [in Ukr.]
 - 17b. ZOLOTAREV, A. (1964). *Family Structure and Primitive Mythology*. Moscow, 328 p. [in Rus.]
 18. KALECHYTS, A. (1997). Monuments of the Sosnitsa Type. *Archeology of Belarus: in 4 Vols. Vol. 1*. Minsk, pp. 340–344. [in Bel.]
 - 18a. KOVALEVSKY, M. (1911). Family Life in the Present, Recent and Distant Past. *Experience in the Field of Comparative Ethnography and History of Law*. St. Petersburg. Issue 1, 262 p. [in Rus.]
 - 18b. KOSVEN, M. (1963). *Family Community and Patronymic*. Moscow, 219 p. [in Rus.]
 19. KOSMINA, T. (2007). Folk Architecture of Rural Residential Complexes. In: Borysenko, V., et al. *Ukrainian Ethnology*. Kyiv, 400 p. [in Ukr.]
 - 19a. KOSTENKO, Yu. (2015). *Archaeological Sights of the Middle Potrubyzhye*. Pereiaslav-Khmelnyskyi, 550 p. [in Ukr.]
 20. KURYLENKO, V., OTROSHCHENKO, V. (1998). Dynamics of Cultural Changes during the Bronze Age in the Mezyna Microdistrict on the Desna. *Archeology*, № 1, pp. 46–55. [in Ukr.]
 21. KURYLENKO, V., BUNYATYAN, K. (2006). Monuments of the Middle Dnieper Culture of Middle Podесьenia. *Archeology*. №. 4, pp. 88–94. [in Ukr.]
 22. LYSENKO, S. (2016). Bronze Age – Early Iron Age. *Primitive Archeology of Lower Podесьenia*. Kyiv, pp.138–216. [in Ukr.]
 - 22a. MAKSIMOV, E. (1982). *Zarubyntsi Culture on the Territory of the Ukrainian SSR*. Kyiv, 183 p. [in Ukr.]
 23. MARZALYUK, I. (2016). Basic Issues of Slavic Ethnogenesis in the Works of L. D. Pobol. *Slavs on the Territory of Belarus in the Pre-National Period*. Minsk. Book. 1, pp. 20–37. [in Bel.]

- 23a. MELNIKOVSAYA, O. (1956). *Tribes of Southern Belarus in the Early Iron Age*. Moscow, 196 p. [in Rus.]
24. NIEDERLE, L. (1956). *Slavic Antiquities*. Moscow, 451 p. [in Rus.]
25. OTROSHCHENKO, V. (2000). Ethnic Processes in Ukraine in the Stone Age and in the Paleometallic Era. *Ethnic History of Ancient Ukraine*. Kyiv, pp. 7–44. [in Ukr.]
26. OTROSHCHENKO, V. (2005). The Eneolithic – Bronze Age. *Archeology of Ukraine*. Kyiv, 2005. pp. 106–202. [in Ukr.]
27. SHYDLOVSKY, P., LYSENKO, S., KIRYLENKO, O., et al. (2016). *Primitive Archeology of Nizhny Podesnya*. Kyiv–Nizhyn, 344 p. [in Ukr.]
28. PETROV (DOMONTOVYCH), V. (2006). *The Thinking of Tribal Society (on the Basis of archaeological and Ethnographic Sources)*. Kyiv, 169 p. [in Ukr.]
29. PETROV, V. (1963). *Names of Scythian Deities in Herodotus*. *Archaeology*. Vol. XV. pp. 19–32. [in Ukr.]
30. RYBALOVA, V. (1953). On the Composition of Bronze Age Cultures in the Forest-Steppe Belt of the Right Bank of Ukraine. *Proceedings of the VI Scientific Conference of the Institute of Archeology of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR*. Kyiv, pp. 209–223. [in Ukr.]
31. SVESHNIKOV, I. (1971). Monuments of Mylograd Culture in the Basin of the Horyn River. *Archeology*, № 2, pp. 80–86. [in Ukr.]
32. SZEGED, S. (2001). *Anthropology*. Kyiv, 336 p. [in Ukr.]
33. TRACHUK, O. (2023). Ukraintsi, "... We Must Take into Account that between us and the Humanity of Neolithic Ukraine lies Several Epochs Passed by our Ancestors...". *International Scientific and Practical Conference "Identity Problems of the Cultural Heritage of Ukraine in the Conditions of the Russian-Ukrainian War and in the Post-War Period"*. May, 25. Kyiv, pp. 306–312. [in Ukr.]
34. TRACHUK, O. (2023). Ants and Slavians of the Chernyakhov Culture – Ancestors of the Slavic Peoples of Europe. *Ukrainoznavstvo (Ukrainian Studies)*, № 3, pp. 85–124. [in Ukr.]
35. TRACHUK, O. (2023). Vened Tribes of the Late Zarubinetes and Kyiv Cultures of the Dnieper and Don Basins in the 1st–5th CE. *Ukrainoznavstvo (Ukrainian Studies)*, № 2, pp. 63–92. [in Ukr.]
36. TRACHUK, O. (2022). Localization of the Nevrian and Scythian-Ploughing Tribes in the Context of the Ethnogenesis of the Eastern Slavs. *Ukrainoznavstvo (Ukrainian Studies)*, № 3, pp. 68–103. [in Ukr.]
37. TRACHUK, O. (2023). Vened Tribes of the Late Zarubinetes Culture of the Upper Dnieper Region in the II–V Centuries. CE. *Ukrainoznavstvo (Ukrainian Studies)*, № 1, pp. 67–92. [in Ukr.]
38. TRACHUK, O. (2019). Tribe and Tribal System among the Eastern Slavs. *Crafts and Trades of the Polish Zone*. Malyn, pp. 41–58. [in Ukr.]
39. TRETAKOV, P. (1953). *Eastern Slavic Tribes*. 2nd ed. Moscow, 312 p. [in Rus.]
40. TRUBACHEV, O., TOPOROV, V. (1962). *Linguistic Analysis of Hydronyms of the Upper Dnieper*. Moscow, 271 p. [in Rus.]
41. FILIN, F. (1962). *Education of the Language of Eastern Slavs*. Moscow; Leningrad, 296 p. [in Rus.]
42. CHARNIAUSKI, M. (1997). Conclusion. *Archaeology of Belarus: in 4 Vols*. Vol. 1. Minsk, pp. 392–397. [in Bel.]
43. SHMAGLII, M. (1966). City-Volyn Variant of Late Trypillian Culture. *Archaeology*, Vol. XX, pp. 15–37. [in Ukr.]
44. STERNBERG, L. (1933). *Family and Lineage among the Peoples of North-Eastern Asia*. Leningrad, 188 p. [in Rus.]
45. KRUTS, V. (2012). The Latest Stage of Development of the Tripolye Culture. *Cucuteni-Trypillia Culture-Ukraine*. Menotti, Francesco. II. K.–Piotrovskiy, A. O. Great Britain. pp. 230–253. [in Eng.]

ІСТОРИЧНЕ СТАНОВЛЕННЯ ГЕОПОЛІТИЧНОЇ СУБ'ЄКТНОСТІ УКРАЇНИ ВІД ПОЧАТКОВИХ ЕТАПІВ ДО КІНЦЯ ХІХ СТОЛІТТЯ

Ірина ГРАБОВСЬКА

orcid.org/0000-0002-7416-9541

кандидат філософських наук,

старший науковий співробітник відділу філософії і геополітики НДІУ

Сергій ГРАБОВСЬКИЙ

orcid.org/0000-0003-3041-8945

кандидат філософських наук, старший науковий співробітник відділу філософських проблем етносу та нації Інституту філософії імені Г. Сковороди НАНУ

Анотація. Стаття присвячена проблемам історичної динаміки й закономірностей розвитку геополітичної суб'єктності України. Автори зазначають, що в давньоукраїнські часи Київська держава, безумовно, була важливим геополітичним суб'єктом Центрально-Східної Європи. Потім ця роль перейшла до Галицько-Волинського (Руського) королівства. З утратою цим королівством державної незалежності певний час навіть латентної суб'єктності українські землі не мали, а у XV–XVI століттях осердям латентної геополітичної суб'єктності України стали володіння князів Острозьких. З кінця XVI століття роль носія латентної геополітичної суб'єктності (яка за гетьмана Сагайдачного набувала рис актуальної) перейшла до українського козацтва, січового та реєстрового. Козацька держава, започаткована Богданом Хмельницьким, на кілька десятиліть стала вагомим геополітичним силою, потім утратила свою повноцінну суб'єктність, перетворившись на автономію у складі Московії. Спроби Івана Мазепи та Пилипа Орлика відновити державну незалежність і геополітичну суб'єктність завершилися невдачею, тому закономірним стало повернення до стадії латентної геополітичної суб'єктності. Автори аналізують причини втрати Україною навіть такого типу суб'єктності наприкінці XVIII століття та доходять висновку, що ранньомодерна козацька нація вже втратила свою життєвість у нових історичних умовах. А тому формування основ латентної, тим більше актуальної геополітичної суб'єктності відбувалося у XIX столітті разом із формуванням модерної української нації як нації європейської. У статті описуються й аналізуються перші прояви геополітичної суб'єктності України у 1847–1849 і 1876–1882 роках у європейському контексті. Ці прояви суб'єктності України, поділені між двома імперіями, ще не мали всіх ознак загальнонаціональних феноменів, проте наприкінці XIX століття латентна суб'єктність цілісної української нації стає все більш очевидною, а її еліта починає формувати наукове та публіцистичне обґрунтування здобуття державності й актуальної геополітичної суб'єктності.

Ключові слова: Україна; геополітична суб'єктність; латентна суб'єктність; модерна нація; підґрунтя суб'єктності.

HISTORICAL FORMATION OF THE GEOPOLITICAL SUBJECTIVITY OF UKRAINE FROM THE INITIAL STAGES TO THE END OF THE 19TH CENTURY

Iryna HRABOVSKA

Candidate of Philosophical Sciences,
senior research fellow of the Philosophy and Geopolitics Department of RIUS

Serhii HRABOVSKYI

Candidate of Philosophical Sciences, senior research fellow of the Department of
Philosophical Problems of Ethnicity and Nation, H. Skovoroda Institute of Philosophy of NASU

Annotation. The article is devoted to the problems of historical dynamics and patterns of development in the geopolitical subjectivity of Ukraine. The authors note that in ancient Ukrainian times, the Kyiv state was definitely an important geopolitical subject in Central Eastern Europe. Then this role passed to the Kingdom of Galicia-Volhynia (the Kingdom of Rus). With the loss of state independence by this kingdom, Ukrainian lands did not even have latent subjectivity for a certain time, and in the 15th and 16th centuries, the possessions of the princes of Ostrozhskyyi became the centre of latent geopolitical subjectivity in the country. From the end of the 16th century, the role of the bearer of latent geopolitical subjectivity (which, under Hetman Sahaidachnyi, acquired the characteristics of an actual one) passed to the Ukrainian Cossacks, Sich, and Register. The Cossack State, founded by Bohdan Khmelnytsky, became a significant geopolitical force for several decades, then lost its full subjectivity, turning into an autonomy within Muscovia. The attempts of Ivan Mazepa and Pylyp Orlyk to restore state independence and geopolitical subjectivity ended in failure, so it was natural to return to the stage of latent geopolitical subjectivity. The authors analyse the reasons for Ukraine's loss of even this type of subjectivity at the end of the 18th century and come to the conclusion that the early modern Cossack nation has already lost its vitality in new historical conditions. That is why the formation of the foundations of a latent, even more relevant, geopolitical subjectivity took place in the 19th century, together with the formation of the modern Ukrainian nation as a European nation. The article describes and analyses the first manifestations of geopolitical subjectivity in Ukraine in 1847–49 and 1876–82 in the European context. These manifestations of the subjectivity of Ukraine, divided between two empires, did not yet have all the signs of nationwide phenomena, however, at the end of the 19th century, the latent subjectivity of the integral Ukrainian nation became more and more obvious, and its elite began to form a scientific and journalistic justification for the acquisition of statehood and an actual geopolitical subjectivity.

Key words: Ukraine; geopolitical subjectivity; latent subjectivity; modern nation; basis of subjectivity.

Постановка проблеми. Проблема геополітичної суб'єктності України є однією з найактуальніших у сучасному українознавчому науковому дискурсі. В історичному плані геополітична суб'єктність України після середньовіччя, у Нові часи коливалася між латентною та неусталеною, проте реально актуальною, а іноді спадала практично до нуля. У добу Київської Русі ситуація була принципово іншою: тодішня «імперія Рюриковичів», як писав Карл Маркс у забороненій в ССРСР праці «Таємна

дипломатія XVIII століття», була східноєвропейською подобою імперії Карла Великого та являла собою підґрунтя постановня у майбутньому близько десяти держав [22], відтак мала реальну геополітичну суб'єктність, змагаючись зі Східною Римською імперією, тобто Візантією. І з цим загалом можна погодитися. А з XIII століття провідна роль від Києва перейшла до Галицько-Волинського (Руського) королівства та Великого Новгороду (який згодом став головним ворогом Московії), але

в XIV столітті перше втратило державність, а роль другого значно впала, а в XVI столітті зійшла до нуля після знищення московітами самого Новгороду та більшості новгородців. У XV–XVI століттях осердям латентної геополітичної суб'єктності України стали володіння князів Острозьких, династія яких дала низку визначних воєначальників і меценатів релігійно-культурних процесів. З кінця XVI століття роль носія латентної геополітичної суб'єктності (яка за гетьмана Сагайдачного часом набувала рис актуальної) перейшла до українського козацтва, січового та реєстрового.

Виклад основного матеріалу. Чи можна вважати, що часи Хмельниччини та періоди гетьманування Івана Виговського та Петра Дорошенка засвідчили постання України як відносно самостійного геополітичного суб'єкта? На нашу думку, і можна, і потрібно. Богдан Хмельницький, який починав повстання як суто козацький лідер, швидко перетворився на лідера загальнонаціонального, поставивши за мету об'єднання всіх територій України-Русі аж до Сяну, щоб кордон став, за словами гетьмана, «як за давніх князів Руських». Зауважмо, що повстання почалося у рік підписання Вестфальського миру (1648), який знаменував перехід від Європи монархів до Європи націй, принаймні Західної Європи, з рівноправністю релігій і державним суверенітетом над певними територіями. Йшлося не лише про монархії, а й про республіки. Так, «цей мир узаконив існування Сполучених провінцій Нідерландів і Швейцарської Конфедерації як незалежних республік, таким чином формально визнаючи статус, який ці дві держави фактично мали впродовж багатьох десятиліть» [21]. А наступного

року в Англії парламент стратив короля та проголосив республіку. Тобто Хмельниччина перебувала в контексті головних тенденцій того часу. Проте належність до європейського південного сходу диктувала потребу поєднання внутрішнього республіканського устрою з тією чи іншою династичною «парасолькою». Переяславська угода 1654 року з боку Української держави мала на меті саме таке, проте Москва тлумачила її як повне підпорядкування українських земель цареві; де-факто протрималася ця угода тільки рік. Після смерті Хмельницького гетьман Іван Виговський шукав інший спосіб легітимації *Patria Cosacorum*, аніж угода з деспотичним Кремлем. Канцлер гетьмана Виговського Юрій Немирич домігся підписання угоди «між станами Корони Польської і Великого князівства Литовського, з одної сторони, і вельможним гетьманом і Військом Запорозьким, з другої» [2], яку він і козацька еліта вважали виходом зі складної геополітичної ситуації.

Угода передбачала перетворення польсько-литовської держави на конфедерацію Корони Польської, Великого князівства Литовського та Великого князівства Руського (тобто України). Українську державу, за угодою, склали воеводства Брацлавське, Волинське, Київське, Подільське, Чернігівське та частково Руське (Галичина). «Органом законодавчої влади на території Великого Князівства Руського оголошувалися Національні збори, тобто виборний парламент, а виконавча влада мусила належати довічно обраному й затвердженому королем гетьманові» [17, с. 373]. За Українською державою визнавалося право мати скарбницю, монетний двір у Києві, судовий трибунал, шістдесятитисячне

реєстрове військо та десятитисячну найману армію (це давало у підсумку одні з найпотужніших збройних сил Старого світу). А мету федерації окреслювали рядки угоди: «Спільна рада і спільні сили тих народів мають бути супроти будь-якого ворога» [2].

Але сейм Речі Посполитої виявився нездатним визнати Україну й українців своєю рівноправною складовою (це був утрачений шанс для обох сторін), а Москва поспішила оформити «вічний мир» з Варшавою, який фактично став угодою про поділ України (1667). Відновити статус *Patria Cosacorum* як самостійного геополітичного суб'єкта спробував Петро Дорошенко – останній гетьман обох боків Дніпра, але зазнав невдачі. Відтак геополітична суб'єктність України набуває латентного характеру за гетьманування Івана Мазепи, Пилипа Орлика, Данила Апостола, Кирила Розумовського. Спроби Мазепи відновити незалежність Козацької держави ввійшли до історії та за певних обставин могли мати успіх; Конституція Пилипа Орлика є визначним документом, який засвідчив засади української демократії; військові реформи Данила Апостола засвідчили прагнення *Patria Cosacorum* до модернізації; Кирило Розумовський орієнтувався на європейське Просвітництво й у 1763 році спробував зібрати постійно діючий парламент – Генеральні збори; все це знаменувало певні моменти розвитку ранньомодерної української нації. Але її історичний потенціал упродовж XVIII століття вичерпав себе так само, як і потенціал польської шляхетської нації. Повноцінну суб'єктність тепер могла мати лише модерна нація, інтегрована в європейський контекст. Звісно, у ті часи існували й потужні геополітичні величини,

які не мали національної основи, як-от Російська та Османська імперії, але їх не випадково називали «хворими людьми Європи». Втім це вже інша тема.

Перехід від ранньомодерної до модерної нації в Україні, як і в низці інших країн Центрально-Східної Європи, був підштовхнутий Великою французькою революцією. Власне, йшлося, якщо в найзагальніших рисах, про більш чи менш тривале перетворення всього етносу на громадянську спільноту з рівними правами й обов'язками, тоді як раніше права й обов'язки такого ґатунку мала тільки частина етносу – 5%, 10% чи 20% від загальної його кількості. А разом із тим край існуванню ранньомодерної нації поклали скасування Катериною Другою Гетьманщини разом із її автономією, перетворення самоврядного протекторату (рівень цієї самоврядності був різним, але ніколи не нульовим) на колонію, де влада вживала заходів для «обрусення края», швидка трансформація козацтва (включно зі старшиною) на підданців самодержавства, таких само, як росіяни, без урахування українських традицій, і водночас закріпачення абсолютної більшості населення, селянства, та перетворення низки містечок на безправні села; власне, кріпаки в Російській імперії перебували фактично у рабському стані, власник міг їх продавати та купувати, переселяти та карати тощо. Згадаймо Шевченкове:

Продаєм

Або у карти програєм

Людей... не негрів... а таких,

Таки хрещених... но простих [16].

Якщо раніше існували певні соціальні ліфти, можливості набуття козацького стану (який означав належність до ранньомодерної нації) селянами та

городянами, ба більше – іншоетнічними особами, то тепер це стало неможливим. Досить згадати, яким складним був процес набуття статусу особисто вільної людини Тарасом Шевченком – ситуація, неможлива за часів Гетьманщини. Додамо до цього «добровільно-примусове» переселення найактивнішої частини козацтва на Кубань, неминуче в умовах імперської держави «висмоктування» з України найталановитіших достойників обома російськими столицями та «мовчання» Галичини, яка опинилася в імперії Габсбургів після поділів Речі Посполитої – й одержимо картину тодішньої ситуації у її головних рисах.

Повне позбавлення України навіть елементів латентної суб'єктності не могло не викликати спротиву. З боку покріпачених селян це були численні бунти, а насамперед – масова втеча на щойно загарбані імперією (до речі, за допомогою козацтва) причорноморські та приазовські землі. Частина козаків переселилася під руку Османської імперії, створивши Задунайську Січ. Була і спроба знайти у Європі союзників у боротьбі за відновлення самостійності України – цьому присвятив свою поїздку до Пруссії учасник Новгород-Сіверського гуртка Василь Капніст. Проте за нових історичних умов навіть латентну суб'єктність Україні довелося вибудовувати наново. І справді значним внеском Новгород-Сіверського гуртка у цю справу стало створення в колі його учасників «Історії Русів». Авторство її точно не встановлене, хоча більшість дослідників схиляється до того, щоб назвати автором «Історії...» Григорія Полетику (інші варіанти – його син Василь, Опанас Лобосевич, Олександр Безбородько). «У концептуальному плані "І.Р." обстоює ідеї самостійного

держ. розвитку України, тягlosti укр. історії з княжих часів та репрезентує ідеологію укр. автономістів кін. 18 ст.» [18]. В «Історії...», написаній ще «старою» книжною мовою, доводиться, що саме Україна, а не росія є прямою наступницею Київської Русі, що українці є окремий від росіян народ зі своїми традиціями (передусім – без того рабства, що «в найвищій мірі панує серед московського люду»), відтак саме Україна має всі права на відновлення своєї суб'єктності. Автор книги брав за взірць литовсько-руську добу, коли Україна вступала у відносини з Литвою та Польщею «як вільний з вільним і рівний з рівним». На його думку, визвольна війна під проводом Богдана Хмельницького – це справедлива народна боротьба за своє «буття, свободу, власність». В «Історії Русів» провідними мотивами також є опис славетної минавшини козацтва, апологетика правди, справедливості, свободи, ствердження неможливості для будь-якого уряду ґрунтувати свою діяльність на тиранії та рабстві. «Історія...» кілька десятиліть таємно поширювалася у середовищі української шляхти, і не лише її. Хоча деякі події описані в «Історії...» недостовірно, загальна цінність цієї праці у формуванні новітньої української тожсамості, отже, соціокультурного базису латентної, а затим і реальної суб'єктності, значна.

Назагал в розвитку національних рухів Центрально-Східної Європи можна виокремити три головних етапи. На початковому етапі, позначеному ностальгічними настроями за страченим у минулих часах, невелика група інтелектуалів збирає історичні документи, фольклор, предмети старовини, вважаючи, що ще може зарадити зникненню самотності

їхнього народу під навалю імперської культури. Другий, або культурницький, етап зазвичай стає періодом відродження значущості місцевих мов, дедалі ширшого їхнього використання в літературі й освіті. А на третьому, або ж політичному, етапі відбувається формування національних організацій і висунення національно орієнтованих вимог, за якими більшою чи меншою мірою криється не лише прагнення до самоврядування, а й настанова на державну незалежність. Ці етапи можуть поєднуватися, бути «сплетеними» в цілісний потік, а можуть змінюватися певними відступами, поверненнями до вже наче перейденого. І в Російській імперії під впливом ідей Просвітництва та Великої французької революції активізувалися (точніше, у низці випадків виникли) національні рухи та культурне відродження (зновтаки, радше народження модерних культур). В Україні також етапи накладалися один на одного, і формування модерної національної тожсамості, як бачимо, почалося ще в останні часи існування ранньомодерної козацької нації. При цьому латентна суб'єктність не могла постати без власне українського національного самоусвідомлення та поширення поняття «українець» на всі верстви населення.

Величезний ідейний вплив на настанову тодішніх освічених верств справили французькі енциклопедисти та теоретики політичної революції, які довели суб'єктність народу, а не монарха та знаті в історичному процесі, а ще більше – твори німецького культурфілософа Йоганна Гердера. Останній довів націєтворчу роль мов і фольклору, народних звичаїв і побуту селянства, які він протиставив мертвотності й штучності, знеособленості та культові чужих мов, які

панували при дворах європейських володарів. При цьому орієнтація на вільні самоврядні нації «супроводжується найрішучішим засудженням військових конфліктів, колоніальної експлуатації та всіх інших форм зла по відношенню до націй». Відтак «справжнє національне різноманіття є позитивно цінним, оскільки надає людям життєво важливе відчуття місцевої належності та як щось самодостатнє» [20]. Гердер не прагнув відгородити нації від впливу одна на одну чи зберегти їх статичними; він вважав нормальним міжмовний, культурний обмін і лінгвокультурний розвиток та вітав їх. Гердер фактично довів до логічного завершення ідеї, закладені у Вестфальському мирі. Він поставив на місце історії королівств та імперій, історії вінценосних можновладців іншу історію – історію самобутніх народів, національно-етнічних утворень. При такому підході карта Європи одразу набула зовсім іншого вигляду. Штучні кордони, утворені внаслідок переділу територій між монархами, не збігалися, ясна річ, із реальними кордонами країн. Досить було звернутися до історії народів, щоб зрозуміти: державно-територіальний устрій Європи є несправедливим: деякі народи, як, припустимо, німці, були розділені між десятками «своїх» можновладців, інші, такі як поляки, українці, значною мірою італійці, – між кількома чужими. Не випадково ідеї Гердера набули такого розвою серед тих слов'янських народів, які на той час були бездержавними. Не випадково на Заході відзначають істотний вплив ідей Гердера на «політичну думку слов'янських націоналістів» [20]. Нарешті, необхідно зауважити, що еліта, яка стала на чолі націєтворчого процесу, далеко не обов'язково за етнічними

ознаками, за походженням мала бути автотонною, проте вона була закорінена в етнічну реальність «свого – не свого» народу. Найяскравіше це, мабуть, зреалізувалося у Фінляндії, де еліта була майже виключно шведською за походженням, але свідомо звернулася до етнічної культури, до вивчення фольклору, до творення фінської літературної мови та мистецтва. Таке було властиве й Україні. Серед тодішніх достойників культури були і росіяни (І. Срезневський, М. Вілінська, вона ж Марко Вовчок), і грузини (М. Цертелєв), і поляки (Б. Залеський, С. Гоцинський).

Загальником цього періоду стало формування нової літературної мови на основі народної. Тут маємо цікаве явище. Вадим Скуратівський пише: «Вельми компетентний знавець київсько-руської доби і водночас вельми далекий від будь-якого «українофільства» академік В. Ключевський на питання своєї університетської аудиторії – а якою ж мовою говорила та доба? – незворушно відповідав – у відповідності зі згаданою своєю компетентністю: «приблизно на том же языке, на котором сейчас говорят подкиевские малорусские крестьяне» [14, с. 18]. Більше того, не лише говорила, а й писала: численні графіти Софії Київської засвідчують український характер тамтешньої лексики. Проте у книжній мові цей характер вирізнявся значно менше. Так тривало аж до початку XVIII століття, зокрема, до віршів і листів Івана Мазепи, написаних народною мовою. Та то були радше винятки. Вадим Скуратівський зазначає, що «народна мова» проривалася в те письменство лише спорадично. Нуртуючи десь у «глибині рядка» тодішніх текстів, вона разом з тим перебувала все ж таки ніби на периферії

і давньої, і взагалі всієї доромантичної літератури. Лише десь із травестії Котляревського, з «лінгвістичної лабораторії» харківських романтиків, з «петербурзького анклаву» цієї лабораторії (Орест Сомов, Євген Гребінка та жменька інших) починається поступове входження «народної мови» в літературу і відповідно її лексично-граматична, стильова, орфографічна і т. д. інституціоналізація саме як мови літературної» [14, с. 18].

Отож у переддень XIX століття (у 1798 році) у Санкт-Петербурзі вийшли друком дві книжки, які символізували окреслене вище сплетіння двох національних епох і двох етапів новітнього національного становлення. Йдеться про «Записки о Малороссии» Якова Марковича та «Енеїду» Івана Котляревського. Перша з них була написана онуком знаного мемуариста першої половини XVIII століття, генерального підскарбія Марковича, і являла собою маленьку енциклопедію відомостей про Україну, про її населення, історію, мову. Хоча вона й не відносилася до наукових праць, проте відкрила собою цикл видань, які набули широкого поширення в XIX столітті і відкривали світ української культури широкій громаді, формуючи патріотичні настрої. Друга – славнозвісна «Енеїда» – дала початок новій українській літературі та устійненню новоукраїнської літературної мови.

Але «перелицьована Енеїда» знаменна не тільки виробленням нової літературної мови, а й початком перебування всієї української культури. Вона зосереджується відтепер навколо широким обширів народного життя, цього світу, що має свою мову, свої звичаї, своє куховарство, свою історію, свою географію і включає найрізноманітніші

стани – козаків, городян, селян тощо. Звісно, «Енеїда» розгортається у травестійно-гумористичному ключі, але чим далі, тим більше на перший план у ній виходять романтично-героїчні й анти-тиранічні настанови.

На початку XIX століття осередком українського національно-культурного розвою став Харків. Тут з 1805 року існував університет, заснований завдяки зусиллям Василя Каразіна коштом місцевого дворянства, купецтва і міщанства. Д. Дорошенко зазначав, що «цей університет скупчив біля себе найкращі культурні сили українського громадянства, діячів на полі української культури, історії й етнографії. Ректором університету був довгий час відомий український поет Петро Гулак-Артемівський. У Харкові почали виходити журнали: «Украинский вестник», «Украинский журнал» та інші, які вже своєю назвою показували, що вони присвячені місцевому краю та його інтересам. На чолі літературного руху в Харкові стояв творець української повісті Григорій Квітка. В Харкові почали свою діяльність Срезневський, Костомаров, Метлинський, що свої літературні інтереси поширили аж до загальнослов'янського масштабу й зробилися виразниками духовної взаємності й братерства всіх слов'янських народів» [7, с. 274].

І при цьому, як уже було зазначено, перший та другий етапи генези національного буття виявилися певною мірою «стисненими» у часі, а політичні ідеї не зникали з обшину свідомості частини національної еліти.

У першій чверті XIX століття українська шляхта активно діяла у складі російських таємних товариств, що увійшли в історію як декабристи. Проте вона не

стала самостійною політичною силою і навіть не мала цього на меті. Максимум, чого сягнула частина українців-учасників цих товариств – так це перетворення Російської імперії на республіканську федерацію. Самостійно в царині політики українці (як східні, так і західні) виступили напередодні європейської «весни народів» і під час неї. Республіканські ідеї лягли в основу ідеології Кирило-Мефодіївського братства, ядро котрого у 1846–1847 роках склали історик Микола Костомаров, письменник Пантелеймон Куліш, етнограф Опанас Маркович, математик Микола Гулак, учитель Василь Білозерський, поет і художник Тарас Шевченко. У написаній Костомаровим програмній праці «Книги биття українського народу» йшлося про ідеї соціальної справедливості, безстановості суспільства, свободи думки, совісті, слова, поширення освіти тощо – з резюме: «І Україна буде непідлеглою Річчю Посполитою (республікою. – Авт.) в союзі Слав'янським» [12]. Саме в цей час українська політична думка радикально розходиться з російською, хоча і там, і там ідеться про концепти слов'янофільства. Пушкінська настанова про те, що «славянские ручьи сольются в русском море», поєднана з неприйняттям «народних витий», тобто парламентаризму, концептуально несумісна з визнанням братчиками державних прав і демократичного устрою кожного зі слов'янських народів. Та й навряд, за великим рахунком, можна казати про ідеологію, яка мала на меті перетворення слов'янських народів на мешканців провінцій «третього Риму», як про «слов'янофільство». Радше це імперієфільство. Тож на шляху до латентної суб'єктності був здобутий важливий ідеологічний рубіж.

Минув рік від розгрому Кирило-Мефодіївського братства – і під час «весни народів» українці Галичини та Буковини показали себе не тільки як латентний, а часом і як актуальний, самодіяльний геополітичний чинник.

Щоб уявити, наскільки вагомим був цей чинник, варто процитувати кілька фрагментів зі статей Фрідріха Енгельса, alter ego Карла Маркса, в редакційній останній «Новій Рейнській газеті», провідному друкованому органі германської та угорської революції. Отже, Енгельс писав, що «саме хорвати, словенці, далматинці, чехи, морави та русини дали [...] війська для придушення революції у Відні, Кракові, Львові й Угорщині» [8, с. 301]. А ще він ремствував у зв'язку з цим на «загумінкову обмеженість русинських селян» [9, с. 551]. І, нарешті, апофеоз цих міркувань: «Меттерніх (канцлер Австрії. – Авт.) придушив демократичний польський рух, розпочатий на користь селянства, за допомогою самих русинських селян, заражених релігійним та національним фанатизмом» [9, с. 178]. При цьому «русини відрізняються від поляків дещо іншим діалектом і, головним чином, православною релігією; вони здавна належали до Польщі і лише від Меттерніха дізналися, що поляки – їхні гнобителі. Начебто у старій Польщі самі поляки не зазнавали такого ж гноблення, як і русини, начебто за австрійського панування Меттерніх не був їхнім спільним гнобителем!» [9, с. 179]. Маркс солідаризувався з Енгельсом, пишучи, що «у Відні війська хорватів, русинів і волохів потоптали німецьку землю, піддаючи обстрілу та пускаючи за димом найкраще з міст Німеччини...» [13, с. 232]. Як бачимо, йдеться не про випадкові чи дріб'язкові речі. Чим

же була викликана така реакція з боку ідейних лідерів радикальних німецьких революціонерів? Чому стільки ненависті до русинів (як поляки та німці звали західних українців)? І з якого дива інвективи Енгельса на адресу буцімто «вигаданих» канцлером Австрії русинів ледь не дослівно збігаються з інвективами лідерів Росії (що колишньої імперської, що нинішньої) на адресу «вигаданих» австрійським же генштабом українців, з тією різницею, що русини начебто були складовою польського народу, а українці – російського? І, нарешті, чому українці виявилися ворогами німецької революції, а разом із тим і певних польських революційних кіл?

Отож погляньмо на тодішню ситуацію. На той час на Західній Україні була скасована панщина, постали сотні тисяч вільних селянських хазяйств, щоправда, переважно малоземельних, з'явилася національна інтелігенція. Тож було кому організувати русинів-українців як самостійну силу зі своїми інтересами. У квітні 1848 року вони подають австрійському цісарю петицію, де зазначають: ми – автохтони в Галичині, частина великого слов'янського народу, який колись мав державність і має право на українські школи, на діловодство українською мовою й на представництво в органах влади. 2 травня 1848 року заснована Головна Руська Рада, яка закликала український народ до пробудження та забезпечення собі кращої долі. Українські делегати взяли повноправну участь у Слов'янському конгресі у Празі, вони з'явилися серед депутатів австрійського парламенту. Все це – незаперечні елементи формування української політичної суб'єктності. А що за цих обставин пропонували народам

Австрійської імперії німецькі, угорські та польські революціонери? Останні мали на меті відновлення Речі Посполитої в давніх кордонах, тобто повернення Галичини під польське врядування, чого русини-українці не бажали, бо воно було жорсткішим, аніж австрійське. Угорські революціонери прагнули «великої Угорщини» з інкорпорацією словацьких, словенських, хорватських земель та русинського Закарпаття й асиміляцією їхнього населення. Ну, а німецькі революціонери прагнули включити до твореної ними республіки Австрію та Чехію з Моравією. І при цьому всі згадані слов'янські народи мають «зникнути у вихорі революційної бурі». Ясна річ, що така «імперська революційність» аж ніяк не імпонувала слов'янським народам Австрійської імперії. І саме тому, а не в силу своєї «загумінкової обмеженості» чи «релігійного та національного фанатизму» підавстрійські українці обрали захист відносно ліберальної монархії, а не «вихор революційної бурі», який вів до постання новітніх імперіалізмів. В тому виявилися початки геополітичної суб'єктності західних українців, але «весна народів» була жорстко придушена за активною участю військ Російської імперії, тож національний прогрес і «революційно-імперських», і «реакційно-провінційних» народів був відкинутий на десятиліття.

І ще одне важливе доповнення. Демократично налаштовані учасники Слов'янського конгресу поставили на меті боротися за свободу слов'янських народів, усіх без винятку. Фрідріх Енгельс відповів на це так: «Ми знаємо тепер, де сконцентровані вороги революції: у Росії та у слов'янських областях Австрії; і ніякі фрази та вказівки на невизначене демократичне майбутнє цих

країн не завадять нам ставитися до наших ворогів, як до ворогів. [...] Якщо революційний панславизм приймає ці слова всерйоз і зркатиметься революції всюди, де справа торкнеться фантастичної слов'янської національності, то й ми будемо знати, що робити. Тоді боротьба, «жорстока боротьба не на життя, а на смерть» зі слов'янством, яке зраджує революцію, боротьба на знищення і нещадний тероризм – не в інтересах Німеччини, а на користь революції!» [8, с. 306]. Сказане Енгельсом торкається й ідей Кирило-Мефодіївського братства, і всіх українців, були вони у складі Австрійської чи Російської імперій. Тобто будь-яка суб'єктність слов'ян, крім поляків, не кажучи про геополітичну, – виклик німецькій революції, і цей слов'янський народ підлягає знищенню. Нічого не скажеш, Адольф Гітлер як очільник т. зв. «національної німецької революції» мав гідного попередника. А Йосип Сталін лише підставив росіян на місце німців, знищуючи суб'єктність українського нації разом із самими властивими українцями та перетворюючи вцілілих на малоросів.

Але повернімося у середину XIX століття. Лібералізація політичного життя в Російській імперії після поразки у Кримській війні 1853–1856 років сприяла пошквалюванню та, головне, інституціоналізації легального українського руху. 1859 року у Санкт-Петербурзі виникла українська Громада (перше легальне громадське українське об'єднання в Російській імперії), заснована колишніми членами Кирило-Мефодіївського братства Тарасом Шевченком, Пантелеймоном Кулішем, Миколою Костомаровим та Василем Білозерським. Там же почав виходити перший український щомісячник «Основа».

За два роки утворилася Громада у Києві (чисельність – близько 200 членів), потім – в Одесі, Чернігові, Харкові, Полтаві, Єлисаветграді й інших містах Наддніпрянщини. А ще у жовтні 1859 року у Києві відкрилася перша в Російській імперії недільна школа для дорослих. Члени громад викладали у недільних школах, писали і видавали для них підручники українською мовою (зокрема, цим займалися Тарас Шевченко і Пантелеймон Куліш). Загалом третина недільних шкіл, відкритих у ті роки в Російській імперії, припадала на українські губернії. Вчорашні кріпаки-селяни та мешканці приміських слобідок склали основний контингент учнів. На відміну від росіян українським шляхтичам та різночинцям не треба було «ходити в народ»: між ними та українським селянством, яке не знало століть кріпацтва, не існувало неперехідної прірви, й ім'я Шевченка та його вірші були своєрідним паролем, зрозумілим усім прошаркам суспільства. Додамо до цього, що Пилип Морачевський 1861 року підготував переклад Євангелій українською, визнаний і високо оцінений Імператорською академією наук.

Із листів Антона Чехова 1888 року і спогадів його колег про українське селянство на теренах колишньої Гетьманщини відомо, що грамотні «хохли» читали Шевченка та нерідко мали вдома «Кобзар», що їхніх дітей місцева «панська» молодь навчала українською мовою, що ці селяни вміли не лише добре співати, а й грати на скрипках тощо. І не лише про селян ішлося – Чехов спілкувався і з робітниками цукрового заводу Харитоненка, які жили переважно у тих самих селах чи в Сумах; їхні звичаї були назагал такими ж, несхожими на

російський чи советський «пролетаріат» пізніших часів. І висновок: «Про антагонізм поміж пейзажами і панями немає і гадки» [15]. І хоча описані пізніші часи, зрозуміло, що йдеться про традицію, вироблену за десятиліття перед цим.

Інакше кажучи, кінець 1850-х – початок 1860-х стали часом устійнення культурно-освітньої суб'єктності підросійської України (на півдавстрійській Україні в цьому плані виникла майже чвертьстолітня пауза). А така суб'єктність є складовою загальної національної суб'єктності, і коли інші складові відсутні чи майже відсутні, все одно можна говорити про латентну суб'єктність. Реакція на цей факт з боку імперської влади не забарилася. Вже восени 1862 року російський уряд, звинувативши діячів українського руху у намірі «відродити малоросійську народність», закрити усі недільні школи, невдовзі були розгромлені Полтавська та Чернігівська громади, закрита газета «Чернігівський листок», яку видавав байкар Леонід Глібов. Низка членів Київської та Харківської громад були заарештовані, частина з них вислана на північ Росії. Нарешті, 20 червня 1863 року міністр внутрішніх справ Валуєв підписав відомчий циркуляр із заборонаю видання українською мовою преси, шкільної та релігійної літератури.

Активісти заборонених громад зайнялися іншою справою – кооперацією. «Перше споживче товариство в Україні було створено в 1866 році викладачами Імператорського університету в Харкові. Біля його витоків стояв відомий громадський діяч Микола Баллін. [...] Головою обрали професора-хіміка Гарніч-Гарницького. Микола Баллін багато їздив по Європі, вивчаючи досвід Франції, Німеччини, Англії, звертаючи увагу не

тільки на технічну сторону, але й організаційні моменти. [...] На його думку, кооперація була здатна змінити суспільство, перевиховати людину, оскільки в основі кооперативної ідеї закладені не тільки економічні інтереси, а й взаємодопомога, любов, дружба. [...] Через два роки – 6 жовтня 1868 року – було затверджено статут Київського споживчого товариства, заснованого також науковцями та громадськими діячами» [10].

Станом на 1870 рік в українських губерніях діяло 20 споживчих кооперативів – третина від наявних в Російській імперії (включно із економічно найрозвиненішими Польщею, Фінляндією, Балтією). І знову влада небезпідставно бачить крамолу: українці зайнялися економічною самоорганізацією, яка справді об'єднує всі суспільні прошарки, тобто творить національну спільноту. При цьому до купи в явній чи неявній формі пов'язуються три питання: політичне, національне і соціальне. А те, що не дозволене у самодержавній Росії, робиться у ліберальнішій (хоч і провінційній, за європейськими мірками) монархії Габсбургів. 1873 року за фінансової допомоги аристократки Єлизавети Скоропадської-Милорадович і цукрового барона Василя Симиренка громадівці започаткували у Львові Літературне товариство імені Тараса Шевченка, яке через кілька десятиліть (уже під назвою «Наукове товариство імені Шевченка», НТШ) стало неофіційною українською академією наук, яка об'єднала інтелектуалів по обидва боки кордону.

1870-ті роки в Російській імперії традиційно визначаються як доба народництва. Це стосувалося й українських губерній, з тією поправкою, що там народництво й українофільство стали

де-факто синонімами, бо ж із «народом» (тоді так звалося зазвичай селянство та мешканці передмість) слід було спілкуватися народною мовою. Відтак мало йтися не лише про соціальні проблеми, а й про національні, а де національні – там присутні й політичні, навіть у демократичній державі, не кажучи вже про колоніальну імперію. До лав громад вливається нове покоління – «молодогромадівці», більш радикальні та менш перестрашені. Крім того, сотні студентів, старших гімназистів, молодих випускників університетів, семінарій та училищ поза організаційними формами стають на шлях просвітницької, культурницької та економічної діяльності «задня народу». Активісти, як їх назвали б сьогодні, пишуть і перекладають українською книги і брошури, створюють медичні і навчальні заклади, продовжують розвиток кооперації. У цей період саме Україна стає промоутером змін в Російській імперії. Один із важливих аспектів цього підмітив Іван Дзюба: «Всупереч уявленню про запізнілий і вторинний щодо Росії характер робітничого руху в Україні, згадаймо факти: першими в Російській імперії організаціями робітництва були «Южнороссийский союз рабочих», створений в Одесі 1875 р. Є. Заславським і Ф. Кравченком, та «Южнорусский рабочий союз» (1880 р.) у Києві. [...] Причому в Україні було більше, ніж у Росії, різноманітних відтінків у робітничому русі; поширеними були ідеї анархізму, синдикалізму, етичного соціалізму, утопічного соціалізму, «кооперативного суспільства» тощо. Певно, це було принаймні почасти зумовлене національною ментальністю і традиційною схильністю до плюралізму в громадському житті, меншою готовністю до

фанатизму і догматизму» [11, с. 27]. Наче загальноімперські чи якісь «космополітичні» підпільні структури, але факти свідчать інше. Скажімо, Софія Богомольць (із «тих самих» Богомольців), одна з організаторок «Південноросійського робітничого союзу», була заарештована і знищена тюрмами та засланнями, тільки й лишила у спадщину родині, що обшитий тюремною мішковиною «Кобзар». Листівки українською мовою до робітництва теж були фактом.

Але в середині 1870-х на весь народницький рух в Російській імперії впали потужні репресії. Тисячі заарештованих і безсудно засланих, десятки померлих або збожеволілих у в'язницях юнок і юнаків, – і паралельно розгорнені репресії проти всього українського. 18 травня 1876 року Олександр Другий підписав Емський указ, який забороняв театральні вистави, публічні промови та шкільне навчання українською мовою і навіть друкування українських текстів до музичних нот. Заборонялося також ввезення українських книг з-за кордону, вони вилучалися зі шкільних бібліотек. Була закрита Київська філія Російського географічного товариства (основу якої склали українофіли), припинено видання газети «Київській телеграфъ». Унаслідок урядових репресій число членів найбільшої Громади – Київської – зменшилося до 55-ти осіб. Репресії були розгорнуті й проти кооперативного руху, який внаслідок цього занепадав аж до кінця XIX століття. За цієї ситуації частина знаних діячів українського руху виїхала за кордон, інші стали знову обмежуватися науково-культурницькою роботою. А українська освічена молодь, незадоволена поміркованістю старшої генерації, почала шукати інші шляхи.

Саме молоді українці у другій половині 1870-х узялися за зброю – спершу для оборони, потім для атак на владні структури. Брати Дебагорії-Мокрієвичі, Бохановський, Стефанович, Кулябко-Корецький, Кравчинський, Ковалевська, Подолинський, Рашевський, Малинка, Ковальський, Фроленко, Корба, Макаревич. «Чигиринська змова» 1877 року, коли у підготовку збройного повстання були залучені тисячі селян. Потужні підпільні гуртки у Києві, Харкові, Єлисаветграді, Чернігові, Полтаві, Херсоні, Миколаєві, Ніжині, Одесі, Кам'янці-Подільському й інших містах. Спадкоємець величезних статків Дмитро Лизогуб – головний фінансист партизанів, як вони стали себе називати, Валер'ян Осинський – ідеолог. 1878 рік. На державний терор українські народники відповідають терором проти можновладців, задіяних у злочинах проти молоді. Замах у Києві на заступника прокурора. Там же – вбивство жандармського офіцера барона Гейкінга. В обох випадках організатором виступав Валер'ян Осинський. Спроби збройно відбити ув'язненого поблизу Харкова народника Войнаральського та засудженого в Одесі Ковальського. Паралельно – знищення шпиків, яких Третє відділення (таємна поліція імперії) засилає до підпільних організацій. 1879 рік. У Харкові підпільниками забитий губернатор князь Кропоткін. Того ж року у Києві відбувається справжній бій між підпільниками, з одного боку, та, з другого – жандармами і викликаного на підмогу ротою Старо-Оскольського полку. Все це – ще до офіційного створення «Народної волі». Усі події детально описані у виданій за програмою «Українська книга» та внесеної окупантами до списку знищеної літератури праці

одного з авторів статті «Генії проти ідіотів: алгоритми української історії» [6, с. 48–64]. При цьому боротьба проти самодержавства сягає рівня боротьби за демонтаж імперії. «У третьому числі підпільного журналу «Народна воля» серед семи програмних пунктів партії бачимо тезу про «широке обласне самоврядування». Ішлося про історичні області тодішньої Російської держави, тобто про її федералізацію. Фактичний лідер «Народної волі» Андрій Желябов (був студентським активістом, потім працював разом з тестем Семеном Яхненком, батьком першої дружини, у громадівському русі, розчарувався в недієвості лібералізму за умов самодержавства і, як багато хто, взявся за зброю) називав своїх колег по Виконавчому комітету «переконаними автономістами» й вів мову про «розпад імперії на автономні частини». Желябов хотів реалізувати цю ідею через удар по центру імперської бюрократії, повалення абсолютизму й Установчі збори, а українофіли громадівці – через тривалу, копітку, еволюційну працю на ниві просвіти та благодійності, ось і вся різниця. До проголошення ідеї державної самостійності України – спершу Юліаном Бачинським та Іваном Франком, а потім – Миколою Міхновським, – були ще роки й роки... Хоча... Ідеологія народовольців стрімко розвивалася, і 1880 року партійна програма в галузі державного будівництва була конкретизована: на уламках імперії створювався «Загально-руський союз», поділений на самостійні у внутрішніх справах області» [6, с. 59].

Висновки. Інакше кажучи, політично активні молоді українці (і не лише суто українського етнічного походження), ще не виокремивши себе з

загального потоку противників самодержавства (але вже позначивши свою особливість, у тому числі й культурну), нав'язують свій порядок денний у цій боротьбі. Латентна політична (і навіть геополітична, бо ідеться про демонтаж Російської імперії) суб'єктність України поєднується у ці роки з актуальною політичною суб'єктністю українського ядра «Народної волі». Проте ця «українська місія на Москві» (О. Забужко), як і попередні та наступні, зазнала фіаско – модернізувати та демократизувати оновлену Росію, що мала постати на руїнах демонтованої колоніальної імперії, не вдалося.

Часи після 1882 року стали на українських теренах періодом певної паузи в політичній і соціальній активності. Натомість підспудно, як вода під кригою, розвивалася активність культурна. При цьому розділена між двома імперіями українська інтелігенція починає відчувати себе єдиним культурним і навіть деякою мірою політичним цілим. Зрештою, починають утворюватися політичні партії та громадські організації. Серед українських партій, які виникли наприкінці XIX століття, можна виокремити Радикальну партію (1890), Національно-демократичну (1899), Соціал-демократичну (1899), Католицько-руський союз (1899), що діяли на Галичині, і Револьюційну українську партію (1900), яка утворилася на Наддніпрянщині. Остання вимушено – в умовах російського деспотизму – діяла підпільно.

1891 року у Харкові група студентів, серед яких були майбутні визначні діячі українського руху, утворила глибоко законспіроване «Братство Тарасівців», яке невдовзі поширило свою діяльність і на інші міста. За два роки у

Львові надруковано програмовий документ Братства – «Profession de foi молодих українців». Його автори дошкульно критикували українофілів за їхню інтелектуальну вторинність, залежність від російської культури. Братчики проголошували намір стати тим, ким не було старше покоління, тобто істинно українською інтелігенцією, яка поширює українську мову в родинах, установах, школах, навчає дітей української грамоти, культивує ідеї Шевченка. В галузі політичній на меті ставилося визнання українців як окремого народу, перебудова Росії як федерації рівноправних народів.

А 1895 року західноукраїнський марксист Юліан Бачинський першим науково обґрунтував ідею довершеної політичної суб'єктності, тобто соборності та незалежності України. У книзі «Україна Irredenta» він на підставі вивчення соціально-економічного розвитку Європи загалом та українських земель Галичини і Наддніпрянщини зокрема окреслив об'єктивну потребу подолання уярмленого стану та створення Української самостійної соборної держави. Він наголошував, що соціально-економічний розвиток як заходу, так і сходу України відбувався сповільнено, у деформованому вигляді, з великим відставанням від провідних європейських держав, а це спричиняло зубожіння й страждання селянства та пролетаріату. Головна причина цього – те місце, яке об'єктивно посідали українські землі в імперіях Габсбургів і Романових. Йшлося про фактичний колоніальний статус з усіма його наслідками, в тому числі – масовою еміграцією представників трудових класів у пошуках кращої долі, що у свою чергу з кожним роком дедалі більше унеможлиблювало нормальне майбуття

України, адже вона втрачала свої найкращі трудові ресурси. Бачинський підкреслював, що у Європі нормальний економічний розвиток відбувався через створення національних держав, в яких буржуазія здобувала якнайкращі умови для розвитку своєї справи, оскільки власна держава забезпечувала «своїй» буржуазії всі потрібні їй заходи протекції. «Буржуазія, національна ідея і національна держава – се вплив економічної еволюції, дитина капіталістичної продукції» [1, с. 71]. Це був прорив до принципово глибшого, ніж раніше, розуміння шляхів здобуття повноцінної політичної суб'єктності України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бачинський Ю. Україна Irredenta. 3-тє вид. Берлін: Вид-во української молоді, 1924. 237 с.
2. Гадяцький трактат / з польської мови переклав В. Шевчук. URL: [https://web.archive.org/web/20201030080710/http://movahistory.org.ua/wiki/%D0%93%D0%B0%D0%B4%D1%8F%D1%86%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%BA%D1%82%D0%B0%D1%82_\(%D1%82%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82\)](https://web.archive.org/web/20201030080710/http://movahistory.org.ua/wiki/%D0%93%D0%B0%D0%B4%D1%8F%D1%86%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%BA%D1%82%D0%B0%D1%82_(%D1%82%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82))
3. Грабовська І. М. Сучасне вітчизняне та закордонне українознавство в реаліях війни путінської неоімперії проти України. *Україна в контексті соціогуманітарних викликів сучасності: історичний досвід та перспективи*. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (з міжнародною участю). 17 травня 2022 року. Переяслав, 2022. С. 72–74.
4. Грабовська І., Грабовський С. Хвилі глобалізації, деколонізація та геополітична суб'єктність. *Українознавство*. 2023. № 1. С. 212–225.
5. Грабовська І., Грабовський С. До філософських підстав осмислення проблеми суб'єктності України. Концепція Олександра Кульчицького.

Українознавство. 2023. № 3. С. 143–158.

6. Грабовський С. Генії проти ідіотів: алгоритми української історії. Вид. 3-тє, перероб. й допов. Київ: Стилос, 2019. 446 с.

7. Дорошенко Д. І. Нарис історії України. Том II (від половини XVII століття). Вид. друге. Київ: Глобус, 1992. 349 с.

8. Энгельс Ф. Демократический панславизм. Маркс К., Энгельс Ф. Полное собрание сочинений в 50 т. Т. 5. Москва: Государственное издательство политической литературы, 1957. С. 289–306.

9. Энгельс Ф. Борьба в Венгрии. Маркс К., Энгельс Ф. Полное собрание сочинений в 50 т. Т. 5. Москва: Государственное издательство политической литературы, 1957. С. 551–560.

10. Заснування коопераційного руху в Україні / АгроЕліта (підготував А. Сава). *Всеукраїнський аграрний журнал*. URL: <https://agroelita.info/zasnivannya-kooperatsijnoho-ruhu-v-ukrajini/>

11. Иван Дзюба. Пастка: 30 років зі Сталіним, 50 років без Сталіна. Київ: Криниця, 2003. 144 с.

12. Костомаров М. Книги битія українського народу. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=1051&page=3>

13. Маркс К. Кампгаузен. Маркс К., Энгельс Ф. Полное собрание сочинений в 50 т. Т. 5. Москва: Государственное издательство политической литературы, 1957. С. 230–232.

14. Скуратівський В. Містагог національної ідентифікації. Из нотаток про «народознавство» Тараса Шевченка. *Філософська думка*. 2014. № 1. С. 8–23.

15. Чехов А. А. Чехов – М. Лейкину, 21 июня 1888 года, Сумы. URL: <http://book-online.com.ua/read.php?book=1571&page=112>

16. Шевченко Тарас. Кавказ. Поема. URL: <http://litopys.org.ua/shevchenko/shev139.htm>

17. Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. Київ: Критика, 2006. 584 с.

18. Ясь О. В. «Історія Русів», «Історія Русовъ». *Енциклопедія історії України*. Т. 3:

Е-Й / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: Наукова думка, 2005. 672 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Istorija_Rusiv

19. Hrabovska Iryna, Hrabovsky Serhiy. Ukrainian postcolonialism as a theoretical and practical problem of modernity. *Zbiór artykułów naukowych recenzowanych. Science, research, development*. Warszawa, 2018. № 10. С. 23–25.

20. Johann Gottfried von Herder. *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. URL: <https://plato.stanford.edu/entries/herder/>

21. Peace of Westphalia. *Britannica*. URL: <https://www.britannica.com/event/Peace-of-Westphalia>

22. Works of Karl Marx 1857 Revelations of the Diplomatic History of the 18th Century. Chapter IV. URL: <https://marxists.architexturez.net/archive/marx/works/1857/russia/ch04.htm>

REFERENCES

1. BACHYNSKYI, Yu. (1924). *Ukraine Irredenta*. 3rd ed. Berlin: Publishing House of Ukrainian Yuth. 237 p. [in Ukr.]

2. *Hadiac Ttreatise*. [online] Available at: [https://web.archive.org/web/20201030080710/http://movahistory.org.ua/wiki/%D0%93%D0%B0%D0%B4%D1%8F%D1%86%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%BA%D1%82%D0%B0%D1%82_\(%D1%82%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82\)](https://web.archive.org/web/20201030080710/http://movahistory.org.ua/wiki/%D0%93%D0%B0%D0%B4%D1%8F%D1%86%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%BA%D1%82%D0%B0%D1%82_(%D1%82%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82)) [in Ukr.]

3. HRABOVSKA, I. (2022). Modern Domestic and Foreign Ukrainian Studies in the Realities of Putin's Neo-Imperial War against Ukraine. Ukraine in the Context of Modern Socio-Humanitarian Challenges: *Historical Experience and Perspectives. Materials of the All-Ukrainian Scientific and Practical Conference (with International Participation)*. May 17, 2022. Pereiaslav, pp. 72–74. [in Ukr.]

4. HRABOVSKA, I., HRABOVSKYI, S. (2023). Waves of Globalization, Decolonization and Geopolitical Subjectivity. *Ukrainoznavstvo (Ukrainian Studies)*, №1, pp. 212–225. [in Ukr.]

5. HRABOVSKA, I., HRABOVSKYI, S. (2023). To the Philosophical Foundations of

- Understanding the Problem of Subjectivity of Ukraine. Concept by Oleksandr Kulchytskyi. *Ukrainoznavstvo* (Ukrainian Studies), №3, pp. 143–158. [in Ukr.]
6. HRABOVSKYI, S. (2019). *Geniuses against Idiots: Algorithms of Ukrainian History*. 3rd. ed., corr. and ext. Kyiv: Stylos, 446 p. [in Ukr.]
 7. DOROSHENKO, D. (1992). *Essay on the History of Ukraine. Volume II (from the Half of the 17th Century)*. 2nd. ed. Kyiv: Hlobus, 349 p. [in Ukr.]
 8. ENGELS, F. (1957). Democratic Pan-Slavism. Marks K, Engels F. *Complete Works in 50 Vol.* Vol. 5. Moscow: State Publishing House of Political Literature, pp. 289–306. [in Rus.]
 9. ENGELS F. (1957). Fighting in Hungary. Marks K, Engels F. *Complete Works in 50 Vol.* Vol. 5. State Publishing House of Political Literature, pp.289–306. [in Rus.]
 10. SAVA, A. Establishment of the Cooperative Movement in Ukraine. [online] *AgroElita. All-Ukraininan Agricultural Journal*. Available at: <https://agroelita.info/zasnuvannya-kooperatsijnoho-ruhu-v-ukrajini/> [in Ukr.]
 11. DZIUBA, I. (2003). *Trap: 30 Years with Stalin, 50 Years without Stalin*. Kyiv: Krynysia, 144 p. [in Ukr.]
 12. KOSTOMAROV, M. *Books of the Beating of the Ukrainian People*. [online] Available at: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=1051&page=3> [in Ukr.]
 13. MARKS, K. (1957). Kamphausen. Marks K, Engels F. *Complete Works in 50 Vol.* Vol. 5. Moscow: State Publishing House of Political Literature, pp. 230–232. [in Rus.]
 14. SKURATIVSKYI, V. (2014). Mystagoge of National Identification. From Taras Shevchenko's Notes on "Folklore". *Filosoofska dumka* (Philosophical Thought), № 1, pp. 8–23. [in Ukr.]
 15. CHEKHOV, A. (1888). *Chekhov to M. Leikin, June 21, 1888, Sumy*. [online] Available at: <http://book-online.com.ua/read.php?book=1571&page=112> [in Rus.]
 16. SHEVCHENKO, T. *Caucasus. A Poem*. [online] Available at: <http://litopys.org.ua/shevchenko/shev139.htm> [in Ukr.]
 17. YAKOVENKO, N. (2006). *Essay on the History of Medieval and Early Modern Ukraine*. Kyiv: Krytyka, 584 p. [in Ukr.]
 18. YAS, O. (2005). "History of Rusiv", "History of Rusov". *Entsyklopediia Istorii Ukrainy*: Vol. 3: E-Y. NAS of Ukraine. Institute of History of Ukraine. Kyiv: Naukova dumka. 672 p. [in Ukr.]
 19. HRABOVSKA, I., HRABOVSKY, S.. (2018). Ukrainian Postcolonialism as a Theoretical and Practical Problem of Modernity. *Zbiór artykułów naukowych recenzowanych. Science, research, development*, № 10. Warszawa, pp. 23–25. [in Eng.]
 20. GOTTFRIED FON HERDER, J. *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. [online] Available at: <https://plato.stanford.edu/entries/herder/> [in Eng.]
 21. Peace of Westphalia. [online] *Britannica*. Available at: <https://www.britannica.com/event/Peace-of-Westphalia> [in Eng.]
 22. *Works of Karl Marx*. (1857). Revelations of the Diplomatic History of the 18th Century. Chapter IV. [online] Available at: <https://marxists.architexturez.net/archive/marx/works/1857/russia/ch04.htm> [in Eng.]

УДК 323.12: 172.15 (477)

DOI: 10.17721/2413-7065.2(91).2024.308788

НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ В ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇНАХ В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ

Ірина КРАСНОДЕМСЬКА

orcid.org/0000-0001-5552-9073

кандидат історичних наук, завідувачка відділу етнології та історії України

НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка

Анотація. Російське повномасштабне вторгнення в Україну змусило багатьох українців стати внутрішніми переселенцями, а частину з них – виїхати за кордон. Опинившись за межами України, молоде покоління соціалізується у суспільство тієї країни, в якій воно перебуває, саме тому перед освітніми закладами України стоїть завдання їх патріотичного виховання, навіть у дистанційному форматі.

У статті розкриваються особливості національно-патріотичного виховання молодого покоління української діаспори в країнах Європи. Акцентується увага на діяльності в них українських шкіл вихідного дня, в яких учні вивчають українську мову, літературу, історію, культуру, географію, природу тощо та беруть активну участь в організації й проведенні численних як державних, так і релігійних свят, таких як День Соборності України, День Незалежності України, День захисників і захисниць України, Різдво, Пасха, Зелені свята, День святого Миколая та ін. Автор пропонує різні форми, методи і засоби, які можуть бути використані із здобувачами освіти для здійснення їх національно-патріотичного виховання через інтеграційний підхід у навчальній та просвітницькій діяльності, що сприятиме формуванню в них почуття патріотизму й любові до Батьківщини, національної свідомості, гідності, становленню їхньої громадянської позиції.

Ключові слова: національно-патріотичне виховання; молодь; патріотизм; Україна; зарубіжні українці; учні; навчання; освіта.

NATIONAL PATRIOTIC EDUCATION OF UKRAINIAN YOUTH IN EUROPEAN COUNTRIES IN THE PRESENT CONDITIONS

Iryna KRASNODEMSKA

Candidate of Historical Sciences, Head of the Ethnology and History of Ukraine Department

RIUS of Taras Shevchenko National University of Kyiv

Annotation. Russia's full-scale invasion of Ukraine forced many Ukrainians to become internal refugees and many to move abroad. Having found themselves outside of Ukraine, the young generation is socialised into the society of the country in which it is located. That is why the educational institutions of Ukraine face the task of their patriotic education, even in a remote format. This article reveals the peculiarities of the national-patriotic upbringing of the young generation of the Ukrainian diaspora in European countries. Attention is focused on the activities of Ukrainian weekend schools in which students study the Ukrainian language, literature, history, culture, geography, nature, etc. and take an active part in the organisation and holding of numerous public and religious holidays, such as the Day of the Cathedral of Ukraine, Independence Day of Ukraine, Defender of Ukraine Day, Christmas, Easter, Green Holidays, St. Nicholas Day, etc. The author offers various forms, methods, and means that can be used with students of education to implement their national-patriotic education through an integrative approach in educational and educational activities, which will contribute to the formation

in them of a sense of patriotism and love for the Motherland, national consciousness, dignity, and the formation of their civil position.

Key words: national-patriotic education; young; patriotism; Ukraine; Ukrainians abroad; pupils, learning, education.

Постановка проблеми. Національно-патріотичне виховання молоді – це педагогічна проблема, актуальність якої залишається незаперечною завжди. Питання формування національно-патріотичної свідомості у молодого покоління ніколи не втрачало своєї важливості, а в жорстоких реаліях війни в Україні, коли українська нація перебуває перед загрозою знищення, патріотичне виховання молодого покоління набуває особливої гостроти. Кожне наступне покоління молоді перебуває в умовах, які постійно змінюються, варіюють, але разом із тим вся молодь має усвідомлювати власну національність, ідентичність та проявляти ознаки патріотизму як у повсякденному житті, так і в окремих життєвих ситуаціях. Організація освітнього процесу в дистанційному та змішаному форматах внесла свої корективи в освітню і виховну діяльність молоді, змусила переосмислити наявну систему цінностей, сенс людського життя, безпеки та права на свободу, але чимала кількість представників молоді опинилась за кордоном, де у їхній свідомості відбувається переосмислення таких понять, як «Батьківщина», «рідина», «Україна» та «національність» і «патріотизм» загалом. Виникає потреба у якісно новому підході до організації навчально-патріотичного виховання молоді, яка перебуває за межами України, адже в інших країнах їм прищеплюють систему цінностей, традицій та звичаїв цих країн відповідно до їх ідентичності, в той час національно-патріотичні

цінності України можуть бути втрачені.

Аналіз джерел та публікацій. Теоретичні аспекти питання виховання любові до Батьківщини, рідної землі, рідної мови, поваги до історичного минулого та формування національної свідомості висвітлювали видатні українські педагоги Г. Ващенко, А. Волошин, О. Духнович, А. Макаренко, О. Огієнко, С. Русова, Г. Сковорода, В. Сухомлинський, К. Ушинський, Я. Чепіга.

Проблему формування «національного ідеалу», до якого має прагнути молоде покоління, осмислювали Г. Ващенко, І. Головінський, З. Зелений, Е. Жарський, О. Кульчицький, І. Мірчук, М. Семчишин, В. Янів та інші.

Окремі аспекти патріотичного виховання молодого покоління в умовах цифровізації та модернізації досліджують Г. Агапова, Д. Арабаджієв, А. Афанасьєв, О. Вишневський, О. Духовна-Кравченко, В. Карлова, О. Киричук, Г. Корж та інші. Педагогічні засади формування національно-патріотичних цінностей у молоді розглядають у своїх працях О. Абрамчук, Т. Гавлітіна, В. Датський, В. Дроговоз, В. Мірошніченко, П. Онищук, Р. Петронговський та інші. Сучасні підходи до організації й підвищення ефективності патріотичного виховання з'ясовують М. Дубина, О. Коркішко, Н. Мазикіна, А. Монахов, В. Матяшук, П. Онищук, Г. П'янковський, Є. Ширекіна. Натомість проблеми національно-патріотичного виховання молоді, яка виїхала за межі України, наразі практично не висвітлено.

Метою статті є розкрити способи та механізми, які використовуються для формування системи патріотичних цінностей в українській молоді, яка в умовах війни опинилась за межами України.

Виклад основного матеріалу. Нині Україна перебуває на етапі активної боротьби за власну свободу, національність та ідентичність всього українського суспільства, яка відбувається в умовах, викликаних російською агресією та вторгненням. Кожен українець чудово розуміє поняття «патріотизм» за таких реалій, але, розглядаючи його з точки зору педагогіки, потрібно додати деякі уточнення.

Вперше поняття «патріотизм» було використане та зафіксоване у період Французької революції 1789–1793 рр. борцями за народну справу, які стали на захист Батьківщини. Трохи пізніше це поняття доповнилось, розширилось і почало відображати не лише захист Батьківщини, а й прояв любові до неї та солідарність із власним народом [13, с. 11].

У сучасному тлумачному словнику української мови поняття «патріотизм» характеризується як «любов до своєї батьківщини, відданість народові, готовність для них на жертви й подвиги» [11], але науковці це поняття розширюють. Так, наприклад, М. Ярмаченко інтерпретує патріотизм як суспільний моральний принцип, який відображає ставлення людини до своєї країни, що виявляється в її діях та складному комплексі соціальних почуттів [10]. В. Скуратівський трактує патріотизм як любов до Батьківщини, відповідальність за її долю та готовність служити її інтересам, а в разі потреби самовіддано боронити здобутки свого народу; соціально-політичний

і моральний принцип, що в загальній формі виражає вищезазначені почуття та емоційні стани [17, с. 471]. Група сучасних науковців В. Вугрич, Н. Мойсеюк, П. Онишук, К. Циганчук сходяться у висновку, що патріотизм є інтегрованою єдністю почуттів, переконань, діяльності, у яких відображається ставлення особистості до себе та до інших людей [22, с. 27].

МОН України офіційно визначає національно-патріотичне виховання як комплексну, системну і цілеспрямовану діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування, закладів освіти, сім'ї, громадських, благодійних, релігійних організацій та інших інститутів щодо формування у молодого покоління високої патріотичної свідомості, почуття вірності, любові до Батьківщини, турботи про благо свого народу, готовності до виконання громадянського і конституційного обов'язку із захисту національних інтересів, цілісності, незалежності України тощо [6].

В умовах сьогодення, коли Україна й українська нація опинились під загрозою знищення через агресивні дії РФ, проблема національно-патріотичного виховання молоді стосується всіх освітніх установ. Кожен заклад дошкільної, середньої, фахової підготовки молоді має системно, поетапно реалізовувати програму націоналізації молоді та виховання у неї патріотичних почуттів задля майбутнього України. Але виникає питання, як здійснювати національно-патріотичне виховання молоді, яка опинилась за кордоном [25].

З початком повномасштабної російсько-української війни освітній і виховний процеси в Україні зазнали значних змін. Актуалізувалась роль

дистанційного і змішаного навчання, адже значна кількість української молоді втратила можливість відвідувати заняття у ЗНЗ (загальноосвітніх навчальних закладах) через активізацію бойових дій і окупацію територій та виїхала з України. Поступове пристосування до умов воєнного стану призвело до вибору учнями одного із векторів навчання – навчання у традиційному чи дистанційному форматі на території України, навчання у дистанційному форматі в українській школі з-за кордону або очному форматі у закордонних освітньо-виховних закладах, відкритих для українців та спрямованих на їх навчання та інтелектуально-розумове і культурне виховання.

У дистанційному форматі виховання здобувачів освіти здійснювалось дещо у відмінному від очного навчання форматі. На превеликий жаль, класні години, які були нормою, цілковито виключені із розкладу через чинні санітарні норми та з метою уникнення переизавантаження молодого покоління, виховні бесіди почали проводитись лише за гострої потреби, а індивідуальні бесіди стали малодоступними взагалі. Натомість дистанційний формат дав можливість використовувати додаткові, позитивні, елементи, які були впроваджені не лише на уроках, а й під час залучення школярів до виховного процесу. Саме ці позитивні моменти допомагають молоді, яка опинилась за межами України, долучатись до навчально-виховного процесу.

Зрозуміло, що виїзд молоді за кордон має і ряд негативних аспектів, саме тому викладачі під час підготовки та постановки виховних завдань мають пропонувати їх таким чином, щоб здобувач освіти був зацікавлений у цьому завданні та прагнув до його виконання.

Перебуваючи в інших країнах, молодь вимушена соціалізуватись, відвідувати освітні заклади цих країн, пізнавати їх традиції, звичаї, а український викладач має зробити все, щоб паралельно формувались національно-патріотичні цінності, які збережуть любов до Батьківщини та бажання повернутися додому після закінчення війни.

Найбільша кількість українських дітей, зокрема шкільного віку, разом із сім'ями знайшла притулок у європейських державах. За даними Eurostat, станом на кінець 2023 р. кількість українських громадян, які прибули до країн ЄС після початку повномасштабної війни в Україні 24.02.2022 р. та отримали там тимчасовий захист, становила 4,24 млн. громадян, серед яких 33,4% – діти. А це орієнтовно 1,4 млн. дітей, які мають потребу у підтримці безперервних процесів навчання і розвитку. Серед країн ЄС найбільшу кількість українських громадян прийняли Німеччина, Польща, Чехія, Естонія, Болгарія і Литва [30].

За офіційною інформацією, впродовж 2022–2023 рр. до освітніх закладів Європейського Союзу інтегрувалися 831431 український школяр. І ці відомості не є остаточними, оскільки йдеться лише про учнів, інтегрованих в освітню систему країн ЄС. Але є учні, які здобувають освіту з-за кордону дистанційно в українській школі й не долучаються до шкільної системи країн ЄС. Вони не зобов'язані відвідувати школу країни перебування й тому не враховані у цій статистиці. Також, крім цих школярів, є ті, які навчаються не в країнах ЄС [14].

З огляду на актуальні тенденції, зумовлені війною, уряди європейських країн активно відкривають заклади середньої освіти для українців та сприяють

інтеграції українських учнів до навчального і виховного процесів. Характерною відмінністю таких закладів є орієнтація на патріотичне виховання, акцентування уваги на національній належності, українських традиціях та ідентичності нашої нації, адже саме за кордоном, в умовах відсутності тенденцій українізації суспільства і впливу української культури на становлення майбутнього покоління, ця складова виховання має пріоритетне значення.

Важливим завданням, що стоїть перед освітньо-виховними установами за кордоном, є інтеграція українських школярів до навчального і виховного процесів зі збереженням їхньої ідентичності та національного походження. Навчальні заклади сприяють вивченню мови тієї країни, де перебувають діти, проте активно впроваджуються й елементи навчання українською мовою, залучаються українські біженці до роботи у навчальних закладах, що полегшує процес інтеграції українських дітей до соціуму чужої країни, сприяє усуненню бар'єрів і взаємній підтримці громадян на чужині, формує у підсвідомості українських

дітей ідею про цілісність і об'єднаність української нації незалежно від просторових рамок і кордонів. Зокрема, італійська практика навчання і виховання дітей з України передбачає введення у навчальну програму занять із вивчення української мови; у Німеччині соціальна політика робить акцент на важливості збереження української ідентичності під час асиміляції до місцевої освітньої системи; у Литві діти мають можливість обрати вивчення української мови як другої мови для вивчення; у Латвії навчання з 1 по 6 клас проводиться наполовину мовою національної меншини, тобто українською, а наполовину – латиською; у Болгарії на платформі для дистанційного навчання є доступ до українських шкільних підручників з 1 по 11 клас [9]. Всі ці кроки сприяють збереженню ідентичності дітей, адже у підсвідомості відкладається стійке розуміння щодо своєї належності до українського суспільства. Більш детальна інформація про можливість навчання і патріотично-культурного виховання українських дітей в окремих європейських країнах наведена в Табл. 1.

Таблиця 1

Особливості навчання і виховання української молоді у школах деяких країн Європи

Вікова категорія	Особливості навчального процесу в контексті патріотичного виховання
	<i>Польща (Комплекс загальноосвітніх шкіл ім. Тараса Шевченка у Білому Борі; Початкова школа №8 ім. Лесі Українки з українською мовою навчання у Бартошицях; Комплекс шкіл з українською мовою навчання в Ґурові-Ілавецькому; Комплекс загальноосвітніх шкіл №2 ім. М. Маркіяна Шашкевича в Перемишлі)</i>
від 7 до 18 років	Процес навчання побудований на основі підтримки та адаптації українських дітей до польськомовного освітнього середовища, особливістю є надання допомоги дитині україномовною особою в разі виникнення такої потреби. Політика Польщі у сфері освіти спрямована на інтеграцію дітей до освітнього процесу, залучення до навчання у польських школах, оскільки уряд країни стурбований

якістю підготовки та виховання дітей. Разом з тим політика у сфері освіти не є агресивною, а спрямована на поступову інтеграцію, збереження можливостей вивчення української мови, літератури, культури з метою розвитку у дітей відчуття належності до українського суспільства, національної ідентичності.

Перша середня школа у Білому Борі була заснована у 1990 р. на базі початкової школи ім. Тараса Шевченка, єдиної у Західному Помор'ї, яка діяла із 1958 р. Всебічний освітньо-виховний розвиток учнів у ній відбувається під час факультативних та індивідуальних занять, підготовки до проведення окремих досліджень, діяльності: танцювального колективу «Вітрохон», хору «Джерело», Кола живого слова «Калиновий Міст», завдяки популяризації рідної культури та традицій в українському та польському середовищі [3].

В школі проводяться заходи, спрямовані на поглиблення історичних знань та збереження православних обрядів; наприклад, виїзні зустрічі (Пшемисьль, Вроцлав, Краків), зустрічі дітей та молоді, різдвяні зустрічі, ярмарки (вертепи), зустрічі з політ'в'язнями, діячами науки та мистецтва, конференції, фестивалі, ватри, молодіжні обміни, ярмарки художньої продукції тощо [3].

Щорічно у березні в Шевченківські дні проходять урочистості з відзначення дня народження та роковин смерті Тараса Шевченка. У шкільному комплексі встановлено перший у Польщі пам'ятник українському поету. У церемонії беруть участь усі учні та співробітники школи, Білоборзька громада української національної меншини та запрошені гості. Під час святкування свята перед пам'ятником поетові покладають квіти та запалюють свічки, репрезентують твори Т. Шевченка, тим самим зберігаючи національну самобутність та популяризуючи українську культуру в польській громаді [3].

Крім Шевченківських свят, невід'ємною частиною шкільного життя є: індульгенційні урочистості Різдва Пресвятої Богородиці, фестиваль Покрови Пресвятої Богородиці, річниця Голодомору в Україні 1932–1933 рр., шкільний різдвяний вечір та відвідування з екскурсією греко-католицьких костелів та українських сімей у Померанії, День пам'яті Небесної сотні та Революції Гідності, а також епізодичні заходи, такі як зустрічі з науковцями, журналістами, культурними діячами та духовенством [3].

Зокрема, в червні 2024 р. в школі було проведено низку заходів. На початку місяця ліцеїсти з Білого Бору в рамках проекту «Братерство в пісні й танці» відвідали з концертами Старгард та Інсько. Головною метою було показати українську культуру та її національний характер в пісні, танці та театральному мистецтві. 9 червня 2024 р. учні цієї школи провели чудове шоу в Ілаві, де відбувся концерт пам'яті українського поета та композитора В. Івасюка. Юні артисти розпочали фестиваль красивим привітним танцем, а далі виконали танці: «Коломийка» та «Віночок». Ліричне шоу «Війна» у виконанні трьох пар справило величезне враження на глядачів. Це історія молоді, яка потрапила в пастку війни... Далі на сцену вийшов гурт «ДО-ЛА» і представив свої пісні. Останній танець старшокласників був динамічний «Гопак». Також напередодні закінчення 2023/2024 навчального року 20 червня 2024 р. в школі відбулося свято Івана Купала, одне з найстаріших свят української культури. Символізувало воно народження літнього сонця [26].

Відповідно до нинішньої польської реформи шкільництва *Комплекс шкіл з українською мовою навчання у Бартошицях*, який функціонував у 1999–2017 рр. та мав у своєму складі садочок, початкову школу й гімназію та відділ, став початковою школою з українською мовою навчання, як і при її створенні. «*Лесина школа у Бартошицях*», як її називають вже понад 20 років, коли 4 жовтня 1997 р. вона отримала ім'я геніальної поетеси Лесі Українки. Її діяльність спрямована на формування національно свідомого молодого покоління українців. Цьому сприяють уроки української мови, історії та географії України, а також

майстер-класи української народної творчості, конкурси з української тематики, екскурсії українськими місцями у Польщі, поїздки в Україну, зустрічі з українськими митцями, позаурочні заняття співу і танців.

У школі є хор «Лісова пісня», вокально-інструментальна група «Дар любові», гурт «Водограй», які виступають на різних патріотичних заходах, перед високоповажними гостями, а також на благодійних концертах для поранених українських військових та хворих дітей. Учасниками нині відомих гуртів «Кобза», тріо «Сонечко», тріо «Веселинка» та танцювального ансамблю «Барвінок» є багато випускників цієї школи.

Діти вивчають рідну мову, історію та географію, пізнають красу своєї рідної України через мультимедійні презентації та музичну творчість [8].

Нині одним із найбільших навчальних закладів у Польщі є **Комплекс шкіл у Гурові Ілавецькому**, який відкрили для депортованих під час операції «Вісла» в 1947 р. українських переселенців на територію Вармії й Мазурії. Основні завдання Комплексу – збереження високого рівня освіти, українських традицій, формування у школярів національної ідентичності. В цій школі українська молодь вивчає свою мову, історію, культуру, звичаї, обряди. В ній функціонує ансамбль пісні і танцю «Думка», вокальна група «Журавка», хор «Щедрик», а також предметні гуртки: з інформатики, біології, історії, географії, спортивна секція, театральний гурток, гурток малювання. У школі та поза нею проходять багато патріотичних і релігійних свят, в яких учні беруть активну участь [15].

У березні 2022 р. була створена **«Перша українська школа»**, яка сьогодні працює у Варшаві, Кракові та Вроцлаві. В освітньому закладі навчається 1500 учнів, які можуть вивчати лише українознавчі предмети. Керівник – фонд «Незламна Україна», який створює українські школи в Польщі для дітей, що виїхали з України через війну. «Перша українська школа» пройшла до фіналу міжнародної нагороди The World's Best School Prize 2024 (Премія «Найкраща школа світу 2024») та опинилася серед десяти найкращих шкіл у категорії «Подолання труднощів» [12].

Німеччина (Українська школа, м. Берлін; Недільна школа «Рідне слово», м. Дюссельдорф; Українська суботня школа «Сонце в долонях», м. Франкфурт-на-Майні; Українська суботня школа, м. Майні; Суботня школа «Країна знань», м. Гамбург; «Українська Суботня Школа», м. Мюнхен; Суботня школа при українському товаристві, м. Аугсбург; «Наша Школа», м. Гайдельберг; Суботня школа при парафії Св.Миколая, м. Бамберг; Українська суботня школа та дитячий садочок, м. Карлсруе; Українська школа при українському душіпастирстві Успення Пресвятої Богородиці, м. Новий Ульм; «Наша школа», м. Фрайбург)

від 3 до 17 років

Загалом навчання у Німеччині проводиться німецькою мовою, проте з метою полегшення інтеграції українських дітей у німецьке освітнє середовище функціонують інтеграційні класи, що пропонують освіту українською мовою. В країні функціонує значна кількість українських шкіл, основний акцент в освітньому процесі яких зроблено на вивченні української мови і літератури, історії України, географії, народознавства, суспільствознавства і природознавства, що у сукупності сприяє максимальній ідентифікації учнів як громадян України і виступає основою патріотичного виховання. Певні освітні заклади, зокрема Недільна школа «Рідне слово» в Дюссельдорфі, пропонує поглиблене вивчення культури і українських культурних традицій.

Велика Британія (Школа українознавства ім. Тараса Шевченка (Бредфорд, суботня), Школа українознавства ім. Пречистої Діви Марії (Лондон, суботня), Школа українознавства ім. Тараса Шевченка (Манчестер, суботня), Українська школа «Українське коло» (Лондон,

суботня), Школа українознавства ім. Тараса Шевченка (Манчестер, суботня), Українська школа «Українське коло» (Лондон, суботня), Українські суботні школи у Вулвергемptonі, Рочдейлі, Ковентрі, Лейстей, Ноттінгемі, Чесанті)	
	Однією з найстаріших українських шкіл у Великій Британії та невід'ємною частиною української громади на території Великого Манчестера з 1950-х років є Школа українознавства ім. Тараса Шевченка. Основна мета її діяльності – заохочення молоді до вивчення української мови та сприяння формуванню української національної свідомості. В цій школі щосуботи понад 200 дітей вивчають українську мову, літературу, історію та географію України, а також для учнів організуються щорічні концерти до Дня святого Миколая, Дня Матері та річниці Тараса Шевченка [27]. У 1955 р. в м. Ноттінгемі заснована Школа українознавства ім. Лесі Українки (Українська суботня школа ім. Лесі Українки), яка діє при Українському культурному центрі Союзу українців у Великій Британії. В школі діти віком від 3 до 16 років вивчають українську мову та культуру у дружньому та родинному середовищі. Школа пропонує уроки з української мови, літератури (читання), українознавчих предметів та цілого ряду творчих занять – музики, співів, мистецтва, театральної майстерності тощо. Викладання тут проводиться українською мовою [31]. Загалом у Великій Британії сьогодні існує 8 шкіл (саме шкіл з акцентуацією уваги на викладанні мови, оскільки ще є гуртки та дитячі групи), де навчаються приблизно 500 учнів. Ці школи є членами Співки українських вчителів ВБ, яка у свою чергу функціонує під патронатом Союзу українців у Великій Британії [7].
Чехія (Суботня українська школа Ерудит; Культурно-освітній центр «Крок»; культурно-творчий простір – драматичний та танцювальний колектив «Джерело», Український хоровий колектив «Берегиня», театр організації «Пам'ять народу», танцювальний гурток для українських дітей у м. Оломоуц, Українська скаутська організація «Пласт-Чехія», логопедичні гуртки та ін.)	
від 3 до 18 років	Процес навчання спрямований на інтеграцію учнів з України до чеських шкіл, які будують навчальний процес за чеською навчальною програмою, що в цілому не дуже сприяє патріотичному вихованню дітей. Проте, за умови звернення значної кількості дітей до навчального закладу (від 15 учнів), формуються україномовні групи. В Чехії реалізовано проект «Діти України» в координації із Міністерством освіти, молоді та спорту Чеської Республіки, Педагогічним факультетом Карлового університету, Посольством України в Чеській Республіці. Проект спрямований на розвиток і виховання дітей з України до 17 років. Більш спрямованими на патріотичне виховання є приватні освітні заклади, що формують навчальну програму із врахуванням потреби у національно-патріотичному вихованні дітей, сприяють вивченню української мови, історії, географії та народознавства України, адже програма навчання дітей у державних чеських школах не передбачає такої мети й зорієнтована на виховання дітей загалом.
Австрія (Суботні та недільні школи у Відні, Лінці, Граці; Українська школа «Ерудит» у Відні)	

від 3 до 17 років	На кінець березня 2022 р. для учнів з України у Відні відкрилися десятки класів із вивчення німецької мови на початковому рівні. Вони мають назву «Neu in Wien» (Нові у Відні). У 2010 р. Український культурно-освітній центр ім. Івана Франка заснував Українську суботню школу у віденському замку Гаррі Поттера. У 2019/2020 навчальному році в школі з 1 по 11 клас навчалися понад 200 дітей, які також відвідували гуртки, підготовчу групу та групу раннього розвитку для малюків. Тут діють група раннього розвитку «Пташенята», гурток креативного розвитку «KIDS-100ART», гуртки української мови, малювання, театральний і танцювальний, Українська музична школа та Українська скаутська організація «Пласт» [23]. 1 червня 2024 р., у Міжнародний день захисту дітей, до школи завітали танцювальні колективи з Одеси «Дитинство» та «Сузір'я». Талановиті діти виконали українські народні танці: «Подоляночка», «Купала», «Карічка», «Буковинська полька», танці інших народів світу, а також хореографічні композиції «Не твоя війна» та «Жовто-блакитне серце» (Маніфест), чим викликали у глядачів сльози на очах [20]. В Українській школі «Ерудит» (м. Відень) школярі здобувають освіту з 1 по 11 клас. Тут функціонують дитячі групи для дітей віком від 1,5 до 6 років, школа шахів «Гросмейстер», мовні курси. В початкових класах діти вивчають математику, мистецтво, українську мову, літературне читання, природознавство, інформатику, в старших – українську мову, українську літературу, зарубіжну літературу, математику (алгебру, геометрію), історію України, всесвітню історію, географію, біологію, хімію, фізику тощо [21].
	Іспанія (в Мадриді: Українська суботня школа «Рідний край», Українська школа мистецтва та знань «Наше майбутнє», Школа «Дивосвіт», Українська суботня школа «Нове Покоління», Українська суботня християнська школа «Світанок», Українська суботня школа «Берегиня»; в Барселоні: Українська суботня школа «Мрія», Українська суботня школа «Тарас Шевченко», Українська суботня школа «Нове покоління», а також Українська суботня школа «Рідна мова» (Торревех), Українська суботня школа «Квіти України» (Валенсія), Українські суботні школи в м. Малага і м. Мурсія)
від 6 до 16 років	В Іспанії в школі діти навчаються з 6 до 16 років за британською або американською системою як стаціонарно, так і дистанційно. Українські діти можуть здобувати освіту як у державних, так і в приватних навчальних закладах. Проте для вступу окремі коледжі проводять тестування для з'ясування інтелектуального обдарування майбутніх учнів. Більшість українських школярів навчаються в державних школах, де навчання проводиться іспанською мовою, в приватних викладають англійською [29]. Вже впродовж тривалого часу українські асоціації намагаються створити українські класи з навчанням учнів українською мовою з тих дисциплін, яких немає в іспанських навчальних програмах. Нині в Іспанії працюють суботні школи, в яких вивчаються українська мова, література, історія, культура. Школа «Світанок» співпрацює з Міжнародною українською школою (МУШ). Обравши вищий навчальний заклад для здобуття освітнього рівня бакалавра чи магістра, українські абітурієнти складають 4 іспити, які визначені для іноземців: з іспанської мови, історії, німецької, французької чи португальської

	мови та профільний тест. Вагомий внесок у розвиток українсько-іспанського освітньо-культурного простору вносить Українське товариство Університету Валенсії, яке є першим українознавчим осередком в Іспанії та студентською науковою організацією при Університеті Валенсії. Його діяльність полягає у проведенні інформаційно-роз'яснювальної роботи серед студентської та наукової спільноти, популяризації історичної та культурно-мистецької спадщини України, налагодженні інституційних та міжуніверситетських зв'язків, протидії російській пропаганді. За останні роки Українське товариство організувало показ д/ф «Зима у вогні: боротьба України за свободу» (2015) та інформаційно-тематичний захід до 30-х роковин Чорнобильської катастрофи (2016). У 2016 р. НУ «Львівська політехніка» та Міжнародний інститут освіти, культури та зв'язків з діаспорою реалізували відеопроєкт «Іван Франко про Іспанію». На жаль, в іспанських вишах немає ні спецкурсів, ні кафедр вивчення української мови [4].
	Італія (Українська школа м. Рим, Українська школа «Золотоуст» м. Казерта, Українська суботньо-недільна школа «Пресвята родина» м. Помпеї, Українська закордонна школа імені Лесі Українки у Неаполі, Українська суботня школа «Сонячні промінці» м. Тревизо, Українська суботня школа «Пролісок» м. Нола, Школа української мови та культури «Корені» м. Авелліно тощо)
від 6 до 19 років	В Італії чимало українських емігрантів для збереження національної ідентичності віддають своїх дітей до шкіл, де вони навчаються українською мовою, а також одночасно відвідують українські суботні (недільні) школи, яких в Італії понад 30, де студіюють українську мову, літературу, історію, географію та культуру. Тут при багатьох освітніх закладах функціонують дитячі садки, групи раннього розвитку, початкові школи, ліцеї, студії та гуртки, курси української мови. У всіх школах Італії українські діти вивчають італійську та англійську мови. З 2009 р. за угодою з МОН України у двох школах «Престиж» (Рим) та «Перша Ластівка» (Венеція) можна отримати український атестат про середню освіту. В Італії нараховується понад 140 церковних громад Української греко-католицької церкви. При їх осередках працюють українські школи, виконуючи важливу роль в збереженні українцями своєї національної ідентичності. Оскільки в цій країні для зарубіжних шкіл немає єдиного навчального плану і програми, вчителі вимушені їх самі розробляти й адаптувати на основі програм ЗНЗ в Україні. Підручники і методичні посібники школи отримують від МОН України або МЗС України в межах програми підтримки зв'язків з українцями за кордоном або закупають самостійно в Україні [5]. У Римському університеті «La Sapienza» є окрема кафедра україністики. Українознавчі курси функціонують при Департаменті лінгвістичних, літературних та філологічних студій, секції славістичних та угро-фінських студій Міланського університету. Курс україністики викладається у Венеціанському університеті «Ка'Фоскарі» та в Інституті східних студій при Неаполітанському університеті. Відповідно до положення Болонського процесу в Італії здобуття вищої освіти здійснюється на рівнях бакалаврату, магістратури й докторантури. На бакалавра навчаються 3–4 роки, на магістра ще 2 роки. Майже в усіх італійських вишах студенти навчаються італійською та англійською мовами [5].
	Нідерланди (Українська школа «Веселка» (Гаага), Українська школа «Джерело» (Амстердам), Українська школа «Дзвіночок» (Роттердам), Українська школа «Вулик» (Ейндговен),

<i>Українська Школа «Барвінок» (Утрехт), Українська школа «Світлячок» (Гронінген)</i>	
від 4 до 18 років	В Нідерландах в окремих школах створені українські класи з україномовними викладачами, а також українські школи вихідного дня, при яких працюють бібліотеки, творчі та літературні гуртки. В м. Утрехті функціонує Міжнародна школа Ithaka ISK, в якій весною 2022 р., у зв'язку з приїздом до цієї країни тисяч українських дітей через широкомасштабну російсько-українську війну, створений окремий підрозділ школи, де викладають як українські, так і місцеві вчителі. В цій двоповерховій україномовній школі організовано вісім класів для дітей віком від 12 до 17 років. Навчальна програма складається з нідерландської, англійської та української частини. В останньому блоці педагоги самостійно можуть вибирати дисципліну для викладання: мову і літературу, історію України, основи здоров'я. На тиждень проводиться 3 пари українознавчих дисциплін [28]. Одним із провідних осередків українства в Нідерландах є суботня школа «Веселка» (м. Гаага), в якій українські діти вивчають рідну мову, літературу, культуру, історію України, образотворче мистецтво та інші предмети, зберігаючи національну ідентичність, збагачуючи свої знання про Україну. В м. Гаазі 28–29 листопада 2019 р. відбулася Міжнародна конференція освітян діаспори «Українська закордонна школа – крок в майбутнє», на якій 40 вчителів з Данії, Італії, Нідерландів, Німеччини, Норвегії, Португалії, Франції обговорювали актуальні проблеми діаспорних шкіл. На конференції акцентувалася увага на адаптації підходів Нової української школи до закордонних шкіл вихідного дня. На заході також презентували проект «Глина. Українознавчі воркбуки» – дитячі інтерактивні книги у формі активностей. Йдеться про навчальні матеріали для українських шкіл за кордоном, які використовуються в школах вихідного дня і вдома, розміщені в мережі Інтернет та поєднують історію України з сучасністю [2, с. 37].
<i>Франція (Українська школа Св. Володимира в Парижі, Українська школа в Парижі, Українська школа-гурток у м. Ніцца, Українська школа у м. Мец та інші)</i>	
від 6 до 16 років	Українці у Франції проживають нерівномірно й українських шкіл тут небагато. Це переважно четвергові, суботні та недільні школи в Парижі та Страсбурзі. Плата за навчання в цих закладах 25 євро на день і вони є частиною мережі Міжнародних українських шкіл (МУШ)¹, завдяки чому українські діти можуть пройти українську програму екстерном, отримати атестат та вступити до французького або українського університету. У 2005 році при Посольстві України у Франції відкрилася Українська школа мистецтв, що також функціонує за програмою МУШ. Після 24 лютого 2022 р. саме ці школи об'єднали українців та полегшили умови їхньої адаптації до життя в чужій країні. Тут, крім навчання, діти відвідують різні майстер-класи, курси французької мови тощо [24]. <i>Українська школа при Катедрі святого Володимира в Парижі</i> на початку 2024 р. прийняла понад 70 українських учнів і в ній нині діють вже 15 класів. Українська школа працює також і в Ніцці, де через театральне й образотворче мистецтво дітям допомагають полегшити перехід на французький стиль навчання. А у Версалі, де немає української школи, вже постала потреба для її відкриття [18]. Незважаючи на велику кількість українців і хорошу шкільну освіту, сфера україністики у французькій вищій школі досить обмежена. Нині існує лише одна

¹ Нині це організація в структурі МОН України і об'єднує 38 шкіл в різних країнах світу, в яких навчається 3500 дітей.

	програма, успішно засвоївши яку можна отримати ступінь бакалавра з української мови та літератури. <i>Національний інститут східних мов та цивілізації (INALCO)</i> пропонує курси вивчення української мови, літератури, історії, які користуються популярністю як серед українських студентів, так і серед тих, хто вперше знайомиться з українською історією та культурою. Таким чином, студенти отримують базові знання про культуру, що поступово поглиблюються, та мають можливість навчатися одночасно на кількох програмах. Водночас INALCO співпрацює з низкою українських університетів [24].
	Естонія (<i>Українська недільна школа «Лабора», м. Таллінн; Українська недільна школа «Надія», м. Таллінн; Українська недільна школа при українському земляцтві «Водограй», м. Сілламяе; Українська недільна школа «Злагода», м. Нарва; Українська недільна школа ім. Лесі Українки, м. Тарту; Українська недільна школа при українському об'єднанні «Стожари», м. Маарду; Українська недільна школа при українському культурному товаристві, м. Валга; Українська недільна школа ім. Т. Г. Шевченка при українському об'єднанні «Койт», м. Тана</i>)
від 7 до 17 років	Навчання українських дітей в школах Естонії може відбуватись на основі двох моделей – короткострокового і довгострокового (що, по суті, є інтеграцією у звичайний навчальний процес країни) планів. Існує практика створення україномовних класів у певних школах Таллінна під керівництвом вчителя з України, що сприяє підтримці україномовного середовища і загострення відчуття належності до українського суспільства. Мережа освітніх приватних або благодійних закладів, де діти навчаються українською мовою, вивчають українську культуру та історію, розгалужена.
	Латвія (<i>державні та приватні школи; Єлгавський культурний центр «Джерело»</i>)
від 3 до 18 років	Особливістю латиського освітнього процесу є надання можливості здобувати дошкільну і початкову освіту мовою національної меншини, зокрема для українців – українською. Механізм здобуття середньої освіти має наступний вигляд: з 1 по 6 клас навчання проходить двома мовами з розподілом часу викладання 50/50; з 7 по 9 клас – 80% (латиською) / 20% (мовою нацменшини); з 10 по 12 клас – 100% латиською. Відповідно до 6 класу, коли національна ідентифікація є найбільш важливою з огляду на активне формування світогляду у дитини й усвідомлення базових цінностей, культурних традицій, значна частина навчання відбувається рідною мовою, що формує стійке сприйняття себе як українця. Також у країні функціонує значна кількість приватних закладів і гуртків, які не лише розвивають творчий потенціал, а й в ігровому форматі виховують патріотичне ставлення до своєї країни.

Окрім шкіл вихідного дня, за кордоном активно діє ще й «Пласт» – організація української молоді для патріотичного та всебічного самовиховання, де плекається любов до української спільноти незалежно від країни проживання.

Зокрема, українська скаутська організація «Пласт» у Данії (керівник – Володимир Колос) відкрила новий пластовий

2023–2024 рік під назвою «Не зламали своїх присяг» на данському острові Фюн.

А у Великій Британії організація існує вже 71 рік. На 2020 р. створено станиці у Лондоні, Манчестері і Дарбі.

Самовиховання – це постійна праця над собою під керівництвом фахових виховників-волонтерів та допомогою батьків і підтримкою української громади.

Сходини відбуваються щомісяця, також пластуни беруть участь у різноманітних заходах, що пов'язані з Україною, і загалом активні в житті української громади. Пластуни Лондона також мають спільні сходини і змагання з англійськими скаутами [7].

У 2018 р. офіційно зареєстрований Пласт у Франції, який у 2023 р. отримав статус Краю. Нині активно функціонують пластові осередки у Парижі та в регіоні Окситанія. Крім того, проводиться інтенсивна робота з розвитку пластових гуртків в інших великих містах Франції. Щороку, окрім постійної роботи, проводяться різноманітні заходи для розвитку членів громади: подорожі, зустрічі, майстер-класи, українські свята та інше. У Парижі також функціонує новацьке гніздо «Володарі Чарівного Лісу» та два юнацьких курені: імені Анни Ярославни та імені Богдана Яціва. Пластуни Франції активно взаємодіють з українським громадським життям на місцях, беруть участь у міжнародних таборах та організують власні заходи [16].

Висновки. На даному історичному етапі формування патріотичного свідомого ставлення молоді до власного майбутнього та до майбутнього України вимагає використання таких методів і прийомів, які є доступними і дієвими. Особливої уваги потребує національно-патріотичне виховання молоді, яка опинилась за межами України та перебуває в іноземному соціальному середовищі й піддається в ньому процесу соціалізації.

Навчально-виховний процес в європейських країнах спрямований на інтеграцію українських дітей в освітній простір тієї країни, де вони перебувають, проте в контексті розвитку відчуття патріотизму наголошує на важливості

самоідентифікації й відношення себе до своєї нації, що відбувається через підтримку вивчення української мови, літератури, історії та культури України. Також низка країн ЄС активно співпрацюють із МОН України та заохочують дітей вчитись дистанційно у національних школах України, що робить акцент на пріоритетності української освіти для громадян України. До таких країн належать Польща, Угорщина, Чехія; наприклад, у Варшаві функціонують спеціалізовані пункти дистанційного навчання в системі дистанційного навчання України для учнів 9–11 класів [9].

До елементів національно-патріотичного виховання можна віднести й просвітницьку діяльність. Так, молоді може пропонуватись завдання поділитись цікавими фактами про Україну з молоддю інших країн, розповісти про її історичне минуле або традиції, звичаї, кухню, символіку, видатних діячів та спортсменів, які є відомими у всьому світі. Можна розширювати світогляд молоді через обговорення міжнародних конкурсів, порівнюючи представників з різних країн, результати їх участі у цих конкурсах тощо.

З метою збереження ідентичності української молоді на рівні міждержавної співпраці реалізуються різні проекти й ініціативи. Одним із них є проєкт «UA – Ukrainian Abroad», що передбачає координаційну платформу із залученням представників Офісу Президента України, Верховної Ради України, міністра закордонних справ України, міністра молоді та спорту України, міністра культури та інформаційної політики України. Мета функціонування платформи полягає у «підтримці української національної та громадянської

ідентичності молодих українців і українок, які перебувають у країнах, залучених до проекту» [19]. Проект перебуває на етапі реалізації, його сутність полягає у розбудові мережі молодіжних громадських об'єднань у кількох країнах світу. Діяльність активістів та експертів, залучених у межах проекту, буде спрямовуватись на об'єднання української молоді, сприяння самореалізації молодого покоління та саморозвитку з метою надання користі українському суспільству і державі загалом [19]. На погляд експертів, це ефективно доповнюватиме аспекти патріотичного виховання у закладах середньої й вищої освіти за кордоном та їх ініціативи в контексті культурного виховання українських дітей. Таким чином, міжнародні ініціативи також мають потужний ефект в контексті патріотичного виховання молоді, адже вони найбільше сприяють:

по-перше, підтримці зв'язків української молоді із рідною країною;

по-друге, усвідомленню важливості розповсюдження інформації за межами України про роль підтримки українських громадян в умовах війни;

по-третє, пробудженню або заостренню відчуття належності до країни і ролі кожного громадянина, незалежно від його віку, у протидії агресії, збереженні державності та ідентичності нації.

Щоб молодь проявляла патріотизм, але разом із тим прагнула до сприйняття та осмислення європейської системи цінностей або цінностей, які пропонуються державою, в якій вони перебувають, доцільним є використання інтегративного підходу до виховної діяльності та можливість обміну інформацією про Батьківщину та країну-реципієнта, порівняння потенціалу цих країн, їх

системи цінностей, визначення переваг і недоліків кожної із них, але разом із тим розвиток любові до всього рідного й унікального.

Маючи активну громадянську позицію, молодь може долучатись до волонтерської діяльності, зокрема до збору коштів або надання матеріальної підтримки, збору речей для людей, які зазнали матеріальних втрат у результаті російської агресії, або зробити свій внесок у відновлення якогось історичного об'єкта тощо.

Національно-патріотичне виховання молоді є обов'язковою умовою виховного процесу, в якому питання інтеграції з іншими країнами є дуже важливим. Тому для організації виховного процесу в освітньому закладі в дистанційному форматі молодь, яка перебуває за кордоном, варто залучати до заходів, під час яких вона не просто представлятиме результати своєї роботи, а й зможе розповісти про те, чого вони навчилися в інших країнах, що дасть можливість утвердити в свідомості молодого покоління думку про те, що Батьківщину не замінить жодна країна світу, якою б привітною вона не була.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондаренко Н. В., Косянчук С. В. Національно-патріотичне виховання у контексті сучасних викликів: методичні рекомендації [для вчителів, методистів, авторів програм і підручників, науковців, викладачів, студентів закладів професійної й вищої освіти, управлінців, політиків]. Київ: Фенікс, 2022. 64 с.

2. Газізова О. Державні пріоритети у збереженні етнопатріотичної ідентичності представниками української діаспори: освітній контент. *Українознавчий альманах*. Випуск 28. Київ: Міленіум, 2021. С. 34–39.

3. Загальноосвітній лицей ім. Т. Шевчен-

- ка. URL: <http://liceum-bialybor.pl/uk/> (дата звернення: 10.05.2024).
4. Іспанія. URL: <https://vsesvit.miok.lviv.ua/country/es> (дата звернення: 10.05.2024).
5. Італія. URL: <https://vsesvit.miok.lviv.ua/country/it> (дата звернення: 03.06.2024).
6. Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України. URL: <https://drive.google.com/file/d/1B-dJxlljilNxfuy3jjq5n4ZVPe04gZ8/view> (дата звернення: 19.05.2024).
7. Криштопа Олег, Карп'юк Василь. Питання виживання нації: яка вона – українська освіта за кордоном. URL: <https://lifepravda.com.ua/society/2020/11/25/243151> (дата звернення: 22.05.2024).
8. Любомира Тхір. Лесина школа у Бартошицях. URL: <https://www.lesiabart.pl/index.php/152-2017-11-06-20-02-15> (дата звернення: 23.05.2024).
9. Освіта українських біженців за кордоном (24 лютого – 20 червня 2022). URL: https://cedos.org.ua/researches/osvita-ukrayinskyh-bizhen_ok-za-kordonom-24-lyutogo-20-cherვნya/ (дата звернення: 26.05.2024).
10. Патріотизм. Педагогічний словник / за ред. М. Ярмаченка. Київ: Педагогічна думка, 2001. 514 с.
11. Патріотизм. Тлумачний словник української мови в 11 томах. URL: <https://slovyk.ua/index.php?swrd=%D0%BF%D0%B0%D1%82%D1%80%D1%96%D0%BE%D1%82%D0%B8%D0%B7%D0%BC> (дата звернення: 05.06.2024).
12. Перша українська школа в Польщі від фундації «Незламна Україна». URL: <https://nezlamna.org/uk/> (дата звернення: 12.06.2024).
13. Петронговський Р. Р. Теорія і практика формування патріотизму старшокласників: монографія / за ред. проф. М. В. Левківського. Житомир: Полісся, 2003. 220 с.
14. Понад мільйон українських дошкільнят та мільйон школярів перебувають за кордоном. Як зберегти зв'язок з Україною? URL: <https://eo.gov.ua/ponad-milyon-ukrayinskykh-doshkilniat-ta-milyon-shkolyariv-perebuvaють-za-kordonom.-yak-zberetgi-zv'yazok-z-ukrayinoю/>
- shkoliariv-perebuvaють-za-kordonom-yak-zberehty-zv-iazok-z-ukrainoiu/2023/12/26/ (дата звернення: 12.06.2024).
15. Посли української культури з Гурова Ілавецького. URL: <https://naszwybir.pl/58200-2/> (дата звернення: 25.05.2024).
16. Про Пласт в Франції. URL: <https://plast.global/countries/francziya/> (дата звернення: 02.06.2024).
17. Скуратівський В. Патріотизм. *Філософський енциклопедичний словник* / Інститут філософії НАН України. Київ: Абрис, 2002. С. 471.
18. У Франції українські суботні школи активно приймають новоприбулих. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-diaspora/3445447-u-francii-ukrayinski-subotni-skoli-aktivno-prijmaut-novopribulih.html> (дата звернення: 20.05.2024).
19. Україна запускає платформу для об'єднання української молоді у світі «UA – Ukrainian Abroad». URL: <https://mfa.gov.ua/news/ukrayina-zapuskaye-platfomu-dlya-obyednannya-ukrayinskoю-molodi-u-sviti-ua-ukrainian-abroad> (дата звернення: 06.06.2024).
20. Українська суботня школа у Відні. URL: <https://www.facebook.com/UkrSchuleWien>. 1 червня 2024 р. (дата звернення: 23.05.2024).
21. Українська школа «Ерудит» у Відні. URL: <https://www.erudytwien.com/predmeti> (дата звернення: 25.05.2024).
22. Устименко І. П. Патріотичне виховання учнівської молоді, окреслене війною. *Педагогічний вісник*. 2022. № 1. С. 26–29.
23. Філософія Української Суботньої Школи у віденському замку Гаррі Поттера. URL: <https://ukr-schule.at/uk/school> (дата звернення: 17.05.2024).
24. Франція. URL: <https://vsesvit.miok.lviv.ua/country/fr> (дата звернення: 19.05.2024).
25. Чупрій Л., Сіра О. Особливості розвитку національно-патріотичного виховання молоді в умовах російської повномасштабної агресії. *Державна сімейна та*

молодіжна політика: законодавство, методи та практики. 2022. № 2. С. 46–57. URL: <https://dismp.gov.ua/derzhavna-simejna-tamolodizhna-politikazakonodavstvo-metodi-ta-praktiki-2/> (дата звернення: 02.06.2024).

26. Школа ім. Т. Шевченка в Білому Борі. URL: <https://www.facebook.com/p/Szko%C5%82aim-T-Szewczenki-w-Bia%C5%82ym-Borze-D0%A8%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%B0%D1%96%D0%BC-%D0%A2-%D0%A8%D0%B5%D0%B2%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%B0-%D1%83-%D0%91%D1%96%D0%BB%D0%BE%D0%BC%D1%83-%D0%91%D0%BE%D1%80%D1%96-100051942744446/> (дата звернення: 03.06.2024).

27. Школа Українознавства ім. Тараса Шевченка м. Манчестер. URL: <https://www.manchesterukschool.com/> (дата звернення: 28.05.2024).

28. Як у Нідерландах навчають українських дітей, що втекли від війни. URL: <https://osvitoria.media/experience/yak-u-niderlandah-navchayut-ukrayinskyh-ditej-shho-vtekly-vid-vijny/> (дата звернення: 10.05.2024).

29. Як українських дітей навчають в Іспанії. URL: <https://kanal.dim.tv/yak-ukrayinskyh-ditej-navchayut-v-ispaniyi/> (дата звернення: 25.05.2024).

30. More than 4.2 million people under temporary protection. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/w/ddn-20231208-2?fbclid=IwAR0EH_M3xGAJKkiHCDpAfDWulQzwHxbeY2_EffMEGRVXWxSipZccWks-n14 (дата звернення: 26.05.2024).

31. Nottingham Ukrainian School. URL: <https://www.facebook.com/nottinghamukrainianschool/about> (дата звернення: 28.05.2024).

REFERENCES

1. BONDARENKO, N., KOSYANCHUK, S. (2022). *National-Patriotic Education in the Context of Current Challenges: Methodological Recommendations* [for Readers, Methodologists, Authors of Programs and Assistants, Scientists,

Contributors, Students and Professional Education, Managers, Politicians]. Kyiv: Phoenix, 64 p. [in Ukr.]

2. HAZIZOVA, O. (2021). State Priorities in Preserving Ethno-National Identity by Representatives of the Ukrainian Diaspora: Educational Content. *Ukrainian Studies Almanac*. Issue 28, Kyiv: Milenium, 2021. pp. 34–39. [in Ukr.]

3. *Taras Schevchenko Lycee of General Education*. [online] Available at: <http://liceumbialybor.pl/uk/> [Accessed 10 May 2024]. [in Ukr.]

4. *Spain*. [online] Available at: <https://vsesvit.mio.k.lviv.ua/country/es> [Accessed 10 May 2024]. [in Ukr.]

5. *Italy*. [online] Available at: <https://vsesvit.mio.k.lviv.ua/country/it> [Accessed 6 June 2024]. [in Ukr.]

6. *The Concept of National-Patriotic Education in the Education System of Ukraine*. [online] Available at: <https://drive.google.com/file/d/1B-dJxlljilNxfuy3jjq5n4ZVPe04gZ8/view> [Accessed 19 May 2024]. [in Ukr.]

7. KRYSHTOPA, O., KARPIUK, V. *The Question of the Survival of the Nation: What is it Like - Ukrainian Education Abroad*. [online] Available at: <https://life.pravda.com.ua/society/2020/11/25/243151> [Accessed 55 May 2024]. [in Ukr.]

8. TKHIR, L. *Lesia's School Near Bartoszycy*. [online] Available at: <https://www.lesiabart.pl/index.php/152-2017-11-06-20-02-15> [Accessed 23 May 2024]. [in Ukr.]

9. *Education of Ukrainian Refugees Abroad (February 24 - June 20, 2022)*. [online] Available at: https://cedos.org.ua/researches/osvita-ukrayinskyh-bizhen_ok-za-kordonom-24-lyutogo-20-cherwnya/ [Accessed 26 May 2024]. [in Ukr.]

10. YARMACHENKO, M., ed. (2001). *Patriotism. Pedagogical Dictionary*. Kyiv: Pedahohichna dumka., 514 p. [in Ukr.]

11. *Patriotism. Explanatory Dictionary of Ukrainian Language in 11 Volumes*. [online] Available at: <https://slovyk.ua/index.php?swrd=%D0%BF%D0%B0%D1%82%D1%8>

0%D1%96%D0%BE%D1%82%D0%B8%D0%B7%D0%BC [Accessed 5 June 2024]. [in Ukr.]

12. *The First Ukrainian School in Poland under the “Unbreakable Ukraine” Foundation.* [online] Available at: <https://nezlamna.org/uk/> [Accessed 12 June 2024]. [in Ukr.]

13. PETRONHOVSKYI, R. (2003). *Theory and Practice of Forming Patriotism in High School Students: A Monograph.* Zhytomyr: Polissia, 220 p. [in Ukr.]

14. *Over a Million Ukrainian Preschool Children and a Million Schoolchildren are Abroad. How to Keep in Touch with Ukraine?* [online] Available at: <https://eo.gov.ua/ponad-milyon-ukrainskykh-doshkilniat-ta-milyon-shkoliariv-perebuvauiut-za-kordonom-yak-zberehty-zv-iazok-z-ukrainoiu/2023/12/26/> [Accessed 12 June 2024]. [in Ukr.]

15. *Ambassadors of Ukrainian Culture from Gurov Ilavetskyi.* [online] Available at: <https://naszwybir.pl/58200-2/> [Accessed 25 May 2024]. [in Ukr.]

16. *About Plast in France.* [online] Available at: <https://plast.global/countries/franczyia/> [Accessed 02 June 2024]. [in Ukr.]

17. SKURATIVSKYI, V. (2002). *Patriotism. Philosophical Encyclopedic Dictionary.* Institute of Philosophy of NAS of Ukraine. Kiev: Abris, 471p. [in Ukr.]

18. *In France, Ukrainian Saturday Schools are Actively Accepting Newly Arrived.* [online] Available at: <https://www.ukrinform.ua/rubric-diaspora/3445447-u-francii-ukrainski-subotni-skoli-aktivno-prijmaut-novopribulih.html> [Accessed 20 May 2024]. [in Ukr.]

19. *Ukraine is Launching a Platform for Connecting Ukrainian Youth in the the World “UA – Ukrainian Abroad”.* [online] Available at: <https://mfa.gov.ua/news/ukrayina-zapuskaye-platformu-dlya-obyednannya-ukrayinskoyimolodi-u-sviti-ua-ukrainian-abroad> [Accessed 6 June 2024]. [in Ukr.]

20. *Ukrainian Saturday School in Vienna.* [online] Available at: <https://www.facebook.com/UkrSchuleWien>. 1 ruble 2024 rub. [Accessed 23 May 2024]. [in Ukr.]

21. *Ukrainian School “Erudit” Near Vienna.*

[online] Available at: <https://www.erudytwien.com/predmeti> [Accessed 25 May 2024]. [in Ukr.]

22. USTIMENKO, I. (2022). *Patriotic Inspiration of Student Youth, Christened by War.* Pedagogical Newsletter. № 1. pp. 26–29.

23. *Philosophy of the Ukrainian Saturday School at the Widen Castle of Harry Potter.* [online] Available at: <https://ukr-schule.at/uk/school> [Accessed 17 May 2024]. [in Ukr.]

24. *France.* [online] Available at: <https://vsesvit.miok.lviv.ua/country/fr> [Accessed 19 May 2024]. [in Ukr.]

25. CHUPRII, L., SIRA, O. (2022). *Peculiarities of the Development of National-Patriotic Education of Young People in the Minds of Russian Large-Scale Aggression. Derzhavna simeina ta molodizhna polityka: zakonodavstvo, metody ta praktyky (State Family and Youth Policy: Legislation, Methods and Practices).* № 2, pp. 46–57. [online] Available at: <https://dismp.gov.ua/derzhavna-simejna-ta-molodizhna-politikazakonodavstvo-metodi-ta-praktiki-2/> [Accessed 2 June 2024]. [in Ukr.]

26. *T. Shevchenko School in Bilyi Bor.* [online] Available at: <https://www.facebook.com/p/Szko%C5%82a-im-T-Szewczenki-w-Bia%C5%82ym-Borze-%D0%A8%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%B0-%D1%96%D0%BC-%D0%A2-%D0%A8%D0%B5%D0%B2%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%B0-%D1%83-%D0%91%D1%96%D0%BB%D0%BE%D0%BC%D1%83-%D0%91%D0%BE%D1%80%D1%96-100051942744446/> [Accessed 3 June 2024]. [in Ukr.]

27. *Manchester School of Ukrainian Studies named after Taras Shevchenko.* [online] Available at: <https://www.manchesterukrschool.com/> [Accessed 28 May 2024]. [in Ukr.]

28. *How Ukrainian Children who Fled the War are Taught in the Netherlands.* [online] Available at: <https://osvitoria.media/experience/yak-u-niderlandah-navchayut-ukrayinskyhditej-shho-vtekly-vid-vijny/> [Accessed 10 May 2024]. [in Ukr.]

29. *How Ukrainian Children are Taught in*

Spain. [online] Available at: <https://kanal.dim.tv/yak-ukrayinskyh-ditej-navchayut-v-ispaniyi/> [Accessed 25 May 2024].

30. *More than 4.2 Million People under Temporary Protection*. [online] Available at: https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/w/ddn-20231208-2?fbclid=IwAR0EH_

M3xGAJKkiHCDpAfDWulQzwHxbeY2_EfFMEGRVXWxSipZccWks-n14 [Accessed 26 May 2024]. [in Eng.]

31. *Nottingham Ukrainian School*. [online] Available at: <https://www.facebook.com/nottinghamukrainianschool/about> [Accessed 28 May 2024]. [in Ukr.]

Важливим завданням, що стоїть перед освітньо-виховними установами за кордоном, є інтеграція українських школярів до навчального і виховного процесів зі збереженням їхньої ідентичності та національного походження. Навчальні заклади сприяють вивченню мови тієї країни, де перебувають діти, проте активно впроваджуються й елементи навчання українською мовою, залучаються українські біженці до роботи у навчальних закладах, що полегшує процес інтеграції українських дітей до соціуму чужої країни, сприяє усуненню бар'єрів і взаємній підтримці громадян на чужині, формує у підсвідомості українських дітей ідею про цілісність і об'єднаність української нації незалежно від просторових рамок і кордонів.

НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ В УКРАЇНІ Й УКРАЇНСЬКІЙ ДІАСПОРІ: ПРАВОВІ ОСНОВИ ТА ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

Любов ОТРОШКО

orcid.org/0000-0002-1204-7493

науковий співробітник відділу української етнології НДІУ

Анотація. У статті проаналізовано правову основу та розглянуто науковий доробок дослідження і впровадження національно-патріотичного виховання в Україні і в українській діаспорі (80-ті рр. XX ст. – 20-ті рр. XXI ст.). З'ясовано, що наявна законодавча база та розроблена науковцями термінологічно-категоріальна та змістова основа дає можливість освітянам як в Україні, так і в діаспорі впроваджувати в освітній процес найкращий педагогічний досвід з національно-патріотичного виховання. Для осмислення цієї проблеми важливо спиратися на чинні нормативно-правові документи, в яких достатньо чітко визначено термінологічну базу та означено основні шляхи впровадження національно-патріотичного виховання. Наведено приклади того, як колективи освітян і науковців, спираючись на нормативно-правову базу національно-патріотичного виховання в Україні та діаспорі, на фаховому рівні розробляють теоретичні та практичні матеріали з українознавства, співпрацюючи з українськими та закордонними закладами освіти, науковими установами, громадсько-політичними організаціями та органами влади, що сприяють розвитку освіти. Розглянуто особливості впровадження національно-патріотичного виховання в середовищі українських емігрантів та біженців для збереження української національної ідентичності. Доведено, що дослідження проблем української діаспори загалом і впровадження національно-патріотичного виховання зокрема є важливим предметом українознавчих освітніх практик. Обґрунтовано, що впровадження навчальних програм з українознавства в освітній процес українського зарубіжжя сприятиме збереженню української національної ідентичності, формуванню мотивованого українського патріотизму та посилить зв'язок підростаючого покоління українців діаспори з материковою Україною в умовах збройного протистояння з російським агресором.

Ключові слова: Україна; українці; українська діаспора; українська національна ідентичність; національно-патріотичне виховання; українознавство.

NATIONAL AND PATRIOTIC EDUCATION IN UKRAINE AND THE UKRAINIAN DIASPORA: LEGAL BASIS AND HISTORIOGRAPHY OF THE PROBLEM

Liubov OTROSHKO

research fellow of the Ukrainian Ethnology Department of RIUS

Annotation. The article analyses the legal basis and historiography of the problem of research and implementation of national and patriotic education in the Ukrainian diaspora (1980s of the 20th century, 2020s of the 21st century).

It was found that the existing legislative framework and the terminologically-categorical and informational basis developed by scientists allow Ukrainian scientists and educators to introduce the best pedagogical experience in national and patriotic education into the educational process both in

Ukraine and in the diaspora. For understanding this problem, it is important to rely on current legal documents, which clearly define the terminological base and define the main ways of implementing national and patriotic education.

Examples are given of how groups of educators and scientists, relying on the legal framework of national and patriotic education in Ukraine and the diaspora, develop theoretical and practical materials on Ukrainian studies at a professional level, cooperating with Ukrainian and foreign educational institutions, scientific institutions, public patriotic organisations, and authorities promoting the development of education. The peculiarities of the implementation of national and patriotic education among Ukrainian migrants and refugees for the preservation of Ukrainian national identity are considered.

It has been proven that studying the problems of the Ukrainian diaspora in general and introducing national-patriotic education, in particular, is an important subject in Ukrainian educational practices. It is substantiated that the introduction of educational programmes on Ukrainian studies into the educational process of Ukrainians abroad will contribute to the preservation of Ukrainian national identity, the formation of motivated Ukrainian patriotism, and will strengthen the connection of the younger generation of Ukrainians in the diaspora with mainland Ukraine in the conditions of armed confrontation with the Russian aggressor.

Key words: *Ukraine; Ukrainians; Ukrainian diaspora; Ukrainian national identity; national and patriotic education; Ukrainian studies.*

Постановка проблеми. В умовах російсько-української війни відбуваються процеси, пов'язані з переміщеннями людей як усередині країни, так і поза її межі. За даними Світового Конгресу Українців (далі – СКУ), на сьогодні поза межами України проживає близько 20 мільйонів українців у понад 60 країнах світу, і їх кількість постійно зростає [35].

Через російсько-українську війну відбувається нова, п'ята, українська хвиля еміграції, що з кожним днем набирає обертів. За статистичними даними Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (далі – УВКБ ООН), наданими органами влади, станом на 31 грудня 2023 р. в усьому світі зафіксовано 6 444 800 осіб, які залишили територію України через збройну агресію рф [36]. У Пояснювальній записці щодо даних УВКБ ООН вказано, що наведена цифра відображає загальну кількість біженців, які виїхали з України з 24 лютого, і стосується тих, які подали заявки на надання притулку, тимчасовий захист або

аналогічні національні програми захисту на сьогоднішній день [37].

Українці за кордоном є частиною світового українства як унікального етнокультурного феномену, спільні зусилля яких в єднанні продовжують сприяти боротьбі українського народу проти російського агресора за територіальну цілісність та непорушність кордонів Української держави.

У дослідженні проблеми впровадження національно-патріотичного виховання в Україні та українській діаспорі важливо спиратися на чинні нормативно-правові документи, в яких достатньо чітко визначено термінологічну базу та означено пріоритетні складові державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності, національної безпеки та обороноздатності держави. З одного боку, з'ясовано, що нормативно-джерельна база з цієї проблеми розроблена на достатньому рівні і забезпечується українським законодавством. Проте все

ж існують очевидні проблеми із забезпеченням фінансування закладів освіти за кордоном, відповідно це відображається й на результатах впровадження національно-патріотичного виховання у цих закладах. В умовах значної хвилі еміграції українців за кордон через війну важливо залучати всі можливі джерела фінансування для реалізації проєктів у сфері освіти і виховання українців за кордоном.

Аналіз джерел, останніх досліджень та публікацій. Досліджуючи нормативно-правові засади національно-патріотичного виховання в Україні, українська вчена Т. Бевз підсумувала, що упродовж тривалого часу була відсутня системна політика держави у сфері національно-патріотичного виховання, а також її нормативно-правова база. Проте, починаючи з 2015 р., вона поступово склалася, були затверджені концепції, стратегії та цільові державні програми. В умовах повномасштабної війни рф проти України була затверджена нова Концепція національно-патріотичного виховання [20], а також вперше ухвалено Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» [10], в якому національно-патріотичне виховання було визначене однією з пріоритетних складових державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності, національної безпеки та обороноздатності держави, інструментом утвердження національної єдності [4, с. 37].

Деякі аспекти впровадження національно-патріотичного виховання в українській діаспорі за допомогою українознавчої методології було започатковано у межах НДР «Етнокультурні процеси

в Україні (1985–2017)» протягом 2018–2020 рр. (керівник – Фігурний Ю. С.). Окремі положення оприлюднено у виступі «Вплив діаспори на формування і розвиток української національної культури (середина 80-х – середина 90-х років ХХ ст.)» на Десятій міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Діалог мов – діалог культур. Україна і світ» (Мюнхен, 24 жовтня 2019 р.) та опубліковано у розділі «Теоретична модель етнокультурних взаємин української діаспори та України (1985–1995)» підсумкової колективної монографії «Етнокультурні процеси в Україні у кінці ХХ – на початку ХХІ ст.: українознавче осмислення» [25; 26]. Дослідження проблем української діаспори загалом і національно-патріотичного виховання зокрема було продовжено у 2021–2023 рр. у межах держбюджетної фундаментальної НДР «Етнокультурний розвиток сучасного українського суспільства в умовах політики реваншу Російської Федерації» (керівник – Фігурний Ю. С.) з метою визначення ролі зарубіжного українства як вагомого чинника етнокультурного розвитку українського суспільства в умовах політики реваншу та повномасштабної збройної агресії рф. Розв'язання цієї проблеми дуже важливе, адже роль закордонних українців у боротьбі з російським агресором, особливо на міжнародному та міжкультурному рівнях, є впливовим фактором у налагодженні та розвитку подальших міждержавних взаємин і підтримки ними українців у боротьбі проти геноцидної політики кремля.

Мета дослідження полягає в осмисленні правової основи та наукових праць, у яких розглядаються питання використання комплексу заходів з

національно-патріотичного виховання українців в Україні та за кордоном як вагомій та дієвій частині світового українства. Завдання – проаналізувати правову базу; розкрити особливості задіяння цілісного комплексу з національно-патріотичного виховання та збереження української ідентичності в середовищі українських емігрантів та біженців.

Виклад основного матеріалу. Для тієї частини українців, які змушені були залишити Україну через війну і перебувають за кордоном, збереження української ідентичності надзвичайно важливе, бо після закінчення війни держава зацікавлена в їх поверненні й тому має всіма силами сприяти цьому. Адже відповідно до статті 12 Конституції України (254к/96-ВР) «держава Україна дбає про задоволення національно-культурних і мовних потреб українців, які проживають за межами держави» [19].

Правову основу державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності згідно зі статтею 3 Закону України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» становлять Конституція України, закони України «Про національну безпеку України», «Про освіту», «Про закордонних українців», «Про волонтерську діяльність», «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у ХХ столітті», «Про основи національного спротиву» [10].

Згідно зі статтею 5 «Принципи державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» цього Закону політика Української держави у сфері утвердження української національної та

громадянської ідентичності реалізується «шляхом здійснення комплексу заходів з національно-патріотичного виховання, військово-патріотичного виховання та громадянської освіти, регулювання відносин у сфері співпраці із закордонними українцями з питань утвердження української національної та громадянської ідентичності» [10].

У статті 1 «Визначення термінів» цього Закону означено, що «українська національна ідентичність – стійке усвідомлення особою належності до української нації як самобутньої спільноти, об'єднаної назвою, символами, географічним та етносоціальним походженням, історичною пам'яттю, комплексом духовно-культурних цінностей, зокрема українською мовою і народними традиціями» [10].

Також у статті 1 цього Закону визначено, що «національно-патріотичне виховання – це наскрізний виховний процес, спрямований на утвердження української національної та громадянської ідентичності, формування оборонної свідомості на основі суспільно-державних (національних) цінностей України, соціальної активності та відповідальності, готовності до дієвого виконання громадянського і конституційного обов'язку із захисту національних інтересів, державної незалежності і територіальної цілісності України» [10].

Національно-патріотичне виховання у збереженні української ідентичності відіграє визначальну роль, адже формує усвідомлення особою належності до української нації та «охоплює всі сфери життєдіяльності суспільства, насамперед сфери освіти і науки, молодіжну та соціальну сфери, культури і мистецтва, реклами, відновлення та збереження

національної пам'яті, краєзнавства, туризму, охорони довкілля, фізичної культури і спорту, профорієнтації на військові спеціальності, цивільної оборони та цивільного захисту, безпеки і оборони України, зв'язків із закордонними українцями» [10].

У статті 9 «Особливості національно-патріотичного виховання» цього Закону сказано, що «метою національно-патріотичного виховання є формування і утвердження української національної та громадянської ідентичності, оборонної свідомості, громадянської стійкості на основі суспільно-державних (національних) цінностей України, соціальної активності та відповідальності, готовності до дієвого виконання громадянського і конституційного обов'язку із захисту національних інтересів, державної незалежності і територіальної цілісності України» [10].

Також у цій же статті 9 виділено основні складові національно-патріотичного виховання, а саме: «1) громадянсько-патріотичне виховання; 2) духовно-моральне виховання; 3) співпраця із закордонними українцями», і зазначено, що національно-патріотичне виховання «стосується громадян України і закордонних українців усіх вікових груп та здійснюється шляхом: 1) популяризації суспільно-державних (національних) цінностей України; 2) здійснення заходів з формування оборонної свідомості та громадянської стійкості; 3) поширення знань про видатних особистостей українського державотворення; 4) залучення інститутів громадянського суспільства до виконання завдань національно-патріотичного виховання; 5) залучення громадян України, насамперед дітей та молоді, до участі в заходах

національно-патріотичного спрямування; 6) організації та здійснення виховних і просвітницьких заходів; 7) формування навичок критичного мислення, медіаграмотності та запобігання поширенню недостовірної інформації; 8) залучення закордонних українців до збереження і популяризації української мови, культури, а також формування та збереження національної ідентичності; 9) залучення ветеранів війни, осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною, учасників Революції Гідності до здійснення заходів національно-патріотичного виховання» [10].

Впроваджувати національно-патріотичне виховання в умовах війни на уроках, курсах, лекціях, конкурсах з мови, історії, культури, мистецтва та українознавства як в Україні, так і в діаспорі надзвичайно важливо, адже цим самим Українській державі може вдатися зберегти національну ідентичність кількох поколінь українських людей за кордоном, виховуючи національну та громадянську ідентичність, формуючи оборонну свідомість на основі національних цінностей, готовності до дієвого виконання громадянського і конституційного обов'язку із захисту національних інтересів, державної незалежності і територіальної цілісності України.

Українці діаспори під час збройного протистояння потребують впевненого усвідомлення того, що вони потрібні Українській державі як під час, так і після завершення війни. А для того, щоб не втратити зв'язку з батьківщиною та зберегти українську національну ідентичність, українцям за кордоном необхідно передусім продовжувати отримувати українську освіту, зокрема дистанційну; зберігати

онлайн-спілкування зі звичним колом рідних, друзів, колег та знайомих; відчувати підтримку держави через співпрацю з громадськими об'єднаннями та іншими різними закордонними організаціями, зокрема молодіжними, юнацькими, мистецькими, спортивними тощо, та мати фінансову підтримку проєктів, створених на підтримку української діаспори.

Проаналізувавши правову базу щодо основних принципів актуалізації збереження української національної ідентичності та патріотичного виховання за кордоном, можна зробити висновок, що розробка та впровадження українознавчого контенту в освітній процес українського зарубіжжя сприятиме збереженню української національної ідентичності, формуванню мотивованого українського патріотизму та посилять зв'язок підростаючого покоління українців діаспори з материковою Україною в умовах збройного протистояння з російським агресором.

У досліджуваний період 80-х рр. ХХ ст. – початку 20-х рр. ХХІ ст. в Україні відбувалися важливі державотворчі, націєтворчі та етнокультурні процеси, етносоціальні наслідки яких значно вплинули на формування та розвиток взаємин в етнополітичній системі «Україна – діаспора», змінили вектори стосунків та значно посилили інтерес вчених до наукового осмислення цієї важливої українознавчої проблематики. Зокрема, це такі події, як: криза тоталітарно-комуністичної системи та розпад СРСР, горбачовська перебудова, переоцінка культурно-історичних цінностей та налагодження стосунків з діаспорою й відновлення незалежності та розбудова української держави та початок і перебіг

збройного російсько-українського протистояння [6; 38].

Деяким аспектам використання комплексу заходів з національно-патріотичного виховання українців за кордоном як вагомою та дієвою частини світового українства присвятили свої наукові студії Є. Антонюк, С. Вдовенко, І. Винниченко, В. Гришко, Л. Дибчук, В. Євтух, Ф. Заставний, В. Ісаїв, І. Ключковська, І. Краснодемська, Ю. Лагутов, С. Лазебник, В. Маркусь, Г. Москаль, Ю. Недужко, Р. Офіцинський, І. Пасемко, В. Педенко, А. Попок, Н. Совінська, З. Соколюк, В. Трошинський, К. Чернова, М. Шевченко, А. Шульга, М. Ярмоленко та інші. У своїх дослідженнях науковці простежили вплив української діаспори на хід процесів самоідентифікації, консолідації, самоорганізації українців як в Україні, так і за кордоном, а також відзначили вагому роль діаспори у налагодженні взаємостосунків України з країнами проживання українців та її внесок у розвиток економіки, освіти, науки та культури України та боротьбу проти реваншу рф за збереження контролю над Україною.

У пострадянській Україні було опубліковано ряд колективних праць, монографій тощо, серед яких: «Українська діаспора» (1991) [13], «Зарубіжні українці» (1991) [12], «Українці в зарубіжному світі» (1991) [47], «Українці в державах колишнього СРСР: історико-географічний нарис» (1992) [5], «Українці в світі» (1999) [41], «Українська діаспора. Соціологічні та історичні студії» (2003) [45], «Закордонне українство» (2005) [9], «Закордонне українство як об'єкт державної політики» (2007) [31], «Українська діаспора як соціокультурна система» (2007) [48], «Роль західної української

діаспори в етнокультурних процесах в Україні (кінець 80-х – середина 90-х років ХХ ст.)» (2018) [21] та ін.

Матеріали про закордонні центри українства та українознавства, зокрема гострі проблеми сьогодення в культурному, мовному, освітньому, історичному та ін. аспектах життя українського народу та української діаспори, зібрав, розглянув та проаналізував І. Пасемко. Він виділив найважливіші існуючі на той час закордонні осередки українства в Європі, Північній та Південній Америці, Австралії, Азії [28, с. 355–391].

Українська діаспора започаткувала декілька наукових проєктів, що стосуються енциклопедичних знань з минулого і сучасного світового українства. Зокрема, науковий проєкт видання багатотомної «Енциклопедії української діаспори» (ЕУД) заснувала українська діаспора США. Ідею проєкту висунув ще В. Кубійович, а його реалізацію здійснили Наукове товариство ім. Шевченка та Фондація приятелів ЕУД. Силами діаспори було видано 4 томи під керівництвом професора політології Чиказького університету ім. Лойоли академіка В. Маркуся. Редакція ЕУД запросила до співпраці Центр етносоціологічних та етнополітичних досліджень Інституту соціології НАН України, зокрема відділення етносоціологічних та етнополітичних досліджень на чолі з членом-кореспондентом АН України В. Євтухом. У результаті спільних зусиль науковців України та діаспори 1993 р. було організовано редакційне відділення ЕУД у Києві, що продовжувало займатися дослідженнями минулого й сучасного розвитку українського етносу як в Україні, так і поза її межами [7].

Для розвитку освіти і науки в Україні

та діаспорі має значення популяризація праць, створених та збережених на базі архівів за кордоном. Важливі документи з еміграції були переправлені в Україну лише після здобуття нею незалежності. В архівних фондах Центрального державного архіву зарубіжної україніки (ЦДАЗУ), Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО), Бібліотеки імені Олега Ольжича при Фондації імені Олега Ольжича – однієї з перших наукових бібліотек незалежної України – та інших інституціях зібрано оригінальні документи, книги та інші архівні матеріали, передані представниками української діаспори України.

Проблемами досліджень діаспори та взаємозв'язків з Україною займається Міжнародний інститут освіти, культури та зв'язків з діаспорою (МІОК), що діє з 1992 р. як структурний підрозділ Національного університету «Львівська політехніка». Дуже цікавим та показовим є дослідження МІОК про те, як війна росії супроти України вплинула на українське шкільництво за кордоном. Метою дослідження було виявити зміни в українському шкільному середовищі за кордоном, зумовлені широкомасштабним вторгненням РФ в Україну. Основною базою для поширення анкет стала онлайн-карта українознавчих освітніх закладів «Український освітній всесвіт», яку створив МІОК. У дослідженні представлено результати розвідувального опитування учителів українознавчих шкіл за кордоном, що було проведено упродовж листопада 2022 р. – січня 2023 р. Охоплено 32 країни та 87 шкіл, загалом отримано 125 відповідей. Згідно з дослідженням кількісний розподіл шкіл по країнах такий: Австралія (2),

Австрія (1), Аргентина (2), Бельгія (3), Велика Британія (2), Греція (1), Данія (1), Естонія (6), Іспанія (4), Італія (4), Йорданія (1), Казахстан (1), Канада (10), Латвія (1), Ліван (2), Молдова (1), Нідерланди (4), Німеччина (4), Норвегія (1), ОАЕ (2), Польща (5), Португалія (2), Румунія (2), Словаччина (2), США (5), Туреччина (6), Узбекистан (1), Франція (4), Хорватія (1), Швейцарія (2), Швеція (3), Японія (1). Варто зауважити, що дослідження не демонструє комплексної ситуації та змін в українському шкільництві за кордоном у зв'язку з недостатньою кількістю отриманих анкет, але дає можливість узагальнити бачення цього явища завдяки оцінці стану окремих шкіл, які стали респондентами дослідження. Воно також допомагає простежити певні тенденції у становищі українознавчих шкіл вихідного дня закордоння у період широкомасштабної російсько-української війни [46, с. 25].

На запитання: «Якому напряму діяльності школи приділена основна увага?» – респонденти відповіли, що найбільша увага приділяється викладанню української мови або/та історії і культури (54,8%); викладанню всіх предметів, згідно із загальноосвітньою програмою України (16,1%); проведенню виховних заходів, підготовці до святкування національних і державних свят (2,4%); викладанню хореографії, музики, театрального мистецтва тощо (0,8%) та інше [46, с. 17]. Оскільки до вибірки потрапили різні типи шкіл, серед них було отримано такі результати щодо використання навчальних програм: «Найбільше (32,2%) учнів навчаються за програмою, яку розробив колектив школи; 26,6% – за програмою МОН України; 20,2% – за індивідуально розробленою програмою; 7,3%

– за програмою місцевої чи регіональної шкільної ради; 3,2% респондентів зазначили, що програма ще не розроблена, і 10,5% навчаються за іншими програмами. Це, зокрема, можуть бути дві державні навчальні програми (наприклад, Латвії й України); програма МОН України, адаптована для суботніх і недільних шкіл, державна навчальна програма країни проживання (Естонії, Польщі). Є також школи, в яких українську мову викладають за програмою МОН України, а історію, літературу чи інші предмети українознавчого циклу – за адаптованими програмами» [46, с. 18]. «У закордонних українських школах викладають такі предмети українознавчого циклу: «Українська мова», «Історія та культура України», «Українська література». Є й інші дисципліни: «Географія України», «Народознавство», «Українознавство». Окрім того, проводять уроки патріотизму та захисту Вітчизни, заняття, присвячені історії українського театрального мистецтва, живопису та музики. Також вчителі роблять акцент на народному декоративно-прикладному мистецтві, знайомлячи учнів з писанкарством, вишивкою, витинанкою тощо. Створюють разом з учнями музичні та літературні проекти до святкових днів (Українська школа в Сан-Франциско, США), роблять постановки українських народних казок (Українська суботня школа «Намисто», Німеччина), проводять майстер-класи з плетіння дідуха, петриківського розпису та ін. (Українська школа в Арлоні, Бельгія). У школах діють хори та танцювальні колективи» [46, с. 19].

Як показали результати цього дослідження, українське шкільництво за кордоном зазнало змін після широкомасштабного вторгнення РФ в Україну.

Ці зміни відображають такі показники: «1) збільшення педагогічних штатів у школах, які великою мірою поповнили вимушені мігранти з України; 2) уведення у штат посади психолога; 3) зростання кількості учнів, серед яких більшість складають діти, яким довелося переїхати за кордон через воєнні дії на Батьківщині; 4) збільшення у класах російськомовних учнів, що ускладнює налагодження комунікації у шкільному середовищі; 5) запровадження нових навчальних дисциплін (наприклад, предметів з вивчення мов країн тимчасового проживання, дисциплін, визначених як обов'язкові в межах складання Національного мультипредметного тесту та ін.); 6) збільшення кількості годин на вивчення окремих предметів («Історії України»); 7) реорганізація окремих суботніх і недільних шкіл у повноцінні навчальні заклади» [46, с. 24].

Сприяє розвитку більш тісних та багатоглибких відносин між Україною та США, Канадою, країнами Американського континенту на різних рівнях – інформаційному, науковому, суспільно-політичному, культурному тощо – покликана неурядова неприбуткова громадська організація – Департамент української діаспори в країнах Америки Української асоціації американістики (УАА – The Ukrainian Association for American Studies, UAAS). Її очолює українська дослідниця О. Сухобокова, яка спеціалізується на вивченні історії української діаспори в США і Канаді, у колі її наукових інтересів – дослідження підтримки України іншими державами та українською діаспорою під час російської агресії (з 2014 р.) [44]. Вчена проаналізувала ефективність впливу північноамериканської української діаспори

як українського лобі, суб'єкта суспільно-політичного життя США та Канади. Зрештою, вона зробила висновок, що події в Україні у 2014 р. вкотре продемонстрували солідарність північноамериканської української діаспори з історичною Батьківщиною та активізували прагнення допомогти відстояти територіальну цілісність і незалежність України у міжнародно визнаних кордонах. Також О. Сухобокова вважає, що, враховуючи можливості, які має діаспора у США та Канаді як багатокультурних демократичних державах, а також політичний, економічний і військовий потенціал та вплив цих країн на міжнародній арені, можна з упевненістю говорити про дуже значний внесок американських та канадських українців у підтримку України в умовах російської агресії [40].

Науковці Інституту досліджень української діаспори (Institute for the Ukrainian Diaspora Studies), що діє як структурний підрозділ Національного університету «Острозька академія» з 2002 р., проводять різнопланові наукові форуми, серед яких міжнародні конференції «Українська діаспора: проблеми дослідження», що відбуваються кожні два роки у співпраці з науковими організаціями українського закордоння. Одним із результатів конференцій є видання збірників наукових праць «Наукові записки Національного університету «Острозька академія», які є вагомим джерелом із питань стану та розвитку української освіти за кордоном [3, с. 11].

Розглядаючи роль діаспори у формуванні позитивного іміджу України, дослідники Ч. Намонюк та Т. Гумен зробили висновок, що «сучасні держави прагнуть використовувати свої зарубіжні спільноти як потужний націє- та

державотворчий чинник розвитку, дієвий інструмент впливу в країнах проживання співвітчизників. Для багатьох великих держав світу співпраця із земляками за кордоном стала ефективним інструментом реалізації зовнішньої політики, коли діаспори впливають на позицію інших держав за умови підтримки їхньої діяльності державою-походження» [22, с. 24]. При цьому розвиток відносин Української держави з діаспорою найчастіше гальмується такими факторами, як: «схильність української влади до авторитарного керівництва; економічна криза, що набула хронічного характеру, та відсутність реформ; двозначність відносин з країною-агресором; розбіжність у політичних заявах і реальних кроках представників української влади; бюрократизованість прийняття політичних рішень; недосконала етнополітика української держави, що регламентує стосунки української діаспори і держави» [22, с. 25]. Тому серед першочергових завдань для поліпшення позитивного міжнародного іміджу України в умовах російсько-українського протистояння мають бути: «підвищення ефективності дій влади відповідно до завдань, що стоять перед державою; забезпечення прозорості прийняття рішень; ліквідація глибинних причин хабарництва та корупції; зростання реальних доходів і платоспроможного попиту населення; посилення позицій України на міжнародних ринках; диверсифікація джерел постачання енергоносіїв; зменшення обсягів зовнішньої заборгованості, відновлення кредитоспроможності України; зменшення державного втручання в діяльність суб'єктів господарювання» [22, с. 25]. Залучення діаспори та її інформаційного, інтелектуального,

культурного, освітнього та фінансового потенціалу підвищує ефективність таких заходів, а політичний та суспільний вплив, якого в деяких державах набули представники української нації, виступає самостійним фактором формування позитивного іміджу України в умовах боротьби з російським агресором.

Приміром, для Українського інституту (далі – УІ) С. Горною, керівником експертної ради Європейської асоціації дослідників (ERA), було здійснене дослідження «Сприйняття України в Польщі» у липні–грудні 2020 р. [39]. Респонденти зауважують, що «від України очікується підтримка та організація взаємодії з трудовими мігрантами та закордонними українцями. На відсутність довгострокової спланованої державної політики щодо закордонних українців (їхній правовий статус з точки зору України, питання сплати податків, пенсійне забезпечення, подвійне громадянство, освіта українських дітей) вказують українські організації в Польщі і деякі польські експерти» [2, с. 13]. Результати дослідження показали також, що існують проблеми з фінансуванням з боку української сторони: «Постійний брак фінансування з української сторони спричиняє неможливість здійснення яскравих спільних проектів, ініційованих з України, і є помітним бар'єром для майбутньої співпраці. Наприклад, один з респондентів вказує на неочікуване припинення фінансування Української суботньої школи у Варшаві з боку Міністерства закордонних справ України, що змушує школу шукати інші джерела фінансування. Є очікування більшої активності та фінансового залучення з боку України: залучення українськими інституціями фінансів з власного бюджету чи пошуку

інших джерел фінансування для реалізації проєктів у різних сферах» [2, с. 26].

Оскільки, за відгуками респондентів, від української діаспори з боку Української держави очікувалася підтримка у вигляді довгострокової програми щодо закордонних українців, то після початку повномасштабного вторгнення рф в Україну, в умовах значної хвилі еміграції українців за кордон, вона стала необхідною і життєво важливою. Тому вкрай необхідно шукати та залучати всі можливі джерела фінансування для реалізації проєктів у різних сферах освіти і виховання, щоб українці за кордоном змогли отримати очікувану підтримку як з боку Української держави, так і з боку інших держав, спрямовану безпосередньо на створення та функціонування українських освітніх центрів за кордоном.

Одним із важливих і потрібних проєктів УІ є дослідження того, як представлена історія України у підручниках європейських країн. Колектив дослідників (упорядник та науковий редактор Г. Касьянов) проаналізував основні наративи щодо представлення історії України ХХ століття, а також її трактування у шкільних підручниках Великої Британії (І. Костюк), Німеччини (О. Удод), Польщі (С. Батуріна) та Франції (Є. Луняк). Дослідження проведено у 2021–2022 рр. у рамках реалізації заходу УІ «Дослідження європейських підручників і навчальних посібників щодо висвітлення ключових історичних подій, що мають вплив на роль України у світових процесах». У ході дослідження автори проаналізували 10 британських, 16 німецьких, 17 польських і 32 французьких підручників і навчальних посібників з історії (чи змішаних історичних дисциплін), які входять до освітніх програм

досліджуваних країн [10].

Щоб показати, як у французьких підручниках подається російська агресія, анексія Криму та війна на сході України, варто зазначити, що у підручниках з історії 2020 р. випуску є лише згадки про війну на Донбасі та анексію українського Криму росією, що розглядається як чинник нестабільності в Європі та світі [10, с. 23; 44]. Лише в одному підручнику під час аналізу було виявлено окремий короткий розділ, спеціально присвячений цій темі, під назвою «Війна в Україні та зростання напруги між великими державами», де конфлікт називається «громадянською війною». Про це свідчить цитата з підручника: «Українська революція 2014 року призвела до відсторонення проросійського президента Віктора Януковича та приходу до влади уряду, що був сприятливо налаштований до зближення з Європейським Союзом. Цей віраж в українській політиці позначив початок громадянської війни в російськомовних регіонах Донбасу та приєднання Криму знову до Росії. Однак перебіг цієї війни вивів її за межі країни» [10, с. 22–23; 45].

Закордонне українство у протистоянні збройній агресії рф супроти України розглядається у межах фундаментальної науково-дослідної теми «Етнокультурний розвиток сучасного українського суспільства в умовах політики реваншу Російської Федерації». За результатами її виконання авторкою цього дослідження була підготовлена стаття «Закордонне українство країн Європи та Північної Америки у протистоянні збройній агресії російської федерації супроти України», у якій проаналізовано важливу роль української діаспори країн Європи та Північної Америки після

повномасштабного вторгнення збройних сил росії в Україну, охарактеризовано підтримку українців за допомогою як урядових, так і неурядових міжнародних гуманітарних організацій; показано, що українські громади за кордоном взяли на себе інформаційну, дипломатичну, фінансову, гуманітарну, військову, культурну, освітньо-виховну та соціальну роботу; обґрунтовано, що за сприяння закордонних українців діють соціально-гуманітарні та освітні центри допомоги як від волонтерів, так і від міжнародних благодійних організацій; висвітлено, що посольства України у тісній співпраці із закордонними українцями активно поширюють та популяризують знання про Україну, її минуле й сучасність, розповідають правду про російську агресію та її наслідки, сприяючи, таким чином, подальшій консолідації України як держави-стратегічного партнера з давньою історією, багатою культурою та чітко визначеними європейськими і північноатлантичними перспективами [27].

Важливим кроком у розвитку освітніх і педагогічних практик та удосконалення форм викладу українознавчого матеріалу в освітніх установах України та діаспори є навчальні програми з українознавства, які розробляє НДІУ. Адже згідно з Положенням про Науково-дослідний інститут українознавства (нова редакція; затверджено наказом МОН України № 1493 від 09.12.2016 р.) однією із цілей діяльності НДІУ є «організація, координація та здійснення наукових досліджень в галузі українознавства і наукове забезпечення українознавчого складника в системі освіти і виховання України, поширення наукової та науково-популярної інформації (знань) про Україну й українство у світі» [30,

с. 2]. Відповідно до Положення одним із завдань НДІУ є «зміцнення зв'язків з українцями й українознавчими центрами за кордоном» [30, с. 3].

Авторський колектив НДІУ, зберігаючи, відповідно до Державного стандарту освіти, наступність і послідовність українознавчої освіти між дошкіллям, основною та старшою школою, розробив Програму виховання дітей дошкільного віку «Українотворець» [17]; Програму для загальноосвітніх навчальних закладів «Українознавство» для учнів 1–4 класів [18] та Програму з курсу «Українознавство» для учнів 5–12 класів [16]. Також творчим колективом НДІУ було розроблено навчальну програму з українознавства для учнів 5–11 класів закладів загальної середньої освіти України [43] з урахуванням основ Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді (наказ Міністерства освіти і науки України № 641 від 16.06.2015 р.) [34], Указу Президента України «Про Стратегію національно-патріотичного виховання» від 18.05.2019 р. № 286/2019 [42], Постанови Верховної Ради України «Про вшанування героїв АТО та вдосконалення національно-патріотичного виховання дітей та молоді» № 373-VIII від 12 травня 2015 р. [32], Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної цільової соціальної програми «Молодь України» на 2016–2020 роки» № 148 від 18 лютого 2016 р. [33] та з урахуванням змін концептуальних засад сучасного освітнього процесу в Україні відповідно до Закону України «Про освіту», що набрав чинності 28 вересня 2017 р. [11].

Особливістю всіх навчальних програм з українознавства є те, що їхні розробники ґрунтувалися як на попередніх

напрацюваннях науковців та вчителів-практиків, так і на нових наукових та методологічних проєктах з українознавства. Зокрема, автори базувалися на проєктах творчих колективів, до складу яких входили С. Бойко, Т. Бойко, Т. Воропаєва, І. Головай, Л. Касян, П. Кононенко, В. Піскун, Т. Присяжна, О. Семенюченко, Л. Сорочук, Т. Усатенко, А. Ціпка та ін.

Для суботніх та недільних шкіл українського зарубіжжя у 2019 р. було розроблено навчальну програму «Я і Україна» з курсу українознавство [1]. Навчальну програму для українських закладів освіти за кордоном затверджено та рекомендовано для використання Міністерством освіти і науки України (лист МОН України від 28.02.2019 № 1/11-2082). На думку авторів, ця програма розрахована на «фахівців українських освітніх закладів за межами України, учителів суботніх та недільних шкіл українського зарубіжжя, а також батьків, які виховують своїх дітей на традиціях української національної культури та допомагають їм активізувати пізнавальну діяльність щодо різнобічного вивчення багатьох граней сучасної України та її минувшини, пізнавати самобутність українського світу та особливості життєдіяльності української спільноти, зберігати українську ідентичність крізь призму вивчення сучасного українознавства» [1, с. 110].

Розробники програми також вважають, що впровадження основ сучасного українознавства в освітній процес суботніх і недільних шкіл українського зарубіжжя сприятиме збереженню української мови та ідентичності в підростаючого покоління, а також поступовому процесу засвоєння знань з історії, культури, освіти України, формуванню

мотивованого українського патріотизму, поваги до культурних цінностей українського народу, його історико-культурного надбання і традицій, що є одним із принципів освітньої діяльності [1, с. 111–112] згідно зі статтею 6 «Засади державної політики у сфері освіти та принципи освітньої діяльності» Закону України «Про освіту» [11].

Висновки. Проаналізувавши правову базу та науковий доробок з національно-патріотичного виховання в Україні та в українській діаспорі (80-ті рр. ХХ ст. – 20-ті рр. ХХІ ст.), можемо зробити такі висновки: дослідження проблем української діаспори загалом і впровадження національно-патріотичного виховання зокрема є важливим предметом українознавчих освітніх практик, розкриває особливості задіяння цілісного комплексу з національно-патріотичного виховання для збереження української ідентичності в середовищі українських емігрантів та біженців, виявляє, що наявна законодавча база та термінологічно-категоріальна основа дають можливість науковцям та освітянам як в Україні, так і в діаспорі впроваджувати в освітній процес найкращий педагогічний досвід з національно-патріотичного виховання. Обґрунтовано, що впровадження навчальних програм з українознавства в освітній процес українського зарубіжжя сприятиме збереженню української національної ідентичності, формуванню мотивованого українського патріотизму та посилить зв'язок підростаючого покоління українців діаспори з материковою Україною в умовах збройного протистояння з російським агресором; зазначено, що важливо шукати та залучати всі можливі джерела фінансування для реалізації проєктів у різних

сферах освіти і виховання, щоб українці за кордоном змогли отримати очікувану підтримку як з боку Української держави, так і з боку інших держав, спрямовану безпосередньо на створення та функціонування українських освітніх центрів за кордоном.

ЛІТЕРАТУРА

1. «Я і Україна». Навчальна програма з курсу українознавства для суботніх та недільних шкіл українського зарубіжжя. *Українознавство*. 2019. № 1. С. 110–133. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukr_2019_1_11 (дата звернення: 15.03.2024).
2. Аналітичний звіт «Сприйняття України за кордоном». Підготовлено Європейською дослідницькою асоціацією ERA для Українського інституту. Польща / під редакцією Н. Коваль та М. Ірисової, автор тексту С. Горна. Липень–грудень 2020. URL: https://ui.org.ua/wp-content/uploads/2022/01/polshha_povnyj-zvit_ukr.pdf (дата звернення: 15.03.2024).
3. Атаманенко А. Закордонне українство та Україна: проблеми та перспективи взаємовідносин. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія Історичні науки*. 2015. Вип. 23. С. 7–13. URL: <http://eprints.oa.edu.ua/5113/1/3.pdf> (дата звернення: 15.03.2024).
4. Бевз Т. Національно-патріотичне виховання в Україні: нормативно-правові засади. *Українознавство*. 2023. № 4 (89). С. 24–40.
5. Винниченко І. Українці в державах колишнього СРСР: історико-географічний нарис. Житомир: Льонок, 1992. 164 с.
6. Гришко В. Українська національна ситуація в СРСР на тлі горбачовської «перебудови». *Сучасність*. 1988. № 2. С. 73–91.
7. Енциклопедія української діаспори (ЕУД). Том 1. Сполучені Штати Америки. Книга 1. А – К / Наукове товариство ім. Шевченка в Америці; гол. ред. В. Маркус; співредактор Д. Маркус. Нью-Йорк – Чикаго, 2009. 433 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/25576/file.pdf> (дата звернення: 15.03.2024).
8. Енциклопедія українознавства: словникова частина: [в 11 т.] / Наукове товариство імені Шевченка; гол. ред. проф., д-р Володимир Кубійович. Париж; Нью-Йорк: Молоде життя; Львів; Київ: Глобус, 1955–2003.
9. Євтух В. Б., Трощинський В. П., Попок А. А. Закордонне українство. Навчальний посібник. Київ: ВІК, 2005. 308 с.
10. Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» № 2834-IX від 13.12.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#text> (дата звернення: 15.03.2024).
11. Закон України «Про освіту». Документ 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/2145-19#Text> (дата звернення: 15.03.2024).
12. Зарубіжні українці / С. Ю. Лазебник (кер. авт. кол.), Л. О. Лещенко, Ю. І. Макар та ін. Київ, 1991. 252 с.
13. Заставний Ф. Д. Українська діаспора: розселення українців у зарубіжних країнах. Львів: Світ, 1991. 120 с.
14. Збірник доповідей Першої міжнародної наукової конференції «Діаспора як чинник утвердження держави Україна у міжнародній спільноті». Львів: Сполом, 2006. 508 с.
15. Історія України ХХ ст. в шкільних підручниках Франції / упорядник та науковий редактор Г. Касьянов, автор Є. Луняк. Київ: Український інститут, 2022. 29 с.
16. Кононенко П., Касян Л., Семенюченко О. Українознавство: Програма для загальноосвітніх навчальних закладів (5 – 12 класи). Київ: Українське агентство інформації та друку «Рада», 2008.
17. Кононенко П., Касян Л., Семенюченко О. Українотворець: Програма виховання дітей дошкільного віку. Київ: Українське агентство інформації та друку «Рада», 2008.
18. Кононенко П., Присяжна Т. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів

- «Українознавство». 1–4 класи. Київ, 2013. (Схвалено для використання у загальноосвітніх навчальних закладах (лист №14.1/12-Г-686 від 27.12.2013)). URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-facultativ/progr-1-4-2013.pdf> (дата звернення: 15.03.2024).
19. Конституція України. Закон України № 254к/96-ВР від 28.06.1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 15.03.2024).
20. Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України. Затверджено наказом Міністерства освіти і науки України 06.06.2022. № 527. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0527729-22#Text> (дата звернення: 15.03.2024).
21. Краснодемська І. Й. Роль західної української діаспори в етнокультурних процесах в Україні (кінець 80-х – середина 90-х років ХХ ст.). Українознавство. 2018. № 3. С. 21–40.
22. Намонюк Ч., Гумен Т. Роль діаспори у формуванні позитивного іміджу України. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2018. № 47–48. С. 24–26. URL: <http://journals.iir.kiev.ua/index.php/knu/article/viewFile/3579/3254> (дата звернення: 18.03.2024).
23. Недужко Ю. В. Українська діаспора в процесі відновлення державної незалежності України. Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2009. 618 с.
24. Отрошко Л. Взаємини західної української діаспори з Україною: періодизація, освітні, наукові та міжнародні зв'язки. *Українознавство*. 2023. № 4 (89). С. 195–216.
25. Отрошко Л. Вплив діаспори на формування і розвиток української національної культури (середина 80-х – середина 90-х років ХХ ст.). *X Internationale virtuelle Konferenz der Ukrainistik «Dialog der Sprachen – Dialog der Kulturen. Die Ukraine aus globaler Sicht»* Reihe: Internationale virtuelle Konferenz der Ukrainistik. Bd. 2019. Herausgegeben von Olena Novikova und Ulrich Schweier Verlag readbox unipress / Open Access LMU, München, 2020. 704–715 pp.
26. Отрошко Л. Г. Теоретична модель етнокультурних взаємин української діаспори та України (1985–1995). *Етнокультурні процеси в Україні у кінці ХХ – на початку ХХІ ст.: українознавче осмислення* / авторський колектив: Фігурний Ю. С. (керівник), Безсмертна Н. С., Бойко С. М., Газізова О. О., Краснодемська І. Й., Наливайко С. С., Отрошко Л. Г., Семенова О. В., Турпак Н. В., Чирков О. А., Шакурова О. В. Київ: НДІУ, 2020. С. 110–117.
27. Отрошко Л. Закордонне українство країн Європи та Північної Америки у протистоянні збройній агресії російської федерації супроти України. *Українознавство*. 2022. № 4 (85). С. 230–246. URL: <http://journal.ndiu.org.ua/article/view/270119> (дата звернення: 18.03.2024).
28. Пасемко І. П. Українство: світові общири: статті, есеї, розвідки. Харків: Майдан, 2006. 604 с.
29. Педенко В. Вплив української діаспори на розвиток України як європейської демократичної держави та просування українських національних інтересів серед впливових гравців на міжнародній арені. *Діаспора як чинник утвердження держави Україна у міжнародній спільноті: Перша міжнар. наук. конф., 8–10 березня 2006 р.: тези доп.* Львів, 2006. 368 с.
30. Положення про Науково-дослідний інститут українознавства (нова редакція). Київ, 2016. 14 с. URL: https://ndiu.org.ua/images/norm_dok/Polozhennia_pro_NDIU.pdf (дата звернення: 18.03.2024).
31. Попок А. А. Закордонне українство як об'єкт державної політики. Київ: Альтерпрес, 2007. 226 с.
32. Постанова Верховної Ради України «Про вшанування героїв АТО та вдосконалення національно-патріотичного виховання дітей та молоді» № 373-VIII від 12 травня 2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/373-19#Text> (дата звернення: 18.03.2024).

33. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної цільової соціальної програми «Молодь України» на 2016–2020 роки» № 148 від 18 лютого 2016 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/148-2016-%D0%BF#Text> (дата звернення: 18.03.2024).
34. Про затвердження Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді, заходів щодо реалізації Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді та методичних рекомендацій щодо національно-патріотичного виховання у загальноосвітніх навчальних закладах. 16.06.2015. № 641. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0641729-15#Text> (дата звернення: 18.03.2024).
35. Світовий Конгрес Українців: 55 років боротьби за вільну Україну. 14.11.2022. URL: <https://www.ukrainianworldcongress.org/ua/svitovij-kon%D2%91res-ukra%D1%97ncziv55-rokiv-borotbi-za-vilnu-ukra%D1%97nu/> (дата звернення: 18.03.2024).
36. Ситуація з біженцями в Україні (Ukraine Refugee Situation). *Портал оперативних даних* (Operational Data Portal, ODP). URL: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine> (дата звернення: 18.03.2024).
37. Ситуація з біженцями в Україні (Ukraine Refugee Situation): Пояснювальна записка щодо даних УВКБ ООН – 14 червня 2023 р. (Ukraine Refugee Situation: UNHCR Data Explanatory Note – 14 June 2023). *Портал оперативних даних* (Operational Data Portal, ODP). URL: <https://data.unhcr.org/en/working-group/437?secret=unhcrrestricted&geo=0&sv=65#target-one> (дата звернення: 18.03.2024).
38. Соколюк З. Радянська державна система і горбачовські реформи. *Сучасність*. 1988. № 3. С. 85–98.
39. Сприйняття України в Польщі. Про проект. URL: <https://ui.org.ua/sectors/projects/research-sectors/research-ukraine-in-poland/> (дата звернення: 18.03.2024).
40. Сухобокова О. О. Українська діаспора як чинник підтримки України США і Канадою в умовах російської агресії у 2014 р. *Історико-політичні студії. Серія Історичні науки: збірник наукових праць*. Київ: КНЕУ, 2015. № 1 (3). С. 69–75. URL: <https://ir.kneu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/b38761b0-533e-49f1-bf49-210f63465742/content> (дата звернення: 18.03.2024).
41. Трощинський В., Шевченко А. Українці в світі. Том 15. Київ: Альтернативи, 1999. 352 с.
42. Указ Президента України «Про Стратегію національно-патріотичного виховання» від 18.05.2019 р. № 286/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286/2019#Text> (дата звернення: 18.03.2024).
43. Українознавство, 5–11 класи: навчальна програма з курсу за вибором «Українознавство» для закладів загальної середньої освіти України / авт.-укл.: А. Ціпка, Т. Бойко, С. Бойко, О. Газізова. Київ, 2020. 79 с. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-facultativ/2020/09/Prohrama%20Urayinoznavstvo%205-11.pdf> (дата звернення: 18.03.2024).
44. Українська Асоціація Американістики. URL: <http://uaas.org.ua/index.html> (дата звернення: 18.03.2024).
45. Українська діаспора. Соціологічні та історичні студії: монографія / Євтух В., Трощинський В., Попок А., Швачка О. Київ: Видво УАННП «Фенікс», 2003. 228 с.
46. Українське шкільництво за кордоном: як вплинула війна в Україні / І. Ключковська, О. Долінська, О. Горда, О. Трумко, О. П'ятковська. Львів, 2023. 30 с. URL: <https://miok.lviv.ua/?p=22715> <https://miok.lviv.ua/wp-content/uploads/2023/04/Doslidzhennia.pdf> (дата звернення: 18.03.2024).
47. Українці в зарубіжному світі. Київ: Наукова думка, 1991. 138 с.
48. Чернова К. О. Українська діаспора як соціокультурна система. Київ: ДАККиМ, 2007. 347 с.

REFERENCES

1. "I and Ukraine". Curriculum for the Ukrainian Studies Course for Saturday and

- Sunday Ukrainian Schools in Ukraine Abroad (2019). *Ukrainoznavstvo* (Ukrainian Studies), № 1, pp. 110–133. [online] Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukr_2019_1_11 [Accessed 15 March 2024]. [in Ukr.]
2. HORNA, S. (2020). *Analytical Report "Perception of Ukraine Abroad"*. Prepared by the European Research Association ERA for the Ukrainian Institute. Poland. July-December. [online] Available at: https://ui.org.ua/wp-content/uploads/2022/01/polshha_povnyj-zvit-ukr.pdf [Accessed 15 March 2024]. [in Ukr.]
3. ATAMANENKO, A. (2015). Foreign Ukrainians and Ukraine: Problems and Prospects of Mutual Relations. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiia"*. *Seriia Istorychni nauky* (Scientific Notes of the National University of Ostroh Academy. Series Historical Sciences). Issue 23, pp. 7–13. [online] Available at: <http://eprints.oa.edu.ua/5113/1/3.pdf> [Accessed 15 March 2024]. [in Ukr.]
4. BEVZ, T. (2023). National-Patriotic Education in Ukraine: Normative and Legal Foundations. *Ukrainoznavstvo* (Ukrainian Studies), № 4 (89), pp. 24–40. [in Ukr.]
5. VYNNYCHENKO, I. (1992). *Ukrainians in the States of the Former USSR: Historical and Geographical Essay*. Zhytomyr: Lonok, 164 p. [in Ukr.]
6. HRYSHKO, V. (1988). Ukrainian National Situation in the USSR against the Background of Gorbachev's "Perestroika". *Suchasnist* (Modernity), № 2, pp. 73–91. [in Ukr.]
7. MARKUS, V., MARKUS, D., eds. (2009). *Encyclopedia of the Ukrainian Diaspora (EUD)*. Volume 1. United States of America. Book 1. A – K. / Taras Shevchenko Scientific Society in America. New York – Chicago, 433 p. [online] Available at: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/25576/file.pdf> [Accessed 15 March 2024]. [in Ukr.]
8. KUBIIOVYCH, V., ed. (1955–2003). *Encyclopedia of Ukrainian Studies: Dictionary* [in 11 Volumes] Shevchenko Scientific Society. Paris; New York: Molode zhyttia; Lviv; Kyiv: Hlobus. [in Ukr.]
9. YEVTUKH, V., TROSHCHYNSKYI, V., POPOK, A. (2005). *Foreign Ukrainians. A Textbook*. Kyiv: VIK, 308 p.
10. *The Law of Ukraine "On the Basic Principles of State Policy in the Field of Affirming Ukrainian National and Civil Identity"*. Document 2834-IX. [online] Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#text> [Accessed 15 March 2024]. [in Ukr.]
11. *The Law of Ukraine "Law on Education"*. Document 2145-VIII. [online] Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/2145-19#Text> [Accessed 15 March 2024]. [in Ukr.]
12. LAZEBNYK, S., LESHCHENKO, L., MAKAR, Yu., et al. (1991). *Foreign Ukrainians*. Kyiv, 252 p. [Accessed 15 March 2024]. [in Ukr.]
13. ZASTAVNYI, F. (1991) *Ukrainian Diaspora: Resettlement of Ukrainians in Foreign Countries*. Lviv: Svit, 120 p. [in Ukr.]
14. "Diaspora as a Factor in the Establishment of the State of Ukraine in the International Community": *Collection of Report of the First International Scientific Conference*. (2006). Lviv: Spolom, 508 p. [in Ukr.]
15. LUNIYAK, Ye. (2022). *History of Ukraine of the 20th Century in French School Textbooks*. Kyiv: Ukrainian Institute, 29 p. [in Ukr.]
16. KONONENKO, P., KASIAN, L., SEMENIUCHENKO, O. (2008). *Program for General Educational Institutions (5-12 Grades)*. Kyiv: Ukrainian Information and Press Agency "Rada". [in Ukr.]
17. KONONENKO, P., KASIAN, L., SEMENIUCHENKO, O. (2008). *Ukrainotvoret: Education Program for Preschool Children*. Kyiv: Ukrainian Information and Press Agency "Rada". [in Ukr.]
18. KONONENKO, P., PRYSIAZHNA, T. (2013). *"Ukrainian Studies" Program for Secondary Schools. 1–4 Grades*. Kyiv, 2013. (Approved for Use in General Educational Institutions (letter № 14.1/12-I-686 dated 12.27.2013)). [online] Available at: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-facultativ/progr-1-4-2013.pdf> [Accessed 15 March 2024]. [in Ukr.]

19. *Constitution of Ukraine. Law of Ukraine. Document 254k/96-VR as of June 28, 1996.* [online] Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [Accessed 15 March 2024]. [in Ukr.]
20. *The Concept of National-Patriotic Education in the Education System of Ukraine. Approved by Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine on June 6, 2022. № 527.* [online] Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0527729-22#text> [Accessed 15 March 2024]. [in Ukr.]
21. KRASNODEMSKA, I. (2018). The Role of the Western Ukrainian Diaspora in Ethnocultural Processes in Ukraine (Late 1980s – Mid-1990s of the 20th Century). *Ukrainoznavstvo* (Ukrainian studies), №. 3, pp. 21–40. [online] Available at: <http://journal.ndiu.org.ua/article/view/145376> [Accessed 18 March 2024]. [in Ukr.]
22. NAMONIUK, Ch., HUMEN, T. (2018). The Role of the Diaspora in the Formation of a Positive Image of Ukraine. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka* (Bulletin of Taras Shevchenko Kyiv National University). №. 47–48, pp. 24–26. [online] Available at: <http://journals.iir.kiev.ua/index.php/knu/article/viewFile/3579/3254> [Accessed 18 March 2024]. [in Ukr.]
23. NEDUZHKO, Yu. (2009) *The Ukrainian Diaspora in the Process of Restoring the State Independence of Ukraine.* Lutsk: Volyn Region Publishing House, 618 p. [in Ukr.]
24. OTROSHKO, L. (2023). Relations of Western Ukrainian Diaspora with Ukraine: Periodization, Educational, Scientific and International Connections. *Ukrainoznavstvo* (Ukrainian Studies), №. 4 (89), pp. 195–216. [in Ukr.]
25. OTROSHKO, L. (2020). The Influence of the Diaspora on the Formation and Development of Ukrainian National Culture (Mid-80s - Mid-90s of the 20th Century). X Internationale virtuelle Konferenz der Ukrainistik “Dialog der Sprachen – Dialog der Kulturen. Die Ukraine aus globaler Sicht” Reihe: Internationale virtuelle Konferenz der Ukrainistik. Bd. 2019. Herausgegeben von Olena Novikova und Ulrich Schweier Verlag readbox unipress / Open Access LMU, München, pp. 704–715 [in Ukr.]
26. OTROSHKO, L. (2020). Theoretical Model of Ethnocultural Relations of the Ukrainian Diaspora and Ukraine (1985–1995). *Ethnocultural Processes in Ukraine at the End of the 20th – at the Beginning of the 21st Century: Consideration from the point of view of Ukrainian Studies.* Kyiv: RIUS, pp. 110–117. [in Ukr.]
27. OTROSHKO, L. (2022). Ukrainians Abroad in Europe and North America in the Face of the Armed Aggression of the Russian Federation against Ukraine. *Ukrainoznavstvo* (Ukrainian Studies), № 4 (85), pp. 230–246. [online] Available at: <http://journal.ndiu.org.ua/article/view/270119> [Accessed 18 March 2024]. [in Ukr.]
28. PASEMKO, I. (2006). Ukrainian Community: Global Scopes: Articles, Articles, Essays, Reconnaissance. Kharkiv: Maidan, 604 p. [in Ukr.]
29. PEDENKO, V. (2006). The Influence of the Ukrainian Diaspora on the Development of Ukraine as a European Democratic State and the Promotion of Ukrainian National Interests among Influential Players in the International Arena. *Diaspora as a Factor in the Establishment of the State of Ukraine in the International Community: First International of Science Conference, March 8–10. Abstracts.* Lviv, 368 p. [in Ukr.]
30. *Regulations on the Scientific Research Institute of Ukrainian Studies (New Version)* (2016). Kyiv, 14 p. [online] Available at: https://ndiu.org.ua/images/norm_dok/Polozhennia_pro_NDIU.pdf [in Ukr.]
31. POPOK, A. (2007). *Ukrainians Abroad as an Object of Public Policy.* Kyiv: Alterpres, 226 p. [in Ukr.]
32. *Verkhovna Rada of Ukraine. Resolution № 373-VIII of May 12, 2015 “On Honoring the Heroes of the Anti-Terrorist Operation and Improving the National and Patriotic Upbringing of Children and Youth”.* [online] Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/373-19#Text> [Accessed 18 March 2024]. [in Ukr.]

33. *Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On Approval of the State Targeted Social Program "Youth of Ukraine" for 2016–2020" № 148 of February 18, 2016.* [online] Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/148-2016-%D0%BF#Text> [Accessed 18 March 2024]. [in Ukr.]
34. *On the Approval of the Concept of National and Patriotic Education of Children and Youth, Measures Regarding the Implementation of the Concept of National and Patriotic Education of Children and Youth and Methodical Recommendations on National and Patriotic Education in General Educational Institutions. June 16, 2015, № 641.* [online] Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0641729-15#text> [Accessed 18 March 2024] [in Ukr.]
35. *World Congress of Ukrainians: 55 Years of Struggle for Free Ukraine. November, 14, 2022.* [online] Available at: <https://www.ukrainianworldcongress.org/ua/svitovij-kon%D2%91res-ukra%D1%97ncziv-55-rokiv-borotbi-za-vilnu-ukra%D1%97nu/> [Accessed 18 March 2024]. [in Ukr.]
36. *Ukraine Refugee Situation.* [online] *Operational Data Portal (ODP).* Available at: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine> [Accessed 18 March 2024]. [in Eng.]
37. *Ukraine Refugee Situation. UNHCR Data Explanatory Note – 14 June 2023.* [online] *Operational Data Portal (ODP).* Available at: <https://data.unhcr.org/en/working-group/437?secret=unhcrrestricted&geo=0&sv=65#target-one> [Accessed 18 March 2024]. [in Eng.]
38. SOKOLIUK, Z. (1988) *The Soviet State System and Gorbachev's Reforms. Suchasnist (Modernity).* № 3, pp. 85–98. [in Ukr.]
39. *Perception of Ukraine in Poland. About the Project.* [online] Available at: <https://ui.org.ua/sectors/projects/research-sectors/research-ukraine-in-poland/> [Accessed 18 March 2024]. [in Ukr.]
40. SUKHOBOKOVA, O. (2015). *The Ukrainian Diaspora as a Factor in the Support of Ukraine by the USA and Canada in the Conditions of Russian Aggression in 2014.* In: Zaitseva, Z., Studinskyi, V., Chutkyi, A, eds., et al. *Historical and Political Studies. Series Historical Sciences: Collections of Scientific Works.* Kyiv: KNEU, № 1, pp. 69–75. [online] Available at: <https://ir.kneu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/b38761b0-533e-49f1-bf49-210f63465742/content> [Accessed 18 March 2024]. [in Ukr.]
41. TROSHCHYNSKYI, V., SHEVCHENKO, A. (1999). *Ukrainians in the World.* Kyiv: Alternatyvy, 352 p. [in Ukr.]
42. *Decree of the President of Ukraine "About the Strategy of National Patriotic Education" dated May 18, 2019. № 286/2019.* [online] Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286/2019#text> [Accessed 18 March 2024]. [in Ukr.]
43. TSIPKO, A., BOIKO, T., BOIKO S., HAZIZOVA O. (2020) *Ukrayinoznavstvo (Ukrainian Studies), 5–11 classes: Curriculum from the Elective Course "Ukrayinoznavstvo (Ukrainian Studies)" for General Secondary Education Institutions of Ukraine.* Kyiv, 79 p. [online] Available at: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-facultativ/2020/09/Prohrama%20Urayinoznavstvo%205-11.pdf> [Accessed 18 March 2024]. [in Ukr.]
44. *Ukrainian Association of American Studies.* [online] Available at: <http://uaas.org.ua/index.html> [Accessed 18 March 2024]. [in Ukr.]
45. YEVTUKH, V., TROSHCHYNSKYI, V., POPOK, V., SHVACHKA, O. (2003). *Ukrainian Diaspora. Sociological and Historical Studies. A Monograph.* Kyiv: Feniks, 228 p. [in Ukr.]
46. KLIUCHKOVSKA, I., DOLINSKA, O., HORDA O., TRUMKO, O., PIATKOVSKA, O. (2023) *Ukrainian Schooling Abroad: How the War Affected Ukraine.* Lviv, 30 p. [online] Available at: <https://miok.lviv.ua/wp-content/uploads/2023/04/Doslidzhennia.pdf> [Accessed 18 March 2024] [in Ukr.]
47. *Ukrainians in the Foreign World.* (1991). Kyiv: Naukova dumka, 138 p. [in Ukr.]
48. CHERNOVA, K. (2007) *The Ukrainian Diaspora as a Sociocultural System.* Kyiv: National Academy of Government Managerial Staff of Culture and Arts Press, 347 p. [in Ukr.]

УСТАНОВЧІ ЗБОРИ ТРУДОВОГО КОЛЕКТИВУ НДІ УКРАЇНОЗНАВСТВА КНУ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

У четвер, 2 травня 2024 р., відбулися перші установчі збори трудового колективу Науково-дослідного інституту українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка (далі – НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка). На них, окрім працівників Інституту, були присутні колеги з Університету на чолі з проректором з наукової роботи Київського національного університету імені Тараса Шевченка (далі – КНУ імені Тараса Шевченка), головою реорганізаційної комісії Науково-дослідного інституту українознавства Міністерства освіти і науки України (далі – НДІУ МОН України) Г. Толстановою.

Ганна Миколаївна у своїй змістовній промові підвела підсумки першого етапу реорганізації НДІУ МОН України. Зокрема, вона зазначила: «На 2 травня 2024 р. до новоствореного НДІУ Київського національного університету імені Тараса Шевченка написали заяви 98% наукових співробітників НДІУ МОН України, що свідчить про дійсне бажання вчених рухати й активно розвивати такий важливий для Української держави науковий напрям, як «Українознавство», під прапором найкращого Університету нашої

країни! Варто відзначити, що у 2024 році КНУ імені Тараса Шевченка святкує свій 190-річний ювілей, і повернення славетного Інституту українознавства в рідний Університет, де він був започаткований і де починається його коріння – також є важливою і знаковою подією 190-ліття КНУ імені Тараса Шевченка!».

Після представлення своїх колег з Науково-дослідної частини КНУ імені Тараса Шевченка (далі – НДЧ), а саме: начальника НДЧ О. Недибалюка; завідувачки відділу аспірантури і докторантури А. Ткачук; заступниці головного бухгалтера Г. Майбороди; заступниці начальника планово-фінансового відділу Л. Леbedенко; заступниці начальника відділу кадрів Г. Кравчук, Г. Толстанова наголосила, що, оскільки наука в Україні в умовах воєнного часу фінансується недостатньо, головним завданням науковців Інституту є підготовка конкурентоздатних проектів НДР задля отримання стабільного фінансування НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка у 2025 р.

Також Ганна Миколаївна фахово відповіла на низку запитань, пов'язаних з життєдіяльністю новоствореного Інституту. Загалом конструктивна розмова тривала понад дві години й посприяла налагодженню позитивного настрою у колективі та подальшій співпраці з університетською родиною.

Після невеликої перерви збори продовжилися. Виконувач обов'язків директора НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка Р. Додонов ознайомив присутніх з основними У

нормами Положення про вчену раду Інституту, наголосивши, що всі вони узгоджені зі Статутом Університету. Також Роман Олександрович представив своє бачення складу вченої ради Інституту.

Голова зборів О. Чирков оприлюднив список імовірних кандидатів, і після нетривалого обговорення вони були винесені на голосування. За посадою делеговані до складу вченої ради Інституту: Р. Додонов (виконувач обов'язків директора НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка); Н. Гаврилюк (заступниця директора НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка); О. Газізова (завідувачка відділу української філології та освітніх технологій НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка); І. Краснодемська (завідувачка відділу етнології та історії України НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка); К. Настояща (завідувачка відділу філософії та геополітики НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка); В. Ятченко (завідувач відділу культурології та культурної спадщини НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка). Була залишена вакансія для голови профбюро НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка, якого мали обрати на установчих профспілкових зборах дещо згодом.

До складу вченої ради Інституту увійшли: Л. Сорочук (завідувачка аспірантури), М. Васьків (доктор філологічних наук, професор), С. Кагамлик (доктор історичних наук, старший науковий співробітник), В. Крисаченко (доктор філософських наук, професор), Г. Лозко (доктор філософських наук, професор), Г. Богданович (представниця трудового колективу), В. Іванова (представниця трудового колективу), В. Олексійчук (аспірант НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка, представник Ради молодих вчених).

Після завершення зборів Р. Додонов подякував усім присутнім за підтримку і зроблений вибір, а новообраній вчній раді НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка побажав плідної та успішної науково-організаційної праці на благо Інституту й Університету.

Провідний фахівець відділу культурології та культурної спадщини Г. Богданович здійснила фотофіксацію установчих зборів трудового колективу НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка.

Юрій ФІГУРНИЙ

orcid.org/0000-0002-6463-0920

кандидат історичних наук, завідувач відділу української етнології НДІУ

DOI: 10.17721/2413-7065.2(91).2024.309064

ЗУСТРІЧ СПІВРОБІТНИКІВ НАУКОВО-ДОСЛІДНОГО ІНСТИТУТУ УКРАЇНОЗНАВСТВА З РЕКТОРОМ КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА ВОЛОДИМИРОМ БУТРОВИМ

У четвер, 16 травня 2024 року, відбулася зустріч колективу Науково-дослідного інституту українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка (далі – НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка) після його реорганізації з ректором Київського національного університету імені Тараса Шевченка (далі – КНУ імені Тараса Шевченка) Володимиром Бутровим. Вона пройшла в конструктивному форматі. Треба наголосити, що у цій зустрічі з вищим керівництвом КНУ імені Тараса Шевченка взяли участь також проректор з наукової роботи Ганна Толстанова та в. о. голови первинної профспілкової організації КНУ імені Тараса Шевченка Дмитро Чомко.

У своєму змістовному виступі Володимир Анатолійович розповів, як наразі

успішно розвивається КНУ імені Тараса Шевченка, один з найкращих вищих навчальних закладів України, та окреслив головні напрямки діяльності Інституту як важливої структурної одиниці Університету. Зокрема, він наголосив, що на сьогодні у структурі КНУ імені Тараса Шевченка нараховується 26 підрозділів, в яких навчаються понад 29 000 здобувачів освіти – від ліцеїстів до докторантів, а загалом штат Університету налічує понад 7 500 працівників, кожен викладач Університету є науково-педагогічним працівником, який, окрім значного навчального навантаження (ведення лекційних і семінарських занять), активно займається й науковою роботою, готуючи статті і тези. Працівники КНУ імені Тараса Шевченка наразі виконують понад 30 наукових проектів, що значно

посилює наукову й фінансову самодостатність Університету.

Ректор акцентував увагу, що створення Науково-дослідного інституту українознавства як структурного підрозділу Київського національного університету імені Тараса Шевченка є знаковим, оскільки Інститут розпочав свою діяльність у 1992 році з філологічного факультету Шевченкового університету. Володимир Анатолійович наголосив: «Я мав честь співпрацювати із засновником та першим директором Інституту – Петром Кононенком, і цей досвід став для мене корисним як для вченого й адміністратора. Одне з головних завдань Інституту – наукове обґрунтування українознавчих студій за кордоном та активне просування українознавчих наративів. Це має стати потужним інструментом для посилення підтримки української держави в її протистоянні з рф».

Також у своєму виступі В. Бугров зазначив: «Враховуючи виклики, які постали перед Україною, треба організувати процес наукових досліджень за сучасними потребами. Українські студії

за кордоном (Ukrainian studies) активно розвиваються. Проте, треба бути чесними, незважаючи на російську агресію, інтерес до України поступово зростає, оскільки у кожній країні є власні проблеми і виклики, які потребують нагального вирішення. Українознавство – це передусім розширення знань про Україну за кордоном. Нам треба активно агітувати за Україну наших закордонних колег, цим самим протидіяти спробам російської влади нав'язати світу своє бачення щодо України, її історії, культури, мови тощо як невід'ємної складової «русского мира». Нагадаю, що ще у 2013 році «россотрудничество» презентувало у Києві, на Подолі, у своєму офісі тритомне зібрання творів Григорія Сковороди, представляючи його як виключно «великого русского философа». Під час війни грошей на всіх не вистачає, такі реалії нашого життя. Тому треба подавати заявки та готувати проекти як до державних структур, так і до приватних. Треба вміти знаходити гроші й вигравати гранти як в Україні, так і за її межами по всьому світу. Коли у мене поганий настрій, я згадую тих, кому зараз ще гірше. 150 випускників КНУ імені Тараса Шевченка загинули на цій війні, у тому числі і син Мирослава Борисенка, який наразі воює і з яким зовсім нещодавно мав честь спілкуватися. 190 викладачів Університету виїхали за кордон і не повернулися, тому ми змушені були розірвати з ними контракти, оскільки навчальний процес має продовжуватись на високому рівні. Це є засадничим кредо Київського національного університету імені Тараса

Шевченка. Хочу ще раз наголосити, є велика потреба наукового обґрунтування українських студій за кордоном. Коли є розуміння, куди рухатися і як рухатися, то буде позитивний результат. На останок хочу процитувати слова відомого українського філософа Сергія Борисовича Кримського: «Я щаслива людина, я роблю те, що мені подобається, а мені за це ще й гроші платять». Робимо спільну справу та наближаємо перемогу України!».

Виконувач обов'язків голови первинної профспілкової організації КНУ імені Тараса Шевченка Дмитро Чомко зазначив, що дуже важко виступати після Володимира Анатолійовича, оскільки він завжди ґрунтовно і системно осмислює й аналізує ті проблеми й виклики, які треба успішно вирішувати. Дмитро Федорович, зокрема, у своєму виступі наголосив, що профспілкова організація КНУ імені Тараса Шевченка є найбільшою в освітянському середовищі України, вона має великі повноваження й

успішно захищає права всіх без винятку працівників Університету.

Проректор з наукової роботи Ганна Толстанова у своєму виступі акцентувала увагу присутніх, що наука в Україні фінансується виключно за проектами й грантами, які треба вигравати у жорсткій конкурентній боротьбі, хоча це складно, але реально. Також Ганна Миколаївна наголосила, що буде звертатися до керівництва Міністерства освіти і науки України з проханням про надання НДІУ перехідного гранту у форматі «наукові політики» для підтримки функціонування його діяльності у 2025–2026 рр., це дозволить як зберегти науковий потенціал Інституту й стимулювати подальшу науково-організаційну діяльність його співробітників, так і допоможе їм долучитися до великої університетської родини однодумців.

Після виступів Володимира Бугрова, Дмитра Чомка і Ганни Толстанової розпочався півгодинний блок «запитання – відповідь». Головним доповідачем

знову був Володимир Анатолійович. Провідний науковий співробітник відділу філософії та геополітики НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка Світлана Кагамлик поцікавилася, чи може Університет допомогти вченим-українознавцям організувати українознавчі курси для діаспори й українських біженців? Володимир Бугров відповів, що потрібно розширювати сфери діяльності як КНУ імені Тараса Шевченка, так і НДІУ, зокрема, є гарний приклад дистанційної онлайн-школи «Оптима» – треба вчитися адмініструвати, системно і наполегливо шукати своє місце на ринку освітніх послуг.

Завідувачка відділу української філології та освітніх технологій НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка Олена Газізова розповіла, що одним із успішних кейсів НДІУ є Міжнародний конкурс з українознавства для учнів 8–11 класів закладів загальної середньої освіти, але він проводиться виключно на громадських засадах, чи є можливість знайти йому місце в Університеті й значно посилити його рівень та можливе фінансування?

Відповідаючи на це запитання, Ганна Толстанова наголосила, що на додаткове фінансування цього конкурсу та подібних треба шукати грошей у різноманітних фондах, наприклад, в Українському культурному фонді. «До речі, – відзначила Ганна Миколаївна, – Всеукраїнська математична олімпіада проводиться без державної підтримки! Мені подобається ваша унікальність, тому я радила би вам не розчинитися у великій університетській родині та не втратити свої напрацювання, які можуть і мають стати історією вашого успіху. Треба продовжувати проведення цього Міжнародного конкурсу та посилювати його рівень».

Старший науковий співробітник відділу культурології та культурної спадщини НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка Людмила Сорочук поцікавилася щодо майбутнього освітньо-наукової програми підготовки здобувачів третього рівня вищої освіти за спеціальністю 032 «Історія та археологія». Володимир Бугров відповів, що треба активно співпрацювати з відділом аспірантури КНУ імені Тараса Шевченка й вирішувати всі нагальні

проблеми і питання прозоро і колегіально.

Молодший науковий співробітник відділу етнології та історії України НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка Микола Висотін висловив ідею щодо створення навчально-наукової лабораторії зі збереження й вивчення архівних джерел, пов'язаних з історією України. Володимир Бугров відзначив, що задум цікавий, але для його реалізації потрібні гроші. «Тому готуйте заявку на грант і вигравайте, а будуть фінанси – буде й лабораторія», – підсумував Володимир Анатолійович.

Заступник директора НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка Надія Гаврилюк проінформувала вище керівництво КНУ імені Тараса Шевченка, що треба переоформити договір про співпрацю НДІУ з Інститутом Демокріта, й попросила допомоги у його переоформленні. Володимир Бугров відповів, що допоможе вирішити це питання, але з більш як 300 договорів про співпрацю, підписаних Університетом з різними організаціями,

реально виконуються лише 60–70.

Володимир Бугров подякував усім присутнім за цікаву зустріч, побажав колективу НДІУ плідної роботи над виконанням планових науково-дослідних тем, у підготовці нових проєктів та пообіцяв допомогти у входженні колективу вчених-українознавців Інституту до великої та успішної університетської родини.

Провідний фахівець відділу культурології та культурної спадщини НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка Г. Богданович здійснила фотофіксацію зустрічі.

Юрій ФІГУРНИЙ

orcid.org/0000-0002-6463-0920

кандидат історичних наук,
старший дослідник, старший
науковий співробітник відділу
етнології та історії України НДІУ

Ганна БОГДАНОВИЧ

orcid.org/0009-0007-4416-687X

провідний фахівець відділу культу-
рології та культурної спадщини НДІУ

Поля: верхнє – 3 см, праве – 1,5 см, ліве та нижнє – 2,5 см. Редактор: MSWord. Гарнітура: Times New Roman, кегель (розмір) 14, інтервал 1,5. Нумерація сторінок обов'язкова.

У верхньому лівому кутку вказується **шифр УДК**. Назва статті друкується великими літерами, жирним шрифтом по центру сторінки, під нею, праворуч, – ім'я та прізвище автора (жирним шрифтом), **ID ORCID**, науковий ступінь і вчене звання, посада, місце роботи, після них у дужках основним шрифтом друкуються адреса та номер телефона автора.

Тексту статті передують **анотація** разом з **ключовими словами** українською (**приблизно 2000 знаків з пробілами**) та англійською мовами. Анотація має стисло характеризувати основний зміст результатів проведеного дослідження.

Згідно з Постановою ВАК України №705/1 від 15.01.03 «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України» до друку приймаються лише наукові статті, де мають бути:

- постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- аналіз джерел і останніх досліджень та публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується дана стаття;
- формулювання цілей статті (постановка завдання);
- виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;

• висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

Ці структурні елементи позначаються жирним шрифтом на початку абзацу.

Оформлення посилань: у квадратних дужках вказується номер джерела за списком та через кому номери сторінок праці, на яку посилаються. Наприклад: [5, с. 38], [7, с. 100; 13, с. 42–47].

Література: список використаної літератури подається в алфавітному порядку в кінці статті (оформлення літератури згідно з Національним стандартом України ДСТУ 8302:2015).

Зразок: 1. Куць О. М. Мовна політика в державотворчих процесах України: навч. посіб. Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2004. 275 с.

2. Білан М. С., Стельмашук Г. Г. Український стрій. Львів: Фенікс, 2000. 326 с.

3. Жулинський М. Шевченко і Гоголь. *День*. 20 березня 2004. №50.

4. Саблук П. Т. Напрямки розвитку економіки в аграрній сфері виробництва. *Основи аграрного підприємництва* / за ред. М. Й. Маліка. Київ, 2000. С. 5–15.

5. Шевченко В. Фашистський окупаційний режим в Україні та доля військовополонених (1939–1944 рр.). *Військовий полон та інтернування (1939–1956). Погляд через 60 років: матеріали наукової конференції, 2–4 червня 2006 р.* Київ, 2008. С. 67–70.

6. Ірпін. *Вікіпедія*. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Ірпін> (дата звернення: 1.11.2016).

Після неї слід розмістити пристатейну літературу в латинському алфавіті (References), **оформлену в такому порядку: автор (транслітерація), переклад назви статті англійською мовою, транслітерована назва джерела (періодики) або перекладена (монографії), вихідні дані, зазначення мови статті в дужках (відповідно до Harvard Referencing System).**

Зразок: 1. KUTS, O. (2004). *Language Policy in the State-Building Processes of Ukraine: A Study Guide*. Kharkiv: V. Karazin Kharkiv National University Press, 275 p. [in Ukr.]

2. BILAN, M., STELMASHCHUK, H. (2000). *Ukrainian Folk Costume*. Lviv: Feniks, 326 p. [in Ukr.]

3. ZHULYNSKYI, M. (2004). Shevchenko and Hohol. *Den*, (50). [in Ukr.]

4. SABLUK, P. (2008). Directions of Economic Development in Agricultural Production. In: M. MALIK, ed., *Basic Principles of Agribusiness*. Kyiv, pp. 67–70. [in Ukr.]

5. SHEVCHENKO, V. (2008). The Fascist Occupation Regime in Ukraine and the Fate of the Prisoners of War (1939–1944). In: *Viiskovyi polon ta internuvannia (1939–1956). Pohliad cherez 60 rokiv. Materialy naukovoi konferentsii, 2–4 chervnia 2006 r.* (War Captivity and Internment (1939–1956). A Look at the Issue after 60 Years. Conference Proceedings. June 2006) Kyiv, pp. 67–70. [in Ukr.]

6. Irpin. [online] *Wikipedia*. Available at: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Ірпін> [Accessed 1 Nov. 2016]. [in Ukr.]

Статистика: після пристатейної літератури вказати загальну кількість знаків всього тексту (від заголовка до пристатейної літератури включно) з пробілами. Рекомендований обсяг статті – до 1 ум. др. арк.

Транслітерувати інформацію потрібно латиницею згідно з Постановою КМУ від 27.01.2010 №55 «Про впорядкування транслітерації українського алфавіту латиницею» (для української мови) або вимог Департаменту США (для російської мови).

Автор статті відповідає за фактичний виклад матеріалу, а також за правильність оформлення пристатейної літератури латиницею.

Для досягнення більшої об'єктивності оцінки наукового змісту статей проводиться незалежне, конфіденційне рецензування (без зазначення прізвищ авторів і рецензентів). Для авторів без наукового ступеня обов'язковим є подання витягу з протоколу засідання відділу (установи) з рекомендацією статті до друку. Аспіранти також подають рецензію, підписану науковим керівником.

Наукові статті, оформлені не відповідно до зазначених вимог, редакцією не розглядаються.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ
УКРАЇНОЗНАВСТВА

2024 **2**(91)

УКРАЇНОЗНАВСТВО

Номер 2 (91) 2024

науковий журнал

*Рекомендовано вченою радою
Науково-дослідного інституту українознавства
Міністерства освіти і науки України (протокол №3 від 28.03.2024 р.)*

*Адреса редакції: 01135, м. Київ, вул. Ісаакяна, 18, к. 314-315
тел.: 238-05-43, 236-01-28*

Технічне редагування та комп'ютерний набір –
відділ інформаційного забезпечення та наукових комунікацій
Загальне редагування – *Лідія Науменко*
Редагування англomовних текстів – *Вікторія Іванова*
Коректура – *Лариса Ткаченко*
Комп'ютерна верстка, макетування, обробка фото – *Вікторія Іванова*

Підписано до друку 21.12.2023. Формат 70x108/16
Друк офсетний. Папір офсетний. Гарнітура Minion Pro.
Ум. друк. арк. 19,53. Обл.-вид. арк. 20,62.
Тираж 100 прим.
Зам. №8/12

Науково-дослідний інститут українознавства
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 7212 від 14.12.2020 р.

01135, м. Київ, вул. Ісаакяна, 18